

**Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон**

МУҲАҚҚИҚ

МУАССИС:

**Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айнӣ**

№ 3 (48)

Душанбе – 2020

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Чоматов С.

Мусаххех:
Валиев Ч.

Муҳаррири техники:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ғаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ, доктори илмҳои таърих, профессор
- Мирзораҳимов А.К.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
- Нӯъмонов М.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Пирумшоев Ҳ.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Маҷидова Б.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Солиев Л.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Назариев Р.** - доктори илмҳои фалсафа, профессор
- Сатторов Т.** - доктори илмҳои биология, профессор
- Мухаббатов Ҳ.** - доктори илмҳои география, профессор
- Азизов М.** - доктори илмҳои физика-математика, профессор
- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Умаров У. С.** - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Мачалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феврали соли 2020 таҳти шуморай 145/МЧ-97 сабти ном гардидааст.

**Дастхату аксҳои ба идораи мачалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута voguzor megarداد.**

Φ E X P I C T

ЧАХОНИ ЗАБОН

1.	Холиқдодов М.	
	Теонимия дар тарчумаи “Тафсири Табарӣ”	6
2.	Абдуллоев Х.	
	Пешояндҳои таркиби ифодакунандай макон ва самт.....	9
3.	Бачабекова Х.	
	Сарнавишти забони Ванҷии кухан.....	12
4.	Бобоҷонова Н.	
	Консепти “Ҳайвон” дар Ҳ воҳидҳои фразеологии забони англисӣ	15
5.	Худойдодова Т.	
	Ҳусусиятҳои услубии матнҳои китобдорӣ (хуччатнигорӣ).....	19
6.	Маҳмадов Н.	
	Чонишин ва соҳтори семантикаи он	24
7.	Орифджонова И.	
	Факторы, влияющие на безусловное употребление переходных глаголов	27
8.	Валиев Ҷ. А., Тоирзода А. Р.	
	Калимасозии пасванди -вар ва вазифаҳои он дар осори Шамсиддин Шоҳин	31
9.	Назрияздони С.	
	Таҳлили муқоисавии пешоянди “ба” дар повести “Марги судхур” – и Садридин Айнӣ дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	34
10.	Абдуллоева Г.	
	Душвориҳои асосии грамматики ҳангоми тарчумаи адабиёти сиёсӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ.....	36

ГУЛШАНИ АДАБ

11.	Сафарова Р.	
	Афсона – жанри адабиёти шифоҳӣ	39
12.	Мирзоев М.	
	Талмеҳоти асотирӣ дар ғазалиёти Ҳофиз	41
13.	Муҳиддинов Б.	
	Дараҷаи омӯзиши осори Мавлоно	46
14.	Муродов Б.	
	Зиндагиномаи Бедил ва бозсозии он дар бедилшиносии тоҷик	51

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

15.	Нематов С.	
	Вазъи дохилии дастгоҳи марказии давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои баъдиҷонгӣ ...	55
16.	Шарипов К.	
	Таърихи таъсисёбии коллечҳои омӯзгорӣ ва ҷалби духтарони ҷумҳурӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи қасбӣ дар давраи Истиқлол	58
17.	Абиров М.	
	Заминаҳои асосии рушди гидроэнергетика дар Тоҷикистон.....	61
18.	Зикиров С.	
	Аттор дар мавзӯи нафс	65
19.	Файзуллоев Х.	
	Дидгоҳи чомеашиносони классик дар бораи ҳамbastagии иҷtimoӣ	68
20.	Алимарданова З.	
	Аҳмади Доњиш таҳқимбахши муносибатҳои дипломатии Аморати Бухоро	72
21.	Сафаров С.	
	Омӯзиши топонимиқаи Кӯлоб дар романи «Дохунда» - и Садриддин Айнӣ	75
22.	Комрони Қ.	
	Давлати ҳукуқбунёд ва нишонаҳои он.....	78

Муҳаққиқ

23.	Мирзоев С.	Низом ва намудҳои ҷазо дар қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон	82
24.	Ҳаимов X.	Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии империяи Ӯсмонӣ дар ибтидои аспи XX	86
25.	Салдониёев А.	Аз таърихи пайдоиш ва рушди ғояҳо ва падидаҳои конститутсионӣ-хуқуқӣ	88
26.	Каримов Ҷ.	Амнияти иттилоотӣ кафили амнияти давлат ва миллат	91
27.	Алиев И.	Реализация принципа презумпции невиновности на досудебных стадиях	94
28.	Намозов X.	Ҳафриёти бостоншиносии шаҳраки қадимаи Саразм дар солҳои 1976-2020	97

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

29.	Раҳмонов Ҷ.	Тармими қутии таҳвили автомобилҳо	101
30.	Солиев З.	Истифодаи барномаҳои компьютерӣ барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ	105
31.	Исоқов Ф.	Методҳои ҳимояи иттилоотӣ, методҳои криптографӣ	108
32.	Мирсаҷарзода Ф.	Барномаҳои зиддивирусӣ ва роҳҳои ҳифзи иттилооти компьютерӣ	110
33.	Каримов Ҷ.	Намудҳои микропротсессор ва базаҳои элементии он	115
34.	Сайфуллозода М.	Синтез ва таснифи ИС-тайфсанчии 2-метил-сулфонило-6-п-метилфенилимидаzo [2,1-b] [1,3,4]-тиадиазол	118
35.	Наҷмудинзода Д.	Муайян кардани баҳо барои як суммаи зарби функцияҳои мултипликативӣ	121

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

36.	Ашурзода Б.	Омилҳои асосии рушди дурнамои соҳаҳои саноат дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор	124
37.	Чариеv A.	Тавсифи умумии шабакаи дарёҳои Тоҷикистон	127
38.	Чонов И.	Хусусиятҳои иқтисодӣ-географии ҷобаҷузории соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯроквории Тоҷикистони шимолӣ (вилояти Суғд)	129
39.	Мадалиев А.	Тағйирёбии микрофлораи рӯда ҳангоми бемориҳои чигар	132
40.	Алиев Т.	Шароити табиӣ ва олами набототи Тоҷикистони Шимолӣ (қаторкӯҳҳои Қурама ва Муғул)	135
41.	Ҳомидов К.	Хусусияти биологӣ ва заرارрасони меваҳӯраки шарқӣ	138
42.	Ҷумаев В.	Аҳамияти гуногунчанбаи қатраборон дар ҳоҷагии ҳалқ ва таркиби кимиёвии ғизонокии қатраборон	141
43.	Насурддинов Н.	Моҳияти ташхиси моег асситикӣ	144
44.	Сатторзода А.	Таъсири фаъолияти ҳоҷагидории истеҳсолӣ ба системаи экологии ҳавзаи дарёи Варзоб ...	148

ИҚТИСОД ВА РУШД

45.	Исоев Б.	Особенности и возможности исламского банкинга в современных условиях	151
46.	Ҷумабоева М.	Баҳисобигарӣ ва аудити воситаҳои пулии нақдӣ ва гайринақдӣ	155

47.	Пулодова X.	Модели ҳисобигрии харочотхо оид ба харидани воситаҳои асосӣ	159
48.	Ҳамроқулов О.	Зарурияти қарз ва аҳамияти он дар инкишофи иқтисодиёт	162
49.	И момов Б.	Ташкили ҳисобигирӣ дар корхонаҳои хурд	165
50.	Қодиров И.	Моҳияти иқтисодӣ, мағҳум, мақсад ва вазифаҳои корхонаҳои савдо дар шароити муосир	167
51.	Халифаева М.	Менечменти хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳои муосир	171

ОМӮЗИШ ВА ПАРВАРИШ

52.	Нажмуддинов X.	Шакли маҳфили ҷараёни таълим - омили муҳими инкишофи фаъоли эҷодӣ	175
53.	Усмонов М.	Таснифоти мағҳуми инноватсия дар таҳсилот	179
54.	Сайфхусейнов Ш.	Раванди таълими технология ва инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти хонанда	182
55.	Фозилов Ш.	Истифодаи компютер дар гузаронидани корҳои лабораторӣ аз физика	186
56.	Бедалов Ҷ.	Фаъолияти омӯзгори биология дар ташаккули маҳорату малакаҳои умумитаълимии хонандагон	189
57.	Сулеймонов М.	Фарҳангни истифодаи технологияи муосир	191
58.	Тешаева Р.	Мақсади омӯзиши технологияи информатсионӣ дар муассисаҳои таълими	193

РАВИШИ ТАДРИС

59.	Шоева М.	Роҳҳо ва усулҳои баланд бардоштани нерӯи эҷодии хонандагон	196
60.	Нӯшервон Ү.	Ҳавасмандонии хонандагон ҳамчун шакли ташаккули фаъолияти муштарак	198
61.	Ахмедова З.	Роҳҳои тарҷумаи воҳидҳои идиомавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	201
62.	Раҳимзода С.	Ҳадафҳои асосии инкишофи шавқу ҳаваси хонандагон дар таълими талафғузи забони англисӣ	206

ТЕОНИМИЯ ДАР ТАРҖУМАИ “ТАФСИРИ ТАБАРӢ”

Калима ва истилоҳоти динӣ, дар адабиёти форсӯ тоҷик аз давраи бостони хело зиёд мавриди истифода қарор гирифта рамзҳои гуногуни маънавиро дар худ ҷой додаанд. Дар таърихи адабиёти ғановадманди мо ниёғонамон дар муқоиса ба дигар ақвому милал қиссаву достонҳо ва китобҳои зиёде таълиф намудаанд, ки бо номҳои гуногун ва рӯҳияҳои гуногун оғарида шуда, ба мутолиакунанда лаззати маънавӣ мебахшанд. Аз ҷумлаи аввалини онҳост китоби “Авесто”, катибаҳои шоҳони ҳаҳоманишиӣ, корномаҳо ва достонҳои аҳди сосонӣ... Дар ин навиштаҳо новобаста аз он ки мавзӯи баъзеяшон (масалан, “Дарахти асуриг...”) ба масоили динӣ алоқаманд нест, вале орӣ аз луготи динӣ нестанд. Аз ин дидгоҳ метавон гуфт, ки эътиқод (дин) аз оғоз то ба интиҳо ҷузъи ҳампайванди афкори инсонист. Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” аз ҷумлаи аввалин китобҳои мукаммали тарҷума ва тафсири Қуръон аст, ки мардуми форсизабон бо забони ҳудашон масоили дарҷшуда дар ин китоб мутолиа менамуданд. Нисбати истифодаи луготи динӣ дар китоби мазкур метавон гуфт, ки шояд сахифае, ки дар он лугат ё истилоҳе аз истилоҳоти соҳаи дин дарҷ нашуда бошад, наметавон ёфт. Дар ин бора мо тасмим гирифтем, ки ҷойгоҳи хосси истифоди вожаҳои динӣ мағҳум ва мазмуни онҳоро аз диди забоншиносӣ дар мисоли намунаҳои “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” барасӣ намоем. Номҳои Ҳудо ва ҳамчунин сифоти Ҳудоро бисёре аз забоншиносон ҳамчун лугати соҳаи дин дар бахши теонимия (ҳудовожа ё ҳудономҳо)-и бахши номшиносии (ономастикай) улуми забоншиносӣ меомӯзанд, ки дар забоншиносӣ ин номҳоро теонимҳо мегӯянд. Ба ибораи дигар, номи ҳудоҳоро дар илми ономастикабаҳши теонимия меомӯзад. Мағҳуми теонимия аз вожаи юнони theos-ҳудо ва onim-ном сарчашма мегирад. Дар китоби осмонӣ - Қуръон шумори номҳои Ҳудо ва муродифоти он Аллоҳ, Эзид, Ҳақ(к), Ҳудо(й), Раб(б), Парвардигор, Офаридгор, Ҳудованд ва сифатҳои он ба монанди Ҷаббор, Раҳмон, Раҳим, Карим ва монанди инҳо 99 номгӯйро ташкил медиҳанд. Номҳои Ҳудованд ва сифатҳои ў, ҷое Ҳаннон (бахшанд, раҳмкунанда) асту ҷое Манон (бисёр меҳруbon, некунанда), ҷое Қаҳҳор (забардаст, чира “ғолиб, фирӯзиоваранда” бар ҳама чиз), асту ҷое Faффор (бисёр омурзанда), ҷое Ҷаббор (ҷабркунанда) асту ҷое Қайюм. Вожаи Ҳудо ё Ҳудой аз форси миёнаи (паҳлавии) “Ҳвадай” (xwadāy/ xwatāy), ба маънои ҳолиқи беҳамто, парвардигор, он ки ҳамаи мавҷудот ва коинотро оғарида ва маъбуди яктост, Ҳудованд, Борхудо, Урмузд, Эзад, Яздон, Додор омадааст ва ба маъни соҳиб ва молик мебошад. Вожаи Ҳудоро дар гузаштаи адён ба сурати Ҳудованд низ навиштаанд ва ба маъноҳои “соҳиб” ва “доранд”, ба кор бурдаанд. Агар вожаи Ҳудованд ба сурати таркиби луғавӣ ба кор бурда шавад (таркиби васфӣ таркиби изофӣ ё гайра) ба маънои молиқу соҳибу доранд аст. Дар Қуръон номҳои зиёде барои Ҳудо омадааст, монанди Аллоҳ”, “Холик”, “Бори”, “Мусаввир”, “Раб”, “Раҳмон”, “Раҳим”, “Азим”, “Ҷаббор”, “Мутакаббир”, “Қуддус”, ва гайра. Вожаи “Ҳудоён” дар таърихи Эрон ба ҷашм меҳӯрад ва гоҳ Ҳудо ба кор меравад. Албатта исмҳои дигаре дар забони форсӣ низ ҳастанд, ки ба Ҳудо мансуб доноста мешаванд, монанди “Эзид”, “Яздон”, “Офаридгор”, “Офаранда” ва ф. Дар Қуръон аз ҳама бештар номи Аллоҳ ва муродифи он мавриди истифода қарор гирифтааст. Танҳо қалимаи Аллоҳ дар матни “Қуръон” 980 маротиба зикр ёфтааст, исми Раб бошад 903 маротиба зикр ёфтааст, ки аз дигар муродифҳои он низ истеъмолашон дар қиёс ба дигар номвожаҳо бештар аст. Тибқи ривояту сарчашмаҳои динӣ вожаи Ҳудо мансуби забони форсӣ-тоҷикӣ буда, аз қалимаи “ҳаватай” баромадааст: ҳватай // ҳватай Ҳудой / Ҳудо [1, 570].

“Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” аз нигоҳи устухонбандӣ ба 114 сурат ва қиссаҳои алоҳида, ки дар таркиби суратҳои марбут дар алоқамандӣ ба матни оёт аст, қисмат шудааст. Як умумияти байни қиссаҳо ин аст, ки нахуст оёте аз Қуръон, ҳадис аз расули Ақрам (с), ҳикоя, латифа, наклу ривоёт оварда мешавад ва пас-он дар анҷоми онҳо мақсад, ҳадаф ва афкори муғассир, муарриҳ ва мутафаккир баён гардидааст. Аз ин назар, онҳо афкори фалсафӣ ва ё таърихии Табариро пурра мекунанд, тақвият медиҳанд. Масалан, барои тасдиқи матлабе ҳикоёту латоиф ва амсолу ҳикматро бедареф истифода мебаранд.

Калимаи “Аллоҳ” арабӣ буда, аз тарики мабонии динӣ ба адабиёти форсӯ ворид шудааст, муодил бо қалимаи “Ҳудо” дар форсӣ-тоҷикист ва альъон серистемолтарин номи Ҳудо дар байни мусалмонони олам аст. Решай қалима “Лоҳ” аст, “ал-”, ки дар аввали қалимаи

мазкур васл шудааст, ҳарфи таъриф ё ба таъбири дигар аломати муайянӣ аст. Варианти “Оллоҳ”, ки дар байн мардуми уммӣ ва омӣ мустаъмал аст, айни форсӣ-тоҷикист. Ин ки дар шакли “Илоҳ” низ во меҳӯрад, аз ҳусусиёти забони асли калима аст. “Алиф”-и аввал дар матн баъзан ҳазф мешавад, бад-он сабаб, ки он эърозӣ аст ва “алиф”-и эърозӣ имкон дорад, ки ҳазф гардад ва ё табдил ба садоноки дигар бишавад. Дар матни “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” дар аксари маворид пас аз калимаи Ҳудой калимаи **азза ва ҷалла** меояд, ки он сифат аст нисбати Ҳудой ва маъни “Ҳудованди иззатманд ва боломартаба”-ро дорад:

Пас, аввал чунин гӯянд, ки ал-ҳамду ли-л-Лоҳ, шуқр Ҳудойро, азза ва ҷалла, ки моро биёфарид ва аз фарзандони Одам биёфарид, на аз шаётин оғарид ва на аз чаҳорпоён ва даду домҳои дигар оғарид, ҷунонки пайгомбар (а) гуфт: “ман ъарафа нағсаҳу, фа қад ъарафа раббаҳу” (2, 128с). Ва гуфтанд, бигӯ, ки Ҳудои азза ва ҷалла пеши Одам киро оғарида буд ва ин замин аввал дар дасти кӣ буд ва чӣ ҳалқон буданд, ин ҷаҳон эшон доштанд? (3, 447).

Калимаи “таоло”, ки баромадаш аз арабӣ маншаъ мегирад, дар бештари мавриди ҳамчун сифат нисбати номҳои Ҳудо истеъмол мегардад, vale баъзан ҳамчун номи Ҳудой низ истифода мешавад:

Пас, Ҳудои таоло бифармуд мар Иблисро, ки бирав бо ин фарииштагон, ки дар осмонанд ба замин равед ва он Ҷонро аз пушти замин биронед. (4, 128).

Калимаи **Раб** низ аслан арабӣ буда, бо калимаи “Парвардигор”-и тоҷикӣ баробармаъност, асли калимаи “Парвардигор” аз вожаи parvartār-и паҳлавӣ буда, маънояш парваранд, парваришдиҳанд, тарбияткунанд, мураббӣ мебошад ва яке аз номҳои Ҳудост (Амид, 284):

“Раб(б)” Парвардигор бошад ва “оламин” ҷаҳонҳо бошад (5, 683).

Аз номҳои дигари Ҳудо Ҳақ(қ) аст, ки баромади калима арабӣ мебошад ва маъни рост, дуруст, зидди ботил, собит ва воҷибо дорад:

Дарҳол Ҳақ(қ) ҷалла ва аъло мурге аз дӯзах бифиристод ва биёмад ва бар он сари кӯҳ ниишт, ки Үҷ бар сар ниҳода буд (6, 242).

Калимаи **ҷалла ва аъло**, ки пас аз номи Ҳудо омадааст, ҳамчун сифат нисбат ба Ҳақ қарор дорад, ки маънояш “бузургу боломартаба” аст.

Дар ҷое номи Ҳудой **Ҳазрати иззат** омадааст:

Ba pas Ҷабраил бирафт назди Ҳазрати иззат....

Калимаи “ҳазрат” калимаест, ки ҷиҳати таъзим пеш аз номи Ҳудо, пайғамбарон, аимма, шоҳон ва бузургон меояд (Муин 4, 1360), vale дар ҷумлаи фавқуззикр ҳамчун номи Ҳудо истифода шудааст.

Ва ҷаҳор ҷиз аст, ки (Эзиди таоло) онро ба **яди** қудрати хеш оғаридааст: Аввал, Одамро (а) ва дувум, қаламро ва севум, биҳиштро ва ҷаҳорум, Тавротро ба **яди** хеш навишт ва ба сӯи Мӯсо ибни Имрон фиристод ва ин **яд** бад-ин ҷо “**қудрат**” гӯянд (7, 1985).

Дар Қуръон 99 номи Ҳудо бо аслияти арабии он зикр ётааст, ки ҳар қадоме аз он дар форсӣ-тоҷикӣ муодили худро дорад, аз қабили Ҳудо, Ҳудованд, Эзид, Яздон, Эзад, Ҳудованд, Парвардигор, Оғаридгор, Аҳуро, Додор ва г, ки дар замони мусосир аксар вақт дар қиёс ба муодилҳои арабиашон камтар истеъмол мегарданд. Серистеъмол будани номҳои арабии Ҳудованд шояд аз он ҷиҳат аст, ки мутуни динии арабӣ барои кулли мусалмонони олам марҷаи нақл аст.

Адабиёт:

1. Баҳор М. Сабкшиносӣ (талхиси Сайидабутолиб Миробиддинӣ). – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Ҷисми 1 / Б. Ниёзмуҳаммадов, С. Дж. Арзуманов, X. Рауфов, В. А. Капранов и др. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 447 с.
4. Камолиддинов Б. Ҳусусиятҳои услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
6. Майдидов Ҳ. Забони адабии мусосир тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 242 с.
7. Ҷураев Р.– Этимологияи сад калима. Душанбе: маориф, 1985 с.

Калидвожаҳо: ном, қалима, реша, маъно, пайгамбар (набӣ), расул, зикр, қарор, зид, ботил.

Аннотация

ТЕОНИМИЯ В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ «ТАФСИРИ ТАБАРИ»

В статье отмечается, что 99 имён Бога со своими арабскими значениями отражены в Коране, каждое из которых на персидско-таджикском языке имеет соответствующие варианты. Но персидские варианты сегодня по сравнению с арабскими малоупотребительны. Причиной этому служило подражание религиозных догматиков арабскому оригинальному тексту.

Ключевые слова: имя, слова, корень, значение, пророк, посланик, высказывание, решиние, против, ложный.

Annotation

THEONYM IN THE PERSIAN TRANSLATION OF "TAFSIRI TABARI"

This article dealt with 99 names of God with their Arabic meanings reflected in the Qur'an, each of which has corresponding variants in the Persian-Tajik language. But the Persian variants are not very popular today compared to the Arabic ones. The reason for this was the imitation of the original Arabic text by religious dogmatists of the Arabic original text.

Keywords: name, word root, meaning, the prophet, the messenger, saying, decision, against, about.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқдодов Муҳаммадраҷаб, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: муаллими калон Б.Раҳмонов.

Сведения об авторе: Холикдодов Мухаммадраджаб, магистрант второго курса кафедры теории и практики языкоznания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ.

About the author: Kholiqdodov Muhammadrajab, second year magister in the Department of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ПЕШОЯНДХОИ ТАРКИБИ ИФОДАКУНАНДАИ МАКОН ВА САМТ

Ба гурӯҳи пешояндҳои ифодакунандаи макон ва самти забони англисӣ пешояндҳои таркибии *in the middle of, in front of, opposite to; close to, away from, down to, up to* ва гайра шомил буда, дар забони тоҷикӣ бошад: *дар дару ни, аз болои, дар рӯи, ба пеши, дар миёни, ба тарафи, аз назди, дар қарibии, ба пушти, аз паси, дар болои, ба зери мансуби ин* гурӯҳ дониста мешаванд. Пешояндҳои мазкур ба макон ва самти воқеъ гардидани амал ишора менамоянд. Пешояндҳои таркибии ифодакунандаи макон ва самт дар забонҳои муқoисашаванда васеъ истифода гардида, аз ҷиҳати семантика низ шабехияти зиёд доранд, ки чанд адади онро шарҳ хоҳем дод.

Пешояди таркибии Up to

Ин пешоянд дар забони тоҷикӣ ҳамчун пешоянди аслии соддai *to* истифода бурда мешавад. Шомил донистани пешоянди таркибии мазкур ба гурӯҳи пешояндҳои ифодакунандаи макон то дараҷае душвориро ба миён овардааст, зоро он замонро низ ифода намуда метавонад:

As for my mother, when we had carried her up to the hamlet, a little cold water and salts and that soon brought her back again... [3, 36].

Модарамро мо ба қишлоқ бурдем. Дар он ҷо ба бинии намаки хушбуйро доштем, ба болои оби ҳунук рехтем ва ба ҳуш омад... [2, 42].

Дар намунаи тоҷикии мисоли боло, дар ҷумлаи якум «Модарамро мо ба қишлоқ бурдем» дарк намудан душвор нест, ки сухан дар бораи самт меравад, яъне модарро то ба қишлоқ бурданд, гарчанде дар тарҷумаи тоҷикии он пешоянди соддai ифодакунандаи самт «ба» истифода бурда шудааст, лекин «*Модарамро мо то ба қишлоқ бурдем*» гӯем низ ҳато наҳоҳем кард.

Аммо дар ҷумлаи дигар пешоянди *up to* маънни замонро ифода намудааст. Яъне пешоянди мазкур гарчанде дар тарҷумаи тоҷикиаш бо ҳеч як ҳиссаи нутқ ишора нашуда бошад ҳам, лекин маънни замонии он баръало эҳсос мегардад.

Cap'n Smollett's a fine seaman, as I'll own up to any day, but stiff on discipline [3, 94].

Капитан Смоллетт дарёнаварди хуб аст, ман инро ҳамеша мегуфтам, вале дар ҳусуси интизом, ўхеле саҳтигир аст [2, 203].

Пешояди таркибии *in the direction of*

Пешоянди таркибии ифодакунандаи самт *in the direction of* дар забони тоҷикӣ низ аз ҷиҳати семантика ҳамон як маъноро ифода намуда, *ба сӯи, ба тарафи* тарҷума мешавад. Самти равона шудани амалро фаҳмонида, истифодаи он дар забони тоҷикӣ назаррас аст.

Silver himself appeared less terrible in contrast with this creature of the woods, and I turned on my heel, and looking sharply behind me over my shoulder, began to retrace my steps in the direction of the boats [3, 50]. Ҳамро Силвер ҳам ба назари ман ин маҳлуки ҷангалий барин бадҳайбат наменамуд. Ман ба ақиб гашта, ба пуштам тез-тез нигоҳкунон ба тарафи қиштӣ давидам [2, 111].

Дар ин ҷумла самти равона гардидани шахсе ба ҷониби қиштӣ ишора гардидааст, ки дар ҳарду забон аз лиҳози семантика комилан мувофиқат мекунанд.

Таваҷҷӯҳ фармоед ба мисоли навбатӣ:

The gigs had learned to their right, but Hunter and I pulled straight in, in the direction of the stockade upon the chart [3, 54].

Ҷон матроска аз қиштӣ дар тарафи рост буданд. Ман ва Геншер ба тарафи ҳамон ҷое, ки дар ҳарита мавҷуд будани девори чӯбин нишон дода мешуд, равон шудем [2, 121].

Дар ин ҷумла низ пешоянди таркибӣ самти ҳаракат ва макони воқеъ гардидани амалро ифода намудааст.

Пешояди таркибии *in front of*

Ин пешоянди таркибӣ нишон медиҳад, ки амал дар тарафи муқобили предмет воқеъ гардидааст ва ё ба тарафи муқобил равона шудааст. Дар забони тоҷикӣ бо пешоянди таркибии номии изоғӣ *дар рӯ ба рӯи, аз рӯ ба рӯи* мувофиқат мекунад. Масалан:

Мұхা঳қық

The isle was uninhabited; my shipmates I had left behind, and nothing lived in front of me but dumb brutes and fowls [3, 46].

Қазира беодам буд. Одамони бо ҳамрохи ман омадағй аз ман хеле ақиб монда буданд ва ман ғайр аз ба даррандаҳои ваҳшӣ ва паррандаҳо, ба кассе дучор шуда наметавонистам [2, 105].

The horse was so attached to its master that it would patiently wait for hours in front, of the man's house [4, 53].

Той аз солҳои аввал ба мард он қадар унс гирифта буд, ки аз думболаш ба ҳар кучо мерафт ва дар осто尼 хона истода соатҳо баромадани соҳибашро интизор мешуд [4, 55].

Гарчанде дар намунаи тоҷикӣ мисоли боло ба ҷои пешоянди таркибӣ ибораи *дар остонаи* у истифода гардида бошад ҳам, аз рӯи худи мазмуни ибора маълум мегардад, ки асп дар рӯ ба рӯи остона истодааст. Дар забони тоҷикӣ дар аксар мавридҳо бо ин ҳодисае дучор шуда мумкин аст, ки дар ҷумла маънни зарурии пешоянд ифода гардида, худи он бо ҳеч як ҳиссаи нутқ ишора намегардад. Мисоли зер низ намунаи гуфтаи болост.

When his soul reaches the other world, his deeds will be weighed on the scales of truth positioned in front of throne of Ahura Mazda the supreme God [4, 51].

Натиҷаи амал ва ҷамъбасти ниҳои роҳи пешгирифтаи ў дар поении умраш, ҳапгоме, ки руҳи ў ба олами минуӣ меравад, маҳсули ҷумлаи кирдору рафтору афкораш аз ҷониби фариштаҳо дар пояи арши Ҳудоӣ олитабор Аҳурамаздо арзёбиву довари мегардад [4, 52].

Қариб дар тамоми мисолҳои овардашуда пешоянди таркибии мазкур дар тарҷумаи англисии он ишора гардида, дар мисоли тоҷикӣ ё ишора намегардад ва ё бо дигар ҳиссаи нутқ ифода гардидааст.

On the wall in front of my eyes there is a map showing the road Kulob- Kalai-Khumb-Khorog-Kulma [4, 17].

Дурттар аз ман дар гушаи утоқи корӣ, нақшаи роҳи мошингарди Кӯлоб-Калъаи Хумб-Хорӯғ-Кулма овезон аст... [4, 13]

Барои возехтар дарк намудани маънни пешоянди мазкур дар забони тоҷикӣ боз ҷанд мисол меорем:

Гулрӯ дар рӯ ба рӯи худ боз қушандай падарашиб дид (Р. Ҷалил, “Одамони ҷовид”).

Пирак маро ба рӯи ҳӯҷра гузаронда дар рӯ ба рӯи худаш - бар қодоки сандали нишонд. (С. Айнӣ, «Ёддоштҳо»).

Пешояди таркибии *as far as*

Гарчанде пешоянди таркибии *as far as* дар забони англисӣ аз ҷанд ҷузъ иборат бошад, пас дар забони тоҷикӣ он ҳамчун пешоянди аслии соддай *то ва ё то ҷое* истифода шуда маънои маҳдуд надорад ва чӣ тавре ки аз мисолҳои дар поён овардашуда мушоҳида менамоем, дар аксар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ифода нагардидааст ва ё бо дигар маънӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ ишора гардидааст, аммо дар забони англисӣ истифодаи васеъи он равшан зоҳир мегардад. Масалан:

During the existence of the Roman Empire, worship of Mithra became customary in many countries, reaching as far as the British Isles [4, 51].

Ҳанӯз дар асри 5 неш аз мелод дар шаҳри Мемфиси Миср маъбади Ҳудоӣ эронӣ Митра вучуд дошт [4, 53].

Зикр намудан ба маврид аст, ки бархе аз забоншиносон пешоянди мазкурро дар забони англисӣ дар таркиби пайвандакҳо мавриди омӯзиш қарор додаанд. Қисмати дигар онро ҳам ба пешоянҳои таркибии забони англисӣ ва ҳам ба гурӯҳи пайвандакҳои забони номбаршуда мансуб донистаанд ва қайд менамоянд, ки дарк намудани фарқияти ба қадоме аз ҳиссаҳои ёридиҳандай нутқ мансуб будани пешоянди мазкур танҳо аз худи семантикаи ҷумла маълум мегардад.

As far as the Khaumavarga Saks are concerned, some researchers regard the inhabitants of Ishkashim (former Sakoshim) as their direct descendants [4, 38].

Дар боби сакоиҳои ҳаумаварг ҳаминро афзуданием, ки бархе аз муарриҳон сокинони Ишкошим (номи собиқааш Сакошим) ва Систон (Сакистон)-ро аз аҷоди онҳо мешуморанд [4, 36].

During the military campaigns of Alexander, the Great the Bactrian horses became known as far as Greece where they were called the ‘Persian breed’ [4, 59].

Зоти аспҳои бохтарӣ дар ҷараёни лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ба Юононзамин роҳ кушода, дар он ҷо бо номи аспҳои форсӣ шуҳрат ёфтанд [4, 69].

Чунончӣ дар намунаи аслии мисоли боло мебинем, пешоянди мазкур дар забони тоҷикӣ маъниҳои *бо номи, дар боби* -ро ифода намудааст, ки ин омил ба гурӯҳи пешояндҳои ифодакунандай макон шомил намудани пешоянди мазкурро душвор месозад.

It is a pleasure to the eye to see the vast expanses of cornfields and pasture lands reaching as far as the banks of the Amu Darya river [4, 85].

Хуммаҳоу сабзи замин ва пораҳоу кишти барзан аз водиҳои ҳаётбахши ин рӯдҳо то соҳилҳои дарёи паҳновари Ому ҷашмро нур мебахшанд [4, 91].

Адабиёт:

1. Кошифӣ Х. В. Калила ва Димана. – Душанбе: Адиб, 1989.
2. Линднер С. Исследования по семантике предлогов. – М.: 2000.
3. Роберт Луис Стивенсон. «Ҷазираи ҷавоҳирот», тарҷумаи И.Абрамов. – Сталиnobod: Комбинати полиграфии, 1952. – 257 с.
4. Эмомалӣ Р. Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. – Лондон: нашриёти Флінт ривер.

Калидвожаҳо: *пешоянд, тасниф, маркиб, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ифода.*

Аннотация

СОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОГ ОБОЗНАЧАЮТ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И НАПРАВЛЕНИЕ

Эта статья о составной предлог на таджикском и английском языках. В этой статье объясняется, как правильно использовать эту группу предлогов на обоих сопоставимых языках. То есть сходства и различия между двумя языками сопоставимы.

Ключевое слово: *предлог, классификация, состав, таджикский язык, английский язык, выражение.*

Annotation

COMPOSITE OF PREPOSITION'S REPRESENT LOCATION AND DIRECTION

This article is about compound preposition in Tajik and English languages. It explains how to properly use this preposition group in both comparable languages. It had observed the similarities and differences between these two languages of comparable.

Keywords: *preposition, classification, composition, Tajik, English, expression.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ҳолмирзо, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, телефон: (+992) 918304519.

Роҳбари илмӣ: дотсент Аҳроров Фурқат

Сведения об авторе: Abdulloev Kholmirzo, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 918304519.

Научный руководитель: Аҳроров Фурқат

About the author: Abdulloev Kholmizro, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 918304519.

Supervisor: assistant professor Ahrorov Furkat

САРНАВИШТИ ЗАБОНИ ВАНЧИИ КУХАН

Истилоҳи забони күхани ванчӣ, ё забони ванчӣ дар адабиёти илмӣ нисбат ба яке аз забонҳои оламшумули помирӣ, ки ба он аҳолӣ водии балан дкӯҳи ноҳияи Ванҷ дар Ӯарби Помир сухан мерондан дистифода мешавад. Чунин бармеояд, ки намояндагони забони күхани ванчӣ забони худро vanjī ё vanjī vori, (wor(i)- суффикси забонӣ, ки дар забонҳо ва лаҳҷаҳои тамоми Помир- минтақаи Гиндукуш пахн шудааст, ва ватани худро Ванҷ номгузорӣ кардаанд. Калимаи vanjī шояд, инчунин худномгузории ин ҳалқ буд, ки ҳалқҳои ҳамсоя онҳоро то ҳол ҳамин хел ном мебаранд [ЭСВЯ, 391].

Дар ибтидои асри XX сокинони ин водӣ пурра ба забони тоҷикӣ гузаштанд, ва дар зери таъсири саҳти муҳити күхани ванчӣ талафузҳои нави забони тоҷикӣ ба амал омадан гирифтанд, ки айни замон дарноҳияи Ванҷи Муҳтори Қўхистони Бадаҳшони ҳозира пахн шудаанд.

Маълумотҳои аввалин, оиди мавҷуд будани на забони тоҷикӣ, балки забони дигар дар адабиёт ҳанӯз пеш аз нестшудани он пайдо шуда буд [Снесарев 1906, 40] аммо олимони забоншинос ин ноҳияро хеле дертар рафтанд, вакте забон тамоман нест шуда буд.

Соли 1924 И. И. Зарубин дар мақолаи начандон калони худ “Ба рӯйхати забонҳои помирӣ” зиёда аз 30 калимаҳоеро, ки аз забони ба истилоҳ ванчӣ (на тоҷикӣ)-и пештар дар ин ҷо мавҷуд буда, қайд кард. Ҳуди И. И. Зарубин менависад: “сокинони водии ноҳияи Ванҷ, ки ба Панҷ шимолтар аз ноҳияи Язгулом мефарояд, ки дар ин ҷо айни замон яке аз талафузҳои тоҷикӣ пахн шудааст, ёд доранд, ки гузаштагони онҳо бо забони дигар гуфтугӯ мекарданд. Соли 1915 мўйсафедоне зинда буданд, ки дар синни хурдсолиашон бобоҳои худро, ки бо забони ванчӣ сухан мерондан шунида буданд ва метавонистанд, ки якчанд калимаҳои дар хотирашон монда роҳбар диханд. Ба камӣ нигоҳ накарда онҳо забони аз байнрафта ба қаторизабонҳои помирӣ дохил менамоянд”.

Баъд аз 10 сол ба ҳамон ҷо эронишиносӣ дигар М. С. Андреев ташриф овард. Ӯнизтасдиқ менамояд, ки аллакай дар миёни асри XIX бо забони күхани ванчӣ танҳо дар қишлоқҳои нисбатан дур ва аз ҷаҳонкандашуда, дар ҳуди Ванҷи болосуҳан меронданд. М. С. Андреев ҳатто бо яке аз ахборрасонони И. И. Зарубин мўйсафеди солҳӯрдае, ки базӯр 20-30 калимаҳои забони аллакай фаромӯшшударо ба ёд меовард воҳӯрд [Андреев 1945, 66; ВГТ. Я, 3-4].

Эҳтимол дар миёнаи асри XIX сокинони қишлоқҳо, ки поёнтар аз маркази ноҳияи Ванҷи ҳозира ҷойгиранд аллакай бо забони тоҷикӣ сухан меронданд ва аз рӯи аломатҳои этнозабонӣ (этноязық) аз Ванҷиҳои боло фарқ мекарданд. Ин фаракиятҳо дар ҷаҳони аз дастдиҳии забони күхна ва дар баробари он ҳусусиятҳои фарҳангӣ низ аз тарафи сокинони водӣ ҳатто дар марҳилаи мусоир қабул мешаванд, мувоғики ин онҳо худро ба ду гурӯҳи мустақил ҷудо мекунанд: vanjī- “ванчӣ” ва wodxudi- “водхудӣ”.

Сарчашмаи асосии забонӣ. Дар ин ё он дараҷа танҳо шеваҳои күхани ванчӣ боқӣ мондаанд. Матнҳо бо ҳамин забон то мө нарасидаанд. Маводҳои М. С. Андреев, мутаасифона аз чоп бароварда нашуда буданд ва мө натавонистем, ки онҳоро ҳатто дар архиви ӯ низ дрёфт намоем. Вале онҳо тамоман гум нашудаанд. Дар замони худ В. А. Лившиц картатека аз рӯи маводҳои М. С. Андреев соҳт ва онро ба маводҳои наве, ки аз як соҳиби забони язгуломӣ, ки худ аз калимаҳои күхнаи ванҷиро аз нафарони солҳӯрда гирифта буд, пурратар намуд. Дар замони ҳозира танҳо нусхаҳои ин картатека, ки аз тарафи Д. И. Эделман карда шуда буданд бо мө эҳтиромона пешниҳод намуданд, боқӣ монданд [Андреев-Рӯйхат].

Рӯйхати калимаҳои забони күхани ванчӣ аз руи маводҳои И. И. Зарубин, М. С. Андреев ва В. А. Лившиц зиёда аз 100 калимаро дар бар мегирад. Маводҳои күхани ванчӣ инчунин аз “Рӯйхати калимаҳои күхани ванчӣ”, ки аз тарафи А. З. Розенфельд соҳта шуда буд гирифта мешаванд, ки ба он 63 -калима (дар қатори онҳо маводҳои И. И. Зарубин) ворид карда шудаанд, ниг [ВГТЯ, 141].

Ба таҳқиқ инчунин қисмати ками лексикаи муҳит, ки аз рӯи талафузи ванҷии забони тоҷикӣ аз забонҳои күхани Ванҷ аз худ карда шудаанд ҷалб карда мешаванд. Ин маводҳо низ асосан аз китобҳои А. З. Розенфельд “Таллафузҳои ванҷии забони тоҷикӣ” асосан аз ки смати “лӯғати таллғузҳои ванчӣ” ва аз матнҳо гирифта шудаанд. Дар гузориши ин кор инчунин

“топонимҳои ванҷӣ” (зиёда аз 200 топоним) низ оварда шуданд, ки қисми бузурги онҳо инчунин аз рӯи пайдоишашон кӯҳани ванҷӣ мебошанд.

Маводҳои иловагӣ дар бораи лексикаи забони кӯҳани ванҷиро метавон аз корҳои Н. Офаридаев “Микротопонимияи Ванҷва Дарваз” ва “Ойкономияи Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон” [Офаридаев 2001] гирифт [Офаридаев 1991].

Ҳамин тавр, миқдори умумии калимаҳои забони кӯҳани ванҷӣ бақайдгирифташуда аз он ҷумла лексикаи муҳит, ки ба қатори таллағузҳои ванҷӣ забони тоҷикӣ дохилшуда анд, қариб то 500-600 калима мерасанд, (дар қатори онҳо вандҳои калимасоз, калимаҳои минтақавӣ ва иқтибосӣ) якҷоя бо топонимҳо бошад 1000 калима. Қисмати маводҳои бақайдгирифташуда аллакай барасмияти илмӣ дохилшуд, ва ба таҳқики таърихӣ-муқоисавии забонҳои помирӣ ва дигар забонҳои эронӣ ҷалб мегардад. Дар корҳои Г. Моргнестерне [EVSh], Д.И. Эделман [ЭСИЯ 1,2,3; СГВЯ-Ф], И.М. Стеблин –Каменский [ЭСВЯ;ОИЛПЯ], Н.Офаридаев [Офаридаев 1991; 2001] этимологияи як қатор калимаҳои забони кӯҳани ванҷӣ нишон дода шудаанд.

Мушкилиҳои алоҳидай забони кӯҳани ванҷӣ дар мақолаҳои И. И. Зарубин “Барӯйхати забонҳои помирӣ” равшанӣ дода шудаанд [Зарубин 1924, 79-81]; А.З.Розенфельд “Ба саволи оид ба муносибатҳои забонҳои помирӣ-тоҷикӣ” [Розенфельд, 1956, 227]; Д. И. Эделман “Забони ванҷӣ” [Эделман 2001, 57-58].

Маводҳои истифодашаванда хеле нопурраанд. Аммо дар асоси онҳо баъзе аз қонуниятҳои фонетикаи таърихиро баровардан, маълумотҳо оид ба калимасозӣ овардан, маълумотҳои пароканда оиди ҳиссаҳои нутқ овардан, инчунин дар шакли умумӣ муносибати таърихӣ-генетикии забони кӯҳани ванҷиро бо дигар забонҳои ба ҳамдигар наздиқ, пеш аз ҳама бо забонҳои помирӣ шомилий тавсиф кардан имконпазир аст.

Адабиёт:

1. Андреев М. С. О таджикском языке настоящего времени// Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Душанбе, 1945. – 66 с.
2. Андреев М. С., Пещерева Е.М. Ягнобские тексты: С приложением ягнобского – русского словаря, составленного. – М.; Л., 1953. – 391 с.
3. Зарубин И. И. К списку памирских языков. // Доклады Российской АН. Серия В.П., 1924. – 141 с.
4. Офаридаев Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза. Лингвистический анализ. – Душанбе: 1991. – 176 с.
5. Розенфельд А. З. Ванджские говоры таджикского языка. – Л., 1964. – 169 с.
6. Растворгueva В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. – М.: Восточная литература, 2015. – 415 с.
7. Снесарев А. Е. Восточная Бухара. – СПб, 1906. – 40 с.
8. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб. 208. – 478 с.
9. Стеблин-Каменский И. М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. – М., 1982. – 168 с.
10. Эдельман Д. И. Ванджский язык. // Языки мира. Иранские языки. Т. 111. Восточноиранские языки. – М., 2000. 267-389 с.
11. Эдельман Д. И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Фонология. – М. – 231 с.
12. Morgenstierne G. Etymological Vocabulary of the Shughni Group Wiesbaden, 1974. – 119 с.

Калидвожаҳо: Ванҷи кӯҳан, ванҷворӣ, забонҳои помирӣ, водии Ванҷ, водхудӣ, вандҳои калимасоз, фонетикаи таърихӣ, ҳиссаҳои нутқ, забонҳои помирӣ ишиимолӣ.

Аннотация

СУДЬБА ДРЕВНО ВАНДЖСКОГО ЯЗЫКА

В статье исследуется историческая судьба одного из исчезнувших восточноиранских языков, которого в речи жителей Ванческого района называется «ванджвори». Автор на основе научного и языкового материала рассматривает процесс исчезновения старованджского языка перехода жителей исследуемой долины на таджикский язык. В статье указывается, что

Мұхаббат

старованджский язык по своей языковой структуре весьма близок к язгулямскому и другим североп мирским языкам.

Ключевые слова: *старованджский, ванджвори, памирские языки, долина Вандж, водхудский, словообразовательные аффиксы, историческая фонетика, части речи, северопамирские языки.*

Annotation

THE FATE OF THE ANCIENT VANJ LANGUAGE

The article examines the historical fate of one of the extinct Eastern Ironian languages ,which is called vanchvori in the speech of the inhabitants of the Vanch region. The author, on the basis of the basis of the disappearance of the Old Vanj language. The article indicates that the old Vanjion language in its linguistic structure is very close to the yasgulam and other modern world languages.

Key word: *Old Vanjian, vanjivori, pamir languages, Vanj, vellyvodkhud, word-formation affixes, historical phonetics, parts of speech, so- pamir languages.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бачабекова Хушнуда, магистранти соли дуюми факулети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТбаноми С. Айни. Тел: 917382525

Роҳбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об автор: Бачабекова Хушнуда, магистрантка второго курса факультета филологии таджикского языка, кафедра теория и практики языкознание ТГПУ им С.Айни. Тел: 917382525

Научный руководитель: Мирбобоева А.

About the author: Bachabekova Khusnuda, master student in the department of tajik langiage Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Tel: 917382525

Scientific director: Mirboboev A.

КОНСЕПТИ “ҲАЙВОН” ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Инсон аз рӯзи таваллуд олами атрофро дарк менамояд, баҳотиргирии номҳои ашёҳо ва муқоисаи онҳо, дарккунии маълумотҳои гирифташударо ёд мегирад ва кӯшиш ба ҳарҷ медиҳад, ки донишҳои навро аз худ ва таҳлил қунад, инчунин маълумотҳои азхудкардашударо аз нав ҳосил намояд. Пас, дар инсон ташаккули донишҳои ибтидой оғоз мейбад. Дар натиҷа, дар ў мағҳумҳои умумӣ ташаккул мейбанд, ки аз концептҳои гуногун иборатанд.

Мағҳуми концепт яке аз мағҳумҳои бунёдии фаъолияти зехни инсон ба шумор рафта, ҳамчун як системаи муайяни донишҳо баррасӣ карда мешавад [4, 268]. Истилоҳи “концепт”-ро аввалин маротиба Асколдов-Алексеев соли 1928 истифода бурдааст [11, 314]. Имрӯзҳо концепт – мағҳуми калидии забоншиносии маърифатӣ ва лингвофарҳангшиносӣ маҳсуб мейбад. Мағҳуми концепт дар тадқиқотҳои илмии мутахассисони илми мантиқ, фарҳангшиносон, файласуфон, забоншиносон ва равоншиносон ба ҷашм мерасад ва ҳар кадом муҳаққиқ мазмуни мағҳуми мазкурро ба таври гуногун шарҳ медиҳад. Доираи тафсири “концепт” хеле васеъ аст, зоро концепт як категорияи зехнӣ мебошад. Е. С. Кубрякова таърифи “концепт”-ро чунин додааст: “Воҳиди амалии тафаккур концепт ном дорад” [8, 255]. М.В. Пименова қайд мекунад: “Чизе, ки инсон, дар бораи объектҳои берунӣ ва дарунӣ медонаду тасаввур менамояд, концепт ном дорад” [11, 301].

Ҳамин тавр, концепт - ин воҳиди абстракtie мебошад, ки инсон дар раванди тафаккур тавассути он фаъолият менамояд [10, 56]. Концепт метавонад бо воҳидҳои гуногуни забонӣ ифода ёбад: қалима, ибора, воҳиди фразеологӣ ва ғ. Дар мақолаи мазкур концепти “ҳайвон” дар асоси ибораҳои фразеологии забони англисӣ баррасӣ карда мешавад. Масъалаи омӯзиши концепти мазкур хеле актуалӣ аст. Дар зери концепти “ҳайвонот” воҳиди лугавие фахмида мешавад, ки номҳои намояндагони олами ҳайвонотро ифода менамояд [9].

Концепти “ҳайвон” аксар вакт ба таркиби мақолу зарбулмасалҳо, ибораҳои рехта ва умуман ибораҳои фразеологии забони англисӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ ворид карда мешавад [6]. Вақте, ки концепти мазкур ҷузъи ибораи фразеологӣ мегардад, он гоҳ маънои луғавӣ, яъне қобилияти ифодакунии ҳайвонро аз даст медиҳад. Дар ҳолати мазкур концепти “ҳайвон” функцияи нав, яъне ифодакунии сифатҳои зоҳирӣ ва ботинии инсон, аз он ҷумла, ҳусусиятҳои ҷисмонӣ ва равонӣ, зехнӣ, ахлоқӣ ва маънавӣ, инчунин, маҳорату малакаҳо, рафтору кирдор ва монанди инҳоро иҷро мекунад [12]. Масалан:

-ҳусусиятҳои ҷисмонии шаҳс (brave as a lion – шаҳси ба монанди шер далер, to work like a dog – саг барин кор кардан, яъне меҳнати зиёд кардан);

-намуди зоҳирӣ (as fat as a pig – мисли ҳук фарбех, blind as a bat – ба монанди кӯршабпарак кӯр, as tall as a giraffe – заррофа барин дароз ва ғайраҳо);

-ҳусусиятҳои рӯҳии шаҳс (jolly dog – шаҳси хурсанду ҳандон, to be in the dog house – дар қаҳру ғазаби беандоза будан, angry as a bull – барзагов барин ғазабнок, to play the bear – дағалу носуфтагӣ нишон додан ва ғ.);

-мавҷудияти ақлу ҳирад ё набудани он (a pig-headed - беақл, bird-brain – нодон);

-рафтор, тавонӣ ва малакаҳои шаҳс (sly as a fox – мисли рӯбоҳ маккор, social butterfly – инсони ҳушҷақҷақ, to eat like a horse – аз ҳад зиёд ҳӯрдани ҳӯрок ва ғ.) [3]

Концепти “ҳайвон” баъзан дар ибораҳои фразеологӣ ба таври маҷозӣ обу ҳаворо низ ифода менамояд. Мисол: to rain cats and dogs - борони шадид боридан, dog days – рӯҳҳои хеле гарм ва ғайраҳо.

Омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо ба масъалаҳои асосии концепт равшанӣ меандозад. Воҳидҳои фразеологӣ яке аз зеботарин зевари нутқи мо маҳсуб мейбанд [1, 26]. Воҳидҳои фразеология, ки ин навъи концептро ифода менамоянд, ба таври возех ҳусусиятҳои фарҳангӣ миллии мардуми англистаборро нишон медиҳанд ва хеле шавқоваранд [12].

Нақши ҳайвонот ҳамавақт дар ҳаёти инсон бениҳоят бузург буд. Махсусан дар марҳилаҳои ибтидиӣ рушди башарият, вақте ки одамон ва ҳайвонот дар табиат бо ҳам дар ҳамсоягӣ зист мекарданд, ин ҳусусият бештар ба назар мерасид. Дар давоми асрҳои зиёд ҳайвонот ва паррандагон барои инсон на танҳо сарҷашмаи ҳӯрок ва либос, балки инчунин

Мұхаббат

образын ифодакунандаи хислатҳои инсоний мебошанд. Инсоният аз давраҳои қадим ҳайвонотро ром мекунад ва бо олами ҳайвонот робитай наздик дорад, бинобар ин нутки мо аз ибораҳои устуворе, ки ҷузъи асосии онҳо ифодакунандаи концепти “ҳайвонот” маҳсуб меёбад, хеле бой аст.

Дар муҳити атроф намояндагони гуногуни олами фауна маскун шудаанд. Зоонимҳое (номҳои ҳайвонот), ки дар ибораҳои фразеологии забони англисӣ васеъ корбурд мешаванд, инҳоянд:

1. Номҳои ҳайвоноте, ки дар Англия ба ҷашм мерасанд:

а) ҳайвоноти хонагӣ - a bull, a cat, a dog, a cow, a donkey, a horse, a lamb, a mule, a mutton, an ox, a goat, a pig, a rabbit, a sheep, a calf;

б) ҳайвоноти вахшӣ - a bear, a fox, a hare, a mouse, a rat, a tiger, a wolf, a beaver, a squirrel;

2. Номҳои ҳайвоноте, ки барои англисҳо ачибу ғарӣ мебошанд: a camel, an elephant, a leopard, a lion, a monkey, a seal, a whale.

3. Номҳои паррандагон: а) паррандагони хонагӣ: a goose, a duck, a turkey, a cock; б) паррандагони вахшӣ: a cuckoo, an owl, a hawk, a parrot, a pigeon;

4. Номҳои ҳазандагон: a crocodile, a snake, a lizard;

5. Номҳои ҳайвоноти обӣ: a fish

6. Номҳои ҳашаротҳо: a bee, a fly, an ant, a grasshopper [12].

Инак, назар меафканем ба роҳҳои ифодабии концепти “ҳайвонот” дар таркиби ибораҳои фразеологии забони англисӣ:

- Дар ибораҳои зерини англисӣ ва эквиваленти онҳо дар забони тоҷикӣ концепти “саг” рамзи ҳашмгинӣ ва ғазаб мебошад: “a dog in the manger – на ба ҳудам шавад, на ба қас”, “call of your dogs – танқиди дигаронро бас қунед”; шодӣ ва дилхушӣ: “a gay dog – айшу ишратҷӣ”; бепарвой ва кори ҷаланимкола: “a dog’s breakfast – кори ҷаланимкола”; меҳнат ва кор “dog-tired – ҳаста”, “a dog’s life – зиндагии мушкил ва вазнин” [2] мебошад.

- Дар мавриди зерин концепти “тӯрба” асадоният ва ҳашмгиниро ифода мекунад: “nervous as a cat - асадӣ”, “like a cat on hot bricks - орому қарор надоштан, бекарор шудан”, “have kittens - асадонӣ шудан”; ҳашмгинӣ ва шармандагӣ: “a cat-and-dog life - низоҳои доимӣ”, “an old cat - пиразани ҳашмгин”.

- Концепти “асп” бошад, дар ибораҳои зерин меҳнат ва кор карданро ифода менамояд: “a willing horse – шахси меҳнаткаш”, “work like a horse - дев барин кор кардан, “flog a dead horse - бо кори бефоида машғул шудан”; инчунин концепти мазкур ифодакунандаи қувва ва саломатӣ низ ба шумор меравад: “as strong as a horse - асп барин бақувват”.

- Дар ибораҳои зерин концепти “парранда” озодиро ифода менамояд: “free as a bird – озод”, “like a bird - сабук”, “get the bird – аз кор озод шудан”, “give the bird - аз кор озод кардан; концепти зерин боз шахси барвақт бедоршавандаро ифода мекунад: “an early bird - одами саҳархез” [12].

- Концепти “буз” бошад, дар ибораҳои зерин образи бадӣ ва ғазабнокро нишон медиҳад: “get smb’s goat – қасеро оташин кардан, ба ғазаб овардан”, “separate the sheep from the goats - хубро аз бад ҷудо кардан”.

- Дар ибораҳои маҳкур концепти “шер” далериву часоратро ифода менамояд: «as brave as a lion - хеле часур” [3], “fight like a lion - далерона ҷангидан”.

- Концепти “хук” ифодакунандаи мавҷудоти чиркину бетартиб ва фарбех мебошад: to eat like a pig – бетартибона ҳурдан, fat as a pig – хеле фарбех [5].

- Занбӯрони асали меҳнатдӯст низ дар ибораҳои забони англисӣ инъикоси худро ёфтаанд: as busy as a bee – хеле банд, серкор[2]

Аз мисолҳои мазкур бар меояд, ки ҳусусиятҳои ибораҳои фразеологии нишондиҳандаи концепти “ҳайвонот” дар он аст, ки мағҳуми ҳайвон ба маънои маҷозӣ асос ёфтааст:

-to let the cat out of the bag – ноҳост гуфта мондан, ногаҳон сиреро ошкор кардан;

-cat’s pajamas – аҷоиб, хеле хуб, беҳтарин

-to fight like cat and dog – мисли сагу гурба зиндагӣ доштан, низоъ кардан, дар ҷангу ҷидол зистан

-to be in the dog house – дар қаҳру ғазаб будан;

- puppy love – муҳаббати сагбача, одатан ишқи бачагона ва ҳурдсолон [2];

-to rain cats and dogs – борони хеле шадид боридан;

-to hold one’s horses – эҳтиёткорона рафтору муомила кардан;

- to work like a horse – мисли асп кор кардан;
- to drink like a fish – машруботи зиёд нүшидан;
- as sly as a fox – доно, маккор, хилагар ё мисли рўбоҳ маккор;
- the black sheep of the family – шахсе, ки дар байни аъзоёни оила рафтори дигаргун ё бадро нишон медиҳад;
- butterflies in one's stomach - эҳсоси ҳайратангезе, ки вақте касе ба шумо нигоҳ мекунад, ё ба шумо хушомадгўй мекунад ва шумо намедонед, ки дар ин лаҳза чӣ кор кардан лозим аст, гайр аз эҳсоси хушбахтӣ [5].

Ибораҳои фразеологии забони англисие, ки дар таркибашон концепти “ҳайвон”-ро доранд, заминай дарёфти хусусиятҳои миллии ҳалқи англис ба шумор мераванд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки воҳидҳои фразеологии нишондиҳандай концепти “ҳайвон” ба таври васеъ корбурд мешаванд [7, 69].

Интиқоли концепти “ҳайвонот” яке аз роҳҳои пешқадами ташаккули воҳидҳои фразеологӣ мебошад ва барои як қатор ибораҳои фразеологӣ ҳамчун асос хизмат менамоянд. Таҳлили воҳидҳои фразеологӣ нишон дод, ки дар забони англисӣ концептҳои “dog-sag”, “cat-турба”, “horse-асп”, “bird-парранда”, “fish-моҳӣ” сермаҳсул, вале концептҳои “crocodile-тимсоҳ”, “turtle-сангпушт”, “kangaroo-кенгуру”, “possum-опоссум”, “rat-калламуш”, “owl-бум”, “bear-хирс”, каммаҳсуланд. Ҳамин тавр, концепти “ҳайвон” ҷузъи асосиву муҳим маҳсуб ёфта, мазмуни фразеологиии англисии анималистикиро ташаккул медиҳад.

Дар фарҷом метавон ҳулоса кард, ки концепти “ҳайвонот” вазифаҳои гуногунро икро карда метавонад ва инсонро аз паҳлӯҳои муҳталиф тавсиф мекунад.

Адабиёт:

1. Амосова Н. Н. Основы английского фразеологии. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 216 с.
2. Английские идиомы. URL: <http://www.24english.ru/english-reading/idioms> (дата обращения: 26.02.2020)
3. Английские пословицы и поговорки. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://english-proverbs.narod.ru/english-proverbs>(дата обращения: 14.03.2020)
4. Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В.П. Нерознака. – М.: 1999. - С. 267-280.
5. Винарева Л.А., Янсон В.В. English Idioms. Английские идиомы. – К.: ООО «ИП Логос-М», 2008. – 384 с.
6. Кононова И. В. Структура и языковая презентация британской национальной морально-этической концептосферы (в синхронии и диахронии): дис. ...док. филол. наук. – Санкт-Петербург. 2010. – 361 с.
7. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М., 1972.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика [Текст] / В. А. Маслова. – Минск : Тетра Системс, 2004. – 255 с.
9. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. - 3-е изд., перераб. – М.: Флинта-Наука, 2003. – 320 с.
10. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. унта, 2000. – 30 с.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
12. Саламатина О.А. Роль компонентов-зоонимов в формировании общего фразеологического значения английских единиц // Международный студенческий научный вестник. –2016. – №5-3.; URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=16004> (дата обращения: 13.09.2020).

Калидвожаҳо: концепт, ҳайвонот, саг, гурба, асп, парранда, моҳӣ, бум, воҳиди фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, маъно, маънои лугавӣ, маънои маҷозӣ.

Аннотация

КОНЦЕПТ “ЖИВОТНОЕ” ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается концепт “животное” на основе фразеологизмов английского языка. Концепт “животное” является ключевым компонентом фразеологизмов

Мұхаббат

английского языка и описывает человека и его деятельность с разных сторон. Анализ фразеологизмов английского языка показал, что широко используются концепты “dog-собака”, “cat-кошка”, “horse-лошадь”, “bird-птица”, “fish-рыба”, но менее продуктивны концепты “crocodile-крокодил”, “turtle-черепаха”, “kangaroo-кенгуру”, “possum-опоссум”, “rat-крыса”, “owl- сова”, “bear- медведь”.

Ключевые слова: концепт, животное, собака, кошка, лошадь, птица, рыба, сова, фразеологическая единица, пословица, поговорка, значение, лексическое значение, переносное значение.

Annotation

THE CONCEPT OF “ANIMAL” IN PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the concept of “animal” based on the phraseological units of the English language. The concept of “animal” is a main component of the phraseological units of the English language and describes a person and his activities from the different sides. Analysis of the phraseological units of the English language showed that the concepts of “dog”, “cat”, “horse”, “bird”, “fish” are widely used, but the concepts of “crocodile”, “turtle”, “kangaroo”, “possum”, “rat”, “owl”, “bear” are less productive.

Key words: concept, animal, dog, cat, horse, bird, fish, owl, phraseological unit, proverb, saying, meaning, lexical meaning, figurative meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоҷонова Нилуғар Ҳакимҷоновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Бободжонова Нилуғар Ҳакимҷоновна, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Аини.

Научный руководитель: Каримов Ш.Б.

About the author: Bobojonova Nilufar Hakimjonovna, second year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ МАТНҲОИ КИТОБДОРӢ (ХУЧЧАТНИГОРӢ)

Забони мусоири тоҷикӣ тайии 70 – 80 соли инкишофи худ дар замини истилоҳсозӣ таҷрибоҳои фаровоне амалӣ ва андешаҳои муғиди назарӣ ҳосил намуд ва аз нигоҳи созмонӣ корҳои зиёде дар ин ришта ба анҷом расидааст. Бояд ин дастовард ва таҷрибаҳо хоҳ нек бошанд ва хоҳ бад, баҳра гирен ва бубинем, ки забони мо дар ин арса аз қадом манобеъ истифода намуда, чи вижагиҳое дорад, қадом шоҳаи он бештар рушт кардааст ва қодом шоҳаи он заиф мондааст [5, 14].

Ҳар як хуччат бояд ба талаботҳои муайян ҷавобгӯй бошад. Мавод бояд ба таври кӯтоҳу мушаххас бо фарогирии танзими саҳеху муайян, бо истифодай истилоҳоти ҳамгуни мазмуннок ва истифодай усуљҳои техникии ҳуқуқи эҷодӣ баён гардад.

Ба услуби расмӣ-коргузорӣ ин қалимаҳо дар мавриди истифода мешавад, ки ин қалимаҳо ҳамчун меъёри қалимаҳои умуми адабӣ, инчунин ба маъниҳои анъанавӣ барои хуччатҳои кори эътироф шуда бошанд.

Ҳангоми таҳияи хуччатҳо ба маъни луғавии ин қалимаҳо диккати бештар додан зарур аст. Надонистани маъни луғавии қалимаҳои ҷудогона ба ҷунин ғалатҳо оварда мерасонад: “хизматрасонии зоотехникӣ ва ветеринарии ҷорводориро бояд ҳатман беҳтар кард” (мумкинаст, ки хизматрасонӣ ба ҷорво гуфт ашавад, на ин ки ҷорводорӣ), “арzon кардани арзиши аслӣ” (арzon кардани мол ва маводи ғизӣ имкон дорад, на инки арзиши аслӣ; варианти мувофиқаш: “паст кардани арзиши аслӣ аст”).

Истифодай қалимаҳои нав (неологизмҳо), мисли “конструкторат”, “переорганизация”, инчунин қалимаҳои гуфтугӯи шакли “лаборантка”, “секретарша” иҷозат дода намешавад [8, 11].

Агар қалимаҳо аз қатори қалимаҳои ҳамрша аз ҷиҳати маъно фарқкунанда интиҳоб карда шаванд, метавонад маъни дигаршавад. Мисол: ибораҳои “пешниҳод кардан” ва “ба ихтиёр гузоштан” ҳарчанд маъниҳои якхела доранд, лекин дар мавридиҳои гуногун бо маъниҳои гуногун истифода мешавад. Ибораи “пешниҳод кардан” барои мисол ҷунин маъниҳо дорад: 1) пешниҳод кардан, пешкаш кардан, ҳабар додан (“рӯйхати ҳамкоронро пешниҳод кардан”, “далелро пешниҳод кардан”); 2) ба қасе шинос намудан (“бо қаллектив коргари навро шинос намудан”); 3) барои мукофот ё вазифаи баланд пешниҳод намудан (“ба рутбаи навбати пешниҳод кардан”, “ба орден пешниҳод кардан”); 4) тасаввур кардан (“ба худ тасвири ҷангро тасаввур кардан”); 5) нишон додан, тасвир кардан (“худро ба шакли ҳандаовар нишон додан”).

Ибораи “ба ихтиёр гузоштан”-ро луғат ҷунин муайян кардааст: 1) ба ихтиёри қасе ҷизеро додан, ба истифодай қасе гузоштан (“хонаро ба ихтиёр гузоштан”); 2) додани ҳуқуқ, имконият ва истифода барии ҷизеро (“руҳсатӣ додан”, “сухандодан”); 3) иҷозати мустақилона амал кардан, ё беназорат гузоштан (“баихтиёри худ гузоштан”, “корро ба таҳмин гузоштан”).

Дурусту кӯтоҳ баён карда натавонистани фикр ба ҷунин ғалатҳо оварда мерасонад: “дар моҳи апрел” (апрел ин худ моҳ аст), “аҳбори иттилоотӣ (ҳар ҳабар – ин иттилоъ аст) ва ғайра. Такрорҳои зерин матнро душвор мегардонанд: “фоида аз истифодай”, “зарур аст, ки ҷунин далелҳоро ба ҳисоб гирен”, “ин падида дар шароите падид омад, ки...” ва ғ.

Барои матни хуччатҳои расмӣ истифодай ибораҳои фразеологӣ, ё услуби бадӣ зарурат надорад.

Ҷумлабандиҳои стандартии нутқ ба тарзи: “дар робита ба қарори Ҳукумат”, дар тартиби расонидани қӯмаки моддӣ”, “вобаста ба ҳолати душвории ба миёномада”, ҳамеша дар хуччатҳои хизматӣ истифода мешаванд ва аз рӯи нақши худ ба ибораҳои фразеологӣ наздиқӣ доранд. Дар забони хуччат онҳоҳам оннакшеро иҷро мекунанд, ки ифодаҳои маъмул гаштаи намуди “ба инобат гирифта шавад”, “ба маълумот расонидан” ва ғайраҳоро иҷро мекунад. Аммо, агар меъёрҳо аз надонистани мавриди истифодай ин ё он ибораҳои фразеологӣ вайрон шавад, ғалатҳо ба амал меоянд. Мисол, феъли “иҷозат додан” ба маъни “қадом кореро иҷро кардан, ба амал овардан” аст ва қабул гардидааст, ки онро бо қалимаҳои “вайрон кардан”, “ғалат”, “камбудӣ” ва ҷандиши дигар, ки падидаи манфиянд, ҳамгуни маънидод мекунанд.

Дар услуби расмӣ коргузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқкукии зерини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳарфи қалон навишта мешаванд:

Муҳаққиқ

-Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси чиноятти Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси меҳнати Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси оби Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси ҳавоии Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси оилаи Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси гумруки Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси иҷрои ҷазои чиноятти Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси манзили Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси муруфиавӣ-чиноятти Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси андози Чумхурии Тоҷикистон; Кодекси ҳуқуқвайрон қунии маъмурии Чумхурии Тоҷикистон.

-Қонуни конститутсионии Чумхурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон” аз 12 майи соли 2001, №28.

-Қонуни конститутсионии Чумхурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” аз 17 майи соли 2004, №28.

Чунин навиштани қонунҳо бе нишон додани номи онҳо бо ҳарфи хурд навишта мешавад:

-қонуни конститутсионии Чумхурии Тоҷикистон;

-қонунҳои Чумхурии Тоҷикистон;

-лоиҳаи қонуни Чумхурии Тоҷикистон;

Номи санадҳои Президенти Чумхурии Тоҷикистон агар пурра номбар шаванд бо ҳарфи қалон навишта мешаванд, яъне фармони Президенти Чумхурии Тоҷикистон, сана, рақам, номаш дар нохунак, масалан: Фармони Президенти Чумхурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2008 №503 “Дар бораи фехристи мансабҳои давлатии Чумхурии Тоҷикистон”.

Чунин навишти онҳо дар шакли умум бо ҳарфҳои хурд навишта мешаванд:

-фармонҳои Президенти Чумхурии Тоҷикистон, санаҳо, рақамҳо, номҳо дар нохунак, масалан, фармонҳои Президенти Чумхурии Тоҷикистон аз... дар бораи....

Номи санадҳои Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон бо ҳарфи хурд навишта мешаванд:

-қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз...

-фармоиши Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз...

Номи мақомоти назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон бо ҳарфи қалон навишта мешаванд:

-Шӯрои амнияти Чумхурии Тоҷикистон;

-Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бокоррупсияи назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон;

Марказҳо:

-Маркази тадқиқот истратегии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон;

-Маркази исломшиносии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон;

-Маркази қонунгузори миллии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон;

Калимаҳои “вазорат”, “ҳадамот”, “агентӣ” агар дар умум навишта шаванд, яъне бе ишора ба номи мақомоти даҳлдор, бо ҳарфи хурд навишта мешаванд. Агар ин калимаҳо дар ҳуҷҷат ба ҷои номи пурра истифода шаванд, дар ин сурат мумкин аст, ки номи онҳо бо ҳарфи қалон навишта шавад.

Номи мансабҳое, ки бо ҳарфи қалон навишта мешаванд:

-Раиси Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон;

-Сарвазири Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон;

-Роҳбари Дастигоҳи Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон;

-Вазири Чумхурии Тоҷикистон;

Бо ҳарфи хурд:

-сардори Ҳадамоти давлатӣ;

-сардори Агентӣ.

Номи рутбаҳои таҳассусии хизматчиёни давлатӣ бо ҳарфи хурд навишта мешаванд:

-мушовири давлатии Чумхурии Тоҷикистон;

-мушовири хизмати давлатии Чумхурии Тоҷикистон;

-референти хизмати давлатии Чумхурии Тоҷикистон;

-котиби хизмати давлатии Чумхурии Тоҷикистон;

Номҳои палатаҳо, калимаҳои яқуми номи қумитаҳо, комиссияҳо, мақомоти корӣ ва ғ. Бо ҳарфи қалон навишта мешаванд:

-Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон;

-Котиби Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон;

-Дастигоҳи Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон;

-Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон;

-Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тартиботи ҳуқуқӣ, мудофиа ва амният;

-Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иқтисодиёт, буҷет, молия ва андоз;

Дар номҳои ҳарактери ҷамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ, иттифоқи касаба, фондҳо, иттиҳодияҳои эҷодӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо ҳарфи қалон нахуст қалима ё номи худи иттиҳодияи ҷамъиятӣ навишта мешавад:

-Кумитаи миллии олимпӣ;

-Иттифоқи нависандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Федератсияи иттифоқҳои касабаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Номҳои мансабҳои роҳбарони иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо ҳарфи ҳурд навишта мешаванд:

-раиси Иттифоқи нависандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-раиси Кумитаи миллии олимпӣ;

Дар номҳои муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ бо ҳарфи қалон қалимаи якум ё номи худи муассиса навишта мешавад:

-Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Донишкадаи иқтисодии Тоҷикистон;

-Донишкадаи такмили иҳтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сана ва муҳлатҳои тақвимӣ дар лоиҳаи қарор тавсия мешавад, ки дар як қатор чунин навишта шавад: 15 майи соли 2009, дар моҳи майи соли 2009.

Номҳои идҳо ва рӯзҳои ҷашниро бо ҳарфи қалон менависанд: Иди занон, Иди Ғалаба, Рӯзи кормандони радио ва гайра. Дар ҳолати навиштани ин рӯзҳо бо шумораи тартибӣ, онҳоро чунин менависанд: 1 Май, 9 Май, 8 Март.

Шумораи тартибӣ дар чунин ҳолатҳо бо ҳарфи ҳурд навишта мешавад: “намояндаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сессияи шастуми Ассамблияи Генералии СММ”.

Шумораҳои тартибие, ки бо рақамҳои арабӣ меоянд бо пайвандак навишта мешаванд: қатори 8-ум, солҳои 80-ум. Шумораҳои тартибие, ки бо рақамҳои римӣ навишта мешаванд бе пайвандак навишта мешаванд: коргари разрияи III, навбати II соҳтмон, мутахассиси дараҷаи I.

Ифодаҳои пулӣ агар аз як ҳазор зиёд нишондода шавад, дар матни лоиҳаи қарор тавсия мешаванд, ки чунин навишта шаванд: 5 ҳазор сомонӣ, 1 миллион сомонӣ. Номи воҳидҳои ҷенак дар матни фармонҳо, қарорҳо ва фармоиш чунин навишта мешаванд: 5 ҳазор метр, 16 тонн, 20 метрикв., 60 метрикубӣ, 20 миллионтонн.

Дар вакти нишон додани шумораи ашёҳо ва одамон қалимаи “дона”, “одам”, истифода намешавад ва онро чунин навиштан мумкин аст: 10 мошин, 50 коргар, га ин ки 50 одами коргар. Лекин 100 сар ҷорпо гуфтан мумкин аст.

Сифатҳо ва исмҳои мураккаб, ки дар таркибашон шумора доранд чунин навишта мешаванд: 150-солагӣ, 3-моҳагӣ, 25-фоиз, 3-рӯз.

Барои услуби расмӣ коргузорӣ, ки ба намуди забони адабӣ доҳил мешавад, ду ҳусусиятӣ асосӣ ҳос аст: кӯшиш ба таври максималӣ баён намудани иттилоот ва набудани ду маънӣ ва ё сермаънӣ.

Услуби зеринро метавон ба ду зеруслуб, ба мисли ҳуҷҷатнигорӣ ва расмӣ коргузорӣ чудо кард. Зеруслуби якумро дар ҳуҷҷатҳои ҳарактери дипломатӣ ё ҳуқуқи дошта истифода мебаранд. Зеруслуби дуюм бошад, ҳангоми гуфту шунидҳои расмӣ ба кор бурда мешавад. Ҳусусиятҳои муҳими зеруслубҳои ҳуҷҷатҳои расмӣ ин истифодаи зиёди интернасионализм мебошад. Ин ҳосият аз таъсири забони лотинӣ, ки дар асрҳои миёна забони гуфтугӯи ба шумор мерафт мебошад. Баъдан ҷои ин забонро забони фаронсавӣ ишғол намуд. Ба синтаксиси он ҷумлаҳои дарози мураккаб ҳосанд, ки тобишҳои сифати феъли ва феъли ҳолӣ дарон зуд-зуд вомехӯранд.

Аз ин ҷо ҳусусияти дигари он, яъне шакли стандартии баён бармеояд.

Ҳоло якчанд ҳусусиятҳои назаррасӣ ҳуҷҷатҳои расмиро дида мебароем:

-Ҳусусияти фарҳангии нутқи расмӣ коргузорӣ дар он аст, ки он дорои ду ҳусусияти аз меъёр гуногун мебошад: 1) матнӣ, яъне ба тарзи қонунӣ бароҳ монда шудани соҳтори ҳуҷҷат; 2) забонӣ, яъне танзими тобишҳои забонии матни ҳуҷҷат. Фарқи ин ду меъёри нутқи расмӣ барои фаҳмидани самт ва марҳилаҳои фикри аз болои матни ҳуҷҷат кӯмак мерасонад: - андешидан оиди ҳолатҳои корӣ, интиҳоби жанри мувоғики ҳуҷҷат, муайянкардани меъёрҳои муайян барои соҳтани ҳуҷҷат, интиҳоби оҳангҳои забонии ба меъёр ва шакли ҳуҷҷат ҷавобгӯй.

Мұхққиқ

-Мұхтавои матнҳои расмӣ аз чунин маълумотҳои иборат аст:

- 1) гирандаи хүччат;
- 2) фиристандаи хүччат;
- 3) сарлавҳаи хүччат;
- 4) сарлавҳа ба мұхтавои матни хүччат;
- 5) доираи ҷумлаҳои хүччат;
- 6) имзо;
- 7) таърихи рӯз;

Истифода бурдан ва ё набурданы маълумоти дар боло овардашуда аз намуди хүччат вобаста аст. Чи гуна истифодаи маълумотҳои оварда шуда метавонад “нависанда” ё “фиристанда”-и хүчкатро муарифӣ кунанд, яъне қобилияти тартибидиҳии хүччати ўро.

-Чун қоида, тартибидандаи матни хүччат маълумоти хоси услуби расмӣ коргузориро истифода мебарад. Матни услуби расмӣ бетарафона, бетаъсир ва беэҳсосот аст.

Ба гайр аз хусусиятҳои дар боло зикршуда, аломатҳои дигари хоси ин услуб низ мавҷуданд. Ба мисли стандартикуйӣ, тамоюли ҳамгунасозӣ ҳангоми гардиши маълумот ва гайра.

Услуби расмӣ коргузорӣ ё идорӣ ҳамчун дигар услубҳои нутки адабӣ дорои мақсади муайяни алоқа ва системаи алоқаи забонҳо ва тобишҳои услубист. Мақсади алоқа дар ин намуди услуг ба дастовардани розигии тарафайн миёни иштироккунандагон мебошад. Ин услуг аз дигар услубҳо бо хусусиятҳои даққиқӣ, бо мулоҳизагӣ ва таёрии пешакӣ фарқ мекунад [1, 13].

Услуби расмӣ алокоаро миёни органҳои давлатӣ, ширкатҳо, шахсони расмӣ-хуқуқӣ таъмин мекунанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки аз ҳама хусусияти фарқкунандаи ин услуб оҳангнокии ботаҳамулона, зид, бешаҳс мебошад, ки ба он хосияти расмӣ мебахшанд. Дар услуби расмӣ коргузорӣ ва гайра сатҳи баланди муюшират, даққиқият низ мухимаст, чунки дар матн ҳодисаҳои даққиқ шарҳ мейбанд, ки бошаҳс, мавзӯй, таърихи рӯзи хос ишора шудаанд. Истифодаи истилоҳоти маҳсуси соҳавӣ низ бояд хуб ба роҳ монда шавад.

Мақсади ҳар як хүччат ба мувофиқа омадан дар масъалаҳои хуқуқӣ, савдо хизматрасонихои пешниҳодгардида ва гайра мебошад. Ҳар як хүччат бояд фаҳмо бошад, масъалаҳои асоси бояд хуб баёншуда бошанд ва барои ҳарду ҷониб фаҳмо бошанд.

Адабиёт:

1. Бердиева Т. Тенденции развития лексика таджикского языка советского периода. – Душанбе: Дониш, 1982. – 133 с.
2. Борисенко И. И., Евтушенко Л. И. Английский язык в международных документах. – Москва, 2007. – 479 с.
3. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. – Москва, 2003. – 336 с.
4. Герд А. Еще раз о значении термина // Лингвистические аспекты терминологии. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. – 39 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – 245 с.
6. Диловаров М., Курбонов С. Хүччатнигорӣ. – Душанбе, 2011. – 118 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология (Дар зери таҳрири Б. Ниёзмуҳаммадов). – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
8. Ивал Джордж, Перевод Ҳайдари Насрин, 1996. – 92 с.
9. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. – Душанбе, 1973. – 115 с.
10. Коргузорӣ ва хүччатнигорӣ. – Душанбе, 2007. – 192 с.
11. Лейчик В. М. Терминовидение: Предмет, методы, структура. – 256 с.
12. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1985.
13. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. – Душанбе: Дониш, 2008. – 302 с.
14. Назарзода С. Забон ва бедории миллӣ // Чумхурият. – Душанбе.
15. Степанов Ю. С., Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. Восьмой выпуск. – Москва: ВИНИТИ, 1977. – 210 с.
16. Ҳаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб. Пособие). – Самарқанд, 1972. – 192 с.

Калидвожаҳо: услуб, хусусият, забоншиносӣ, расмӣ, матн, зеруслубҳо, забоншиносӣ, ҳуҷҷат, калима, мавод.

Аннотация

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БИБЛИОТЕЧНЫХ ТЕКСТОВ (ДОКУМЕНТАЦИЯ)

В статье рассматриваются стилистические особенности официальных текстов на материалах таджикского и английского языков. Формальный стиль облегчает общение между государственными органами, компаниями и юридическими лицами. В формальном офисном стиле эти слова используются, когда признаны нормой для общих литературных слов, а также для традиционных значений рабочих документов.

Ключевое слово: термин, понятие, стиль, особенность, лингвистика, формальный, текст, подстиле, лингвистика, текст, слово, материал.

Annotation

STYLISTIC FEATURES OF LIBRARY TEXTS (DOCUMENTATION)

The article discusses the stylistic features of the official texts on the materials of the Tajik and English languages. The formal style facilitates communication between government agencies, companies and legal entities. In a formal office style, these words are used when recognized as the norm for general literary words as well as for traditional meanings of working papers.

Keywords: term, concept, style, feature, linguistics, formal, text, proverb, linguistics, text, word, material.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойдодова Тахмина, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, телефон: (+992) 935555494.

Роҳбари илмӣ: дотсент Мусаямув Зубайдулло

Сведения об авторе: Худойдодова Тахмина, магистрантка кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни, тел: (+992) 935555494

Научный руководитель: доцент Мусаямув Зубайдулло

About the author: Khudoidodova Tahmina, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 918304519.

Supervisor: assistant professor Musaymov Zubaidullo

ЧОНИШИН ВА СОХТОРИ СЕМАНТИКИИ ОН

Чонишин ба гурӯхи ҳиссаҳои номии нутқ мансуб бошад ҳам, аз дигар калимаҳои ин гурӯх аз ҷиҳати маънно ва хусусиятҳои грамматикий ва семантикий фарқ мекунад. Чонишин предмет ва аломуни онро бевосита ифода намекунад, балки ба онҳо танҳо ишорат менамояд. Ҷунончи, предмети алоҳидае бо номи ин вучуд надорад, vale ҳангоми зарурат ҳама гуна исмҳо бо чонишини **ин-that** иваз шуда ва ё бо **он-that** ишорат ёфта метавонанд. Чонишин одатан дар забонҳои мұкоисашаванда ба ҷои ягон ҳиссаи номии нутқ исм, сифат, шумора ва зарф кор фармуда мешаванд. Аммо ҳама чонишинҳо қобилияти ивазкунӣ надоранд.

Ҳатто чонишинҳои аслии шахсӣ шахсҳоро иваз карда наметавонад. Аз ҳамин ҷиҳат чонишинро чунин таъриф кардан мүмкін аст: «Чонишин ҳиссаи номии нутқ буда, предмет ва аломуни онро нишон медиҳад, vale онҳоро бевосита ифода намекунад. Чонишин ба ҷои **исм-noun**, **сифат-adjective** ва **шумора-numeral** меояд. Чонишинҳо ду хусусияти муҳиммӣ доранд: аввалан, онҳо аз рӯи баъзе аломуни шахсӣ мустақилмайно буда, дар матн нисбат ба калимаҳои ёридиҳанда мустақилтар воқеъ мешаванд ва аъзои ҷумла шуда, калимаҳои дигарро тобеъ мекунанд: **ман гуфтам- I say, китоби ту Your book, ҳамаи одамон- all people** ва ғайра; ва боз онҳо дорои баъзе хусусиятҳои калимаҳои ёридиҳанда мебошанд: ҳамеша ба калимаҳои мустақил алоқаманд шуда меоянд. Ин ду ҷиҳат ба маънни чонишинҳо, ки ниҳоят абстрактӣ мебошад, зич алоқаманд аст» [5, 156].

Истилоҳи чонишин маънни васеъ ва танг низ дорад. Вай дар маънни васеъ ҳамаи воҳидҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо - қобилияти ивазкунии исмро доранд. Дар натиҷа миқдори чонишинҳо аз ҳисоби калимаҳои ғайриҷонинӣ зиёд мешаванд. Vale дар маънни танг истилоҳи зикршуда ба хели чонишин дар маънни танг истифода шудааст. Чонишинҳо дар забонҳои ҳиндӯаврупой, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ низ яке аз гурӯҳҳои қадимтарини калимаҳо мебошанд. Олимӣ немис Фиг нигошта, ки чонишинҳо калимаҳои қадима мебошанд. Аз ин рӯ, вай исмҳоро, ки ба қавли ў байдтар ба вучуд омада олудаи маънни феълӣ гаштаанд, чонишини чонишинҳо ҳисоб кардааст.

Чонишинҳо мувофиқи фикри Фиг, номҳои тоза буда, ҳечгоҳ бо феълҳо омехта нашудаанд. Vale ақидаи Фиг аз тарафи А.А. Потебня сари вақт маҳқум карда шуда буд. В. Гумболдт низ гуфта буд, ки ҷараёни аввалини инкишофи забон ҳудшиносии шахс аст, ки он ба воситаи калимаҳои чонишинӣ ифода мешавад. Ин фикри Гумболдт барои идеалистон воситаи муҳим шуд ва онҳо исбот қарданӣ мешуданд, ки чонишинҳои шахсӣ дар ҳамаи забонҳои рӯи замин қадимтарин ва устувортарин гурӯхи калимаҳо мебошанд. В. Таулий низ қадимӣ будани чонишинҳоро қайд карда гуфта буд, ки онҳо пеш аз исму феълҳо ба гурӯхи алоҳида чудо шудаанд [2, 4-5]. Бояд зикр қард, ки чонишинҳо дар қатори исму шумора, феъл ва зарфҳо яке аз гурӯҳҳои қадимтарини калимаҳо мебошанд. Мувофиқи ақидаи баъзе олимон чонишинҳо таъриҳан аз калимаҳои **ишоратӣ** ба вучуд омадаанд. Масалан, Г. Штейнтал ва аз пай ў А. А Потебня гуфтаанд, ки як вақтҳо калимаҳо ба ду гурӯхи луғавию маънной чудо мешудаанд.

1) Калимаҳои сифатӣ, ки онҳоро предмет ва ҳодисаҳои олами моддиро дар шакли шайъияшон ифода мекардан;

2) Калимаҳои ишоратӣ, ки онҳо ба шахсу предмет ишора мекардаанд.

Ба ақидаи онҳо калимаҳои ишоратӣ ҳамчун намуди маҳсусу алоҳидаи калимаҳо гурӯҳи чонишинҳоро ташкил дода буданд. Vale бо мурури замон баробари таҳаввули соҳти грамматикии забон чонишинҳо бо чунин ҳиссаҳои нутқ - исм, феъл, сифат ва зарф омехта шуда, ба онҳо омехта шудаанд [2, 4-5]. Ба гурӯхи маҳсуси калимаҳои ишоратӣ чудо қардани чонишинҳо чанд сабаб дорад. Тадқиқи саррешаи чонишинҳо дар чунин забонҳои машҳур, ба монанди забонҳои ҳиндӯаврупой, фино - угорӣ, туркӣ ва монанди онҳо нишон медиҳад, ки маънни ишратӣ – маънни асосии решай **чонишинҳо** будааст. Баъзе тадқиқотчиён маънни саррешаи чонишинҳо ва қадимӣ будани калимаҳои чонишинро ба эътибор гирифта, назарияи аз имову ишора ба вучуд омадани забонҳои овозири пешниҳод карда буданд. В. Вундт, З.Касирер ва ғ. Таулий тарафдори ин ақида буданд [2, 4-5] Ин ақида ба нахуст будани калимаҳои **чонишинӣ** ишора мекунад, ки он ҳоло ҳам аз рӯи вазифаи баъзе чонишинҳо тасдиқ мешавад, чунки ҳоло низ дар ичрои вазифаи дейқтикӣ баробари чонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ аз имову ишора

васеъ истифода мешаванд. Бо вучуди ин аз имову ишора ба вучуд омадани забони овози ғалат ва гайри илмй мебошад ва ин дар илм кайҳо исбот шудааст. Чонишинҳо аз ҷиҳати миқдор нисбат ба дигар гурӯҳи калимаҳо камтар бошанд ҳам, дар забони тоҷикӣ мисли дигар забонҳои ҳиндуаврупой мавқеи муҳим дошта, барои шакл гирифтани фикр нақши қалон доранд ва далелҳои зерин ин фикрро тасдиқ мекунад. Масалан, дар забони адабиёти классикий (дар забони ҳозираи тоҷик низ) ба воситай ҷонишину феъли ёвари ast фикри том сурат мегирад: -Чист ? Гуфт : - Шароб аст... [3, 251].

Дар забони форсӯи тоҷик аҳамияти ҷонишина бо гуфтаҳои боло маҳдуд намешавад. Маълум аст, ки асоси ҷумларо мубтадо ва хабар ташкил мекунанд ва « мубтадо ҳамеша исм аст ё ҷузъе, ки қувва ва маъни исм дошта» [2, 10]. Ҷонишин ба ҳиссаи номии нутқ мансуб бошад ҳам, аз дигар калимаҳои грамматикий фарқ дорад.

Ҷонишин предмет ва аломати онро бевосита ифода намекунад, балки ба онҳо танҳо ишорат менамояд. Ҷунонҷӣ, предмети алоҳидай бо номи ин вучуд надорад, vale ҳангоми зарурат ҳама гуна исмҳо бо ҷонишини ин иваз шуда ва ё бо он ишорат ёфта метавонанд. Ҳатто ҷонишинаҳои аслии шаҳсӣ шаҳсҳоро иваз карда наметавонанд. Ҷонишина бо ҳусусияти муҳим доранд : аввалан, онҳо аз рӯи баъзе аломушон калимаи мустақил маъни буда, дар матн нисбат ба калимаҳои ёридиҳанда мустақилтар воқеъ мешаванд ва аъзои ҷумла шуда, калимаҳои дигарро тобеъ мекунанд : ман гуфтам, китоби ту, ҳамаи одамон ва ғайра ; ва боз, онҳо дорои баъзе ҳусусиятҳои калимаҳои ёридиҳанда мебошад : ҳамеша ба калимаҳои мустақил алоқаманд шуда меоянд. Бинобар ин барои равшан шудани маъни ҷонишин матн, имову ишорати сухан кӯмак мекунанд. Матн ба қадом предмет вобаста будани ҷонишино муйян мекунад. Масалан, матни поён имконият медиҳад, муйян кунем, ки ман (оне, ки дар авали ҷумла омадааст) ба исми Алӣ Махсум алоқаманд мебошад:

Тобистон шуд, ман ба сайри Самарқанд рафтам, -гуфт Алӣ Махсум ба ман саргузашии ҳудро нақл карда буд (Айнӣ).

It had been summer, I went on a trip to Samarkand, -said Ali Makhsum to me about his adventures.

Дар ин ҳолат мағхуме, ки ҷонишини ман дар бар кардааст маълум аст. Vale имконияти матн баъзан маҳдуд мебошад, ҷунки гоҳо вай нопурра оварда мешавад. Инро ҳам бояд қайд кард, ки шаҳс ё предмете, ки ҷонишин ба он алоқаманд аст, дар матн баъзан дар фосилаи зиёдтар воқеъ мегардад. Дар ин маврид ҳам бо кӯмаки матн маъни ҷонишино дарк кардан мумкин аст. Ин ҳолат дар асрҳои тарҷумаиҳои бештар мушоҳида мешавад. Гоҳҳо исме, ки ҷонишин вобастаи он аст, умуман зикр намешавад бо ёрии имову ишора гӯянда шунавандаро ба предмете, ки ҷонишин ба он алоқаманд аст, шинос менамояд. Ба воситай имову ишора бештар маъни ҷонишинаҳои ишоратӣ муйян карда мешавад. Ҷонишинаҳои забони тоҷикӣ аломушон морфологӣ надоранд. Аз ин рӯ, онҳоро аз рӯи соҳти морфологиашон ба гурӯҳи муйян чудо кардан душвор аст. Ҷонишина бо ҷиҳати калимасозӣ ҳам ба гурӯҳҳо чудо кардан имконпазир аст, ҷунки ҳар қадоми онҳо аз ин ҷиҳат аз яқдигар фарқ мекнанд. Масалан, ҷонишинаҳои шаҳсӣ ва нағси воситай муйяни калимасозӣ надоранд, vale ҷонишинаҳои ишоратӣ, таъинӣ, саволӣ, Номмуайянӣ ва манфи бо роҳи махсус соҳта мешаванд. Ҷонишинаҳои дар забони тоҷикӣ асосан аз рӯи маъни тасниф мешаванд, албатта, дар ин маврид калимасозии онҳо ба эътибор гирифта мешавад.

Ҷонишина ҳамчун ҳиссаи номии нутқ ҳусусияти унвонӣ дорад, vale бар хилоғи исму сифат ҳодисаҳои сермаъни, омоними, синоними, антоними ба калимаҳои ҷонишини хос нест [5, 156-157]. Ҷонишинаҳои забони тоҷикӣ бо вучуди решагӣ будану надоштани шаклҳои грамматикий маъни тобишҳои грамматикро бо роҳҳои ба ҳуд хос ифода мекунанд. Ҷунонҷӣ, ифодай шаҳсу шумора дар ҷонишина, vale истифодаи онҳо нисбат ба исмҳои феълҳо дигар аст. Илова бар ин, ба воситай ҷонишина маъни тобишҳои гуногун ифода мешаванд. Масалан, ҷонишини шаҳси якуми танҳо мефаҳмонад, ки гӯянда ва объекти фикр як аст. он ба воситай ҷонишинаҳои ин ва он фикри ҳозираи гӯянда ба фикри пештараю ояндаи ўайният пайдо мекунад. Ғайр аз ин, ҷонишинаҳои зикршуда дар забонҳои гурӯҳи эронӣ, аз ҷумла дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ, дараҷаи объекти фикрро аз ҳусуси дурию наздикии мефаҳмонанд. Ҷонишинаҳои нағси нишон медиҳад, ки гӯяндаю объекти фикр як мебошанд. ба воситай ҷонишини дигар предмети фикр аз ҳамчинсонаш чудо карда мешавад. Ҷонишинаҳои таъинӣ фикри ҳозираю гузаштаи гӯяндаро таъину ҷамъбаст мекунанд. Ҷонишинаҳои саволӣ мефаҳмонанд, ки гӯянда дар байни предметҳо ягон муносибате ҳис накарда, онро ҷӯён аст [2, 10-11].

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабиихозираи тоҷик. Ҷ., 1. – Душанбе, 1983., С. 353-375.
2. Гулшани адаб. – Душанбе: 1975. Ҷ., 1.; - 417 с. Ҷ., 2. – 485; Ҷ., 3. – 372 с.
3. Сиёс Б. Ташакули ҷонишиҳо дар забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1972. – 235 с.
4. Самаки Айёр. – Душанбе, 1997, Ҷ., 1. – 196 с.; Ҷ., 2. – 304 с.; 1975, Ҷ., 3. – 297 с; 1976, Ҷ., 4. – 400 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: 1969, Ҷ., 2. – 947 с.
6. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. – М., 1957. – 402 с.

Калидвожаҳо: ҷонишиҳ, сематика, соҳтор, номуайян, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҷонишиҳои ишиоратӣ.

Аннотация

МЕСТОИМЕНИЯ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА

В статье рассматривается семантическая структура местоимений в таджикском и английском языках с точки зрения особенностей их функционирования и употребления. В сравнительной форме приведены примеры его использования на таджикском и английском языках. Подчеркивается идентичность и различие их использования.

Ключевые слова: местоимение, семантика, структура, неопределенное, таджикский язык, английский язык, указательные местоимения

Annotation

PRONOUN AND ITS SEMANTIC STRUCTURE

The article deals with semantic structure of pronoun in the Tajik and English languages in terms of the peculiarities of their functioning and use. The comparative form gives examples of the use of it in Tajik and English. The identity and difference of their use are emphasizes.

Keywords: pronoun, semantics, structure, indefinite, Tajik language, English language, demonstrative pronouns

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадов Назрдин, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 939931168 – почтаи электронӣ: mahmadov2018@mail.ru

Роҳбари илмӣ: дотсент Мирзоев Сайфиддин

Сведения об авторе: Махмадов Назрдин, магистрант кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Аини, тел: (+992) 939931168 - электронная почта: mahmadov2018@mail.ru

Роҳбари илмӣ: доцент Мирзоев Сайфиддин

About the author: Mahmudov Nazrdin, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 939931168 - Email: mahmadov2018@mail.ru

Supervisor: assistant professor Mirzoev Saifiddin

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА БЕЗУСЛОВНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ

На абсолютное употребление переходных глаголов в английском языке наряду с синтаксическими, лексико-семантическими и семантико-синтаксическими характеристиками глаголов, немалое влияние оказывают и коммуникативные факторы, о которых и пойдет речь ниже.

Коммуникативные факторы применительно к абсолютному употреблению будем понимать как использование безобъектной конструкции в целях эмфазы, логического выделения глагольного значения. О таком выделении, концентрации внимания на самом процессе в отвлечении от объекта, нередко говорится в связи с абсолютным употреблением. Возможность использования абсолютного употребления в целях акцентуации глагола создается тем, что отсутствие эксплицитного дополнения при переходном глаголе воспринимается в акте коммуникации как значащее отсутствие, выделяющееся на фоне полного парадигматического против члена безобъектного выражения. По контрасту с полной конструкцией, где глагольный и объектный компоненты коммуникативно равноправны, в безобъектном выражении увеличивается степень коммуникативного динамизма глагольного компонента за счет отсутствия объектного. Однако отмеченная коммуникативная маркированность абсолютного употребления характерна не для всех глагольных подклассов. В подклассах *shrug*, *drink*, которые сочетаются с ограниченным количеством объектов и содержат их семы в своем интенсионале, нерелевантность глагольного объекта, как было показано выше, не зависит от конкретной речевой ситуации. Выбор абсолютной конструкции диктуется не потребностью в эмфатическом выделении глагольного значения, а тенденцией к устраниению семантической избыточности.

Коммуникативная маркированность абсолютного употребления ярко выступает у тех подклассов, которые имеют неограниченное или слабо ограниченное силовое поле (подклассы *give*, *eat*). У глаголов этих типов появление того или иного объекта равновероятно, поэтому эксплицитно выраженное дополнение обладает высокой степенью коммуникативного динамизма, как и глагол. При безобъектном употреблении реализуется указание на класс или классы объектов; а не на индивидуальный объект. Поэтому субстанциональные признаки сочетания оказываются менее релевантными, чем глагольные, и глагол становится коммуникативным центром всего сообщения. Рассмотрим примеры.

Thomas took Kate and Dwyer to the same restaurant that Dwyer and Thomas had eaten at when they first came to Marseilles [9, 14-15].

В описываемой ситуации допустима конкретизация объекта - включение дополнения *dinner* или *supper*. Однако это сделало бы дополнение и глагол коммуникативно равноправными (Ср.: *She ate a very hearty dinner*, even more than Robert (T. Caldwell). Безобъектный вариант акцентирует глагольные признаки, делая их единственными носителями ремы [2, 156-157].

При рассмотрении случаев безобъектного употребления переходных глаголов следует прежде всего учитывать лексико-семантические свойства объектных переменных, обозначающих участников ситуации, представленной в высказывании. Говорящий сознательно выбирает такую структуру, в которой главный, по его мнению, участник попадает в "фокус" внимания. Так, в примере "*I don't eat from broken china*," *he would proclaim like an affronted monarch*"(J. Heller) на престижную семантическую роль выдвигается "*broken china*", поскольку именно эта деталь ситуации оказывается наиболее значимой для передаваемого сообщения. Объект (*food*) выводится из семантики глагола *to eat* (*to take food in through the mouth and swallow it in order to feed the body*) и не является релевантным для ситуации. Гораздо важнее здесь с коммуникативной точки зрения то, из чего говорящему предлагают есть и что вызывает его негодование.

Другой пример: *This happened to be Japhy's favorite Chinese restaurant, Nan Guen, and he showed me how to order and how to eat with chopsticks...*

С тем же глаголом *eat* опять не упоминается объект, зато указан инструмент, который обычно редко эксплицируется, т.к. занимает низкое место в иерархии актантов. Факультативная валентность инструментатива в данном случае заполняется, поскольку в этом

Мұхаббат

есть коммуникативная потребность. Друзья оказываются в китайском ресторане, где принято есть специальными палочками, и, если бы инструмент не упоминался, могло бы создаться превратное впечатление о том, что один из героев не умеет правильно есть (в европейском понимании - управляться ложкой, вилкой и ножом).

Следует отметить, что безобъектное употребление особенно часто наблюдается с формами длительного вида, являющимися морфологическим средством акцентуации процесса. По-видимому, в этих случаях два средства акцентуации действуют одновременно в одном направлении: *She had been studying for her exam* (C. Puzo). «Do you know how many towers we passed since the last fort?» «I wasn't noticing».

I have been hearing about you [9, 25-26].

Здесь, однако, тоже наблюдается зависимость средств акцентуации от семантики глагола - в формах длительного вида встречаются, как правило, глаголы подкласса eat, drink, drive, содержащие в своих значениях родовые семы объектов. Глаголы подкласса give в длительных формах не встречаются. По-видимому, степень отвлеченности глагольного действия при преференциальной неопределенности, характерной для глаголов этого подкласса, несовместима с грамматическим значением длительного вида, описывающего конкретное действие над более или менее определенным объектом.

В плане акцентуации глагольного действия можно рассматривать также морфологические формы глаголов. Не перфектные формы инфинитива и герундия, свободные от выражения вида-временных, модальных и других глагольных категорий, больше подходят для передачи действия вообще, в отвлечении от конкретного объекта, чем личные формы глаголов, как уже отмечалось, они очень характерны для абсолютного употребления:

People who would never see, feel, dance, draw, cry at music, feel the world, the west wind.

I love **making**, I love **doing**, I love being to the full, I love everything which is not sitting and **watching** and **copying** and dead at heart .

Следует отметить, однако, что частотность неличных форм связана не с их синтаксическими, комбинаторными свойствами, а с их коммуникативными особенностями - способностью акцентировать глагольное действие. Это видно из того факта, что неличные формы характерны не для всех глаголов, а лишь для подклассов give и eat, имеющих обширное силовое поле.

Подклассы shrug, drink, для которых абсолютное употребление не есть способ акцентуации глагольного действия, встречаются в основном в предикативных формах и часто употребляются в формах простого прошедшего и в перфекте - формах, указывающих на конкретность действия и его временную определенность.

Синтаксически обусловленная редукция дополнения при переходном глаголе происходит в условиях, отличающихся от описанных выше: это предложения с препозиционным объектом, имеющим антецедент в контексте. Влияние контекста может осуществляться по-разному. В одних случаях возможность опущения предглагольного компонента, прямого дополнения, обусловлена тем, что о предмете, на который направлено обозначенное глаголом действие, уже было сказано в препозитивной по отношению к глаголу части контекста: Everyone knows **she lives in London as she lived in Stockholm**. She's told me herself, they've told me (J. Fowles). John has the instincts of a gentleman. He has only to **understand-** only! He can't **understand!** that's impossible (J. Galsworthy). The boy is really in love, he won't **forget**, even if he goes to Italy! (J. Galsworthy). I said I couldn't **remember** (Clark). One place and another I'd read quite a lot about the sun and the constellations, but I could never remember it. Gil had never read anything but always **knew** (Clark). Two of the stopped at the corner, though, and **watched** again (Clark).

Такой препозиционный объект может быть эксплицирован посредством местоименных заместителей that и it (так называемое указательное it, эквивалентное русскому «это», отличное от личного местоимения третьего лица, замещающего предметный объект). Замещение такого типа - широко распространенное явление:

«He was never stout but now he is quite gaunt. I'm sure you've noticed **that**».

«She is sick, isn't she?» I knew **it** all the time (T. Caldwell). [2,12-14].

Однако не менее распространенным, хотя и мало изученным, является ноющее сокращение подобных конструкций, где вместо замещения используется эллипсис. Безобъектное употребление глагола не есть проявление небрежности в разговорном стиле - оно достаточно регулярно встречается как в диалогической, так и в авторской речи:

«He's up at a military school near Poughkeepsie», Rudolph said «I just **found out** two days ago» [9, 18-19].

Everybody laughed very loudly; but she pretended she **had not noticed**.

Своеобразие этих случаев эллиптического сокращения состоит в том, что дополнение опускается здесь в анафорическом контексте. Правилом для такого контекста является экспликация дополнения, его редукция не наблюдается, даже если соблюдены все необходимые условия эллиптического сокращения - симметричность повторяющегося компонента и его антецедента по отношению к опорным словам, выступающая как показатель синтаксической позиции повторяющегося компонента. В таких условиях наблюдается замещение дополнения посредством one или личных местоимений третьего лица:

«Made a fortune during the war and you're still making one!».

«You don't have any contact with anybody and he has it with everybody».

Невозможность редукции дополнения в таких случаях заставляет задуматься над причинами, обусловливающими такую возможность в примерах типа She knew what I meant at once,... but she pretended **not to understand** (J. Fowles). Connie felt he must **have forgotten the morning**. He **had not forgotten** (Lawrence). « Besides, he **started them** (fights) all», « Like hell I did», I said, Do we look like I'd **start**? (Clark). He knew he ought to find some way of **using it** (coal) or **converting it** so that he needn't sell it ...and to **convert** into oil was as yet too costly...(Lawrence). But I have never **forgotten** her face, I can see it now. I was not in love with her then, not for twelve years after, but I hav never **forgotten** [8, 10-11].

Дело тут, по-видимому, прежде всего в характере повторяющихся компонентов. Эти компоненты имеют разную структуру. Полнота конструкции наблюдается, когда повторяется предметное дополнение, эллипсис - когда дополнение имеет препозиционный характер. Видимо, закрепленность разных способов за разными сферами делает возможной редукцию дополнения в одной из них. Эта редукция становится показателем препозиционного характера дополнения и тем самым способствует его идентификации. Правильной идентификации препозиционного дополнения способствует и семантическая категория подчиняющего глагола: глаголы, сочетающиеся с препозиционным дополнением, - это глаголы так называемого интенсионального типа, выражающие духовную деятельность, внутреннее зрение, информацию и знание и т. д.: see, know, notice, watch, feel, understand, remember, forget, tell, promise [2, 14-15].

Следует отметить, что в случаях с ситуативным эллипсисом объект выводится не из семантики предиката, а из самой ситуации, при этом редуцируемый компонент высказывания не поддаётся однозначному восстановлению.

Примером может служить фраза, взятая из одного из предвыборных выступлений Дж. Буша мл.: “**The former administration had its chance. They haven't led - we will**”. Для избирателей, знакомых с политической ситуацией в стране, понятно *кого* и *куда* вела (или, вернее, не вела) прежняя администрация. Будучи частью общего фонда знаний, данные компоненты не эксплицируются во избежание коммуникативной избыточности. В данном случае решающую роль играют “фоновые” знания, обеспечивающие понимание информации участниками коммуникации.

Рассмотрим ещё один пример:

I [...] put in a tape, Saxon's debut album **Wheels of Steel**, and for many their best [...]

What a din Bruce! Dinnae ken how ye can listen to that!

It's white man's soul music Gus. We came, conquered and enslaved, I explain .

Здесь объект не эксплицируется, т.к. из контекста понятно, что завоёвана и порабощена (в переносном смысле) была публика, как белая, так и чернокожая. Возможно, что отсутствие объекта объясняется также и аллюзией на знаменитое латинское изречение “Veni, vedi, vici”.

Говоря о проявлениях коммуникативно-прагматического фактора, нельзя не упомянуть роль паралингвистических средств выражения мысли, “как факторы субъекта, так и ситуационные явления, предметное окружение в момент говорения, выделение, подчёркивание с помощью различных движений и указаний говорящего ситуационных маркеров”. Эти средства выполняют функции компенсации эlimинированных в реальном процессе коммуникации некоторых избыточных языковых средств.

Рассмотрим в качестве иллюстрации следующий пример:

I went over to Brody and put the automatic against his midriff and reached his Colt out of his side pocket [...] I stuffed them [guns] into my pockets and held my hand out to him.

“Give.”

He nodded. He took a fat envelope out of his breast and gave it to me (R. Chandler).

Ситуация, рассмотренная здесь, предельно проста. И говорящий, и слушающий прекрасно понимают, о каком предмете идёт речь, учитывая в особенности и то, что один из них находится

Муҳаккик

под дулом пистолета. Коммуникативная установка говорящего - отдать приказ, которому бы беспрекословно подчинились, а формулировка приказа, как правило, крайне ясна и точна. Как отмечает Г.В. Колшанский, "эллипсис словесной структуры *дай* при указании рукой, движении глаз на некоторый предмет есть, пожалуй, самый экономичный и оправданный способ построения высказывания, т.к. отсутствие дополнения в предложении мгновенно компенсируется умственным действием ("...этот предмет...") [4, 167].

Что касается выбора между неполной конструкцией и вариантом с заместителями *it* и *that*, то он связан, по-видимому, с коммуникативными факторами. Эллипсис дополнения позволяет акцентировать семы действия в глагольно-объектном выражении: «*You for sure going to send over that money tomorrow?*»

«*I guarantee*» [2, 14-15].

Заключение. Итак, наблюдения показывают, что абсолютное употребление переходных глаголов есть результат взаимодействия многих факторов, относящихся к разным языковым уровням. Оно может мотивироваться семантическими, коммуникативными и синтаксическими причинами. В семантическом плане оно выступает либо как способ актуализации связей глагола со всем кругом его потенциальных объектов, либо как средство устранения семантического дублирования. На коммуникативном уровне не выраженность дополнения оказывается одним из способов акцентуации сем действия в сказуемом. И, наконец, в синтаксическом аспекте абсолютное употребление является результатом ноющего сокращения коммуникативно нерелевантной объектной части глагольно-объектного выражения, повторяющей информацию предшествующего предложения.

Литература:

1. Андреев Н.Д. Проблемы структурно-вероятностного анализа языков. – Днепропетровск: 1975. – 206 с.
2. Аринштейн В.М. О структурной обусловленности сверхфразовых единств. – В кн.: Ученые записки Калининского ГПИ им. М.И.Калинина, т.64, вып.1. 1969. – 196 с.
3. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1965. – 290 с.
4. Колшанский В.Г. Контекстная семантика. – Москва: 1980. – 215 с.
5. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – Москва: 1956. – 301 с.
6. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Литература на иностранных языках, 1959. – 263 с.
7. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Литература на иностранных языках, 1957. – 263 с.
8. Galsworthy J. The Forsyte Saga. – М.: 1964. – 122 р.
9. Maugham W.S. Collected Short Stories, v. 2. – L.: 1970. – 101 р.
10. Maugham W.S. Rain and Other Short Stories. – М.: 1977. – 95 р.

Ключевые слова: акцентуации, сказуемое, синтаксическом аспекте, нулющего, нерелевантной.

Аннотация

ОМИЛХОЕ, КИ ИСТИФОДАИ ШАРТНОКИ ФЕЛЬХОИ ГУЗАРАНДААНД

Дар сатхи коммуникативий ифода нашудани пуркунанда яке аз воситаҳои қайдгаштаи (акцентуасия) амали семантикии дар хабар мешавад. Ва ниҳоят, дар ҷиҳати синтаксискии истифодаи пурраи (куллӣ) натиҷаи ихтисори мутлак (номухимӣ) номувофиқи (нерелевантной) муоширатӣ қисми обективи ифодаи феълий-обективи мебошад.

Калидвоҷаҳо: қайдшавӣ, хабар, дар ҷиҳати синтаксисӣ, номухимӣ, номувофиқӣ.

Annotation

FACTORS INFLUENCING UNCONDITIONAL USE TRANSITIONAL VERBSAT

The communicative level, the lack of expression of the complement turns out to be one of the ways to accentuate this action in the predicate. And finally, in the syntactic aspect, absolute use is the result of a nullification of the communicatively irrelevant object part of the verb-object expression.

Keywords: accentuate, predicate, syntactic aspect, nullification, irrelevant.

Маълумот дар бораи муаллиф: Орифҷонова Ирода Нодирҷоновна, магистранти соли дуюми факултети забони англӣ, кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Телефон: (+992) 904456441. Daniella0696@gmail.com

Роҳбари илмӣ: профессор Ҷамшедов П.

Сведения об авторе: Орифҷонова Ирода Нодирҷоновна, магистрантка второго курса, факультет Английского языка, кафедра языкоznание и сравнительная типология Таджикского государственного педагогического Университета имени С. Айни. Телефон: (+992) 904456441. Daniella0696@gmail.com

Научный руководитель: профессор Джамшедов П.

About the author: Orifjonova Iroda Nodirjonovna, 2nd year master student of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Телефон: (+992) 904456441. Daniella0696@gmail.com

Валиев Җамишед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Тоирзода Абдусаломи Раҳим,
докторанти PhD-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ВАР ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОХИН

Пасванди **-вар** дар асарҳои илмӣ [7, 220; 8, 189] ҳамчун пасванди сифатсоз дарҷ шудааст. В. С. Растаргуева ҳамчун пасванди муштарак дар калимасозии исм ва сифат истифода шудани ин пасвандро зикр кардааст: «Дар забони форсии миёна ин пасванд дар шакли **-var/ovar** мавҷуд буда, барои калимасозии исму сифат хизмат мекунад» [47, 36].

Ин пасванд дар забони пашту, ки яке аз забонҳои эронӣ ба шумор меравад, дар шакли **-avar, -ovar/ -var, -ver** истифода мешавад ва танҳо сифат месозад [7, 148-149].

Забоншинос Пейсиков Л. С. қайд мекунад, ки ин пасванд ҳамчун морфемаи калимасоз хусусияти калимасозӣ дошта, маъни соҳибият ва соҳиб будан ба ҷизеро ифода мекунад [8, 189].

Дар «ал-Муъҷам» доир ба хусусият ва вазифаҳои калимасозии пасванди **-вар** чунин маълумот оварда шудааст: «Ва он «вов»-у «ро» аст, ки дар авоҳири баъзе асомӣ (номҳо) маъни Худовандӣ чизе дихад, ҷунонки «пешавар»-у «хунарвар»-у «тоҷвар» ва ба ҳамин маъно «ранҷур»-у «муздур»-у «дастур», яъне Худованди ранҷ мустаҳққи (муҳтоҷи) музду Худованди дасту мансаб ва он чи иҷозатро дастуре хонанд, аз ин аст, яъне ўро соҳиби як (даст) гардонидааст ба он кор» [13, 181].

Муҳаққиқ Ҳоча Ҳасани Нисорӣ роҷеъ ба вазифаи дастурии ин унсури калимасоз чунин нигоштааст: «вар», ҷун «тоҷвар» ва «хунарвар» ба маъни дорандай тоҷ ва дорандай ҳунар. Ва гоҳе барои фасоҳат ва қасрат истеъмоли «вов»-ро сокин кунанд ва моқаблаш мазмум хонанд, ҷун «муздвар» ва «ранҷвар», ки дар асл «муздур» ва «ранҷур» бувад» [11, 54].

Ҷунончи аз маълумоти мӯътамади ин сарҷашмаҳо маълум мешавад, морфемаи **-вар** дорои муродифи **-ур** ҳам будааст.

Дар «Ғиёс-ул-луғот» пасванди **-вар** дар таркиби калимаи **қадевар** (дехқон) шарҳу эзоҳ дода шуда, чунин маънидод шудааст: «... **қадевар** имолаи **қадовар**, мураккаб аст аз қад, соҳиб ва алифи миёни ҳарду калима зоид аст; чи ҳар гоҳ, ки калимаи ду ҳарфиро бо калимаи **вар** таркиб диханд, алиф дар миён зоид кунанд, ҷунончи дар **тановар ва қадовар**» [5, 163].

Муродифи ин пасванд морфемаи **-ур** низ аз назари муаллифи ин луғат дур намондааст. Муаллиф пасванди мазкурро дар алоҳидагӣ дар таркиби **дайҷур** (шаби торик) оварда, чунин тафсир кардааст: «...дайҷур» ба маъни торик мураккаб аз **дайҷ**, ки имолаи **доч** ва лафзи **ур** (вар) нисбат, ҷунонки дар **ғанҷур, музdur...**» [4, 351].

Дар забони форсӣ истилоҳоти зиёди соҳаи варзиш ба мисли **тенисвар, ҳамлавар** бо пасванди мавриди таҳқиқи соҳта шудааст [3, 148].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимаҳои **тенисвар** ва **ҳамлавар** дар шакли **тенисбоз** ва **ҳамлакунанда**, ки ҳарду калимаи мураккабанд, истифода мешавад.

Дар адабиёти тоҷик низ ин пасванд ба таври васеъ истифода шуда, дар таркиби вожаҳои **суханвар, ҷонвар, сарвар, дастовар, баҳравар, донишвар, қинавар, (қинвар), муздвар, шиновар** ва гайра мушоҳида мешавад [10, 246].

Муҳаққиқи забони «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ Қосимов О. корбурди пасванди «вар»-ро дар ин асари безавол нисбат ба забони адабии ҳозираи тоҷик сермаҳсултар донистааст [2, 111].

Забоншинос Ҳалимов С. вобаста ба калимасозии исм дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ бо унсури калимасози **-вар** дар асари номбурда соҳта шудани калимаҳои зеринро нишон додааст. Ҷунончи: **пешвар, пилавар, сарвар, хунарвар, номвар** ва **ҷонвар** [12, 296].

Муҳаққиқ Низомова С. дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо ин пасванд соҳта шудани 13 адад калимаро нишон додааст. Мисол: **номвар, сарвар, қинавар, баҳтвар** ва монанди инҳо [6, 24].

Дар «Грамматикай забони адабии ҳозираии тоҷик» дар қолаби исмҳои **муздвар, суханвар, шиновар** оварда шудааст [1, 112].

Дар осори Ш. Шоҳин бошад, доираи истеъмоли унсури калимасози-**вар** хеле маҳдуд аст. Шоир бо истифода аз ин морфема ҳамагӣ 6 калима истифода кардааст. Ҷунончи: **суханвар, қинавар, баҳравар, сарвар, қишивар, меҳвар**.

Муҳаққиқ

Чунончи:

*Бурида бод забони суханварони замон,
Зи бас ба таънайи Шоҳин кушудаанд даҳон! [14, 22].*

*Эй осмони **кинавару** чархи пурситез,
То кай ситеза соҳтману кина хостан? [14, 205].*

*Ин аст дуои ман, ки ё Раб, гардӣ
Монанди падар **бахравар** аз шаръи шариф. [14, 249].*

*Набувад чун ту ба арванги ҷалосат соҳиб,
Набувад чун ту дар иқлими адолат **сарвар**. [14, 267].*

Хулоса, таҳлилу баррасии калимасозии пасвандии исм дар осори Ш. Шоҳин барои муайян намудани дараҷаи инкишофи ин навъи калимасозии исм дар забони адабии муосири тоҷик мусоидат ҳоҳад кард.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академий). Ҷ.1. – Душанбе, 1985. – 356 с.
2. Косимов О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси. АКД. – Душанбе, 1988. – 24 с.
3. Муҳаббатова А. Истилоҳоти варзиши забони форсӣ. – Душанбе, 2007. – 25 с.
4. Муҳаммади Фиёсуддин. Фиёс-ул-лугот. Чилди 1. – Душанбе, 1987. – 480 с.
5. Муҳаммади Фиёсуддин. Фиёс-ул-лугот. Чилди 2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
6. Низомова С. Калимасозии исм дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе, 2002. – 180 с.
7. Основы иранского языкоznания. Новоперсидские языки. – М., 1982. – 527 с.
8. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М., 1973. – 210 с.
9. Растворгueva В. С. Среднеперсидский язык. – М., 1966. – 160 с.
10. Рустамов Ш. Таркиби морфологӣ ва калимасозии исм. // Мактаби советӣ, 1969, №1. – С. 7-14.
11. Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ. Ҷаҳор гулзор. – Душанбе, 1998. – 116 с.
12. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ.1. Душанбе, 1975. – С. 283-307.
13. Чихидзе Т. Д. Именной словообразование в персидском языке. – Тибилиси: 1969. – 141 с.
14. Шамсиддин Шоҳин. Девони ашъор. – Душанбе, 2018. – 277 с.

Калидвожаҳо: *калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, таркиби калима, унсури калимасозӣ, факки изофат, васлиавии калимаҳо, қолибҳои калимасозӣ, муносибати атрибутивӣ.*

Аннотация

СЛОВООБРОЗОВАНИЕ СУФФИКСАЛЬНЫЙ -ВАР И ЕГО ФУНКЦИИ В РАБОТАХ ШАМСИДДИНА ШАХИНА

Словообразование является важнейшим способом обогащения словарного состава языка. С развитием структурного состава имен существительных постоянно совершенствуются и развиваются пути и модели словообразования этой части речи. Изменения словообразовательной структуры имен существительных осуществляются в рамках грамматического строя и внутренних закономерностей языка. Важным источником выявления особенностей словообразования современного таджикского литературного языка являются произведения современных таджикских писателей, поэтому материалом для исследования структуры слов детерминативного типа в настоящей статьи послужили тексты прозаических произведений Шамсиддина Шохина.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, структура слов, элементы словообразования, сокращение изафета, соединение слов, модели словообразования, атрибутивное отношение.

Annotation

WORD FORMATION SUFFIXAL -VAR AND ITS FUNCTIONS IN THE WORKS OF SHAMSIDDIN SHOHIN

Word-building is the most significant way of enriching Tajik language's lexis. Connected to compound nouns, form and methods of word-building regularly evolves and develops. Change and improvement of word-building appears according to regularity of development of language. And studying the works of writers one of the essential matters. With understanding this significance, in the article is studied the main forms of building words of determinative type.

Key words: *word-building, compound words, structure of word, element of word-building, connecting words, forms of word-building, attribute of relation*

Маълумот дар бораи муаллифон: Валиев Ҷамшед Абдурасолович, асистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 907048591

Тоирзода Абдусаломи Раҳим, докторанти PhD-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Сведение об авторах: Валиев Джамshed Abdurasulovich, асистенти кафедра теория и практики лингвистика, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 907048591

Тоирзода Абдусаломи Раҳим, докторант PhD кафедра теория и практики языкоznания ТГПУ им. С.Айни.

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Toirzoda Abdusalomi Rahim, first year doctoral PhD in the Chair of Theory and Practice of Linguistics of the Tajik State Pedagogical University by named Sadriddin Ayni.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПЕШОЯНДИ “БА” ДАР ПОВЕСТИ “МАРГИ СУДХУР” – И САДРИДИН АЙНӢ ДАР ЗАБОНИ ТО҆ЦИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Пешоянди **ба** аслан муносибатҳои масоҳатиро ифода карда, барои нишон додани предмет, шахс ва ё чой, ки амал ба сӯйи он равона шудааст, кор фармуда мешавад. Ин пешоянд асосан самти амал ва ё харакатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба семантикаи феъл ва исм ва инчунин бо мазмуни умумии чумла пешоянди **ба** тобишҳои маъноии гуногун: ҳам масоҳатӣ, ҳам объектӣ ва ҳам замонӣ ба худ мегирад.

Муносибатҳои масоҳатӣ, ки ба воситай пешоянди **ба** ифода мегарданд:

1. Ба сӯйи предмет ва ё ба чойе равона шудани амал:

– Як сари қадам **ба** ҳавлии ман биёсед, – гуфт ӯ [1, 62].

– Je vous prie de venir chez moi, dit-il [2, 103].

– Кори ман ин аст, ки шумо як сари қадам **ба** дехаи Розмози тумани Вобканد рафта меоед [1, 63].

Je vous demande de faire un voyage **dans** le kichlak Rosmoze du district de Vabkent [2, 104].

Дар вакти **ба** Галаосиё расидани ман, ки аз Бухоро як фарсах масофат дорад, аср шуда **ба** фурӯ рафтани офтоб як соат монда буд [1, 66].

Lorsque j'arrivai **au** kichlak Galia-Ossiyo, distant de huit kilomètre de Boukhara, la nuit tombait [2, 108].

Чи тавре, аз мисолҳои матни асл ва тарҷумаи онҳо дида мешавад, пешоянди **ба** дар забони фаронсавӣ бо пешояндҳои **chez** (**chez moi**), **dans** (**dans le kichlak**) ва артикли омехтаи **au** (**au kichlak Galia-Ossiyo**), ки аз пешоянди **à** ва артикли **le** таркиб ёфтаанд, тарҷума шудааст. Ҷумлаи **аср** шуда **ба** фурӯ рафтани офтоб як соат монда буд дар шакли **la nuit tombait** тарҷума шудааст. Вале тарҷумаи дурусти **la nuit tombait** шаб фаро расид мебошад.

Новобаста аз ин, пешоянди **ба** ва муодилҳои фаронсавии он ба ҷое равона шудани амалро нишон медиҳанд.

2. Самт ва сӯйи амали равонашударо нишон дода, ба предмет расидани предмети дигарро мефаҳмонад:

Сартарош чор даҳан гап зада як бор покуро **ба** санг зада охир тегро мувофиқи табъаш тез кард...[1, 11].

Pendant ce temps, le coiffeur qui après trois ou quatres paroles, passait chaque fois son rasoir **sur** la pierre à aiguiser, acheva enfin de l'affûter et de l'aiguiser [2, 54].

...дасти равганолудашро **ба** маҳсии худ молида пок карда, аз ошхона баромада рафт [1, 44].

...se leva aussitôt de sa place, et, après avoir essuyé ses mains graisseuses **sur** son pantalon, continua son chemin [2, 85].

Дар ин мисолҳо пешоянди **ба** дар забони фаронсавӣ пешоянди **sur**-ро ҳамчун муодил (**ба санг - sur la pierre, ба маҳсии худ - sur son pantalon**) қабул кардааст. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки дар мисоли дуюм ибораи **ба маҳсии худ ҳамчун sur son pantalon** (ба шими худ) тарҷума шудааст. Пешоянди **ба** (**sur**) дар ин мисолҳо сӯйи амали равонашударо нишон дода, ба предмет расидани предмети дигарро мефаҳмонад.

3. Нигаронидани амал ба дохили предмет ва ё чой:

Мо... аз он ҷо **ба** кӯча баромадем [1, 58].

Nous sortîmes **dans** la rue [2, 99].

Мо **ба** ҳавлии ӯ даромадем [1, 62].

Nous entrâmes **dans** la cour de sa maison [2, 103].

Ман баъд аз хондани хат **ба** даҳлези меҳмонхона рафта аз хурчин чойро оварда **ба** пеши Арбоб мондам ва ба Зарафшон фурӯ рафтаниамро нақл карда, **ба** самоворҷӣ додани як қисми чойро **ба** вай часпондам [1, 75].

Après l'avoir lue, j'allai **dans** l'antichambre, sortis le thé du sac et le posai devant le maître, y ajoutant mon histoire : comment j'étais tombé **dans** le Zérafchan, comment j'avais été obligé de donner une partie du thé à l'aubergiste [2, 116].

Пешоянди **ба** дар ин чо нигаронида шудани амалро ба дохили чой, макон (ба кӯча, ба ҳавлии ў) нишон дода, дар забони фаронсавӣ бо пешоянди **dans** (*dans la rue, dans la cour, dans l'antichambre, dans le Zérafchan*) ва **à** (**à l'aubergiste**) истифода шудааст.

Аммо саройбони қавиҳайкале, ки чӯбдасти ғафсу дарозеро **ба** даст дошт, ...касеро **ба** он чо намегузашт [1, 149].

Je ne parvins pas à pénétrer dans la cour du dépôt, car devant la porte se trouvait le concierge qui ne laissait entrer personne [2, 138].

Аз ин мисол аён мегардад, ки ҳангоми нигаронидани амал ба дохили предмет ва ё чой пешоянди **ба** на танҳо бо пешоянди **dans**, балки бо пешоянди **à** (**à pénétrer**) мавриди тарҷума қарор мегирад.

4. Равона шудани амал ва ё чой гирифтани предмет ба сатҳ ва ё ба болои чизе:

...ман рафта **ба** лаби суфачаи сартарошхонае, ки Қориишкамба он чо даромада буд, нишастан...[1, 8].

...je m'assis sur le remblai devant la boutique de coiffeur où était entré Kori-Ichkamba [2, 51].

...Қориишкамба **ба** сари дӯкони як чинифурӯш пойҳои худро **ба** замин овезон карда бар лаби суфачаи пеши он дӯкон нишастан...[1, 14].

Là, enfin, j'aperçus Kori-Ichkamba , il était assis sur une petite soufa, devant le magasin d'un des marchands de porcelaine [2, 57].

Дар ҳамин вақт як ҳонфурӯш, ки **ба** сараш як сабад ва **ба** дасташ як сабади дигар пурни нон буд,... гузаштан гирифт [1, 14].

En ce moment passa un vendeur de galettes, portant le panier sur sa tête et criant à voix forte [2, 57].

Дар мисолҳои якум ва дуюм пешоянди **ба** дар тарҷумай фаронсавӣ бо пешоянди **devant** ва дар мисоли сеюм бо пешоянди **sur** ифода ёфтааст. Пешоянди **ба** ва муодилҳои он (**devant, sur**) равона шудани амал ва ё чой гирифтани предметро ба сатҳ ва ё ба болои чизе (**ба** лаби суфача - **devant** la boutique, **ба** сари дӯкон - **devant** le magasin, **ба** сараш - **sur** sa tête) нишон медиҳ.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010. – 219 с.
2. Aini S. La mort de l'Usurier. – Paris, 1957. – 317 р.

Калимаҳои калидӣ: *пешоянӣ, ҷумла, муқоиса, ибора, тарҷума, маҳлил.*

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИДЛОГА «В» В ПОВЕСТИ САДРИДИНА АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» НА ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуется сравнительный анализ предлога на основе перевода рассказа о повести “Смерть ростовщика” С. Айни. Выяснилось, что при анализе префикса «в» в таджикском языке во французском языке также использовалась функция других префиксов. Поэтому в статье рассматривается анализ этой приставки на конкретных примерах на двух языках.

Ключевые слова: *префикс, предложение, сравнение, фраза, перевод, анализ.*

Annotation

COMPARATIVE ANALYZES OF THE PREFIX “TO” IN SADRIDDIN AINI’S NOVEL “DEATH OF USURER” IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES.

This article examines the comparative analysis of the prefix based on the translation of the story of the “death of usurer” S. Ayni. It turned out that the analysis of the prefix "to" in the Tajik language in French also used the function of other prefixes. Therefore, the article discusses the analysis of this prefix with specific examples in two languages.

Keywords: *prefix, sentence, comparison, phrase, translation, analyze.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назриядзони Султонали Алимардонзода, магистранти соли дуюми Дошишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтиносси забони фаронсавӣ. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

Роҳбари илмӣ: **Олимов Р.**

Сведения об авторе: Назриядзон Султанали Алимардонзода, учится на втором курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни, факультет романо-германских языков, специализируется на французском языке. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

Научный руководитель: **Олимов Р.**

About the author: Nazriyazdon Sultonali Alimardonzoda, is a second-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, faculty of Romance-Germanic languages, specializes in French language. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

ДУШВОРИХОИ АСОСИИ ГРАММАТИКЙ ҲАНГОМИ ТАР҆ЧУМАИ АДАБИЁТИ СИЁСІЙ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСІЙ БА ЗАБОНИ ТОЧИКІЙ

Равиши тарҷумаи адабиёти сиёсій аз як забон ба забони дигар бе дигаргуниҳои ҳатмии грамматикӣ (тағирёбии дараҷавӣ) номумкин аст. Ба этибор гирифтани ин ҳусусияти грамматикӣ барои тарҷума аҳмияти қалон дорад. Ҳангоми воридкунӣ ва ё партофтани баъзе қалимаҳо аз сабаби он, ки соҳтори забонӣ тамоман дигар аст, мушкилиҳо пеш меоянд. Ҳусусиятҳои гуногуни принсипӣ ва лексикӣ мавҷуд мебошанд, аммо нақши асосиро дар тарҷума грамматика мебозад. Дар бисёр ҳолатҳо ин ҳусусиятҳо чунон омехтаанд, ки ба ҳусусиятҳои дигар шабоҳат доранд. Масалан, ҳангоми таҳқиқи ин масъала мөдделе дигаргуниҳои зеринро ҷой додем ки, ҷумлаҳо, ки ба ду қисм ҷудо мешаванд, мө онҳоро одатан ҳангоми тарҷумаи маҷалаҳои хурд ва мақолаҳо, ки ҳарактери иттилоотиро доранд, истифода бурдем. Аслан, мө барои ин корро иҷро кардан ҳудро маҷбур мекунем, чунки маълумотҳои муҳим ҳама вақт дар қатори якум ҷой дода мешаванд. Ин ҷумлаҳо маълумотҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки бо ҳусусият ва услуби навишти забони тоҷикӣ мувофиқкат менамоянд. ҷумлаҳои алоиҳда моро ба тақроркуни қалимаҳои далелнок маҷбур мекарданд.

Қалимаи *vigil-бедорхобӣ* дар ин ҷо маънои дигари сиёсиро мегирад. Яъне, он маънои *гирдиҳамоии шабонарӯзи* медиҳад. Яке аз таркибҳои семантикаи Vigil- ин ибораи гирдиҳамоии шабонарӯзӣ мебошад ва маънои ин қалима мөдделе медиҳад. Мө бояд дар хотир дошта бошем, ки барои тарҷумаи як қалима қалимаи дигар ба мө ёрӣ мерасонад. Мө инчунин дигар қалимаҳои иловаги ба монанди *дар назди сафоратхонаро* истифода бурда метавонем [1, 208].

Қалимаҳои *шанбеи гузашта* партофта шуданд, барои он ки ин ба душвориҳои тарҷума оварда мерасонад, аммо мө бояд дар бораи маънои ҳар як ҷумлаи ин матн фикр кунем.

Қалимаи англисӣ **cliche**, аз номи каси дигар гап задан, дар тарҷума бо забони тоҷикӣ аз номи каси дигар гап задан ва ё, ки ман бояд бигӯям, ин қалимаи метаномии брингтониро, ки маънои васеи англисӣ народ, тарҷума кардем. Аз ҳамин сабаб, мө дар тарҷумаи ин ҷумла аз дигаргуниҳои грамматикӣ истифода бурдем.

Чуноне, ки ба шумо маълум аст, забони англисӣ ҳарактери аналитикӣ дошта, барои ҳамин муносабати байни қалимаҳо ва изҳор доштан аксар таркиби қалима дар ҷумла ё ибораҳоро муайян мекунад. Ин маънои услубӣ ва морфологӣ вазифаи дуюминдараҷаро мебозад. Вазифаи аввалиндараваи синтаксисӣ, ки дар тайғирёбии мавридҳои гуногуни он ба назар мерасад, аммо онҳо наметавонанд ҳама вақт бо забони тоҷикӣ мувофиқкат кунанд, барои ҳамин онҳо тарҷумонро маҷбур мекунанд, ки ў варианҷҳои гуногуро ҳангоми тарҷумаи адабиёти сиёсій истифода барад [2, 240].

Соҳтори синтасис, аз таъсирбаҳаш кардани маҳдудиятҳои забонӣ ҳабар дода, онро дар дохили ҳамон забон ташкил мекунад. Мувофиқи қоида, элементҳо аз рӯйи вазифаашон ҳамчун предмет, ҳабар ва пуркунандаро дар забонҳои дигар бисёртар банаҳар мөрасад ва барои соҳтори муносабатҳо дар байни элементҳои гуногун дар мӯкоиса бо забонҳои олимонӣ, русӣ, финнӣ, арабӣ бо соҳтори муайянни забони англисӣ ба роҳ монда шуд. Маънои ҷумла дар забони англисӣ ва дар забонҳо, ки бисёртар ба у шабоҳат доранд, аз қабили забони ҳитойӣ, ки одатан он тартибҳои омехтае, ки дар ин элементҳо ҷой дода мешавад, вобастагӣ дорад. Барои мисол, *The man ate the fish and the fish ate the man*. Дар тарҷума: *Мард моҳиро ҳӯрд ва моҳӣ одамро ҳӯрд* [4, 324].

Соҳтори ибораҳои забон соҳтори пурраи ҷумлаҳоро талаб мекунад. Барои партофтани як қалима вай бояд ҳатман бо қалимаи дигар иваз шавад. Ин намуди ивазкунии услубии забонӣ, барои боз ҳам аниқтар кардани ҷумлаҳо хизмат мекунад. Гарчанде, ки тақроршавӣ дар забони англисӣ бисёр ба назар мерасад, истифодабарии он дар бисёр вақтҳо исбот мекунад, ки тақроршавӣ ин як қисмати зарурӣ ё, ки норасоҳиҳои услубӣ дар ҷумла мебошад.

Талаботи пурраи синтаксиси ҷумлаҳо ва истифодабарии мөъёрои услубӣ дар ин ҷо ба таври күшод фахмида мешавад, қалимаҳои пуркунанда (қалимаҳои ивазкунанда), соҳтори пуркунандаи ҷумлаҳо, ҷонишинҳои ба монанди (як, ин, чи, онҳо) ва феълҳои (иҷро кардан, будан, доштан, бояд, тавонистан, ба даст овардан) -ро дар бар мегирад. Барои ҳамагон күшоду равшан аст, ки соҳтори қалимаҳо як маънои томро ифода кардан метавонад. Онҳо бояд бо

исмҳо ва формулаи пурраи феълӣ мувофиққат карда, танҳо дар охир маънои матни худро ба даст оранд. Феълҳо одатан ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: кисмҳои пурра ва нопурра, ба гурӯҳи якум феъли **to do** дар замони ҳозира вазифаи пурраи калимаҳоро дар бар мегирад, ки он метавонад вазифаи ин феълро тағиیر дидад. Ба гурӯҳи дуюм соҳтори тамоми калимаҳои дигар доҳил мешавад. Онҳо як қисми пурраи соҳти феълҳо ташкил медиҳанд.

Барои тарҷумаи соҳти пурраи калимаҳо, мо бояд аз маънои пурраи онҳо истифода барем (баъзе вақтҳо аз ҷонишинҳо) ва ё бо истифода аз намуди дигари он *The new British Government will face many problems, both acute and chronic: an acute one will be Northern Ireland, acute among Chronic ones will be inflation and rising prices* дар тарҷума бо забони тоҷикӣ

Ҳукумати нави Бритониё бо мушкилиҳои зиёди ҳам хусусиятҳои таъхирназирдошта ва хусусиятҳои домандордошта рӯ ба рӯ мешавад. Ба мушкилиҳои хусусиятҳои таъхирназирдошта вазъи Ирландияи Шимолӣ ва ба мушкилиҳои хусусиятҳои домандордошта хабари болоравии арзиши молу маҳсулот доҳил мешавад.

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки ҳангоми тарҷумаи ин қисми матн мо бояд соҳтори пурраи ин калимаҳоро ошкор намоем ва ба онҳо маънои мувофиқи исмҳоро дидем.

Ҳамин тарик, ҳангоми муқоисаи дараҷаи грамматикӣ ва намуди забонҳои ангилисӣ ва тоҷикӣ мо ба ҳам шабоҳат доштани дигаргунҳои зеринро қайд мекунем: **а)** ғойиб будани яке аз дараҷаҳои муқоисавӣ дар забонҳо, **б)** қисми мутобиқшаванда ва **с)** анҷом додани мутобиқшаванда дар ҳарду забон. Зарурияти дигаргункуни грамматикӣ фақат дар ду ҳолат рӯҳ медиҳад.

Бояд ба эътибор гирифт, ки ҳангоми муқоисаи забонни ангилисӣ бо забони тоҷикӣ мо бояд дар хотир дошта бошем, ки забони тоҷикӣ дори артикӣл ва герунд нест.

Пеш аз ҳама мо бояд дар назар дошта бошем, ки истифодаи ҳардӯи артикљҳо ҳам муайянкунанда ва ҳам номуайянкунанда ҳамавақт ибораҳои семантико дар тарҷума талаб мекунанд.

Чуноне, ки мо аз сарчашмаи ҳардӯи ин артикљҳо боҳабарем, сарчашмаи артиклии муайянӣ аз ҷонишинҳои ишоратӣ ва номуайянӣ аз ҷонишини номуайяни шумораи як маншаъ мегиранд.

Ин маънои аввала дар бисёр вақтҳо тарзи истифодабарии замонавии онҳоро ошкор мекунад. Дар ин ҳолат маънои лексикии онҳо бояд як маънои томро дар тарҷума ифода кунад, вагарна ҷумлаҳои тоҷикӣ ҳангоми ифодаи маънои артикӣ нопурраи духура буда қисми ҷудонашавандай маънои пурраи ин матн дар ҷумлаҳои додашуда ба ҳисоб меравад.

It is commonly stated that government should resign if defeated in a major issue in the House of Commons which has been made one of confidence (the Times). Дар тарҷума бо забони тоҷикӣ

Одатан таъқид мегардад, ки ҳукумат бояд ба истеъло равад, ба шарте, ки вай дар Палатаи ҷомеа дар ягон масъалаи ҷиддӣ ба мағлубият дучор гардад, ки оппозитсия онро ба масъалаи боварӣ ба ҳукумат рабт медиҳад (*рӯзномаи the Times*) [5, 23].

Дар ин ҳолат артиклии номуайянӣ маънои ҷонишини **some-** ро мегирад.

Муносабати таърихии он ҳамчун шумораи як дар мисолҳои зерин ба осонӣ дидан мумкин аст.

Yet, H.G.Wells had not an enemy on earth - дар тарҷума ба забони тоҷикӣ

Аммо, Ҳ.Г. Увелз дар олам ягон душман надошт.

Чуноне ки дар аввал қайд карда будем, яке аз душвориҳое, ки мо ҳангоми тарҷума бо онҳо рӯ ба рӯ мешавем, ин интиқол додани маънои таснифотии артиклии номуайянӣ дар рафти тарҷума мебошад.

Дар ин ҷо мо мебинем, ки ҳангоми тарҷумаи адабиёти сиёсӣ мо ба дигаргунҳои зарурии грамматикӣ роҳ додем. Бояд ба хотир овадр, ки ин наметавонад ҳама вақт дар ҷумлаҳои забони ангилисӣ ба пуррагӣ ба забони тоҷикӣ ҷавобӣ бошад. Соҳтори ҷумлаҳои забони тоҷикӣ қатъян аз забони ангилисӣ фарқ мекунад. Ин дигаггунҳо дар қисми ҷумлаҳо, таркиби калимаҳо вуҷуд дорад ва онҳо таркиби ҷумлаҳоро боз ҳам зебтар мекунанд.

Адабиёт:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1978. – 208 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.

Мұхаббат

3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе/ под ред. Вл. Россельса. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
4. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: на материале центр. газет 1990-1996 гг.: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Т.С. Гусейнова; Даг. гос. пед. ун-т. – Махачкала, 1997. – 23 с.
5. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
6. Крупнов В.Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика/ под ред. Л.С. Бархударова. – М.: Международные отношения, 1979. – 232 с.

Калидвожаҳо: равии, соҳтор, итилоотӣ морфологӣ, тарҷума, адабиёти сиёсӣ, грамматикиӣ.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ

В статье рассматриваются грамматические особенности перевода политической литературы на английский язык. Политическая литература требует от переводчика точного и строгого перевода. Подход перевода политической литературы с одного языка на другой невозможен без обязательных грамматических изменений. Важно учитывать грамматический характер перевода. Существуют разные основные и лексические особенности, но грамматика играет важную роль в переводе.

Ключевые слова: метод, структура, информационный, морфологический, грамматический, политический литература, перевод.

Annotation

MAIN GRAMMATICAL PROBLEMS IN TRANSLATING POLITICAL LITERATURE FROM ENGLISH INTO TAJIK

This article discusses the grammatical features of the translation of political literature into English. Political literature requires a precise and rigorous translation from the translator. The approach of translating political literature from one language to another is impossible without mandatory grammatical changes. It is important to take into account the grammatical nature of the translation. There are different principles and lexical features in translation but the grammar plays major role in translation.

Key words: approach, structure, information, morphologists, grammar, political literature, translate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Ганцина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 937117020

Роҳбари илмӣ: Эмомов И.Б

Сведения об авторе: Абдуллоева Ганджина, магистранка второго курса факультета английского языка ТГНУ имени С.Айни. Телефон: 937117020

Научный руководитель: Эмомов И.Б.

About the author: Abdulloeva Ganjina, 2-nd year master in the Department of English Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Ayni.

Scientific director: Emomov E.B.

АФСОНА – ЖАНРИ АДАБИЁТИ ШИФОХӢ

“Миллати мо аз фочиабортарин марҳилаҳои таърихи хеш аз қиссаю афсона, панду андарз ва ҳаммосаҳои қаҳрамонии ниёгони бузург баҳра гирифт, рӯзгори худро обод мекард ва ба бунёдкориҳои беназир оғоз мебахшид”. Эмомалӣ Раҳмон

Дар бораи афсона ва хусусиятҳои хоси он пажӯхишгарони аврупой, баҳусус фаронсавиёну русҳо ва дигар ҳалқу миллатҳои асарҳои зиёди илмӣ навиштаанд ва аҳамияти онро дар зиндагии мардум маънидод кардаанд. Ба таври умумӣ, аз замони бостон то рӯзгори мо ҳамеша ҳамдами инсон будани афсонаро дар тӯли таърихи тамоми ҳалқҳои олам ёдовар шудаанд.

Афсонаҳои миллатҳои гуногуни дунё ҳам шаклан ва ҳам мазмунан умумиятҳои зиёдеро доро мебшад, ки ҳар қадоми ин монандиҳо дар оянда бояд ба таври алоҳида омӯхта шаванд. Албатта афсонаҳои мардумони гуногуни дунё на танҳо шабоҳат доранд, балки тафовут ва хусусиятҳои хоси миллии худро низ соҳибанд. Лиҳозо барои он, ки афсонаро ҳамаҷониба дарк намоем, мазмуни милли онро бояд аз назар гузаронем, анъана ва густариши афсонаро дар байни ин ё он қавму ҳалқ ё гурӯҳи мардумони ҳамзабону ҳамфарҳанг нишон дихем.

Афсона яке аз жанрҳои хеле густаришёфта ва маъмулу машҳури адабиёти шифоҳии мардуми олам мебошад, ки аз замонҳои бостон то кунун ҳурду қалон шефтаи он ҳастанд. Ин жанр то имрӯз як ҷузъи ҷудоинопазири фарҳанги мардумон аст ва ҳоло низ чун анъанаи ниёгон вирди забонҳост. Афсонаро дар тамоми дунё бузургсолон ва шахсони моҳир мегӯянд ва дигарон гӯш меандозанд. Аз ин рӯ дар тули таърихи башар барои ташаккул ёфтани тафаккуру таҳайюли инсон нақши қаҳрамонҳо ва ҷеҳраҳои афсонавӣ беҳамтост. Афсона ба мардум ҳамеша ғизои маънавӣ додааст ва инсонро баҳри соҳтани зиндагии навин бо орзуҳои ширину рангин ба роҳи нек ҳидоят намудааст. Маҳз ҳамин ҷазобияти афсона буд, ки адибони оламшумул ба монанди Фирдавсӣ, Низомӣ, Аттор, Ҷалолиддин балхӣ, Ҷомӣ, ва даҳҳо дигарон дар асарҳояшон аз афсонаҳо истифода бурдаанд ва ё онро васф қадааанд. Масалан Ҷалолиддини Балхӣ дар китоби худ “Маснавии Маънавӣ” муҳаббати худро нисбати афсона чунин иброз намудааст:

*Қӯдакон афсонаҳо меоварад,
Дарҷ дар афсонашон бас сиру панд.
Ҳазлҳо гӯянд дар афсонаҳо,
Ганҷ мечӯ дар ҳама вайронҳаҳо.*

Муҳаққиқони афсонашинос дар сатҳи байналмилалӣ афсонаро дар асоси маводҳои дастрасбуда таълиф кардаанд ва баъзе хусусиятҳои онро баён доштаанд. Ба ҳамин тарик афсонаро гурӯҳе саргармӯнанда, гурӯҳе таҳайюлӣ, гурӯҳе сехромезу ҷодуӣ, гурӯҳе тарбияткунанда, гурӯҳе мочароҷӯёна ва амсоли ин номидаанд. Ҳар муҳаққиқ дар раванди пажӯҳиш як, ҷиҳати тозаи онро қашф месозад ва муҳаққиқи дигар дар асоси далелу маводи тоза назари онро рад мекунад. Афсона, ки дар тамоми ҷаҳон муштаракоти зиёддошта, дар он ғояҳои умумииносӣ ва башардӯстона хеле хуб инъикос ёфтааст. Таваҷҷуҳи муҳаққиқони қишварҳои гуногунро ҷалб намудааст. Аз ин рӯ афсонашиносон нисбати мазмун, соҳт ва ғояи он баҳсу мунозираҳои зиёд карданд, ки дар китоби В.Я.Пропп (“Русская сказка”) андешаву афкори Болте, Поливка, Гередер, бародарон Гримм, В.Б.Белинский, А.И.Никифоров, В.П.Аникин ва дигаронро оварда, баъзе ҳикматҳои умдаи афсонаро муаян менамоянд.

Афсонашинос дигари рус Э.В.Померанцева роҷеъ ба баҳсу мунозираҳои муҳаққиқон П.П.Бажов, А.Н.Веселовский, Е.Елонская, Н.Е. Ончуков, Ю.М. Соколов, В.И. Чичеров, М.К.Азадовский, И.А.Бунин, В.П.Аникин ва дигарон дар 60 соли аввали садаи XX сухан ронда, ҷиҳатҳои асосии афсонаҳои русиро маънидод мекунанд. Аммо дар натиҷаи ин баҳсҳо низ то ҳол таърифи комил ва воҳиди афсона ба вуҷуд наомадааст.

Чаро мо муҳтасар бошад ҳам, аз корҳои русҳо ёдовар шудем? Аввало фолклоршиносии тоҷик бо таъсири мактаби фолклоршиносии рус шакл гирифт ва баъдан ба ин васила мо гуфтани ҳастем, ки бубинед танҳо афсонаҳои русӣ чи қадар бо таваҷҷуҳи зиёд мавриди омӯзиши ҷиддӣ мунтазам ва ҳатто минтақа ба минтақа қарор гирифааст. Аммо омӯзиши афсонаҳои мардуми форсизабон дар сатҳи хеле поин аст. Аз чунин корҳо пайравӣ кардан ва ё дарси ибрат гирифтанд, моро низ ба пеш ҳоҳад бурд.

Ба ҳар ҳол мо низ метавонем вориди ин баҳси тӯлонӣ назарияи афсонашиносӣ шавем ва фикру ақоиди муҳаққиқони хориҷиро дар асоси мушоҳидаҳои худ аз назар гузаронем,

Мұхা�ққиқ

афсонаҳои мардуми форсизабонро дар муқоисаи афсонаҳои ҷаҳон баррасӣ намоем. Аммо аз сабаби он ки ҳоло афсонаҳои мардуми форсизабон, ки ба таври дуруст омӯхта нашудааст, аввало бояд дар бораи он фикр кунем ва бо пажӯҳиш таҳия маҷмӯаҳои комилан илмии он тамоман машғул гардем ва байдан ба муқоисаи афсона дар сатҳи ҷаҳон шавем.

Аввалин касе, ки дар бораи афсонаҳои шифоҳии тоҷикӣ маълумот медиҳад Н. Маъсумӣ мебошад. Ӯ дар китоби дарсии худ “Фолклори тоҷик” дар канори жанрҳои дигари адабиёти шифоҳӣ роҷеъ ба афсона низ сухан меронад, анвои онро ном мебарад. Мавзӯоти асосиро тибқи маводи фаровони қасбии ниёғон ёдовар мешавад, вале афсонаро таъриф намекунад. Роҷеъ ба ҳусусият ва фарқияти он нисбати жанрҳои дигари насри шифоҳӣ чизе намегӯяд. Ба назари мо ӯ мувоғики мутолиа ва мушоҳидаҳои шаҳсии худ дар бораи афсона ибрози назар намудааст, ҷунки дар он солҳо (соли 1952) ҳанӯз ҳатто як маҷмӯаи илмии афсона ҳам ба забони тоҷикӣ ба вуҷуд наомада буд.

Баъдтар дар асоси дидоҳо шунидаҳо, ва бевосита гирдовардҳои худ Р. Амонов дар китобаш “Очерки даҳонии ҳалқи Кӯлоб” ба жанри афсона таваҷҷуҳӣ бештаре зоҳир намуда, бисёр ҷиҳатҳои умдаи онро дар зиндагии мардум муайян месозад, аҳамияти ин жанрро бо мисолҳо баён менамояд, аммо ҳамоно афсона ва тафовути он аз жанрҳои дигари насри шифоҳӣ аз назар дур мемонад.

Ба ҳамин тарик аз мисолҳои боло маълум гардид, ҳанӯз дар адабиёти шифоҳии форсӣ – тоҷикӣ афсона ҳамчун жанри мустақил мавриди баррасии ҷудогона қарор нағирифтааст ва ҳатто тафовути он аз жанрҳои дигари инасри шифоҳӣ муайян нашудааст.

Афсона дар ҳаётӣ маънавии бачагон мавқеи мухим дошт ва дорад. Мардум дараҷаи фаҳмиш ва имконияти дарккунии бачаро ба эътибор гирифта, суханҳое эҷод кардаанд, ки ба онҳо лаззати бадӣ мебахшад ва мароқи онҳоро ба нағосати сухан ва зебогии ҳаёт афзун мегардонад.

Афсона ҳамчун жанри мустақил бо жанрҳои дигари насри шифоҳӣ робитаи ногусастани дошта, то кунун роҷеъ ба тафовути он аз жанрҳои дигари насри шифоҳӣ баҳсе сурат нағирифтааст. Аз ин рӯ пажӯҳишгарон ғоҳо ҷанде аз ин жанрҳоро ба ҳамдигар омезиш медиҳанд. Барои он ки афсонаро аз жанрҳои дигар ҷудо карда бошем, иртиботи нисбии онҳоро дарк намоем, жанрҳои дигари насри шифоҳиро дар алоҳидаги омӯхтан лозим аст.

Адабиёт:

1. Аникин В. П. Русская народная художественная литература. – М.: Худож. Лит., 1984. – 176 с.
2. Афсонаҳои ҳалқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 2017. – 460 с.
3. Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1952. – 110 с.
4. Мелетинский Е.М. Герои волшебной сказки. – М.: Изд-во Восточной литературы, 1958. – 180 с.
5. Померанцева Е.В. Писатели и сказочники. – М.: Советский писатель, 1988. – 200 с.
6. Пропп В.Я. Русская сказка. – Л.: Униизд – во, 1984. – 168 с.
7. Ҷалолиддин Балҳӣ. Ҷаҳони Маънавӣ. – Техрон: Нашри Замон, 2001. – 728 с.

Калидвозжаҳо: ҷаҳони шифоҳӣ, наср, афсона, адабиёти бачагона, бадӣ, пажӯҳӣ, ҳусусият, нисбӣ.

Аннотация

СКАЗКА – ЖАНР УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье мы постарались кратко рассказать о сказках и их специфических особенностях, их различий от других устных прозаических жанров. Сказка как особый жанр имеет близкую связь с другими устными жанрами, вокруг которых ведутся горячие споры в научной литературе.

Ключевые слова: устный жанр, проза, сказка, детская литература, художественный, исследовать, особенность, относительность.

Annotation

FAIRY TALE AS A GENRE OF ORAL LITERATURE

This article dealt with fairy tales and their specific features, their differences from other oral prose genres. The fairy tale as a special genre has a close connection with other oral genres, which are hotly debated in the scientific literature.

Key words: oral genre, prose, fairy tale, children's literature, fiction, explore, feature, relativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Рафоат, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Сайфуллоева З.

Сведения об авторе: Сафарова Рафоат, магистрантка второго курса романно-германского факультета ТГПУ им. Садриддина Айни.

About the authors: Safarova Rafoat, the 2nd year Master Student in the Romano-Germanic Department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini.

ТАЛМЕҲОТИ АСОТИРӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗ

Ашъори Ҳофизи Шерозӣ саршор аз санъатҳои бадеист, ки ҳар кадом бо мақсади муаян мавриди истифода қарор гирифтааст, ки онҳо барои таъсирбахшу ҷаззоб ифода ёфтани мақсади шоир мусоидат кардаанд. Ба қавли адабиётшинос Ш.Хусензода “Ҳофиз аз санъатҳои шеърӣ бештар ба ташбеху истиора алқаи зиёд дорад” [4, 218].

Чандон бувад карашмаи нози сиҳиқадон,

Ки ояд ба ҷилва сарву санавбар хироми мо [10, 31].

Дар ин байт шоир қади росту мавзуни маҳбубаро ба сарву санавбар монанд кардааст.

Дар баробари ин ва дигар санъатҳои бадей дар ғазалиёти Ҳофиз нақши санъати талмех дар рангорангии баёни муҷоисаи санаду далелҳо ва ҳодисаҳо низ кам нест. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи талмех истилоҳи араби буда ба ду маъно тавзех ёфтааст. 1.Ишора нигоҳи сабук ба сӯи чизе; 2. Чун истилоҳи адабиётшиносӣ: “Ишора кардани шоир дар шеъри худ ба қисса ё масали маъруфе” маънидод шуда ин байти байти машҳури Ҳоча Ҳофиз намуна оварда мешавад:

На ҳар кӣ чеҳра барафрӯҳт, дилбарӣ донад,

На ҳар кӣ оина созад Сикандарӣ донад.

Дар ин байт ишора ба Искандар ва оинаи ҷаҳоннамо соҳтани ӯ мушоҳида карда мешавад. [8, 312]

Ҳофиз ба воситаи санъати талмех ишора ба ҳаводиси таърихии аспи худдорад. “Ҳар кадом аз ричоли аспи ӯ мушаббаҳун биҳӣ дар яке аз талмехот меоянд” [11, 38].

Масалан, дар яке аз талмехоташ ба мамдуҳ ҷунин мегӯяд:

Ало эй Юсуфи мисрӣ, ки кардат салтанат мағрур,

Падарро боз пурс охир кучо шуд меҳри фарзандӣ [6, 532].

Эҳтимолан мурод аз Юсуфи мисрӣ Шоҳ Шуҷӯъ аст, ки ба зебои маъруф будааст. Ва мурод аз падар амир Муборизиддин аст, ки ба василаи писари худи Шоҳ Шуҷӯъ кӯр шуда буд (чун Яъқуб падари Юсуф). Ва замоне дар зиндон ва замоне дар манзили худ таҳти назар буд (монанди Яъқуб дар кулбай эҳзон).

Ҳофиз дар ғазалиёти худ барои бараҷаста ифода кардани фикри худ ба бисёр образҳои машҳури адабиётамон ишораҳо кардааст, ки онҳо образҳои асотирӣ мебошанд. «асотирӣ ривоятҳоеро дар бар мегирад, ки дар онҳо аз урпу одат, ақидаҳои динӣ ва тасаввуроти одамони давраҳои қадим оид ба пайдоиши дунё ва ҳаёт, воқеаву ҳодисаҳои табиат ва қаҳрамониҳои афсонавӣ ҳикоят кардаанд» [5, 13- 14].

Дар адабиёти форсу тоҷик образҳои асотирӣ бисёранд. Масалан, Сикандару Доро, Ҷамшед, Баҳман, Қубод, Лайлуву Мачнун, Ширину Фарҳод, Сиёвш, Рустам, Саъди Ваққос, турғи Юсуф, пироҳани Юсуф, пири Канъон, кулбай эҳзон, ҷоҳи Юсуф, моҳи Миср, Яъқуб, Нӯҳ, Сулаймон, Иброҳими Ҳалил ва ғайраҳо.

Ҳофиз дар ғазалҳои худ аз ин образҳо моҳирона истифода кардааст. Масалан, шоир образи Сикандару Дороро дар матлаи як ғазал ҷунин овардааст:

Оинаи Сикандар Ҷоми Ҷам аст, бингар,

То бар ту арза дорад аҳволи мулки Доро [1, 25].

Дар китоби Бурҳони Қотеъ омадааст, ки “оинаи Искандарӣ оинае буд аз ҳунарҳои Арасту, ки ба ҷиҳати огоҳӣ аз ҳоли Фарғ бар сари манораи Искандария наслб карда буданд. Шабе посбонон ғоғил шуданд ва фарангӣён фурсат ёфта, онро дар об андохтанд ва Искандарияро барҳам заданд ва оқибат Арасту онро аз об берун овард”. Бино бар таърифи мазкур, “Оинаи Искандарӣ” аз навъи оинаи одӣ набуда балки оина аз ҷинси оинаҳои куравӣ будааст барои намоёндани ашёи дур ва рабте ба маноратулбаҳр ё фонуси дарёй, ки дар шаб барои роҳнамоии кишиҳо бар болои бурҷи баланде наслб мекарданд. Ин оина шуълаҳои офтобро наздиктар мекардааст ва ба оинаи сӯзон ё оинаи оташин ҳам маъруф будааст [4, 61].

Дар шеъри форсӣ “Оинаи Искандарӣ” ба унвони дигар “Ҷоми Ҷаҳоннамо” низ маъруф аст, ки бо Ҷоми Ҷам омехта шудааст.

Доро: Дар ин байт ишора ба қаринаи Сикандар ва Доро ё Дориоши севум аст, ки ба дасти Сикандар дар соли (330.м) кушта шудааст. Саргузашти ӯ ва шарҳи шикасташ дар “Шоҳнома” и Фирдавсӣ ва “Искандарнома”-и Низомӣ ба тарзи зебое ба назм кашида шудааст.

Мұхәқкік

Хоча ба овардани ин ҳаводиси таърихӣ ишора ба зоҳидоне мекунад, ки дар пайи хушномӣ ва риёкорианд ва онҳоро хабардор мекунад ва мефармояд: Агар ҳоҳони оинаи Искандар ҳастӣ, ба дидай тахқиқ дар он бингар то асрори мулки Доро бар ту равшан гардад, ки чӣ гуна нобуд шуд то бар ин васила бе эътибории дунё бар ту ошкор шавад.

Мисоли дигар:

*Дилам аз вахшати зинданни Сикандар бигирифт,
Рахт барбандаму то мулки Сулаймон биравам [1, 359].*

Мархум Мұхаммади Қазвийн дар ҳошияни девон менависад: Мурод аз “зинданни Сикандар” бинобар он чи дар фарҳангҳо ва дар таърихи ҷадиди Язд (Таърихи ҷадиди Язд, таълифи Аҳмад ибни Ҳусайн, чопи Язд) мастур аст, шаҳри Язд аст ва мурод аз “мулки Сулаймон” мамлакати Форс аст. Аллома Деххудо барои ваҳҳи тасмияи он дар лугатномаи зайлӣ зиндан менависад. “...машхур аст, ки вафоти Сикандар дар шаҳри Язд воқеъ шудааст ва баъзе гӯянд зинданни Сикандар сардобаҳоест дар Язд, ки Сикандарро дар он ҷо гузашта буданд ва он сардoba дар Язд маъруф аст ба зинданни Сикандар ва бисёр торику вахшатнок аст”. Аллома Деххудо дар лугатномаи зайлӣ Ҳофиз менависад: “...пас Ҳоча ба Язд ҳаракат кард ва ин сафар пас аз соли 764 и ҳичрӣ зоҳирان иттифоқ афтодааст, зеро дар ин ҳудуд шоҳ Яҳӯ ба ҳукумати Язд мансуб шуд ва то замони вафоти Шоҳ Шӯчӯъ, яъне соли 786- и ҳичрӣ ба ҳамин самт бοқӣ буд. Ҳоча ба хизмати шоҳ Яҳӯ расид, vale ӯ марди лаин буд, шоирро бебаҳра гузашт ва вай маъюс шуд ва ғазале ба матлаъи зайл ба ӯ фиристод:

Донӣ, ки чист давлат? Дидори ёр дидан,

Дар кӯйи ӯ гадои бар ҳусравӣ гузидан.

Дар оҳири ғазал мегӯяд:

Гӯё бирафт Ҳофиз аз ёди шоҳ Яҳӯ,

Ё раб ба ёдаи овар дарвеш парваридан [1, 391].

Вале боз муассир наяфтод. Мардуми Язд низ қадри он бузургвор нашинохтанд ва ӯро ранҷониданд ва Ҳофиз ин ғазалро бисуруд. Ӯ ба ёрии ҳоча Ҷалолуддин Туруншоҳи вазир ба Шероз бозгашт”.

Образҳои машҳури дигаре, ки дар ғазалиёти Ҳофиз ҷойи намоёнро ишғол мекунанд, образҳои Лайлӣ ва Мачнун мебошанд. Ин образҳо на танҳо дар ашъори Ҳофиз, балки дар ашъори тамоми шоирони шарқ мавқеи қалон доранд. «Лайлӣ маъшуқаи маъруфи Мачнун, ки дар адаби форсӣ, мазҳари комили ишқ ва ишқи кулл ва намояндай томи маъшуқи шоирон шудааст. Ӯ дуҳтари Маҳди ибни Саъд ё Маҳди ибни Робиа буд, ки Мачнун ибни Қайс ибни Мулавваҳ ошиқи ӯ шуд ва дар ишқ ӯ сар ба биёбон ниҳод ва дар фироқи маъшуқа шеърҳо гуфт ва ҳокҳо бар сар рехт. Дар адаби ирфонии форсӣ, Лайлӣ мазҳари ишқи раббонӣ ва улухият аст. Ва Мачнун мазҳари рӯҳи ноороми башарӣ, ки бар асари дардҳо ва ранҷҳои ҷонкоҳ девона шуда ва дар саҳрои ҷунун ва дилдодагӣ саргардон аст ва дар ҷустуҷӯи висоли Ҳақ ба водии ишқ дарафтода ва меҳоҳад ба мақоми курби ҳазрати Лоязол ноил шавад; аммо ба ин мақом намерасад, магар он рӯзе, ки рӯҳ аз қафаси танг раҳо шавад”[2].

Дар ғазалиёти Ҳоча роҷеъ ба қиссаи ишқии Лайлӣ ва Мачнун ишораҳо рафтааст ва инҷо ҷанд намуна меорем:

Барқе аз манзили Лайлӣ бидураҳшиду саҳар,

Ваҳ ки бо хирмани Мачнуни дилағзор чӣ кард [1, 140].

Дар раҳи манзили Лайлӣ, ки ҳатарҳост дар он,

Шарти аввалқадам он аст, ки Мачнун бошӣ [1, 149].

Иморидорӣ Лайлиро, ки меҳру моҳ дар ҳукм аст,

Худоё дар дил андоzaш, ки Мачнунро гузор орад [1, 159].

Ҳикояти лаби Ширин, қаломи Фарҳод аст,

Шиканҷаи турраи Лайлӣ, мақоми Мачнун аст [1, 150].

Шахсияти Фарҳод дар ҳоле аз афсона ба унвони мазҳари покбозӣ ва ишқ, ҳамчун устураҳое дар шеър ва адаби форсӣ ҷовидон шудааст. Бар тибқи афсонаҳо Фарҳод шефтаи Ширин, маъшуқаи Ҳусрав шуд ва Ҳусрав ӯро ба қандани кӯҳ водошт. Фарҳод ба шавқ ва тавони ҳосса бар ин кор пардоҳт ва пораҳои сангин ва азими кӯҳро, ки сад мард аз бардоштани онҳо очиз буданд, меканд ва меафканд. Гӯянд пиразане бар дурӯғ ҳабари марги Ширинро бар ӯ расонд ва Фарҳод бо шунидани ин ҳабар аз ҳасрат, теша бар сари ҳуд фуруд овард ва ҷон боҳт” [8].

Моңарои ману маъшуқи маро поён нест,

Ҳарчи оғоз надорад напазирад анчом [1, 314].

Дар ин байт Ҳоча ишқи худро азалий дониста чунин мегўяд: достони ишқи ман ба маъшуқ поён надорад, зеро ҳар чизе ки ибтидое надорад, интиҳое надорад, яъне ишқи мо ба маъшуқ азалий буд ва азалий ҳоҳад буд. Ва ҳамин маъниро дар байти дигаре овардааст:

Набуд нақши ду олам ки ранги улфат буд,

Замона тарҳи муҳаббат на ин замон андохт [1, 16].

Шоир дар ин байт ишора ба азали будани ишқ дорад ва муътақид аст, ки ишқ қабл аз оғариниши ду ҷаҳон вучуд доштааст ба ҳамин сабаб фармудааст: Ҳанӯз ду олам ҳалқ нашуда буд, ки ишқ вучуд дошт ва ин чизе нест, ки марбут ба замони имрӯз бошад, балки дергоҳест, ки рӯзгор нақши ишқро қашидааст.

Дар газалҳои Ҳофиз мө ба образҳои машҳуре вомехӯрем, ки қаҳрамонҳои “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ мебошанд. Масалан, дар байти зерин шоир ба Сиёвуш чунин ишора мекунад:

Шоҳи туркон сухани муддаиён мешунавад,

Шарме аз мазлимаи хуни Сиёвушаш бод! [1, 27].

Дар ин байти Ҳофиз ишора ба ағсанай Сиёвуш ва Афросиёб аст, ки бо иғвои касе Афросиёб шахси ба ҳудаш содиқ Сиёвушро бегуноҳ күшта буд. Дар ин ҷо шоир ба қиссаи Афросиёбу Сиёвуш ишора карда гуфтанист, ки он касеро бо ту аз назари дӯсти наздик шудан меҳоҳад, набояд бо гапҳои бофтаи ҳасудон бовар карда, риштai ин дӯстиро бурӣ.

Азбаски Ҳофиз дар натиҷаи низоу нифоқ рӯй додани парокандагӣ, ноҳуший ва зиддияту носозкориҳоро дар ҷамъияти замони худ бисёр диддааст, беҳтарин салоҳи корро дар иттифоқу дӯстӣ медонад ва барҳам задани бунёди душманиро талқин намуда дар байти зерин шоир ба Рустам ишора кардааст:

Шоҳи туркон на писандиду ба ҷоҳам андохт,

Дасгир ар нашавад лутфи Таҳамтан чӣ кунам? [6, 422].

Таҳамтан-лақаби Рустам аст. Дар ин байт ба достони Бежанро асир карда ба ҷоҳ андохтани Афросиёб ва ўзод кардани Рустам ишорат карда шудааст.

Ба овардани қисса воеаи барои начоти Бежан ба Тӯронзамин рафтани Рустам, ва бо қӯшиши Манижа-маҳбубаи Бежан, ўз чоҳ озод кардани ўз дар назар аст.

Дар ин байт мақсади шоир он аст, ки агар барои ҳалосӣ “лутфи шоҳи туркон” \маҳбуба\ дасгирӣ нақунад, он гоҳ ёрии Рустамро чӣ кор кунам. Яъне он мусибати ба сари ўмадаро танҳо маҳбуба медонад. Ва агар маҳбуба барои озодкуни ўз нақӯшад, пас Рустам аз ҳоли вазнинаш бехабар мемонад.

Ҳамаи ин аз пуршӯру ғавғо будани замона аст. Кашмакашиҳои зиёде, ки дар Шероз ба вучуд омада буд, албаттa, шоирро маъюсу ноумед нокарда намемонд. Дар як ғазали худ ў мегӯяд, ки “Одами хокӣ бад-ин олам намеояд ба даст, Оламе аз нав бибояд соҳт в-аз нав одаме”. Ана барои ҳамин аз навсозӣ шоир Рустами Дастанро орзу кардааст. .

Дар эҷодиёти Ҳофиз нуктаи назари некбинона ва ба ояндаи хушбахтона боварӣ карданро пуркуvvat кардааст.

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, гам маҳӯр!

Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, гам маҳӯр! [1, 473].

Дар ин газал вазъи ноҳуши замони шоир ва кирдорҳои хунини золимон тасвир шудааст. Ҳофиз изҳори боварии комил мекунад, ки номуродиву нокомӣ ва беадолативу ҷабри гардуни дун беинтиҳо нест: Гардиши айём рӯзе ҳаёти бофароғату роҳатро насиби орзумандон ҳоҳад соҳт.

Барои ифодаи ин фикр шоир қисмати Юсуфи канъониро ёдоварӣ кардааст. Дар ҳақиқат ҳам агар асри Ҳофизро аз беоромтарин давраҳои таърихии Эрон ҳисоб кунем, хато намекунем.

Шоир қисмати Юсуфро дар ҷанд газали дигараши низ ёдоварӣ мекунад. Чунончи:

Ҳофиз мақун андешиа, ки он Юсуфи маҳӯр,

Боз ояду аз кулбаи эҳзон бадар ой [6, 601].

Дар ин ҷо низ Ҳофиз айнан ҳамон фикри дар боло зикршударо баён кардааст ва ба Юсуф ишора кардааст:

Яъқубро ду дида зи ҳасрат сафед шуд,

Овозае зи Миср ба Канъон намерасад [6, 266].

Ҳофиз аз замона ба дод омада, ягон рӯзи беҳиро намебинад. Баръакс, бадии вазъиятро диди истода ба қисмати Юсуф ишора кардааст. «Овозае зи Миср», яъне ягон хушхабаре, ки барои зиндагии мардум фоиданок бошад, «намерасад» мегӯяд. Ҳарчанд ки чунин ҳабар

Мұхәммек

набошад, ҳам шоир аз ин ноумед намешавад, дар поёни ғазалаш таъкид мекунад, ки «Хофиз сабур бош» - «қар кас, ки чон надод, ба Ҷонон намерасад». Хофиз ба оянда боварй дорад, вале сабр карданро лозим медонад.

*Пирохане, ки ояд аз ў бүйи Йосуфам,
Тарсам, бародарони гаюраш қабо қупанд [6, 251].*
Хофиз дар ғазали дигаре аз номи Яъкуб ба бародарони Йосуф чунин хитоб мекунад:
Йосуфи азизам ку? Эй бародарон раҳме,
К-аз ғамаш ақаб дорам ҳоли тири канъонӣ [1, 473].

*Эй дил, ар сели фано бунёди ҳастӣ баркан,
Чун туро Нӯҳ аст қишишибон, зи тӯфон ғам маҳӯр [1, 312]*

Дар ин байт шоир ба Нӯҳ ишора кардааст. Нӯҳ мувофиқи қиссаҳои динӣ, пайғамбаре будааст, ки мардум ўро пайравӣ накардаанд.

Барои ифодаи ҳамин фикр шоир ба ин қиссаи динӣ санъати талмехро истифода бурдачунин ишорат кардааст.

Ё худ дар байти зерин низ Ҳофиз ба ҳамин образ рӯ оварда, сабр карданро нишонаи асосии ба мақсад расидан меҳисобад:

*Гарот чу Нуҳи набӣ сабр аст, дар ғами тӯфон,
Бало бигардаду коми ҳазорсола барояд [1, 234].*

*Назар кардан ба дарвешон мунофии бузургӣ нест,
Сулаймон бо чунин ҳашмат назарҳо буд бо мӯраи [1, 138].*

Шоир дар ин байт чунин мегӯяд, ки агар соҳибдавлатон ба ҳоли дарвешони бечорае назар кунанд, ин кор боиси пастшавии обурӯйи ў намешавад, баръакс, онҳо бояд ба ҳалқи меҳнаткаш наздиқ бошанд. Барои ифодаи ин фикри худ Ҳофиз ба Сулаймон ва мӯраш ишора кардааст.

*Ёраб, ин оташ, ки бар ҷони ман аст,
Сард кун з-он сон, ки кардӣ бар Ҳалил [6, 383].*

Хулоса дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ талмех яке аз навъҳои воситаи ифода, яъне санъати маънавӣ ба ҳисоб рафта, бори маънӣ мекашад ва гоҳо эътирозу интиқоди ўро аз нуқсу иллатҳои ҷамъият гоҳе дигар истодагарӣ ва сабру таҳаммули ўро дар баробари бедодӣ ва зулму ситам ифода менамояд.

Адабиёт:

1. Бурхони Қотеъ бо эҳтимоми доктор Мұхаммад Мұған, чилди 1, А, В, Т, С, муассисаи интишороти амири қабир. – Техрон, 1361.
2. Девони хоча шамсиддин Мұхаммад Ҳофизи Шерозӣ. Ба эҳтимоми Мұхаммад Қазвинӣ ва доктор Қосим Ғаний. – Техрон: 1337. – 495 с.
3. Доктор Мұхаммад Ҷаъфари Ёҳақӣ. Фарҳанги асотир ва ишороти достонвораҳо дар адабиёти форсӣ. Таҳия бо шарҳу тавзехот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 774 с.
4. Оинаи Чом. Шарҳи мушкилоти девони Ҳофиз, Дуктур Аббос Зарёбхуйӣ. – Техрон: 1368. – 61 с.
5. Ҳусайнзода Ш. Адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1978. – 218 с.
6. Ҳофизи Шерозӣ, Гулшани адаб (намунаи назми адабиёти форсу тоҷик асрҳои 13-14), чилди 2, тартибиҳандагон К, Айнӣ. А, Афсаҳзод, Ҷ. Додалишоҳ. – Душанбе: Ирфон, 1975. С. 475-485.
7. Ҳофизи Шерозӣ. Мунтаҳаби девон. Тартибиҳанда ва муҳаррир Ҳ.Мирзозода. – Столинобод: Тоҷикистон, 1957. – 610 с.
8. Ҳофизи Шерозӣ. Кулиёт. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ.Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 670 с.
9. Фарҳанги забни тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
10. Фарҳанги асотир ва ишороти достонӣ дар адабиёти форсӣ. Дуктур Мұхаммад Ҷаъфари Ёҳақӣ бо шарҳу тавзехот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 784 с.
11. Фарҳанги талмехот. Дуктур Сирус Шамисо. – Техрон: 1369. – 650 с.

Калидвожаҳо: ёдгорӣ, Искандар ва Доро, Ҷамиеҷ, ғазалу афсонаҳои ёдгорӣ

Аннотация

МИФИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ В ГАЗЕЛЯХ ХАФИЗА

В данной статье автор даёт сведения о мифических пометках в газелях Хафиза. В газелях Хафиза указания являются средством изложения нравственных качеств, таких как стойкость и терпение наравне с несправедливостью и жестокостью. Хафиз в газелях для выразительного изложения своих мнений иногда обращается к творчеству многих наших великих литераторов, в которых существуют легендарные образы. В персидско-таджикской литературе имеется значительное количество легендарных образов. Например, Сикандар и Доро, Джамшед, Бахман, Кубод, Лейли и Маджнун, Ширин и Фарход и другие.

Ключевые слова: *указания, Сикандар и Доро, Джамшиед, газель, мифические указания.*

Annotation

MYTHICAL MARKS IN THE HAFIZ`S GAZELLES

This article dealt with information about the mythical markings in the ghazals of Hafiz. In the Hafiz ghazals, instructions are a means of expressing moral qualities such as fortitude and patience along with injustice and cruelty. Hafiz in ghazals sometimes refers to the works of many of our great writers, in which there are legendary images, to Express his opinions. There are a significant number of legendary images in Persian-Tajik literature. For example, Sikandar and Doro, Jamshed, Bahman, Kubad, Leyli and Majnun, Shirin and Farhad, and others.

Keywords: *marks, Sikandar and Doro, Jamshed, gazelle, legendary marks.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Муслиҳиддин Ҳочимуродович, магистранти соли дуюми Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ.

Роҳбари илмӣ: д.и.ф. Маликзода Анзурат

Сведения об авторе: Мирзоев Муслихиддин Ҳоджимурордович, магистрант второго курса Института языка и литературы АННТ.

About the author: Mirzoev Muslihiddin Hojimurodovich, 2nd year Master Student in the Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Republic of Tajikistan.

ДАРАЧАИ ОМҰЗИШИ ОСОРИ МАВЛОНО

*Гар хато гүфтем, ислоҳаш ту кун,
Муслихӣ ту, эй ту султони сухун.
Кимиё дорӣ, ки табдилаш кунӣ,
Гарҷӣ ҷӯши хун бувад, Нилаш кунӣ.
Инчунин миногариҳо кори туст,
Инчунин иксирҳо асрори туст (1, 38).*

Омұзиши масъалаҳои муҳими таърихи адабиёті точик яке аз умури асосӣ ва таъхирнапазири рӯзгори мо маҳсуб мешавад. Зеро шеър ва адаби чахонгири мо ҳанӯз ба гунаи боиставу шоиста таҳлилу таҳқиқ нашудааст. Агарчи пажӯҳандагон бархе аз корҳои муфидро дар ин замина ба сомон расонидаанд, аммо масоил ва нукоти зиёди норавшан ва таҳқиқталаబ дар ин равиш хеле зиёд аст, ки бояд омӯхта шаванд. Дар ин росто на факат ба чехраҳои ношинохта, ки хеле зиёданд, балки ба чехраҳои зоҳирان шинохта ва маълуму машхури адабиётамон, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон низ бояд рӯбиёварем ва ба рӯзгору осор ва мавқеи эшон дар шеър ва адаби порсиву ҷаҳон ба дидаи тааммуқ ва жарф бингарем ва симои воқеи онон ва ашъорашонро бишиносем ва бозтоб бидиҳем. Ва бад-ин васила аз марзи ҳаёлу гумон, камвуқуфию ноогоҳӣ по фаротар бигузорем ва дар асоси мулоҳизоти воқеӣ ва судманди илмӣ сухан бигӯем ва ҳақро ба ҳақдор бирасонем (2, 11-12).

Тадқиқу баррасӣ намудани зиндагӣ ва осори шоирони гузаштаи мо, хусусан Мавлоно Ҷалолиддин Мұхаммади Балхӣ (1207-1273), тақозои давр буда, он дар қонеъ кардани ниёзҳои ахлоқию иҷтимоии чомеаи кунунии мо як иқдоми неке ҳоҳад буд, ки дар ин ҷода мұхакқиқон корҳои зиёдеро анҷом додаанд. Вале бо вучуди ин, бисёр ҷиҳатҳои осори Мавлоно мавриди омӯзиш қарор нағирифтаанд, ки ин ҳам гувоҳи бисёр баланд будани сатҳи дониш ва сухани Мавлоност.

Боиси ифтихор аст, ки аз ҷониби ЮНЕСКО соли бузургдошти Мавлоно эълон шудани соли 2007, ҷорабиниҳое, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созмон ҳои гуногуни ватаниву ҳориҷӣ барои таҷлили 800-умин солгард аз мавлуди ин фарзанди барӯманди тоҷик ба нақша гирифта ба иҷро расониданд. Инчунин тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №644 аз 1 июни соли 2009 ҳар сол дар Тоҷикистон 30 сентябр зодрӯзи Мавлоно ҷаҳон гирифта мешавад (3, 7-8).

Ҳанӯз аз асрҳои XIV-XV ин ҷониб, омӯзиши эҷодиёти шоирони сӯфӣ, аз ҷумла, Саноии Ғазнавӣ, Ҷаридуддини Аттор ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхиву амсоли инҳо, ба ҳукми анъана даромада, мұхакқиқону нұктасанҷони зиёдеро ба майдони илм овард, ки то имрӯз маҳсули заҳматҳои илмию адабии онҳо мавриди истифода қарор дорад (4, 3).

Аввалин сарчашмаҳо дар бораи Мавлоно дар ҳуди Қуния таълиф шудаанд ва «Валаднома», «Рубобнома», «Маъориф»-и Султон Валад далели фикри болост. Султон Валад гайр аз таъсис додани силсилаи «Мавлавия», боз яке аз ширеҳони аҳволу ашъори падараш - Ҷалолиддин мебошад. Ў бо шарҳи соддай ҳуд ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ Мавлоноро дар осору ашъораш тасвир мекунад. Саҳми ҳуди Султон Валад дар тадқиқи шахсияти нотакорори падараш - Ҷалолиддин ниҳоят ҷолиб аст.

Ду муаллифи дигар, ки дар мұхити адабии ҳуди Қуния зиста, роҷеъ ба зиндагиу ашъори Мавлоно асар навишкаанд, Ҷаридуни Сипаҳсолор ва Аҳмади Афлокӣ мебошанд. Асари Сипаҳсолор бо унвони «Рисолаи Ҷаридун бинни Аҳмади Сипаҳсолор дар аҳволи Мавлоно Ҷалолиддини Мавлавӣ» бо тасҳеху мұқаддимаи Саид Нағисӣ соли 1325 ш / 1946 м нашр шудааст. Сипаҳсолор солҳои зиёде хизмати Мавлоно карда, дар синни калонсолӣ (соли 1319м.) ғавтидааст.

Назари Сипаҳсолор, чи тавре, ки аз нигоштаҳои ў маълум мегардад, нисбат ба он нақлу ривоятҳое, ки Аҳмади Афлокӣ дар ду ҷилди китобаш «Маноқиб-ул-орифин» овардааст, воқеитару дақиқтар ба назар мерасад ва шояд сабаб он бошад, ки Аҳмади Афлокӣ (ваф. 1356м) нисбат ба Сипаҳсолор ҷавонтар буда, воқеаҳоро камтар мушоҳида кардааст.

Дар давоми мавҷудияти сабиқ Иттиҳоди Шӯравӣ омӯзиши мероси шоирони тасаввуф ба таври бояду шояд сурат намегирифт. Аз ҷумла, номи Мавлоно дар тӯли қарид як аср танҳо

барои як гурӯҳи муайяни чомеъа, яъне олимону ховаршиносон маълум буду бас. Албатта, тадқиқоти назаррасе аз ҷониби шарқшиносони ҳамон давра дар мисоли Бертельс Е.Э., Кримский А.Н., Гордлевский В.А., Охундов М.Х., Трименгет Я.С., Степанянц М.Т., Одилов Н.Ф. ва гайраҳо бар эҷодиёти Мавлоно ба миён омад, лекин бо вучуди ин, бисёр ҷанбаҳои маърифатии осори ў ҳанӯз рӯи варақ наомадааст (4, 3).

Ба ҳама маълум аст, ки осори Мавлоно ба ду қисм тақсим мешавад: мансур – шомили «Фиҳи мо фиҳи», «Мачолиси сабъа» ва «Мактубот»; манзум – шомили «Ғазалиёт», «Рубоиёт», ва «Маснавии маънавӣ», ки кам ё беш намунаи ҷанде аз ин асарҳоро дар қитобхонаҳои маҳсуси Тоҷикистон, ки нусхаҳои ҳаттӣ ва ҷониби сангӣ (литографӣ) ҳифз мешаванд, ҳамчунин рӯи дастӣ мардум метавон дучор шуд.

Аз асарҳои Мавлоно бештар нусхаҳои «Маснавии маънавӣ» ба назар мерасад. Масалан, дар Қитобхонаи Миллии Тоҷикистон 29 нусхай ҳаттии «Маснавии маънавӣ», дар ганҷинаи нусхаҳои ҳаттии Институти шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, 54 нусхай ҳаттии ин асари безавол маҳфуз аст.

Як нусхай комил ва аз назари ҳатту ороиш ҷониби «Маснавии маънавӣ», ки ба асри XVI тааллук доад, дар қитобхонаи ба номи А. Семёнови Институти таърихи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаҳдорӣ мешавад, ки то имрӯз мавриди истифодаи қарор ҳагирафтааст. Ё худ, дар ганҷинаи нусхаҳои ҳаттии Институти шарқшиносӣ ва мероси ҳаттӣ боз ду нусхай комили «Девони Шамси Табрези» мавҷуд аст, ки яке дар ибтидои асри XIV ва дигаре дар асри XVII қитобат шудаанд (5, 3).

Инчунин дар бисёри баёзҳо низ метавон намунае аз ғазалиёт, рубоиёт ва порае ва ҳикояте аз «Маснавӣ»-ро пайдо кард. Аз ҷумла, дар ганҷинаи Институти шарқшиносӣ ва мероси ҳаттӣ 18 баёз мавҷуд аст, ки дар онҳо аз осори Мавлоно намунаҳо оварда шудаанд.

Ба истифода аз мероси гаронбаҳо донишмандони тоҷик дар шинохту шиносондани Ҷалолиддини Балхӣ корҳоеро, ҳусуан аз солҳои панҷоҳуми асри XX ба баъд анҷом доданд. Ба ҳама маълум аст, ки баъди Инқилоби Октябр дар Ҷумҳурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи ҳатти арабиасоси форсиро аввал лотинӣ ва баъдан соли 1940 сириллик (кирилитса) гирифт ва акнун на ҳама имкони ҳондану навиштани расмулҳати арабиро доштанд. Донишмандони тоҷик то ҷое тавонистаанд қисме аз осори Ҷалолиддини Балхиро бо ҳуруфоти сириллик ба ҷон расонанд. Аз ҷумла, соли 1963 дар 279 саҳифа ҷанд ҳикоёти «Маснавии маънавӣ» бо номи «Ҳикоёти ҳалқии «Маснавӣ»» бо қӯшишу заҳмати донишманди тоҷик Расул Ҳодизода ба ҷон расид (Душанбе, 1963.). Мунтаҳаби «Девони кабир»-ро Институти шарқшиносии Тоҷикистон дар ду ҷилд солҳои 1991-1992 бо қӯшишу заҳмати С.Сиддиков ва М.Шаҳидӣ мунтаҳабан нашр кард.

Муҳуққиқи дигари тоҷик Зафар Зарифов соли 1984 рубоиёти Мавлоноро ба табъ расонид. Ҳонум Гулруҳсор гулчини ғазалиёти Мавлоноро бо номи «Тӯғони ишқ» (Душанбе-2007) дар 160 саҳифа ҷон расонанд. Ва аз ҳама кори ҷиддӣ ва муҳиме, ки дар ин замана бо ҳуруфи сириллик сурат гирифт, ҷон шудани матни пурраи «Маснавии маънавӣ» (Техрон-2001) буд, ки бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо баъзе нусхаҳои ҳаттӣ бо заҳмати Баҳридин Ализода ва Алӣ Муҳаммади Ҳуресонӣ, таҳти назари Муҳаммади Борӣ сурат гирифт. Инчунин Салими Ҳатлонӣ китобе бо номи Тасвири най дар эҷодиёти Ҷалолиддини Румӣ навишт (Душанбе-2005).

Институти шарқшиносӣ ва мероси ҳаттӣ бо муносибати 800-солагии Мавлоно «Девони кабир»-ро пурра дар 4 ҷилд бо қӯшиш ва муқаддимаи муфассали адабиётшинос Алии Муҳаммади Ҳуресонӣ, ба ҷон расонанд.

Қобили қайд аст, ки дар мавзӯи шарҳи ҳол ва осори Ҷалолуддини Румӣ аз солҳои 50 ҷарни XX милодӣ то ба имрӯз (2007) дар Тоҷикистон зиёда аз 350 мақола дар рӯзномаҳову маҷаллот ва 13 китоби ҳурду бузурги илмӣ ба забони форсӣ ва русӣ ба нашр расидаанд (5, 4),

Тадқиқоти аввалине, ки ҳонандагони Тоҷикистонро бо рӯзгор ва осори Мавлоно ошно соҳт, асари «Ҷаҳонбинии Ҷалолуддини Румӣ»-и Нодир Одилов (Душанбе-1964, 107 саҳ.) буд ва инчунин дар қисмати мулҳақот 15 ғазал ва 126 байти «Маснавии маънавӣ»-ро намуна меоварад. Ҳамин асар (Мировоззрене Джалолуддин Румӣ), (Душанба-1974, 11 стр.) соли 1974 ба забони русӣ нашр шуд.

Баъдтар асари Ҳуршед Зиёев «Мавлавия ва таърихи таҳаввули он» (Душанбе-2004, 216 саҳ.) ба ҷон расид, ки аз таълимоти назарӣ ва амалии мавлавия баҳс мекунад. Боз китоби дигари ҳамин донишманд бо номи «Мавлоно» (Душанбе-2007, 196 саҳ.) ба ҷон расид.

Дар соли 2007 асари Расул Ҳодизода «Ҷалолуддини Румӣ: сайри муҳтасар дар рӯзгор ва осори ў» (Душанбе-2007, 100 саҳ.), дар асари Ҷамолиддин Сайдзода «Сабки сухани Мавлоно» (Душанбе-2007, 150 саҳ.) ва «Ҷалолуддин Балхии Румӣ» (Душанбе-2007, 142 саҳ.), асари Муҳиба

Муҳаққиқ

Маҳмадҷонова «Фалсафаи Ҷалолуддини Румӣ» (Душанбе-2007, 287 саҳ.) ва ҳамчунин китоби Бадеъуззамон Фурӯзонфар «Шарҳи аҳвол ва осори Мавлоно» (Душанбе-2007, 248 саҳ.) ва чандин китобҳои дигар ба чоп расид.

Инчунин бо кӯшиши Алии Шервонӣ Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавии маънавӣ» (Душанбе-2011, 440 саҳ), «Мунтахаби ғазалиёт», бо кӯшиши А. Раҳмонфар, (Душанбе-2013, 842 саҳ), «Мунтахаби рубоиёти Ҷалолуддини Балҳӣ» бо таҳия ва муқаддимаи Алӣ Муҳаммадии Ҳуресонӣ (Душанбе-2014, 400 саҳ), «Ҷалолиддини Балхии Румӣ ва умури давлатдорӣ» (Душанбе-2015), ки 31 мақоларо дар бар мегирад, ки ҳамаи мақолаҳо марбут ба Мавлоност ва чандин китобҳо ва мақолаҳои дигар чоп шуданд, ки мо он миқдор китобе, ки аз ишрашон огоҳӣ доштем дар боло зикр намудем.

Аз намунаҳои дар боло зикршуда маълум мешавад, ки аксари ин китобҳо ва мақолаҳо дар даврони Истиқлолият ба чоп расидаанд. Яъне Истиқлолият замина барои таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти ҳазорсолаи мо ва шиносонидани ин абармарддони миллат ба ҷаҳониён аст ва мо бояд ба қадри ин неъмати бебаҳо бираsem.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Мавлоно на танҳо дар кишварҳои форсизабон ва ё Туркия маълуму машҳур аст, балки дар тамоми ҷаҳон тадқиқоти зиёд дар бораи зиндагӣ ва осори ӯ анҷом ёфтааст. Барои исботи ин гуфтаҳо як мисолеро меорем:

Дар соли 1380ш дар «Маркази нашри донишгоҳӣ», дар Техрон Доктор Сиддиқи Беҳзодӣ китобе бо номи «Китобшиносии Мавлавӣ» тадвин ва танзим кард, ки ба қадри тавонаш аз 75 китобҳонаҳои ҷаҳонӣ, 56 маҷаллаҳои ҳориҷӣ ва инчунин аз китобҳонаҳои шаҳсии олимон ва донишмандон истифода кардааст, ки дар ҷадвали зер теъдоди китобҳо оварда шудаанд:

Китобҳои чопӣ

	Теъдоди китоб
I. Дар бораи Мавлоно ва шарҳи ҳоли ӯ	
а) Форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ	120
б) Ҳориҷӣ – олмонӣ, англисӣ, итолиёӣ, русӣ ва гайра	188
II. Осори манзуми Мавлоно	
1. «Маснавии маънавӣ» - (форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ)	
а) Матни комил	211
б) Мунтахабот, баргузidaҳо	96
в) Таҳқиқот (шарҳҳо, ҳошияҳо, тафсирҳо, накъд ва баррасӣ)	220
г) Фарҳангҳо, қашф-ул-луғот, қашф-ул-матолиб, қашф-ул-абёт	28
1. «Маснавии маънавӣ» -(англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва ғ.)	
а) Матни комил	17
б) Мунтахабот, баргузidaҳо	82
в) Таҳқиқот	4
2. «Девони қабир» - (форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ)	
а) Матни комил	97
б) Мунтахабот, баргузidaҳо	74
в) Таҳқиқот	31
г) Рубоиёт	15
2. «Девони қабир» - (англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, ва гайра)	
а) Матни комил, мунтахабот, баргузidaҳо	35
б) Рубоиёт	11
III. Осори мансури Мавлоно	
1. «Фиҳӣ мо фиҳӣ»	
а) Форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ	19
б) Англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёӣ ва гайра	8
2. «Маҷolisи сабъа»	
а) Форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ	6
б) Англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёӣ ва гайра	2
3. «Мактубот»	
а) Форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ	9
б) Англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёӣ ва гайра	4
IV. Мақолаҳо	

а) Форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ	562
б) Англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёй ва ғайра	110
V.Қитъаоте аз Мавлавӣ-(форсӣ, урду, туркии қадим ва арабӣ)	29
1.Теъдоди умумии китобҳо	1277
1.Теъдоди умумии мақолаҳо	672

Нусхаҳои хаттӣ

I.Дар бораи Мавлоно	Теъдоди китоб
1.Шарҳи ҳол	16
2. Мутафариқа	2
3.Маҷмуаҳо	31
II.Осори манзуми Мавлоно	
1. «Маснавии маънавӣ»	
а) Матни комил:	392
б) Мунтаҳабот ва баргузидаҳо	206
в) Тахқиқот (шарҳ, ҳошия,тафсир)	120
г) Фарҳангҳо, қашф-ул-луғот, қашф-ул-матолиб, қашф-ул-абёт	21
2.«Девони Шамс»	75
а) Матни комил	65
в) Мунтаҳабот, баргузидаҳо	10
в) Рубоиёт	3
III.Осори мансури Мавлоно	
1.«Фиҳӣ мо фиҳӣ»	14
2.«Мактубот»	4
Шумори умумии нусхаҳои хаттӣ	884

Хулоса, Мавлоно бо қаломи сеҳрангезаш дар тули қарнҳо таваҷҷуҳи донишмандон ва муҳаққиқонро ба ҳуд ҷалб намудааст, зеро дар осори ўандешаҳои башардустӣ, таҳаммулпазирӣ ва баланд бардоштани мақоми инсон аз соири маҳлукот ёфт мешавад. Бисёр қасон дар бораи Мавлоно Ҷалолиддин китобҳо ва мақолаҳо навиштаанд, чи мардуми форсизабон ва чи ғайри он. Зеро ў ҳарчанд дар Балҳ зода ва дар Қуния зиндагӣ карда бошад ҳам, бо вучуди ин мутааллиқ ба як замон ва ё як макони хосе нест. Мардоне дар таъриҳи омадаанд, ки фаротар аз макон ва замони хеш гом бардоштаанд, ки яке аз ин мардон Ҷалолиддин Муҳаммади Балҳӣ аст. Пас ҳар ҷӯяндаи ҳақиқатёб ҳақ дорад, ки «бо занни ҳуд» бо ў ёр шавад ва дар борааш такаллум кунад. Аммо барои донишмандони тоҷик масъулияти бештаре дар шинохт ва хифзи осор ва зиндагиномаи шоирони классик лозим аст, то ба ин васила якпорчагӣ ва дигар манфиатҳои миллӣ хифз шавад, ки «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Устод Садриддин Айнӣ мисоли равшанест дар ин масъала.

Адабиёт:

- Сайдолимов Комилҷон. Тасвири инсон дар ҳикояву тамсилоти «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ. – Душанбе: Академияи ВКД ҶТ, 2007.
- Сиддиқи Беҳзодӣ. Китобшиносии Мавлавӣ. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1380 ш.
- Ҷалолуддини Румӣ. Маснавии маънавӣ. Дафтари дуввум. – Душанбе: Ирфон, 2013.
- Ҷамолиддин Сайдзода. «jaloliddinii Balxii Rumi». – Душанбе: Матбааи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008.
- «Ҷалолуддини Балхии Румӣ ва умури давлатдорӣ»- маводи конференсияи ҷоруми илмӣ (маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе, 2015.
- Чурабек Назрӣ. Мақола – «Мавлонопажӯҳӣ дар Тоҷикистон». – Душанбе – 2007.

Калидвожаҳо: омӯзиши, осор, Мавлоно, башардӯстӣ, таҳаммулпазирӣ.

Аннотация

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАВЛОНО

В статье автор говорит об изучении произведений Мавлоно. Мавлоно со своей волшебной речью привлекает к себе учёных и исследователей уже несколько веков, так как в его произведениях имеются гуманистические идеи, возвеличившие статуса человека среди других супергероев.

Ключевые слова: *изучение, произведения, Мавлоно, гуманизм, толерантность.*

Annotation

DEGREE OF STUDYING THE WORKS OF MAVLONO

This article dealt with studying the works of Mavlono. Mavlono with his magic speech has attracted scientists and researchers for several centuries, as in his works there are humanistic ideas that exalted the status of man among other creations.

Keywords: *study, works, Mavlono, humanism, endured.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳиддинов Бурҳониддин Қиёмиддинович, магистранти соли дуюми Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ.

Роҳбари илмӣ: н.и.п. Сайдзода Ҷамолиддин

Сведения об авторе: Мухиддинов Бурхониддин Киёмиддинович, магистрант второго курса Института языка и литературы АНТ. Тел: 919 280736

About author: Muhiddinov Burhoniddin Qiimiddinovich, 2nd year Master Student in the Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Republic of Tajikistan. Tel: 919 280736

ЗИНДАГИНОМАИ БЕДИЛ ВА БОЗСОЗИИ ОН ДАР БЕДИЛШИНОСИИ ТОҶИК

Масъалаи зистномаи Бедил аз ибтидо мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони бедилшинос карор гирифта, дар миёни осори дар ин боб таълифшуда мактуби Айнӣ ба нависандай тотор Олимчон Идрисӣ “Дар ҳақи Бедил” (1910) аввалин мебошад. Айнӣ дар ин мактуб ба “шарики тотораш” оид ба “Тарҷумаи ҳоли Мирзо Абдулқодири Бедил” [1, 229] дар такя ба ахборе, ки дар “Хизонаи омира” ва “Мачмаъ –ун- нафоис” омадааст маълумоти дақиқ оид ба ватан, таърихи таваллуд, маҳалли таваллуд ва алоқамандии Бедилро бо баъзе аз ҳокимони вақт муайян менамояд. Маълумоти муҳими дигаре, ки Айнӣ нақл кардааст, марбут ба рӯзҳои “дар хидмати Муҳаммад Аъзами шоҳзода” будани Бедил мебошад. Айнӣ менависад, ки “яке аз хидматгорони шоҳзода шиор будани Мирзо Бедил ва шеъҳои хеле зебо иншо карданӣ ўро ба шоҳзода хабар дод. Пас аз ин шоҳзода барои худаш як қасидаи мадхия навиштанро фармуда бошад ҳам, лекин Мирзо Абдулқодир ин хушомадгӯро ба худ раво надид. Дӯстонаш ҳарчанд зорӣ карданӣ, лекин вай қабул нанамуда дар сурати қатъӣ рад кард. “Ман чунин тамаллуқ ва маддоҳиро ҳаргиз қабул карда наметавонам,” гуфта аз хидмати шоҳзода истеъфо дода, ба доруссалтанати Шоҳиҷаҳонобод рафт ва бοқимондаи умри худро дар он ҷо гузаронд” [2, 229-230].

Айнӣ дар мактуби зикршудадар асоси мисраи “Бедил аз олам рафт”, ки онро муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” овардааст, санаи фавти шоирро 1133 зикр карда, санаи таваллудашро на 977, ки Идрисӣ навиштааст, балки “бояд 1077 бошад” мегӯяд. Ин тавзехашро Айнӣ дар рисолаи “Мирзо Абдулқодири Бедил” такмил дода, аз мисраи дар боло зикршуда моддаи таърихи фавти шоирро берун мекашад, ки ҳамон 1133-и дар мактубаш зикршуда меҳисобад, ки мутобиқ ба соли 1721-и мелодӣ аст. Ба ин гуфтааш Айнӣ меафзояд: “...агар ба () қавс ва сеюми декабр рост омадани 3-юми сафари соли мазкурро ба назар гирем, муайян мегардад, ки Мирзо Абдулқодири Бедил дар сеюми декабри соли 1721 вафот ёфта будааст” [1, 60].

Дар замоне, ки Айнӣ номаи “Дар ҳақи Бедил” (1910) ва хеле баъд рисолаи “Мирзо Абдулқодири Бедил”-ро (1952) навишт, шояд ба ҷуз мисраи моддаи таърихи вафоти Бедил, ки муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” гуфтааст, маъҳази дигаре дар даст надошт. Ҳол он ки Бедил дар “Чор унсур”-и худ таърихи дақиқи таваллудаш соли 1054 ҳичриро, ки мутобиқ ба солҳои 1644/1645-и мелодӣ мебошад, аз рӯи қалимаи “интиҳоб” ва ибораи “файзи қудс”, ки ошнои падараш Мирзо Абулқосими тирмизӣ ироа кардааст, ёд кардааст. Б. Раҳимӣ дар такя ба “Чорунсур” ва китъаи зер, ки Бедил гуфташ, моддаҳои мазкури таъриҳро ба риштаи назм қашида, санаи дар боло зикршударо замони дақиқи таваллуди шоир донистааст:

Ба соле, ки Бедил ба мулки зухур,
Зи файзи азал тофт чун офтоб.
Азизе ҳабар дод аз мавлудаш,
Ки ҳам “файзи” қудс асту ҳам “интиҳоб”.

Дар асоси ҳамин моддаи таъриҳ, ки ҳуччати қотеъ аст, Б. Раҳимӣ соли фавти Бедилро панҷуми декабри соли 1720 муайян кардааст, на онҷунон, ки Айнӣ дар такя ба моддаи таърихи муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” 3-юми декабри соли 1721 медонад [1, 60; 4, 196]. Ю.Салимов бе ишораи манбаъ соли таваллуди шоирро 1644/1661 ва соли вафоташро 1721 донистааст, ки санаи фавт ба гуфтаи Айнӣ мувоғиқ аст [6, 241-242].

Чунонки мебинем, Айнӣ танҳо бо дастрасӣ ба як манбаъ, яъне “Хизонаи омира” хулоса бароварда аст. Вале хулосаи Бобобек Раҳимӣ санади қотеъ буда, замони таваллуди шоири бузургро аз рӯи шаҳодати худаш дар “Чор унсур” дақиқ муайян намудааст.

Яке аз масъалаҳое, ки дар тули солҳо мавриди баҳси донишмандони бедилшинос будааст, ватани аслии шир ё аз қабилаи арлос ё барлос будани ўст. Ӯстод Айнӣ дар ин боб суханони муаллифи “Хизонаи омира” Гуломалиҳони Озод, ки Бедилро аз қабилаи арлос донистааст тарҷеҳ медиҳад. Дар боби ватани аслии Бедил ақидаҳо муҳталиф буда, ӯстод Айнӣ бар ин назар аст, ки “дар ҳар ҳол бояд яке аз бобоҳои Бедил аз Мовароуннаҳр ба Ҳиндӯстон кӯчида бошад” [1, 27]. Вале аз нигоҳи Айнӣ “аз қадом шаҳр ё вилояти Мовароуннаҳр будани гузаштагони шоир

Мұхা�ққиқ

номаълум нест. Маълумоте, ки Ю. Салимов дар ин боб меоварад, ҳамсони гуфтаҳои Айнӣ буда, Б. Раҳимӣ дар такя ба маълумоти муаллифи “Миръот-ул-хаёл” Шералихони Нурӣ Бедилро “аз қавми чигатоиёни барлос” медонад [5, 14].

Устод Айнӣ дар замина маънини унвони эҳтиромии “Мирзо”, маънини Бедил, масъалаи навкарӣ ва сипоҳигарӣ будани қасби аслии падару бобоҳои Бедилро дар асоси маълумоти сарчашмаҳо ва “Чор унсур” муайян карда, аз падар ятим мондан ва дар панҷ солу панҷ моҳагиаш ба мактаб рафтанашро мушаххас кардааст. Дар фасли ёдшуда Айнӣ масъалаҳои дигар, аз ҷумла аз тарбияи амакаш баҳра гирифтани шоир, аввалин шеъри ў, иҳлосмандиаш бо мачзубон, сафари аскарии Бедил, сафарҳо, зиндагӣ дар Дехлӣ, наздикий бо Шоҳжобули, хонадорӣ, соҳиби фарзанд шудану фавти фарзанд, шоирони амалдори дӯсти Бедил, иқомати доимиаш дар Дехлиро матраҳ ва баррасӣ карда, сипас “мазмуни мактубҳои Бедилро ва ба асоси ин мактубҳо муносибати ўро бо ҳамзамононаш” [1, 51-61] таҳлил ва арзёбӣ кардааст, ки дар шинохти зистномаи Бедил ҳанӯз ҳам пурарзиш аст. Айнӣ санаи фавти Бедилро чунин баён намудааст, ки “Дар замони пештара, хусусан Ҳиндӯстон, дар хонаи худ дағни карда шудани донишмандони қалон одат буд. Бинобар ин дар саҳни хонаи худ мадғун шудани ин файласуфи бузург ҷои тааҷуб нест”, вале оид ба он ки “он хона он турбат....ҳанӯз барқарор аст...” менависад, ки “ҳоло мо намедонем” [1, 61].

Бобобек Раҳимӣ дар такя ба манобеи мұътамад, аз ҷумла “Иқди Сураёй”-и Ғулом мусҳафии Ҳамадонӣ ва “Саъд -ул- манозил”-и Мирзо Сангинбек “дар ҳолати вайронӣ воеъ гардида”-ни хонаи шоир ва “аз он қабр феълан ному нишон боқӣ намондaro” таъийид кардааст. Ҳамчунин ин донишманд сарчашмаҳои иёдеро омӯхта, ба ин натиҷа мерасад, ки маҳалли дағни турбати шоир, ки саҳни ҳавлиаш будааст, бар асари ҳодисаҳои рӯзгор ҳароб шуда ва имрӯз аслан маҳалли маҳалли қабри шоир номуайян аст. Ин маъниро қабл аз Б. Раҳимӣ донишманди фақид А. Аҳроров низ таъийид карда навишта буд: “аз рӯи нақли аҳолии маҳаллӣ, қабри шоир як вақтҳо дар даруни қадом як бино будааст ва ҳоло аз он иморат осоре боқӣ намондааст” [3, 204].

Дар миёни таълифоте, ки доир ба зиндагиномаи Бедил баъди солҳои ҳаштодуми садаи гузашта чоп шуда, баъд дар шакли китоби алоҳида нашр гардианд, рисолаҳои Бобобек Раҳимӣ “Ошнӣ бо Бедил” ва “Зиндагиномаи Бедил” ҷойгоҳи хос доранд. А. Сатторзода фарқияти Б. Раҳимиро аз бедилшиносони дигар дар он додааст, ки “мавсуф аз оғози фаъолияти илмии худ то ба ҳол танҳо ба таҳқиқ ва нашри осори Бедил машғул мебошад. Агар таърихи таълифи аввалин маколаҳои ўро дар заминаи бедилшиносӣ ба эътибор гирем, барои мисол “Чор унсури Бедил” (1977) ва “Таҳқиқи назми Бедил” (1980) вай тақрибан дар ҳудуди чил сол аст, ки бедилшиносӣ мекунад” [7]. Дар замина корҳои анҷомдодаи ў дар шинохти зиндагиномаи Бедил ҳеле зиёд ва дақиқу пурмоя мебошанд. Мо дар алоқамандӣ бо таълифоти устод Айнӣ баъзе андешаи ҳои ўро доир ба рӯзгори Бедил дар боло ёд кардем. Ҳоло ба тариқи мухтасар баъзе дарёфтҳои ин донишмандро арзёбӣ мекунем.

Б. Раҳимӣ рӯзгор ва тадқиқотҳои дар ин замина анҷомёфттаро дақиқ ва мукаммал омӯхта, воеан ҳам зистномаи Бедилро бозсозӣ кардааст. Ин донишманд тавонистааст, ки “пахлӯҳои норавшан” ва “нуқтаҳои дақиқшудай” зиндагиномаи шоирро равшан ва мушаххас созад. Ҳамзамон ду китоби арзишманд “Ошнӣ бо Бедил” (2009) ва “Зиндагиномаи Бедил”-ро (2017) ба чоп расонад. Дар ин ду китоб вай ба ҳалли мұхимтарин масъалаҳои зиндагиномаи шоир мұваффақ шудааст. Аз ҷумла, вай доир ба ватани гузаштагони Бедил, замони таваллуд ва вафот, дар вилояти Биҳори Ҳиндӯстон гузаштани замони кӯдакӣ ва наврасиаш, номи аслии худ ва падараш, таҳаллус, забони модарӣ, мұхити парваришшёфта, сабабҳои тарки таҳсил, робитааш бо шоҳон, фарзанд, устодони маънавӣ, сафарҳои ҳарбӣ, мулозиматҳо ва мусофиратҳо, миరзои давраи Аврангзеб набудан, шаҳрҳои сафаркардаи Бедил ва монанди инҳо дар заминаи сарчашмаҳои мұътамад, маълумоти дақиқ ироа карда тавонистааст, ки бисёр иштибоҳҳо ва норавшаниҳоеро, ки ба шарҳи ҳол ва воееняйтҳои рӯзгори Бедил алоқаманд, аст, ислоҳ намояд. Ҷустуҷӯҳо ва дарёфтҳои дақиқи илмии Б. Раҳимӣ масъалаҳои баҳсноки зиндагиномаи Бедилро ҳам ҳал карда ва ҳам дидгоҳҳои баргалатро мавриди нақди холисона карор додааст, ки дар шинохти воееняйтҳои ҳаёти шоир пурраҳамият мебошанд. Масалан дар шинохти санаи дақиқи таваллуд ва фавт, забони модарӣ, ватани аҷдодҳо, шоҳони ҳамзамон, қабр ва монанди онҳо дигар суоле дар миён нест. Ин донишманд дар муайян кардани сарнавишти воеии шиор ба сарчашмаҳои боэътиමод аз ҷумла, тазкираҳо осори худи Бедил “Чор унсур” мактубҳо ва баъзе таълифоти анҷомгирифта такя карда, воеан кореро анҷом додааст, ки ифодагари равиши тоза ва босамар дар бедилшиносии тоҷик мебошад.

Тадқиқоти устод Айнӣ таълифотҳои баъзе муҳаққикони солҳои ҳафтоду ҳаштоди асри гузашта (С. Амирқулов, Ш. Шукурев, М. Хочаев, А. Мухторов ва дигар) ва ниҳоят он коре, ки Б. Раҳимӣ анҷом додааст бешак далели прешрафти ин соҳа дар Тоҷикистон аст. Вале ин ишораи мо чунин маънӣ надорад, ки дар шинохти зиндагиномаи шоир ҳамаи масъалаҳо ҳал шудааст. Аз таҳлили қиёсии тадқиқотӣ оид ба шарҳи ҳоли Бедил анҷом гирифта, мо ба ин натиҷа расидем, ки дар ин замина масъалаҳои баҳснок ҳанӯз вучуд дорад. Масалан, номи шаҳри Патна ба он ҷо сафар кардани Бедил соли 1071 (1661) дар рисолаи устод Айнӣ Удеса [1, 33], дар “Зиндагиномаи Бедил” Ориеса [5, 88] ва Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ “Файзи қудс” [8, 53] зикр шудааст, ки хонандаро раҳгум мезанонад. Ба ин монанд масъалаҳои ватани аслии Бедил робитааш ба мусирон аз ҷумла, баъзе шоирон, маҳалли дағн ва дар кучо будани қабри воқеии ў ҳанӯз ҳамчунон ҳал нашуда бокӣ мондаанд. Ҳолати маҷзубӣ, зинаҳои гуногуни он ва гароишаш ба ин тариқат низ ҳанӯз комилан таҳқиқ ва арзёбӣ нашудаанд. Сабаби ин ҳодиса ҳамчунон, ки аз тадқиқотҳои анҷомгирифта бармеояд ба қадри кофӣ дастрас набудани сарчашмаҳои алоқаманд ба рӯзгори Бедил аст, ки аксари онҳо берун аз Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаванд.

Бо вучуди ин, он ҷо ки оид ба омӯзиши шарҳи ҳоли Бедил дар Тоҷикистон анҷом гирифтааст қобили эътибор буда, дар шинохти муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти шоир пурарзиш мебошанд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил. – Душанбе: Адабиёти бачаҳо, 2020. – 336 с.
2. Бақозода Ҷ., Шукурев, М. Аввалин фикру мулоҳизаҳои устод Айнӣ дар бораи Бедил. Нависанда ва идеали замон. – Душанбе: Адиб, 1987. - С. 224-232.
3. Мухторов А. Дурданаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганчинаҳои маданияти Ҳиндӯстон. – Душанбе, 1984. – 360 с.
4. Раҳимӣ Б. Ошной бо Бедил. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 568 с.
5. Раҳимӣ Б. Зиндагиномаи Бедил. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 496 с.
6. Салимов Ю. Ёдгори умр Ҷ. 2. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2003. – 488 с.
7. Сатторзода А. Бедилштносӣ дар Тоҷикистон. Адабиёт ва санъат. 2017. №22 (1889). 1-уми июн.
8. Ҳалилӣ Ҳ. Файзи қудс (Шарҳи аҳвол ва рӯзгор ва таҳлили ашъори Бедил). – Душанбе: ҶДММ “Ганҷи хирад”, 2020. – 151 с.

Калидвожаҳо: Бедил, бедилишиносӣ, зистнома, ватан, зодгоҳ, интиҳоб, файзи қудс, моддаи таъриҳ, арлос, барлос, маълумот, маҷзуб, сафар, аскарӣ, фарзанд, хона, турбат, мулоҳизмат, мусофират.

Аннотация

БЕОГРАФИЯ БЕДИЛА И ЕГО РЕКОНСТРУКЦИЯ В БЕДИЛОВВЕДЕНИИ

В статье рассматриваются изучение и оценка жизни Бедиля в Таджикистане, а также этапы изучения и подход исследователей к данной теме. Автор рассматривает начало этапа исследования биографии Бедиля в 1910 году и анализирует первый материал, принадлежащий Айни.

Также в статье анализируются опубликованные в различных областях работы по изучению биографии Айни, показаны их успехи и неудачи. Каждый из этих этапов подробно рассматривается на примере раздела о жизни Бедиля, представлены наиболее важные находки Айни, который дает оценку конкретным методам познания биографии поэта. На примере опыта Айни выражается тенденция социального исследования и его сущность, оцениваются положительные стороны этого опыта.

Автором рассматривается опыт литературоведа Б. Раҳими анализируется как выражение сущности нового этапа исследования в Таджикистане и поиск важных событий автором в жизни Бедиля, включая время рождения и смерти поэта, об родном языке поэта, его родины и др.

Ключевые слова: Бедил, бедиловедение, биография, родина, место рождения, выбор, святая благодать, статья истории, арлос, барлос, информация, мазуб, путешествие, солдат, ребенок, дом, могила, служба, путешествие.

LIFE, STUDIES AND IMPROVEMENT OF BEDIL IN TAJIKISTAN

In this article the author has assessed and discussed the life of Bedil and Bedil studies in Tajikistan. By this way the studies and scientific arguments have been revealed by Bedil's researchers. The author explained that the beginning researches about life of Bedil belonged to 1910 and he evaluated the first articles which have been written by S. Ainy.

In this article the leaning studies of S. Aini in different ways have been determined and the correctness of researches have been addressed. Each period of Bedil's studies briefly discussed, the necessary points about the life of poet evaluated by S. Ainy.

In this article the experiences of literary scholar B. Rahimi about Bedil studies in Tajikistan evaluated and his researches about Bedil's life events, birth times and passing times of Bedil, mother tongue, mother land, kings of Bedil's period, graves of Bedil and other information about Bedil have been addressed.

Kew words: *Bedil, knowledge about Bedil, life of Bedil, motherland, choose, Faizi Kuds, modai (sign) history, information, majzub (guidance), travel, army, child, home, grave, necessity, immigrate.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Бахтовар, унвончӯи кафедари назария ва таърихи адабиёти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6.

Роҳбари илмӣ: профессор Восиева Р. К.

Сведение об авторе: Муродов Бахтовар, соискатель кафедрой теория и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода 734019, г Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6.

Научный руководитель: профессор Восиева Р. К.

About the author: Murodov Bakhtovar, Applicant Department of Theory and History Literature department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, Muhammadiev str 17/6.

**ВАЗЪИ ДОХИЛИИ ДАСТГОҲИ МАРКАЗИИ ДАВЛАТИИ ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ ДАР
СОЛҲОИ БАҶИҶАНГӢ**

Баъди анҷоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар доҳили дастгоҳи марказии давлатӣ вазъият оҳиста-оҳиста ранги дигарро гирифт.

Соли 1946 Иосиф Виссарионович Сталин В.Абакумовро вазири бехатарии давлат таъйин намуд, ки ин таносуби қувваро дар атрофи ў тағиیر дод. Файр аз ин бо ташабbusи И.В.Сталин Ждановро аз Ленинград ба Москва оварданд, Кузнетсовро ба ҳайати котиботи Комитети марказӣ доҳил намуданд ва Родионов намояндаи Шӯрои Вазирони Федератсияи Россия таъйин гардид.

Виктор Абакумов соли 1908 таваллуд шудааст. Ў аз соли 1946-1951 дар мансаби вазири бехатарии давлат буд. Қадре пеш аз ҷанг ў ба мансаби муовини комисариати корҳои доҳилӣ таъйин гардид. Вақте ки Мехеев, сардори контрразведкаи ҳарбӣ дар муҳосираи Киев парронда шуд, Сталин ба ҷои ў Абакумовро таъйин кард, ки ў ҳамон давра сиву чорсола буд. Дар мансаби нав Абакумов аз садоқатмандии сиёсии қушун ва мубориза бар зидди ҷосусони немис дар қувваҳои мусаллаҳ ҷавобгар буд. Ўро аз ҷиҳати қобилияти корӣ бо Берия муқоиса кардан мумкин набуд, аммо маҳорати пухтакориаш ўро аз дигарон фарқ мекунонд [3, 67].

Абакумов, ки дар давраи сардори контрразведка буданаш соли 1945 оид ба мактуби ҳавонаварде, ки дар бораи сифати пасти тайёраҳои ҳарбӣ маълумот дода буд, хабар дод. Вақте ки ўро вазири бехатарии давлат таъйин намуданд, ў бо фармони И.В. Сталин, парвандаи ҷиноятиро бар зидди роҳбарияти саноати авиацисонӣ ва сарфармондехи Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ, маршали авиацисия Новиков, ки гӯё ў ин камбузиҳоро пинҳон медоштааст, оғоз намуд. Вақте ки ба И.В.Сталин хабар доданд, ки мансабдорони олии саноати авиацисонӣ ин камбузиҳоро бо мақсади ба даст овардани мукофот ва медал пинҳон нигоҳ медоштанд, ў аз ин хеле ҳашмгин шуд [3, 105]. Маленков дар Политбюро аз болои саноат назорат мебурд ва медали тилло ва унвони Қаҳрамони меҳнати сотсиалистиро барои фаъолияташ дар самт ба даст овард.

Тағтишот нишон дод, ки шуморай садамаҳои авиацисонӣ нодуруст маънидод шудаанд. Яъне дар ҳамаи ҳолатҳо на камбузии таҷҳизот, балки ҳатогии ҳавонавардро нишон додаанд.

Булганин бо ҳар роҳ қӯшиш мекард, ки аз ҷавобгарӣ гурезад. Мактубҳоеро, ки фавран бояд дид мебаромаданд, моҳҳо бе имзо монданд. Тамоми котиботи Шӯрои Вазирон аз чунин тарзи кор, маҳз вақте ки И.В.Сталин дар вақти рӯҳсатӣ ба Қафқоз рафту иҷрои вазифаи раиси Совети Вазиронро ба Булганин вогузор карданд, дар ҳайрат буданд. Берия шахсан ба И.В.Сталин муроҷиат карда, ҳоҳиш намуд, ки ҳуҷҷатҳои бомбай атомиро, ки ба воситаи Булганин мегузаранд ва дар котиботи ў қарор доранд, зудтар дид мешаванд. И.В.Сталин ба муовинони худ иҷозат дод, ки ҳуҷҷатҳои заруриро ба ҷои Булганин имзо кунанд [1, 112].

Аз тарафи дигар, Абакумов генералҳои ба Жуков наздикиро дар Германия бо гуноҳи барои манфиати шаҳсиаш амал намудан яъне қашондани мебел, мусавараҳо ва ҷизҳои қимматбаҳо аз Германия ва Австрия, ба ҳабс қашид. Ҳанӯз соли 1944 И.В.Сталин ба муовини Берия Богдан Кобулов фармон медиҳад, ки дар хонаи Жуков ва адмирал Кузнетсов дар Москва механизми пинҳонии гӯшкунакро ҷой кунанд, лекин ин ягон натиҷа надод.

Жуков ва Кузнетсов қадру қиммати худро нигоҳ дошта, рӯи рост ба ҳатогиҳои худ иқрор шуданд. Жуков аз он «афсӯс ҳӯрд», ки сарояндаи машҳур Лидия Русланваро бо ордени Ситораи Сурх сарфароз гардонд.

Бо вуҷуди ин дар давраи ҷанг ў ин ҳуқуқро дошт, лекин дар давраи осоиштагӣ танҳо Шӯрои Оли ҳуқуқи бо ордену медал сарфароз гардонданро дошт.

И.В.Сталин бо ҷазодиҳии бархе аз генералҳо супориш дод. Ҳамин тавр, маршал Кулик ва генерал Рибалченко соли 1950 парронда шуда, боқимондаҳо то марги И.В.Сталин дар ҳабсхонаҳо буданд ва онҳоро баъди марги И.В.Сталин озод намуданд. Новиков ва адмирал Кузнетсовро дар солҳои 1951-1953 ба вазифаҳои пешинаашон баргардонданд ва баъди марги И.В.Сталин аз онҳо тамоми айбро бардоштанд. Жуков дар вазифаи фармондехи округи ҳарбӣ боқӣ монда, дар соли 1952 И.В.Сталин ўро ба ҳайати Комитети марказӣ доҳил намуд. Танҳо баъди марги И.В.Сталин ўро ба мансаби муовини аввали вазiri мудофиа интиҳоб намуданд.

Моҳи декабри соли 1945 Берия аз вазифаи комисариати ҳалқии корҳои доҳилӣ, ки ў аз соли 1938 дар ин мансаб буд, дур карда шуд.

Мұхаббат

Вақте ки Абакумовро соли 1946 ба қои Меркулов ба мансаби вазири бехатарии давлат таъйин намуданд, дар ин давра ў бо Берия он қадар наздик набуд. Баръакс, ба Абакумов фармон доданд, ки аз болой он шахсоне, ки дар сари ҳокимият буданд, аз чумла Берия назоратро қиддій намояд. Абакумов тавонист камбузиеро дар саноат буду Маленков онро мағфій нигоҳ медошт, исбот кунад. Соли 1947 Маленков танбөх гирифта, аз вазифа дур карда шуда, муваққатан ба Қазоқистон фиристонда шуд. Ўро аз хайати котиботи Комитети марказӣ бароварданد ва вазифаҳои ў ба дасти Кузнетсов, пуштибони Жданов гузашт. Акнун Абакумов ва Кузнетсов муносибатҳои дўстонаро ба роҳ монданд.

Дар солҳои охири ҳукмронии И.В.Сталин ба доираи на он қадар калони роҳбарон Маленков, Булганин, Хрушёв ва Берия дохил мешуданд ва Сталин бо ҳар роҳ кӯшиш мекард, ки миёни онҳо рақобатро ба вучуд орад. Соли 1951 И.В. Сталин фармон дод, ки дар хонаи модари Берия механизми пинҳонии гӯшкунакро чой кунанд, ки на Берия ва на занаш ягон фикри зидди И.В.Сталинро баён нақунанд, аммо модарашиб Марта дар Гурҷистон зиндагӣ мекард ва комилан метавонист ҳамдардиро ба миллатгароёни мингрел баён кунад. Берия мингрел буд ва мингрелҳо бо гурийхое, ки И.В.Сталин аз ҳама зиёд ба онҳо боварӣ дошт, он қадар муносибати хуб надоштанд. И.В. Сталин аз Берия талаб кард, ки ҳама рафиқони наздики худро нест кунад [2, 78].

Соли 1948 чор сол пеш аз тозакуни Гурҷистон, И.В. Сталин ба вазифаи вазири бехатарии давлати Гурҷистон генерал Рухадзера таъйин намуд. Дар давраи ҷанг ў сардори контрразведкаи ҳарбӣ дар Қафқоз буд. Бо фармони И.В. Сталин Рухадзе бо кӯмаки Рюмин бар зидди Берия ва атрофиёни ў иттилоотро ҷамъ кард. Дар ибтидо ин танҳо поидани ҳаррӯза аз қафои хешовандони гурҷии Берия буд. Зани тағоии Берия Гегечкори вазири корҳои ҳориҷӣ дар ҳокимияти меншевикӣ Гурҷистон дар Фаронса буд, ки инро Берия на аз И.В. Сталин ва на аз Молотов пинҳон намекард [1, 72].

И.В.Сталин ба Рухадзе фармон дод, ки шоҳидони алоқаҳои ҳориҷии мингрелҳои Гурҷистонро ёбад ва он гоҳ ў метавонад ҳулоса барорад: «Ба ин мингрелҳо бовар кардан лозим нест. Ман намехоҳам дар атрофам шахсоне бошанд, ки алоқа бо ҳориҷчаро доранд», қайд мекунад ў.

Қадами ояндаи Рухадзе ин ба ҳабс қашиданси собиқ вазири бехатарии давлатии Гурҷистон Рапав, прокурори генерали Шония ва академик Шария, ки аъзои комиссияи мандатии Шӯрои Миллии Шӯрои Олии ИҶШС, ки муддате дар мансаби муовини сардори разведкаи берунаи НКВД-и Гигелия, ки соли 1947 бо зани фаронсавиаш аз Париж баргашта буд, фаъолият мекард, буд. Бо фармони И.В. Сталин Гигелияро ҳамроҳи занаш ба ҳабс қашиданд [2, 145].

Ҳамин тавр, тоза кардан ҳокимияти ҶШС Гурҷистон, онҳое ки ба Берия наздик буданд оғоз гардид.

Бюрои сиёсӣ ба Берия пешниҳод кард, ки ба комиссияе, ки кори «майлони мингрелҳо»-ро тафтиш мекард, сардорӣ кунад. Ўро ба Тбилиси бо мақсади ошкор карданни «миллатчиғии мингрелӣ» фиристонда, ба ў фармон дода шуд, ки котиби аввали КМ ҲҚ Гурҷистон Чарқвианиро, ки бо фармони И.В.Сталин душмани пешинаи Берия Мгеладзера иваз карда буд, аз вазифа сабукдӯш кунад.

И.В.Сталин ба Тбилиси ба пеши мингрелҳои ҳабсшуда гурӯҳи муфаттишонро бо мақсади ба даст овардани иқрори онҳо фиристонд, то ки Берия ва занаш Нинаро бадном кунад, лекин мингрелҳо ба ягон чиз иқрор нашуданд. Мингрелҳо якуним сол дар ҳабсхона буданд, онҳоро лату қӯб мекарданд ва танҳо баъди марғи И.В. Сталин Берия онҳоро озод намуд. Ҳашт моҳ пеш аз марғаш И.В. Сталин Рухадзера, ки барои ў шоҳиди номатлуб гардид, ба ҳабс қашид. Ўро расман дар фиреб додани ҳизб ва ҳокимият гунахкор донистанд.

5 марта соли 1953 соати 21⁵⁰ дақиқа И.В. Сталин вафот кард [3, 87].

Назарияҳои гуногуни сўйқасд ба ҷони И.В. Сталин вучуд доранд, ки яке аз онҳо гүё Л.П. Берия, Н.С. Хрушёв ва Г.М. Маленков қасдан дуҳтурро фарёд накарданд ва дигараш гүё Берия ба ў заҳр хўронд [3, 95].

Адабиёт:

1. Бакунин А.В. История советского тоталитаризма. В 2-х кн. – Екатеринбург, 1996. Т.1; 1997. Т.2.
2. Балаян Л. Сталин и Хрущев. – М.: Эксмо, Алгоритм, 2009 г.
3. Бим-Бад Б.М. Сталин: Исследование жизненного стиля. – М.: Издательство УРАО, 2002.
4. Верт Н. История Советского государства 1900-1991. / Верт Н. – М.: 1994.

Кавлидвожаҳо: таъриҳ, ҷанғ, Сталин, Иттиҳоди Шӯравӣ, роҳбарият, сиёсат, Хрущёв, Берия, Булганин.

Аннотация

СОСТОЯНИЕ ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПОСЛЕВОАЕННЫЕ ГОДЫ

В данной статье рассматривается состояние государственного центрального аппарата Советского Союза в послевоенные годы. В этот период соотношение сил изменился вокруг политики И.В.Сталина.

В послевоенные годы правления Сталина Маленков, Хрущев, Булганин и Берия составили узкий круг, из которого Stalin пытался создавать руководство государства.

Ключевые слова: история, война, Stalin, Советский Союз, руководство, политика, Хрущев, Берия, Булганин.

Annotation

SITUATION OF CENTRAL GOVERNMENTAL APPARATUS OF SOVIET UNION AFTER THE WAR

This article dealt with studying the situation of central, governmental apparatus of Soviet Union during post war time. During this period balance of power changed around Stalins policies.

The postwar years the reign of Stalin, Malenkov, Khrushov, Bulgakin, and Beriya made up a narrow circle which Stalin tried to create leadership between them.

Keywords: history, war, Stalin, Soviet Union, leadership, politics, Khrushov, Beriya, Bulgakin.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нематов Субхонҷон Амриддиновиҷ, магистранти кафедраи таърихи умумии, факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Пирумшоев X.

Сведения об авторе: Нематов Субхонジョン Амриддинович, магистрант кафедры всеобщей истории таджикского народа факультета истории ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Nematov Subhonjon Amriddinovich, Master Student in the General history Department in the History faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБИИ КОЛЛЕЧХОИ ОМЎЗГОРӢ ВА ҶАЛӢ ДУХТАРОНИ ҶУМҲУРӢ БА МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Баъди барҳам хўрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи барҳӯрдҳои сиёсӣ ва муқовимати мусаллаҳона тамоми руҳнҳои ҳокимиюти давлатӣ фалаҷ гардиданд. Дар натиҷа фаъолияти муассисаҳои таълимӣ низ ба мушкилотҳои чиддӣ рӯ ба рӯ шуда, қариб тамоми муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз фаъолият боз монда, иншооту биноҳо ҳароб ва мутахассисони варзида ҷумҳуриро тарқ намуданд. Паст будан ва сари вақт пардоҳт нагардидани музди маоши омӯзгорону кормандон, норасони кадрҳо дар муассисаҳои таълимӣ, бо забони давлатӣ мавҷуд набудани китобҳои дарсӣ ва маводҳои таълимӣ аз мушкилотҳои соҳаи маориф ба шумор мерафт. Ин мушкилиҳо ба сифати таълим ва сатҳи тайёри касбии мутахассисон таъсири манғӣ расонид [3, 21].

Барои пешгири намудани чунин вазъият ва баланд бардоштани савияи дониши хонандагон ва донишҷӯён аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба тасвиг расонида шуд, ки барои беҳтар намудани таҳсилоти миёнаи касбӣ мусоидат карда тавонист.

Вобаста ба зиёд шудани аҳолӣ, ки шумораи хонандагон меафзуд, давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳуриӣ ба омӯзгорони синфҳои ибтидой як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз ҷумла, дар ноҳияи Рӯдакӣ (1991 собық ноҳияи Ленин), ноҳияи Маҷҷиноҳ (16.06.1991), ноҳияи Ҷиргатол (1995), ноҳияи Нурабод (2004), ноҳияи Қубодиён (аз 12.01.1990) ва шаҳрҳои Роғун (аз 25.12.1995), Турсунзода (аз 19.04.2001) омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ таъсис дод, ки дар натиҷа шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии соҳаи омӯзгорӣ ба 16 адад расид [2, 3].

Ба мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ нигоҳ накарда, шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ сол аз сол афзуда, солҳои 1991 то 2001 коллекчӯву омӯзишгоҳҳои нав таъсис ёфта, шумораи онҳо аз 43 то 50 адад расид ва төъдоди донишҷӯён 23 ҳазорро ташкил дод.

Дар даҳсолаи дуюми соҳиби қадрӣ (2002- 2016) шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ рӯ ба афзоиш ниҳода аз 50 то ба 65 адад расид, төъдоди донишҷӯён бошад, 44 ҳазор нафар афзуда аз 67 ҳазор то 105 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз он таблитсай зерин шаҳодат медиҳад [2, 5]:

Микдори муассисаҳо ва шумораи донишҷӯёни он дар солҳои 2006 – 2016 [4, 35].

Солҳо	Дар ҷумҳуриӣ	ВМБК	Вилояти Ҳатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе	Ноҳияҳои тобеъи ҷумҳуриӣ
Микдори муассисаҳо						
2006- 2007	52	1	12	14	11	14
2007- 2008	52	1	12	14	11	14
2008-2009	52	1	11	15	11	14
2009 – 2010	52	1	12	15	10	14
2010 – 2011	49	1	11	15	9	13
2011 – 2012	50	1	11	16	9	13
2012 – 2013	49	1	10	16	9	13
2013 – 2014	53	1	10	17	11	14
2014 – 2015	60	1	12	19	12	16
2015 - 2016	65	1	15	20	13	16
Төъдоди донишҷӯён						
2006- 2007	32419	326	7545	9104	8815	6719
2007- 2008	34007	263	7531	8915	9705	7593
2008-2009	34134	300	7322	9261	9686	7565
2009 – 2010	37201	390	8770	1015	9665	8271
2010 – 2011	37550	420	9388	10274	9203	8265

2011 – 2012	40095	390	10796	11440	9058	8211
2012 – 2013	42277	390	11498	12234	9220	8935
2013 – 2014	43777	460	11505	12201	10789	8822
2014 – 2015	59356	405	16002	16735	14132	12082
2015 - 2016	68325	420	19063	18738	15694	14410

Қабул ва дар амал тадбиқ шудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8.08. 2001, таҳти рақами №391 дар бораи «Барномаи давлатии самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001- 2010» ва фармони Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12.02.2002, таҳти рақами №58 гувоҳи он аст, ки ҳадафҳои пешгирифтаи давлат барои рушду тараққиёти чомеа нигаронида шудааст [2, 8].

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва шумораи қабули духтарон мешаванд.

**Теъоди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва шумораи қабули духтарон
дар солҳои 2007 - 2016 дар ҷумҳурӣ ҷунин буд: [1-35]**

Солҳо	Дар ҷумҳурӣ	ВМКБ	Вилояти Ҳатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе	Ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ
Аз ҷумла духтарон						
2007- 2008	5758	76	1169	2070	1131	1312
2008-2009	5852	112	1359	2037	1071	1273
2009 – 2010	6494	140	1650	2565	1003	1136
2010 – 2011	6919	114	1802	2637	1002	1364
2011 – 2012	8447	364	2207	3097	1175	1604
2012 – 2013	9528	361	2628	3375	1397	1831
2013 – 2014	11767	135	3185	3922	2284	2241
2014 – 2015	12876	123	3588	4355	2054	2756
2015 - 2016	15157	120	4116	5507	2132	3282

**Теъоди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва шумораи ҳатми духтарон
дар солҳои 2006 - 2016 дар ҷумҳурӣ ҷунин буд:**

Солҳо	Дар ҷумҳурӣ	ВМКБ	Вилояти Ҳатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе	НТҶ
Аз ҷумла духтарон						
2006- 2007	4971	51	1229	1949	809	933
2007- 2008	5465	64	1296	1859	953	1293
2008-2009	6159	61	1376	2341	1012	1369
2009 – 2010	6811	84	1715	2351	1130	1531
2010 – 2011	5991	109	1461	2238	806	1377
2011 – 2012	7038	114	1651	2254	936	2083
2012 – 2013	6485	40	1777	2484	1129	2055
2014 – 2015	6532	0	1933	1868	1060	1671
2015 - 2016	7437	146	2022	2598	1281	1390

Дар доираи Қоидаҳои қабули донишҷӯён барои гирифтани таҳсилоти дуюми миёнаи касбӣ (қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.04.2016, №6/8) ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 268 нафар (143 нафар дар шуъбаи рӯзона ва 129 нафар дар шуъбаи ғоибона) бо маълумоти миёна ва олии касбӣ дохил шуданд.

Адабиёт:

1. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон), 2017. – 35 с.

Муҳакқик

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои Миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016 – 27 с.
3. 25 – соли истиқлолият. – Душанбе, 2016 – 28 с.
4. Раҷабов С. Маориф рӯ ба беҳбудӣ. – Душанбе, 2003 – 21 с.

Калидвоҷаҳо: мушкилот, мавод, ҳуҷҷат, муассиса, омӯзии, маҳсус, истиқлолият, педагогӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, ҷавонон, қасбӣ, ҷалб кардан.

Аннотация

ПОЛОЖЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕВ И ПРИВЛЕЧЕНИЕ ДЕВУШЕК В СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается положение педагогических колледжей в Республике Таджикистан за годы независимости. Автор на основе достоверных источников языком непосредственного общения излагает положение в учебных образовательных заведениях.

Исходя из достоверных источников на сегодняшний день в средних общеобразовательных учреждениях учатся более 7437 девушек.

Ключевые слова: проблемы, материалы, документы, заведения, обучение, специальный, независимость, педагогический, гражданская война, молодёжь, профессиональный, привлекать.

Annotation

POSITION OF TEACHER TRAINING COLLEGES AND INVOLVEMENT OF GIRLS IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

This article dealt with the position of pedagogical Colleagues in the Republic of Tajikistan during the years of independence. The author, on a base of reliable sources studies the problems of educational institutions after the civil war and the present situation in educational institutions. Today in the secondary general education institutions study more than 7,437 girls.

Keywords: problems, materials, documents, institutions, study, special, independence, pedagogical, civil war, youth, professional, attraction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Кадриддин, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Буризода Эмомали Бозор

Сведения об авторе: Шарипов Кадриддин, магистрант второго года обучения факультета истории ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: Буризода Эмомали Бозор

About the author: Sharipov Qadriddin, master's degree of 2nd year of history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ЗАМИНАХОИ АСОСИИ РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ДАР ТОЧИКИСТОН

Баъди соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарияти давлат ҷиҳати ноил гаштан ба рушди устувори иқтисодӣ ҳадафҳои стратегии худро муайян намуд, ки яке аз онҳо ноил гаштан ба истиқолияти энергетикӣ буд. Дар самти таъмини истиқолияти энергетикӣ тайи солҳои соҳибистиқлолӣ бо маблағгузории 41 миллиард сомонӣ иншооти хурду бузург оид ба истеҳсолу интиқоли барк ба истифода дода шуд. Дар ин давра низоми ягонаи энергетикии қишвар бунёд гардида, зиёда аз 1300 мегаватт иқтидорҳои нав ба кор андохта шуданд. Татбиқи лоиҳаҳои ҳаётан муҳими энергетикӣ, ба монанди соҳтмони неругоҳҳои барқи обии «Сангтӯда - 1», «Сангтӯда - 2», ҳатҳои интиқоли барқи «Ҷануб-Шимол» ва «Лолазор-Ҳатлон», Маркази барқу гармидихии «Душанбе - 2», зиёда аз 310 неругоҳи барқи обии хурд бо иқтидори 29 ҳазор киловатт аз чумлаи ибтикори дар ин самт амалишуда аст.

Рӯйдоди дигари муҳим ба кор шурӯъ намудани ҷарҳаи аввали Неругоҳи барқи обии «Рофун» мебошад, ки 16 ноябри соли ҷорӣ бо пахши тутгамаи рамзи аз ҷониби Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гардид.

Бунёди ин неругоҳ орзуи ҷандинсолаи мардуми қишвар буд, ки дар заминаи сиёсати хирадмандона ва бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷомаи амал пӯшид. Бунёди пурраи Неругоҳи барқи обии «Рофун» имконият медиҳад, ки истиқолияти энергетикиро дар қишвар таъмин намуда, бунёди корхонаҳои азими саноативу истеҳсолиро ба роҳ монда шавад. Муҳимтар аз ҳама, неругоҳ аҳамияти минтақавӣ низ дошта, дар оянда метавонад қишварҳои ҳамсоя ва минтақаро бо барқ таъмин намояд. Неругоҳи барқи обии «Рофун» ҳамзамон заманаи асосӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад.

Тоҷикистон бо мақеъи ҷойгиршавии географии худ дар минтақае қарор гирифтааст, ки сарчашмаи ташаккули заҳираҳои обии минтақа мебошад. Истифода аз ин заҳираҳо омил ва шарти асосии таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии давлат ва баланд гардидани мавқеъи сиёсии он ҳам дар сатҳи минтақа ва ҳам дар арсаи байнамиллӣ мегардад.

Аммо барои истифодаи ҳамаҷониба аз ин заҳираҳо инфрасоҳтори зарурье лозим аст, ки ба воситаи он мо тавонем ин заҳираҳоро ба манфиати худ идора карда бошем. Дар замони муосир идора ва истифода карда тавонистани заҳираҳои табиӣ, маҳсусан заҳираҳои обӣ шарти асосӣ дар роҳи рушди устувор мебошад.

Бо назардошти ин, ҷиҳати идора ва оқилона истифода намудани заҳираҳои обӣ барои Тоҷикистон соҳтани ифрасоҳтори гидроэнеркетикӣ омили муҳимтарин мебошад, ки НБО «Рофун» муҳимтарине аз онҳо маҳсуб меёбад.

НБО «Рофун» иншооти аҳамияти минтақавӣ дошта мебошад, ки ба воситаи он мо имкони идора намудани заҳираҳои обии худро пайдо менамоем, ки маҳз ба ҳамин восита мо метавонем, манфиатҳои обӣ-миллии худро ҳифз созем.

Тибки маълумотҳои мавҷуда зиёда аз 54,6%-и заҳираҳои обии Осиёи Марказӣ дар худуди Тоҷикистон ташаккул мейбанд. Аммо Тоҷикистон аз он ҳамагӣ аз ҳисоби Сирдарё 7% ва аз ҳисоби Амударё 15,2%-ро истифода менамояд.

Аммо давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ дар самти истифода ва истеъмоли заҳираҳои обии дар Тоҷикистон ташаккулӣ-банд мавқеъи асосиро ишғол менамоянд. Масалан саҳми давлатҳои минтақа дар ташаккулӣ-бии заҳираҳои обии баҳри Араб ҷунун аст: Қирғизистон - 25,3%, Узбекистон 7,6%, Қазоқистон 3,9%, Чин ва Покистон дар якҷоягӣ 5,4% [1].

Аммо истифода ва истеъмоли заҳираҳои обии минтақа тамоман нишондоди дигар аст. Дар асоси мөърҳои муқараргардидаро даврони Шӯравӣ аз заҳираҳои обии Сирдаё Узбекистон 50,5%, Қазоқистон 42% ва Қирғизистон 0,5%-ро истифода ва истеъмол менамоянд.

Аз заҳираҳои обии Амударё бошад Узбекистон 42,2%, Туркменистон 42,3% ва Қирғизистон 0,3%-ро истифода менамоянд [2].

Яъне заҳираҳои обии Осиёи Марказӣ дар худуди Тоҷикистон ва Қирғизистон ташаккул мейбанд, аммо истифода барандагони асосии онҳо Узбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон мебошанд, ки ин ба манфиатҳои миллии мо созгор нест.

Омили асосии ин нишондод аз он иборат аст, ки Тоҷикистон то ба пуррагӣ ба истифода додани НБО Рофун ва дигар иншоотҳои гидроэнергетикии худ имкони камтарро дар ихтиёр дошт, ки заҳираҳои обии худро ба манфиати миллӣ ва минтақавӣ истифода намояд.

Мұхা�ққық

НБО Рогун дар баробари аҳамияти баланди гидроэнергетикй доштан, инчунин дар рушди соҳаи кишоварзй ва обёрии минтақавй нақши созгор дорад.

Масалан, баъди ба пуррагй ба истифода додани ин иншоот зиёда аз 480 ҳазор гектар замин дар минтақа, аз чумла 140 ҳазор гектар дар Туркменистон ва 240 ҳазор гектар дар Узбекистон обёрий карда мешавад, ки ба нағъи давлатҳои минтақа мебошад.

Дар маҷмуъ манфиатҳои обй дар минтақаи Осиёи Марказй аз ду унсури асосй таркиб ёфтаанд. Якум манфиатҳои кишоварзй ва манфиатҳои гидроэнергетикй. Манфиатҳои кишоварзй ба давлатҳои Узбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон хосанд, ки онҳо бештар ҷонибдори истифодаи захираҳои обии минтақа бо мақсади обёрии заминҳои кишт ва соҳаи кишоварзй мебошанд.

Тоҷикистон ва Қирғизистон бошанд манфиатдори соҳаи гидроэнергетика мебошанд, ки асоси таъмини тараққиётӣ ҳамаҷонибаи ин давлатҳо ба рушди соҳаи гидроэнергетика вобаста аст.

Нозукии дигар дар он аст, ки Тоҷикистон ва Қирғизистон асосан давлатҳои обистифодабаранда мебошанд, яъне дар соҳаи гидроэнергетика ҳангоми истифодабарӣ миқдор ва сифати об тағиیر намеёбад ва об дар ҳамон миқдор ва ҳаҷмаш баъди истеҳсоли қувваи барқ бокӣ мемонад.

Давлатҳои Узбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон обистеъмолқунанда мебошанд. Яъне асоси сиёсати обии онҳо ба соҳаи кишоварзй нигаронида шудааст, ки дар ин соҳа об ё ба пуррагй нест мешавад ва ё ҳаҷми ками он бокӣ монда, сифаташ тағиир меёбад.

Яъне манфиатҳои обии Тоҷикистон ба манфиатҳои обии ҳеч як давлати дигари минтақа мухолифат намекунад ва Тоҷикистон сиёсати гидроэнергетикии ҳудро дар асоси ҳифзи манфиатҳои минтақавй идома медиҳад, ки Рогун яке аз он инншоотҳо мебошад, ки бо мақсади рушди ҳамаҷонибаи иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳамгирии минтақавй бунёд гардида истодааст.

Илова бар ин, ҷиҳати расидан ба дигар ҳадафҳои стратегии кишвар, аз чумла таъмини амнияти озуқаворӣ, нақши назаррас дошта, бо бунёди он имконият фароҳам мешавад, ки мамлакат дар татбиқи лоиҳаҳои бузурги минтақавй, ба монанди CASA-1000, беш аз пеш саҳмгузор бошад.

Тавре таъқид намудем, унсури муҳимтарини таркибии иқтисоди Тоҷикистон гидроэнергетика буда, он манбаи асосии нерӯи барқ барои аҳолӣ ва иқтисоди кишвар аст. 98 фоизи нерӯи барқи дар кишвар истеҳсолшаванда ба нерӯгоҳҳои барқи обй рост меояд. Ба иллати мушкилоту монеҳои гуногун Тоҷикистон фақат таҷрибан 4 фоизи имкониятҳои бузурги гидроэнергетикии ҳудро истифода мекунад ва аҳолии кишвар ҳарсола то шаш моҳ дар фасли сармо бо камбуди нерӯи барқ рӯ ба рӯ мегардад.

Чунин вазъ, ки дар шароити оғози асри XXI-ум умуман қобили қабул буда наметавонад, ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва дастёбӣ ба ҳамаи ҳадафҳои арсаи рушд таъсири номатлуб дорад.

Бо дарназардошли ин, Ҳукумати Тоҷикистон рушди соҳаи энергетикиро аз ҳадафҳои стратегии кишвар медонад. Ҳадафи зикршуда, қабл аз ҳама, ба таъмини дастрасии комил ба нерӯи барқ ва боло бурдани сатҳи некӯаҳволии мардуми кишвар равона карда шудааст ва ин матлаб бо ибтикори Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид таҳти унвони «Нерӯи устувор барои ҳама», ки Тоҷикистон дар чаҳорҷӯбай он ҷандин лоиҳаҳоро амалӣ гардонида истодааст, комилан созгор аст.

Тавре маълум аст, кишварҳои минтақа аз захираҳои оби ду дарёи бузург –Ому ва Сир –ва ҳамчунин як силсила рӯдҳои ҳурди сарҳадгузар истифода мебаранд. Дар шароити минтақае, ки қисми бузурги захираҳои обаш дар қаламрави барҳе аз кишварҳо ташаккул мейёбаду истифодаи бештари онҳо ба кишварҳои дигар рост меояд, ҳамкории зарурӣ ҷиҳати идораи устувор ва истифодаи захираҳои об калиди рушди дарозмуддат аст.

Чунончи, аз 64 километри мукааби оби дар қаламрави Тоҷикистон бавучудомада кишвари мо фақат 10-11 километри мукааби онро истифода мебарад, ки ин 10 фоизи захираи умумии оби ҳавзаро ташкил медиҳад [3].

Хол он, ки нишондиҳандаҳои қиёсии кишвари мо аз рӯи ҳаҷми об ва масоҳати обёришаванда ба ҳар сари аҳолӣ дар Осиёи Марказй дар сатҳи пасттарин қарор доранд.

Дар ин росто, Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияташ ба хотири мусоидат ва таҳқими ҳамкориҳои минтақавй, алалхусус дар соҳаи об, тамоми тадбирҳои лозимаро андешидааст.

Аз чумла кишвари мо дар қатори дигар давлатҳои Осиёи Марказй аз соли 1992 Созишномаро дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи идораи муштараки истифода ва ҳифзи захираҳои

оби сарчашмаҳои байнидавлатӣ имзо намуда, дар соли 1993 ҳаммуассиси Бунёди байналмилалии начоти Арал гардид.

Тоҷикистон дар баробари дигар кишварҳои минтақа ҳамасола барои нигаҳдории низоми экологии минтақаи назди Арал ва худи баҳри Арал ҳаҷми иловагии обро чудо мекунад.

Ба хотири таъмини аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо оби тозаи ошомидани Тоҷикистон бунёди Консорсиуми байналмилалиро оид ба истифодаи оби тозатарини ошомидани кӯли баландкӯҳи Сarez пешниҳод намуда аст.

Зимнан, вақте ки дар минтақа афзоиши камбуди захираҳои обт ошомидани ба мушоҳида мерасад, лоиҳаи номбурда, бечунучаро, қобили таваҷҷӯҳи хос аст.

Тоҷикистон борҳо оид ба истифодаи муштараки захираҳои бойи обу энергетикиаш, ки аз ин лиҳоз дар дунё яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамояд, ибтикор нишон додааст.

Нерӯи эҳтимолии барки мо, ки ба андозаи 527 миллиард киловатт-соат дар як сол арзёбӣ мегардад, то ҳол фақат ба қадри 3-4 фоиз истифода мешаваду ҳалос.

Азхудкуни минбаъдаи ин нерӯи бузурги аз лиҳози экологӣ тоза метавонад ба ҳалли фарогири масъалаҳои сершумори мусосир ва ояндаи минтақа, аз ҷумла марбут ба таъминот бо об ба амнияти энергетикиву озуқаворӣ мусоидат намояд.

Ҳалли ин масъалаҳо, дар навбати худ, ба паст рафтани сатҳи камбизоатӣ мусоидат намуда, замони ба рушди устувор комёб шудани кишварҳои минтақаро наздиктар мекунад.

Аз тарики таъсиси Бунёди байналмилалии начоти Арал ва ба имзо расидани як теъдод созишинаҳои муҳим кишварҳои минтақа фаъолияти маҷмаи ҳочагии обро дар мушкилтарин шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ таъмин карда тавонистанд.

Бо вучуди ин, дар минтақа ҳанӯз имкониятҳои бузурге барои ҳамкорӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои об вучуд доранд, ки ба ҳама фоидай зиёд оварда метавонанд.

Тоҷикистон ҳамеша ҷонидори ҳамкории мутақобилан судманӣ ва муносибатҳои неки ҳамсояй буд, ҳаст ва ҳоҳад монд.

Тоҷикистон хуб мефаҳмад, ки танҳо ҳамкории мутамаддин ва иродai сиёсӣ метавонад ба ҳамаи мо пешрафту инкишофро дар ин ҷода таъмин намоянд. Тоҷикистон ба ҷунун ҳамкорӣ комилан омода аст.

Имрӯз дар шароити таъсирӣ афзояндаи равандҳои глобалӣ ба захираҳои об ва якбора зиёд гаштани истеъмоли об барои эҳтиёҷоти одамон, иқтисоду низомҳои экологӣ фақат бар асоси эътиими тарафайн, баҳисобирии одилонаи эҳтиёҷоту талабот ва иштироки ҳамаи ҷонидори манфиатдор, дарёфтут ба таври доимӣ беҳтар намудани муколама ва шарикӣ оид ба масъалаҳои об роҳандозӣ намудани ҳамкории самарабахшу оқилона дар соҳаи об ба эҷоди рушди устувор, қоҳиши камбизоатӣ ва рафғои нобаробарӣ, нигаҳдории тавозун ва устувории экологӣ ва, умуман, таъмини сулҳу амонӣ мусоидат ҳоҳад кард.

Тоҷикистон кишвари кӯҳсor буда, шароити мусоиди рушди соҳаи гидроэнергетикаро доро мебошад, ки аз ҷиҳати захираҳои обӣ ва истеҳсоли қувваи барқ дар ҷаҳон яке аз мавқеъҳои намоёнро ишғол менамояд. Нишондиҳандаи асосии захираҳои обӣ ва энергетикии Тоҷикистон ҷунинанд:

Захираҳои мавҷудаи умумӣ 527 млрд квт/соат дар як сол (ҷои 8-ум дар ҷаҳон, 4-ум дар сади захираҳои гидроэнергетикии умумиҷаҳонӣ);

Истеҳсоли миёнаи солонаи қувваи барқ 16.5 млрд.квт/соат (4-5 % аз захираҳои мавҷуда); [4]

Тавоноии системai энергетикий 5190 МВт (ҳиссаи нерӯгоҳҳои барқии обӣ 4872 МВт-94%, нерӯгоҳҳои гармидиҳии барқӣ 318 МВт-6%);[5].

Иқтидори лоиҳавии НБО-Роғун 360 МВт-13млрд.квт/соат – дар як сол;

Ҳароҷоти рушди соҳаи энергетика 15 % масрифи буҷа;

Қувваи барқи иловагӣ дар тобистон 3-5 млрд.квт/соат;

Камбуди энергияи барқ дар зимистон 2.5 млрд.квт/соат;

Нарх барои аҳолӣ 2.32 сенти ИМА/1 квт/соат;

Нарх барои корхонаҳои саноатӣ 5.61 сенти ИМА/1 квт/соат;

Содироти энергияи барқӣ дар соли 2013 қарib 1 млрд.квт/соат / 34 млн. доллари ИМА; [6]

Захираи ангишт 4.5 млрд. тонна;

Истеҳсоли ангишт дар соли 2013 дар ҳудуди 500,000 тон.

Дар нақши фанӣ захираи энергетикии барқи обии Тоҷикистон дурнамои хуби рушдро дошта он 317 млрд.квт/соатро дар сол ташкил медиҳад, ки 4-5% танҳо дар айни замон истифода мешавад. Бо иқтидори энергетикии барқии обӣ Тоҷикистон ҷои 8-умро дар дунё пас аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Заир, Хиндустан ва Канада ишғол менамояд. Асоси энергетикии

Муҳаккик

Тоҷикистон бештар аз 95% энергияи барки обӣ ташкил медиҳад [7]. Иқтидори энергияи обии Тоҷикистон беш аз 3 баробар зиёдтар назар ба талаботи энергияи барки дар тамоми Осиёи Маркази мебошад. Ҳангоми самаранок истифода бурдани ин захираҳо монтакаро метавон бо ин энергияи арzon ва аз лиҳози экологӣ тоза таъмин намуд.

Адабиёт:

1. Қувватов С.З. Водная политика Республики Таджикистан в годы государственной независимости: проблемы и перспективы. Автореферат диссертации. Ст.15.
2. Муртазаев У. И. Управление водными ресурсами Центральноазиатского региона: проблемы и пути их решения. Ирфон - 2016
3. Солихов М. А. История становления и развития водного законодательства в Таджикистане. Душанбе – 2008.
4. Сирожидинов К. Водные ресурсы Таджикистана и проблемы их рационального использования. Душанбе – 1999. Ст. 82
5. Рахимов Ф.Д. Развитие гидроэнергетики Таджикистана в период независимости (1991-2015гг.). Душанбе – 2015.
6. Сайдходжаев А.Х., Сохивов Ш.М. Водно – энергетический кризис в Центральной Азии: причины, последствия и пути преодоления. // «Актуальные проблемы развития экономика стран Центральной Азии в условиях рынка» / Матер. Междунар. научно – практич. конфер. Душанбе, изд. РТСУ, 2008. – С. 190-198.
7. Сафарова Муборак Бобохоновна, Абдулов Дилшод Назарович, «Концепция развития отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003–2015 гг.». Источник: «Проблемы современной экономики: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Самара, август 2016 г.). — Самара, издательство АСГАРД, 2016. — vi, 118 с. 40 с.

Калидвожаҳо: энергетикаи обӣ, Рогун, муҳим, об, қувва, Тоҷикистон, стратегия.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ В ТАДЖИКИСТАН

В статье автор проанализировал энергетическую систему Республики Таджикистана. Автор давая общие понятие об гидроэнергетическом станции «Рогун», отмечает, что Рогунская ГЭС считается одним из важнейших энергетических источников республики. В ходе анализа нам стало известно, что среди гидросооружений РТ основное место занимают водохранилища.

Ключевые слова: гидроэнергетическом, Рогун, важный, вода, энергия, Тоҷикистон, стратегия.

Annotation

MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF HYDROPOWER IN TAJIKISTAN

This article dealt with the energy system of the Republic of Tajikistan. The author gives a general idea of the Rogun hydroelectric power station and notes that the Rogun HPP is considered one of the most important energy sources in the Republic. During the analysis, we learned that reservoirs occupy the main place among the hydraulic structures of the Republic of Tatarstan.

Keywords: hydropower, Rogun, important, water, energy, Tajikistan, strategy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абиров Манучехр, магистранти соли дуюми кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Қосимова Раҷабмо

Сведения об авторе: Абиров Манучехр, магистрант второго курса кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the author: Abirov Manucher, the 2nd year of Master Student in Department of Politics of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

АТТОР ДАР МАВЗҮИ НАФС

Аттори Нишопурӣ Абуҳомид Фаридуддин Аттор соли 1145 дар шаҳри бостонии Нишопур дид ба ҷаҳон кӯшод. Ӯ бештарин илмҳои замонашро омуҳт, шӯҳрату мақоми хосса пайдо кард ва яке аз пешвоёни тариқати тасаввуф гардид. Аттор умри зиёд дид ва соли 1221 аз дasti Чингизиён ба қатл расид [1, 5-6]. Перомуни қатли Шайх Аттор муалифи тазкираи «Рӯзи равшан» Ҳусайнӣ Сабо ҳикояти дардомезе меорад «Муғуле аз он лашкар Атторро ба мақтал (қатлгоҳ) қашид. Шайх гуфт:

- Кулоҳи намад бар сару шамшери мисри бар камар барои тороҷ аз Туркистон омади, ки дар ин парда туро намешиносад. Муғул хост, ки ин шайҳро ба қатл расонад. Шайх ба муғул гуфт: - Эй оқо маро мафрущ, ки қимати ман аз ин зиёд аст. Баъд аз он чун андаке роҳ тай намуд шахси дигар пеш омаду гуфт: - Ин пирро макуш ва ба ман бифрӯш. Барои қимати вай ба як турба коҳ ҳоҳам дод. Шайх Аттор гуфт;

-Бифрущ, ки беш аз ин намеарзам. Муғул ба ғазаб омад ва шайҳро «шарбати шаҳодат ҷашонид» (кушт). Аттор дар ин ҳангом хеле пир шуда буд.

Шайхи бузургвор умри бобаракати хешро ройгон нагузаронида ба наслҳои оянда осори пурарзише мерос гузошт.

Махсусан, панду андарзҳои ҳакимонаи ӯ солҳою асрҳо боз инсонҳоро ба покиу ростӣ ба некӯкорио меҳнатдӯстӣ ва дигар фазилатҳои шоиста ҳидоят мекунад. Аз ин хотир, «Чор китоб шомил шудааст. Муҳаққиқони эҷодиёти Аттори Нишопурӣ мӯътакиданд, ки аз асарҳои зиёде, ки ба Аттори Нишопурӣ нисбат медиҳанд, «Асрорнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Хусравнома», «Илоҳинома», «Муҳторнома», «Мусибатнома», «Ҷавохирнома», «Шархулқалб», «Тазкират-ул-авлиё», «Девони қасоид ва ғазалиёт», ки аз онҳо Аттор дар асарҳои худ ном мебарад, бешаку шубҳа аз они Аттор аст. Баъзехо «Булбулнома» ва «Уштурнома» - ро низ аз Аттор медонанд ва инро далелнок мекунанд. Аммо асарҳои бοқимонда аз қасони дигаранд, ки аттор таҳаллус дошта, дар замонҳои гуногун зистаанд ва аксари онҳо моли Аттори Тунӣ (асри XV) аст [2, 17-18].

Ҳафт шаҳри ишқро Аттор гашт,

Мо ҳануз андар ҳами як кучаем.

Мавлавӣ

Ман он мавлои Румиям, ки аз нутқам шакар резад,

Валекин дар сухан гуфтан гуломи шайх Атторам.

Мавлавӣ

Маро аз шоири худ ор н-ояд,

Ки дар сад қарн як Аттор н-ояд.

Аттор шоири ориф ва суханвари мумтози форсу тоҷик соли 1221 дар Нишопур вафот кардааст.

Нафс аз нигоҳи Аттор

Оқил он бошад, ки ӯ шоқир бувад,

В-онгахе дар нафси худ қодир бувад.

Ҳарки ҳашми худро ғуру хурд ӯз ҷавон,

Бошад ӯз растагорони ҷаҳон.

Ба ақидаи Аттор инсони оқил шахсе ба ҳисоб меравад, ки неъматҳои Аллоҳ Таъолоро шукрғузори қунад, яъне неъмати ҷашми бино ва гуши шунаво ва дasti гиро ва пои раво ва саломатии дар ҷисм ва дигар неъматҳои Аллоҳро. Ва баъд аз шукрғузории ин неъматҳо бояд бар нафси ҳеш қодир бошад, ва инсон вақте бар нафси ҳеш қодир шуда метавонад, ки аз ин се хислате, ки дар се ҳайвон аст дури ҷуяд. Якум хислати ҳирс ва палидиҳо, ки дар хуг аст. Яъне инсон вақте, ки пайравии шаҳватро қунад, дар вай сифати палидӣ ва бешармӣ, ҳарисӣ, чоплусӣ ва муноғиқӣ, ҳасисӣ, ҳасад, шамотат ва ғайраҳо пайдо шавад. Ва агар инсон ҳирс ва шаҳватро мақхур қунад ва зердасти ақл ва шаръ дорад. Дар вай сифати қаноънат, ҳештандорӣ, шарм, оромӣ, порсӣ, кутоҳдастӣ, ва бетамаъӣ падид ояд. Агар инсон пайравии ғазабро биқунад, ки ин хислати саг аст. Дар вай такаббурӣ, нопокӣ ва лоф задан, ҳиллагарӣ, худро бузург доштан, зулм кардан, пас шуморидан, хор шуморидани мардум ва дар ҳалқ афтодан падид ояд. Ва агар инсон ғазабро, ки яке аз хислати саг аст нигоҳ дорад. Дар вай сабр, бурдбори, афв, субот, шучӯъат сокини ва қарам пайдо шавад. Ва агар инсон пайравии шайтонро биқунад. Дар вай сифати ҳиллагарӣ, хиёнат, таҳлит, қина ва фиребгари падид орад. Ва агар вайро мақхур дорӣ ва

Мұхққиқ

ба найранги вай фирефта нашави ва лашкари нафсро нусрат кунй дар ту зиракй, маърифат, илм, ҳикмат, салоҳчустани халқ, бузургй ва раёсат падид ояд. Ва ахлоқи неку, ки бо ту бимонад аз чумлаи бокиёту солиҳот аст ва тухми саодати ту бошад. Ва ин афъол, ки аз вай ахлоқи бад падид ояд, вайро маъсият гүянд, ва инро, ки ахлоқи неку аз вай падид ояд, онро тоъат гүянд. Ҳаракот ва сукуноти одами аз ин ду холи набувад [3, 23-24].

Ва инчунин Аттор дар бораи нафс мефармояд.

Он бувад аблაҳтарини мардумон,

К-аз пай нафсу ҳаво бошад давон.

В-онгаҳе пиндорад он торик рой,

Хоҳад омурзиданаи охир Худой.

Ба ақидаи Аттор, шахсе аблაҳтарини мардумон, ҷоҳилтарини мардумон ва нодонтарини мардумон ба ҳисоб меравад, ки ҳамеша дар пай адo кардани ҳоҳишоти нафсони аст. Яъне аз руи ҳоҳишоти нафсони шуда фарзҳои Худоро ба ҷо намеорад, яъне на намоз меҳонаду ва на рӯза мегирад, боз дигар амрҳои Худоро ба ҷо намеорад. Инсон аз рӯи ҳоҳишоти нафсони шуда даст ба корҳои ношоиста мезанад. Яъне таҷовуз ба номуси дигарон, обруи дигаронро резондан, ҳаром хурдан, зулм кардан, гайбат кардан, суханчинӣ кардан ва боз ба дигар ахлоқҳои бад даст мезанад. Ва агар инсон аз ин корҳои бади худ, ки ҳамаи инҳо ба воситаи ҳоҳишоти нафсонӣ мешавад, тавба кунад ва корҳои шоиста кунад, аз қабили намоз, рӯза, садакот ва хайрот ва дигар амалҳои нек умед аст, ки Худованд гуноҳояшро биомурзад [4, 54-55].

Ва инчунин Аттор дар бораи нодони баён мекунад.

Гарҷӣ дарвеши бувад саҳт эй писар,

Ҳам зи нодони набошад саҳт эй писар.

Бар муроди хеш гарди эй амир,

Сабр бигзину қаноъат пеша гир.

Ба назари Аттор дарвеши камбизоати ва нодори бисёр мушкиласт барои фарзанди одам. Баъзе мардумон аз рӯи нодори шуда коғир мешаванд, ва баъзе дигараш аз рӯи нодори даст ба дӯзи мезананд, ва баъзе дигараш аз рӯи нодори тани худро мефрушанд. Нодони ҳам бошад яке аз хислатҳи ношоиста ба ҳисоб меравад барои фарзанди одам, ҳатари нодонӣ аз ҳатарҳои дарвеши низ бадтар ва саҳтар аст. Агар инсон ҳоҳад, ки ба мақсади аслӣ расад, бояд, ки ба дарвеши қаноъат кунад, чуноне, ки Шайх Саъдӣ мефармояд.

Чаими танги дунёдорро,

Ё қаноъат пур кунад ё ҳоки гур.

Ва инсон бояд қушиш кунад дар талаби илм ва ранҷхое, ки дар роҳи талаби илм ба ӯ мерасад бояд, ки бо сабр бошад [5, 85-86].

Ва инчунин Аттор дар бораи ром шудани нафс мефармояд.

Ҳарки уро нафси тавсан ром шуд,

Аз хирадмандон хосу ом шуд.

Дар риёзат нафси сагро гушмол,

То наяндозад туро андар залол.

Ба ақидаи Аттор, шахсе инсони хирадманд шуда метавонад, ки нафси саркашро роми худ кунад, яъне амрҳои Аллоҳ Таъолоро ба ҷо орад ва аз манъкардаҳояш боз истад. Ва инсон бояд бисёр риёзат қашад ва ин нафсро адаб дихад, ба роҳи гуруснагӣ, камхобӣ ва кам сухан гуфтанд, ки инсонро гумроҳ насозад.

Ва инчунин Аттор дар бораи саломатии нафс мефармояд.

Ҳарки ҳоҳад то саломат монад ӯ,

Аз ҷамиъи халқ ру гардонад ӯ.

Мардумонро сар ба сар дар хоб дон,

Гашт бедор он ки ӯ рафт аз ҷаҳон.

Ба ақидаи Аттор, шахсе саломат мемонад, ки аз ҳамаи халқ ру гардонад ва танҳоиро ихтиёр кунад. Ба назари Ӯ мардумони ин ҷаҳон дар хобби ғафлатанд ва мардумон вакте бедор мешаванд, ки аз ин олам рехлат кунанд.

Ва инчунин Аттор дар бораи зулм мефармояд.

Ҳақ, надорад дӯст ҳалқозорро,

Нест ин хислат яке диндорро.

Аз ситам ҳар қудлеро реиш кард,

Он ҷароҳат бар вучуди хеш кард.

Ба ақидаи Аттор, Худованд дуст намедорад шахси золимро ва шахсе, ки мардумро озор медиҳад, ҳоҳ ба даст бошад ин озор, ҳоҳ бо забон, ё ба қадом воситае, ки набошад. Ҳатто, ки шахси золим ва мардум озорро маҳлуқоти Худованд низ дӯст намедоранд. Ва ин золими ва

мардумозори аз хислатҳои шаҳси мусалмон нест, ва инсони мусалмон бояд аз ин хислатҳои бад дури чуяд. Кассе, ки зулм мекунад гумон накунад, ки ин зулм бар дигарон аст, балки зарару зиёни ин зулм ва озор чи дар дунё ё дар охират ба зарар ва зиёни ин зулм кунанда аст [6, 220-221].

Аттор яке аз ҳакимон ва суханварони бузурги адабиёти форсу тоҷик, ва шоири мутасаввиф аст. Ва аз ӯ асарҳои зиёде ба мо мерос мондааст. Аз ҷумла «Мантиқ-ут-тайр», «Мусибатнома», «Илоҳинома», «Асрорнома», «Хусравнома», «Тазкират-ул-авлиё» ва гайраҳо мебошанд. Дар ин асрҳояш Аттор панду ахлоқ ва насиҳатҳои худро дарҷ кардааст.

Адабиёт:

1. Атторӣ Н. Асрорнома. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – 455 с.
2. Атторӣ Н. Девон. Таҳияи матн бо муқаддима ва лӯғоту тавзехоти Алии Муҳаммадии Ҳурӯсонӣ. – Душанбе: Дониш, 2012. – 544 с.
3. Атторӣ Н. Тазкират-ул-авлиё. – Техрон: Паймон, 1381. – 734 с.
4. Атторӣ Н. Мантиқ-ут-тайр. – Душанбе: Дониш, 2001. – 1200 с.
5. Имом Ғазолӣ Муҳаммад. Қимиёни Саодат. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 980 с.

Калидвожаҳо: илм, адаб, ахлоқ, ҷавонмардӣ, некӣ, бадӣ, қаноат, тавозуъ, ҳақиқат, газаб, ҳирс, зулм.

Аннотация

АТТОР О ТЕМЕ ДУХА

Аттор один из великих поэтов персидско-таджикской литературы и суфист. Много повестей от него осталось, в том числе «Мантиқ-ут-тайр», «Мусибатнома», «Илоҳинома», «Асрорнома», «Хусравнома», «Тазкират-ул-авлиё» и так далее. В этих повестей Аттор изложил свои советы, наставления и нравоучения.

Ключевые слова: наука, учтивость, характер, благородство, благо, плохой, удовлетворение, смиреніе, провода, гнев, жадность, гнёт,

Annotation

THE VIEWS OF ATTOR REGARDING THE TOPIC OF SPIRIT

Attar is one of the great poets of Persian-Tajik literature and a Sufi. He has left us many novels, like «Mantiq-ut-tayr», «Musibatnama», «Ilohinoma», «Khusravnama», «Tazkirat-ul-avliyo», and so on. In these stories, Attar outlined his advice, instructions, and morality.

Key words: Science, politeness, moroe, chivalry, gudness, evil, contentment, assult (encroachment), truth, anger, greed, oppress.

Маълумот дар бари муаллиф: Зикиров Садирдин, магистранти соли дуюми кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Роҳбари илмӣ: Зикирзода Ҳобилҷон

Сведения об авторе: Зикиров Садирдин, магистрант второго курса кафедры философии ТГПУ имени С. Айнӣ

Научный руководитель: Зикирзода Ҳобилҷон

About the author: Zikirov Sadirdin, the 2nd year of Master Student in the Department of Philosophy of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ДИДГОХИ ЧОМЕАШИНОСОНИ КЛАССИКЙ ДАР БОРАИ ҲАМБАСТАГИИ ИЧТИМОЙ

Бе ягон шубха, ҳамбастагии аъзои чомеа аз заруритарин унсурхой зиндагии ичтимоист, зеро яке аз нишонахой ҳаёту пүёни як чомеа ин аст, ки миёни афродаш ҳамбастагй вучуд дошта бошад. Бо забони чомеашиносай:

«Ҳамбастагии ичтимоий падидаест, ки бар пояи он, аъзои як гурӯҳ ё як чомеа ба яқдигар вобастаанд ва ба таври мутақобил ниёзманди яқдигаранд ва байнашон пайвандхой инсонию бародарй барқарор аст» [4, 400].

Таърих гувоҳ аст, ки яке аз аслитарин хадафи низомҳои ичтимоий саъю қўшиш барои ҳамбаста гардонидани мардум ва гурӯҳҳо будааст. Имрӯза низомҳои ичтимою сиёсӣ низ муҳимтарин роҳи субот ва пешрафту пүёни чомеаро дар ҳамбастагии ичтимоий мебинанд ва ба ин хотир, саъй доранд байни қавмҳо, қишинҳо ва табакаҳои гуногуни чомеаашон ҳамбастагию баҳампайвастагй падид оварда онро хифз кунанд.

Ба хотири аҳамияте, ки падидаи ҳамбастагии ичтимоӣ дорад он, мавриди таҳқики чомеашиносони классик ва мусоир қарор гирифтааст.

Дар ин мақола саъй шудааст андешаҳои чомеашиносони классики машҳури шарқу гарб дар бораи ҳамбастагии ичтимоӣ ироа гардад. Зеро фаҳму дарки дурусти ҳар мавзӯе ва қудрати таҳлили он вобаста ба дидгоҳҳо ва назариёте дорад, ки дар бораи он баён шудааст.

Томас Гоббс (1588-1679) яке аз тарроҳони назарияи «қарордоди ичтимоӣ» аст. Аз дидгоҳи ў ҳамбастагии ичтимоӣ зодаи қарордоди ичтимоии инсонҳост.

Томас Гоббс дар ибтидо барои тавзеҳи ин ки чӣ гуна афроди як чомеа тан ба қарордоди ичтимоӣ медиҳанд, баҳсро аз вазъи табиӣ ва ҳолати нахустини зиндагии инсон шурӯъ мекунад. Ба бовари ў, инсон он вақт, ки пеш аз соҳти обшинаи ибтидой ва пеш аз шаклгирини чомеа ва давлат зиндагӣ мекард, вазъияти табиӣ дошт. Томас инсони дар ин вазъияти табиӣ қарор доштаро «инсони фитрӣ» меномад, ки дорои сифатҳои зиёдаталабӣ, дурӯғгӯй, палидӣ, шарорат ва даррандагист. Ҷумлаи маъруфи Томас Гоббс, яъне «инсон, гурги инсон аст» гӯёи ҳамин иддио ўст.

Аз назари ў, инсонҳо саранҷом ба ин дарк мерасанд, ки бояд аз вазъи табиӣ хориҷ шаванд ва корҳоеро, ки ба таври худҳохона анҷом медоданд, тарқ намоянд. Бинобарин, чомеа навъе сулҳу созиш аст, ки одамиён ба он таслим мешаванд то битавонанд ба зиндагии хеш идома диханд. Ин сулҳу созиш бар асоси тавоғуқ миёни инсонҳо барқарор мешавад ва «қарордоди ичтимоӣ» ном додар. Инчунин, қонунҳои чомеа ҳосили қарордоди ичтимоӣ аст ва ин қарордод асоси ҳамбастагии ичтимоӣ низ ҳаст [7, 38-41].

Жан-Жак Руссо (1712-1778) низ бо тарҳи назарияи «қарордоди ичтимоӣ» поҳои ҳамбастагии ичтимоиро дар қарордоди нонавиштае медонад, ки аъзои чомеа бо яқдигар доранд. Ў мұтакид аст ҳамаи аъзои чомеа ба гунае бо яқдигар аҳд бастаанд, ки тамоми истеъдодҳою тавоноҳои шахсии худро барои ҳимояти ҳамаҷониба аз дигарон ба кор гиранд. Ин тааҳҳуди ичтимоӣ ҳамон қарордоди ичтимоист, ки сабаби ба вучуд омадани ҳамбастагии ичтимоӣ ва бақои он мегардад [8, 84-85].

Огюст Конт (1798-1857), ки ўро ҳамчун падари илми чомеашиносии гарб мешиносанд, пеш аз ҳар чиз ба ваҳдати ичтимоӣ ва ваҳдати таърихи башарӣ менигарист. Конт ба пайванддиҳандаҳои унсурхой созандай чомеа таваҷҷуҳ дошт, ки иборатанд аз: дин, забон, тақсими кор, итоат аз раҳбар, қарордоди ичтимоӣ, қудрати маънавӣ [6, 34].

Яке аз муҳимтарин назарияпардозони «ҳамбастагии ичтимоӣ» **Эмил Дюркгейм** (1858-1916) аст. Ў ин назарияро дар китобаш «Дар бораи тақсими кори ичтимоӣ» тарҳрезӣ намудааст. Ба назари Дюркгейм тақсими кор ҳарчанд фоидаҳои фаровони иқтисодӣ дорад, аммо нақши асосиаш ин аст, ки байни ду ё чанд нафар хисси ҳамбастагй ба вучуд меоварад. Имрӯза тақсими кори пеҷида, ҳамбастагии ичтимоиро пойдор мекунад, зеро дорои хислати ахлоқӣ аст ва ниёзмандии мо инсонҳо ба ҳамбастагй, ҳамоҳангӣ ва назм ҳам ниёзҳои ахлоқианд.

Дюркгейм дар китобаш ду навъ чомеаро бо ҳам муқоиса мекунад: чомеаи дорои **ҳамбастагии механикӣ** ва чомеаи дорои **ҳамбастагии органикӣ**. Дар чомеаи дорои ҳамбастагии механикӣ тақсими кор ҳолати бисёр ҳам содда ва ибтидой дорад, афроди ин чомеа дар ҷиҳатҳои ахлоқӣ ҳамонандиҳои бисёре бо яқдигар доранд, зеро миёнашон **вичдони ҷамъӣ** ҳукмфармост. Дар ин навъ чомеа, фард ба ҳудаш тааллук надорад ва мешавад гуфт ихтиёраш дар дасти ҳудаш нест, балки комилан ба чомеа тааллук дорад.

Аммо чомеаҳое, ки дорои ҳамбастагии органиканд тақсими кори комилан пешрафтае доранд. Тақсими кори пешрафта сабаби фарқияти афрод аз яқдигар мешавад ва фарқиятҳои тафовутҳо бошад вобастагиҳоро байни афрод ба вучуд меоварад. Бовари Дюркгейм бар ин аст, ки ҳамбастагии барҳоста аз тақсими кори ичтимоӣ нерӯмандтарин ҳамбастагиҳост. Дар ин навъ чомеаҳои вичдони ҷамъӣ ҳаст, вале аҳамияташ рафта-рафта камтар шудан мегирад, арзишҳои ахлоқӣ-ичтимоӣ камрангтар мешаванд. Дар чунин чомеаҳое мө худро дар холи зистан ва кор кардан бо мардуме мейбем, ки дидгоҳҳою боварҳои бисёр мутағовите бо мө доранд.

Албатта Дюркгейм медонист, ки тақсими кори пешрафта таъсири парокандасозӣ ҳам дорад, зеро ҳарҷӣ нақшҳои саноатию меҳнатӣ таҳассуситар шаванд шўриши коргарон низ бештар мешавад, зеро

табақай коргар ба шароити доштаашон розӣ нестанд, балки аз рӯйи ночорӣ ин шароитро мепазиранд ва имкони инки шароити дигаре барои худ ба вучуд оваранд, надоранд. Пас тақсими кор таъсири парокандасозӣ ҳам дорад.

Дюргейм дар ин ҷо ба нақши давлат дар эҷод ва ҳифзи ҳамбастагии иҷтимоӣ таваҷҷӯҳ мекунад, вале хотирнишон месозад, ки давлат набояд бо зӯрӣ чунин ваҳдатеро эҷод кунад. Ӯ ҳатто қонуну қоидаҳоро ҳам ба танҳои таъминкунандай ҳамбастагӣ намедонад. Дар ҷомеаи дорои тақсими кори пешрафта, вичдони ҷамъӣ низ суст шудааст ва нерӯе нест, ки фардро ба гурӯҳу ҷомеа дилбаста нигах дорад.

Дюргейм роҳи ҳалро дар «гурӯҳҳо ё ҳуд синфҳои ҳирфай-таксусӣ» мебинад. Гурӯҳҳо ё синфҳои ҳирфай-таксусӣ воситае миёни давлат ва фард ҳоҳанд буд ва он қудрати иҷтимоию ахлоқиро ҳоҳанд дошт, ки назмро барқарор кунанд, ҳудҳоҳии фардири миҳор намоянд, эҳсоси шадиди ҳамбастагиро байни коргарон ба вучуд оваранд ва монеъ шаванд, ки қонуни ҷангалии «ҳақ бо қавитар аст» ҳукмфармо шавад [9, с. 12, 57, 63, 77, 117, 127, 135, 320].

Дюргейм дар китоби дигараши ба номи «Суратҳои ибтидоии ҳаёти динӣ», ки пурнуфузтарин таҳқиқ дар ҷомеашиносии дин мебошад таъкид намудааст, ки маросимҳои ибодатҳои дастаҷамъии динӣ дар эҷод ва ҳифзи ҳамбастагии иҷтимоӣ нақши қалидӣ доранд. Маросимҳои ибодатҳои дастаҷамъӣ ҳисси ҳамбастагии гурӯҳиро тақвият мебаҳшанд. Ба бовари ӯ, тамоми маросимҳои ибодатҳои дастаҷамъии динӣ як амалкард(функция)-и аслий доранд ва он, афзоиши ҳамбастагии гурӯҳӣ аст.

Аммо Дюргейм бар ин бовар буд, ки бо тавсияу пешрафти ҷомеаи имрӯзӣ таъсиргузории дин суст ва сүсттар мешавад ва тафаккури илмӣ беш аз пеш ҷойгузини омӯзҳои динӣ мегардад ва маросимҳои ибодатҳои динӣ танҳо баҳши ноҷиз аз зиндагии афродро ташкил медиҳад.

Дар аспи IX (дар ибтидои аспи сеюми ҳичҷӣ) гурӯҳе ба номи «**Ихон-ус-сафо**» дар сарзамини Басра ва Бағдод фаъолияти илмии ҳудро шурӯъ карданд. Онҳо масоили ғуногуни фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва гайраро кор карда баромадаанд ва перомуни мавзӯоти ҷомеашиносӣ андешаҳои доранд. Дидгоҳи ин гурӯҳ дар бораи ҳамбастагии иҷтимоӣ ҷунин аст:

1- Ниёзи табии ба ҷомеа; ин гурӯҳ нахустин омили ба вучуд оварандай ҳамбастагии иҷтимоиро ниёзи табиии инсонҳо ба ҷомеа барои бароварда намудани ниёзмандиҳои моддӣ ва маънавӣ медонанд.

2- Тақсими кор; Ихон-ус-сафо корро бо лағзи санъат (саноат) таъбир намудаанд. Қисме аз саноат мисли тиҷорат ва зироат аст ва қисми дигар монанди сиёсат ва мудирият. Дар маҷмӯъ, ҳамаи саноатҳо шаклирии иҷтимоъро зарурӣ мегардонанд ва дар ҷомеа гурӯҳҳои дехқонон, оҳангарон, бозаргонон ва сиёсатмадорон, ки идора намудани умури иҷтимоъ ба дасти онҳост, ба вучуд меоянд. Дар ниҳоят, тақсими кор сабаби ҳифзу нигаҳдории ҳамбастагии иҷтимоӣ мешавад.

3- Пайвандҳои маънавӣ; Ихон-ус-сафо таъкид кардаанд, ки афроди ҷомеа бояд ҷунон эҳсоси отиғӣ ва маънавӣ нисбат ба яқдигар дошта бошанд, ки гӯё як бадану рӯҳ мебошанд. Бо ин ки мардум ҷисман тэъдодашон зиёд аст, аммо бояд рӯҳи ягонаero ташкил диханд. Ин ғуна пайванди маънавӣ аз муҳимтарин омилҳои давомнокии ҳамбастагии иҷтимоӣ аст. Аз назари ин гурӯҳ пайвандҳои маънавӣ бояд ба қадре қавӣ бошад, ки ҳудҳоҳии афрод табдил ба азҳудгузаштагӣ гардад.

Аз назари Ихон-ус-сафо, муҳимтарин пайвандҳои маънавӣ, ки сабаби давомнок ғаштани ҳамбастагии иҷтимоӣ мегардад иборатанд аз: зоҳир намудани ҳуҷабату меҳрубонӣ нисбат ба ҳамдигар, нармрафторӣ бо яқдигар, риояти баробарӣ яъне онҷӣ ки фард барои худ меҳоҳад, барои дигарӣ низ ҳамонро биҳоҳад ва онҷиро, ки барои худ намеҳоҳад барои дигарӣ низ наҳоҳад.

4- Раҳбарияти ақл; гурӯҳи мазкур асолатро ба ақл медиҳанд ва мұтакиданд бартарии ақли раҳбар аз инчо шинохта мешавад, ки сиёсати муносиб нисбат ба тамомии афроди ҷомеа дошта бошад ва бо истифода аз мақоми раёсатии худ тадбири некӯ ба кор бандад, бо инсонҳои дигар ба хубиу некӣ рафтор намояд ва сұннатҳои диниро риоят кунад.

5- Назорат (кантрол); аз назари Ихон-ус-сафо болодастон бояд бар рафторҳои зердастонашон назорат кунанд ва кору бори онҳоро сару сомон диханд ва дар ин бора шойистанок адой вазифа намоянд. Шаҳс бояд нисбати оилааш сиёсати пойдор ва муносибера пеш бигирад, ки дар фазои ҳонавода ихтилоғу носозгорӣ мушоҳидა нашавад. Ҳамчунин назорат ё сиёсати ёрон низ аз аҳамияти болое бархӯрдор аст [5, ч. 1 с. 100, ч. 4 с. 19-23, 126, 170, 260].

Абӯнаср Муҳаммад ибни Тархон, маъруф ба **Форобӣ** (872-950), яке аз ҳакимону файласуфони барҷастаи машриқзамин ва соҳиби осори зиёд дар илми мантиқ, мусиқӣ ва гайра, шарҳиҳондаи китобҳои юнонӣ ва дорои андешаҳои фаровони иҷтимоӣ аст. Ӯ дар заминаи ҳамбастагии иҷтимоӣ низ назарияпардозӣ кардааст.

Форобӣ назараш бар ин аст, ки ҳамбастагии иҷтимоӣ дар як ҷомеа бар пояи хостаҳо, ҳадафҳо, сабку равиши муштарак ва боварҳои ҳамранги мардум ташаккул мейбад. [2, с. 80] Ҳамчунин ӯ рӯйи **муҳабbat** ва **адолат** саҳт таъкид карда аст ва бар ин бовар буд, ки онҷӣ омили пайдоиши ҳамбастагии иҷтимоӣ мешавад муҳабbat аст ва онҷӣ сабаби давомнокиаш мегардад иҷрои адолат аст. Ӯ навишта аст: баҳшҳои табақаҳои муҳталифи ҷомеа бар асари муҳабbatу дӯстӣ ба яқдигар, пайванд меҳӯранд ва ҳамбастагии ба вучуд омада, дар партави адолат ва коргузорони он устувор мегардад.

Ҳамбастагии иҷтимоӣ дар «**ҷомеаи фозила**»-е, ки Форобӣ дар назар дошт аз аҳамияти болое бархӯрдор аст. Ӯ раиси ҷомеаи фозиларо касе медонад, ки дар сояи мудирияташ мардум ба саодату ҳушбахтии ҳақиқиашон мерасанд. Форобӣ барои раиси ҷомеаи фозила вазифаҳоеро баршумурда аст, ки агар онҳоро анҷом дихад ҳамбастагии иҷтимоӣ ба вучуд омада ва бодавом мегардад. Он вазифаҳо

Мұхаққиқ

чүнинанд: 1- мудирияти низоми ичтимой; 2- әңдөр ва ҳифзи сифатхои писандидаи ахлоқӣ; 3- вогузор кардани мансабҳои давлатӣ ба шахсони лаъқатманд; 4- роҳнамой барои шинохт ва дастёбӣ ба хушбахтии ҳақиқӣ; 5- мучозоти афроди бадкирдор ва чинояткор [3, с. 45-47, 70-72].

Абӯзайд Абдураҳмон ибни Ҳалдун, маъруф ба **Ибни Ҳалдун** (1332-1406), сиёсатмадор, таърихнигор, инсоншинос, фақеҳ, файласуф ва аввалин чомеашиноси ҳақиқӣ аст.

Мұхимтарин назария дар чомеашиносии Ибни Ҳалдун ин ҳамbastагии ичтимой аст. Ў асоси ҳамbastагиро дар муносибатҳои қабилай ва хонаводагӣ доиста, ки ба сабаби робитаҳои наздики афроди як қабила, шиддат меёбад.

Ибни Ҳалдун дар муқаддимаи китоби таърихаш илдаи поярезии илми наверо кардааст ба номи «**иљм-ул-имрон**» яъне илм дар бораи зиндагии ичтимой. Назарияи ҳамbastагии ичтимои ӯ дар зимни тавзеҳи ин илм равшан мегардад.

Аз назари Ибни Ҳалдун «имрон» ҳамон «ичтимоъ ё чомеа» аст, ки бар пояи ниёзҳои зистӣ-ичтимои устувор мегардад. Дар ин бора чүнин тавзеҳ додааст:

Инсон дорои сиришти маданий аст, яъне ночор аст ичтимое ташкил дихад... инсонҳо ногузиранд бо яқдигар ҳамкорӣ кунанд... зоро Худои Таъоло сиришти ҳар як инсонро чунон оғарида аст, ки барои идомаи зиндагии худ ниёzmanди ҳамкорӣ ва ҳамёри бо дигарон аст. Бинобар ин, ичтимоъ барои инсон ҳаётан зарурист... Аммо инсонҳо байд аз ташкили зиндагии ичтимоӣ пойро аз маҳдудаи шахсиашон фаротар мегузоранд ва ба молу сарвати дигарон таҷовуз карданро сар мекунанд. Зоро ба бовари Ибни Ҳалдун инсон мавҷуде аст дорои ҷиҳатҳои зиддиятноки некӣ ва байд. «Ситамгарӣ ва таҷовуз ба яқдигар, ки дар миёни башар ривоҷ дорад» ва «дар табии ҳайвонии инсон сиришта шудааст» ва «аз ҳамаи хислатҳо ба одам наздиктар аст» сабаб мешавад, ичтимои башарӣ дучори қашмакашу даргирӣ гардад [1, 77-79, 239-240].

Дар ин марҳила, ба бовари Ибни Ҳалдун, барои ҳифзи ҳаёт лозим аст, ки майлу ҳавасҳои ҳайвонии инсонҳо маҳдуд карда шавад ва робитаҳои онон назм ёбад. Чомеа танҳо вақте ҳифз мешавад, ки инсонҳо таҳти ҳокимияти фарди қавитарин ва тавонотарин дароянд. Дар шаҳрҳои хурду бузург давлат ва фармонравоён аз таҷовузкориҳо пешгири мекунанд ва аз тариқи қоидаю қонунгузорӣ чунон зердастони ҳешро мутеъ месозанд, ки наметавонанд ба яқдигар дастдарозӣ ва таҷовуз кунанд. Пас, инсонҳо бо нерӯи иҷбор ва тасаллuti ҳоким, аз ситамгарӣ ба яқдигар манъ мешаванд, магар он ки ситамгарӣ аз тарафи ҳуди ҳоким оғоз гардад.

Сипас Ибни Ҳалдун ба масъалаи «**асабият**» мепардозад, ки нуқтаи марказии назарияи ҳамbastагии ӯ ба хисоб меояд. Асабият дар асл ба маънои пайванди ҳешовандӣ аст, ҳарчанд дигар пайванҷо мисли ҳамдинӣ, ҳамсавгандӣ, гуломон ва тарбиятёфтагони қавмиро низ дар бар мегирад. «Асабият» аз назари Ибни Ҳалдун меҳвари ҳар гуна суботу пойдорӣ ва ё таҷаввулу дигаргунҳои ичтимоист. Ў дар ин бора навиштааст:

Ҳимоя, дифоъ, тавсиаталабӣ ва ҳар навъ ҷамъомад ва иттифоқе, аз роҳи асабият муюссар мешавад [1, 234].

Яъне асабият аз нуқтаи назари Ибни Ҳалдун бавуҷудоваандай он навъи хоссе аз ҳамbastагии ичтимоист, ки фард дар чомеа ба таври комил ҷазб мешавад ва рӯҳияи ҳиммати ягона дар он ҳукмфармо мегардад. Асабият метавонад меъёре барои истехком ва қудрати гурӯҳҳои ичтимоист. Асабият аз дидгоҳи ӯ, вобастагии фикрию ҷисмию як фард ба чомеаи ҳеш аст.

Хулоса, яке аз унсурҳои зарурии зиндагии ичтимоӣ, ҳамbastагии аъзои чомеа аст. Ба хотири аҳамияти ҳамbastагӣ, чомеашиносони классик ва мусоир онро таҳкиқ карда баромадаанд. Аз дидгоҳи Томас Гоббс ва Жан-Жак Руссо ҳамbastагии ичтимоӣ зодай қарордоди ичтимоии инсонҳост. Оғюст Конт унсурҳои ичтимоӣ монанди дин, забон, тақсими кор, итоат аз раҳбар, қарордоди ичтимоӣ ва қудрати маънавиро омили ҳамbastагӣ медонист. Аз назари Эмил Дюркгейм имрӯза тақсими кори печида, ҳамbastагии ичтимоиро пойдор мекунад. Ў ибодатҳои дастаҷамъии диниро низ дар әңдөр ва ҳифзи ҳамbastагии ичтимоӣ мухим медонист. Гурӯҳи Ихвон-ус-сафо омилҳои ҳамbastагии ичтимоиро ниёзӣ табиии инсонҳо ба чомеа, тақсими кор, раҳбарияти ақл, назорат, пайванҷои маънавӣ монанди муҳаббату меҳрубонӣ, нармрафторӣ ва риояти баробарӣ медонанд. Форобӣ бошад бар ин бовар буд, ки аъзои чомеа бар асари муҳаббату дӯстӣ ба яқдигар, пайванд меҳӯранд ва ҳамbastагии ба вучуд омада, дар партави адолат устувор мегардад. Ибни Ҳалдун асоси ҳамbastагии ичтимоиро дар асабият медонист. Асабият яъне муносибатҳои қабилай, ҳешовандӣ, ҳамдинӣ, ҳамсавгандӣ ва гайра.

Адабиёт:

1. Абдураҳмон ибни Ҳалдун, Муқаддимаи «Ал-ибар ва дивон-ул-мубтадии вал-ҳабар фӣ торихил-арabi вал-барбар ва ман осараҳум мин завиш-шаънил-акбар», чопи дуюм, Бейрут, интишороти Дорул-Фикр, 1988.
2. Абунасри Форобӣ, Китоб-ус-сиёсат-ил-маданийя ал-мулаққаб бимабодиил-мавҷудот, чопи дуюм, Бейрут, интишороти Дор-ул-машриқ, 1993.
3. Абунасри Форобӣ, Фусулу мунтазамиа, чопи дуюм, Бейрут, интишороти Дор-ул-машриқ, 1993.
4. Ален Бироу, Фарҳанги улуми ичтимоӣ, тарҷумаи Бокири Соруҳонӣ, чопи чаҳорум, Техрон, интишороти Кайхон, 1380 ҳ.ш.
5. Ихвон-ус-сафо, Расоилу Ихвон-ус-сафо ва халлон-ул-вафо, чопи аввал, Бейрут, интишороти Ад-дорул исломийя, 1992. Ва Бейрут, интишороти Дору содир, 1999.

6. Люис Козер, Зиндагӣ ва андешаи бузургони ҷомеашиносӣ, тарҷумаи Муҳсини Сулосӣ, ҷониши понздаҳум, Техрон, интишороти Илмӣ, 1388 ҳ.ш.
7. Томас Гоббс, Левиафан(Leviathan), тарҷумаи Ҳусайнӣ Баширӣ, ҷониши сеюм, Техрон, интишороти Най, 1384 ҳ.ш.
8. Ҷӣ. Эйч. Абраҳамс, Мабонӣ ва рушди ҷомеашиносӣ, тарҷумаи Ҳасан Пӯён, ҷониши дуюм, Техрон, интишороти Чопаҳш, 1369.
9. Эмил Дюркгейм, Дар бораи тақсими кори иҷтимоӣ, тарҷумаи Бокирӣ Парҳом, ҷониши аввал, вироиши дуюм, Техрон, интишороти Нашри марказ, 1381 ҳ.ш.

Калидвожаҳо: ҳамbastagии иҷтимоӣ, ҷомеа, фарӯд, вобастагии мутақобил, ҷомеашиносони классик, пайвандҳои инсонӣ-маънавӣ, қарордоди иҷтимоӣ, тақсими кор, виҷдони ҷамъӣ, табииати инсон, муҳаббат, адолат, таҷовуз, асабийат.

Аннотация

СОЦИАЛЬНАЯ СОЛИДАРНОСТЬ С ТОЧЕК ЗРЕНИЙ КЛАССИЧЕСКИХ СОЦИОЛОГОВ

Одним из важнейших элементов социальной жизни является солидарность членов общества. Учитывая важность социальной солидарности, классические и современные социологи изучили ее. С точки зрения Томаса Гоббса и Жана-Жак Рассо социальная солидарность является результатом социального договора людей. Огюст Комт считал социальные элементы, такие как религия, язык, разделение труда, подчиняться лидеру, общественный договор и духовная сила, фактором солидарности. Что касается Эмила Дюркгейма, разделение труда усиливает социальную солидарность. Он считал религиозные церемонии фактором стабильности солидарности. Ихвон-ус-сафа (Братья Чистоты) считают естественную потребность людей в обществе, мониторинг и разделение труда как факторы социальной солидарности. Аль-Фараби считал, что члены общины связаны любовью друг к другу, а социальная солидарность основана на соблюдении справедливости. Ибн Халдун считал основу социальной солидарности в «асабийя». Асабийя по Ибн Халдуну является результатом социального общения, длительных знакомств, товарищеских отношений и племенных, родственных и религиозных связей.

Ключевые слова: социальная солидарность, общество, индивидуум, взаимозависимость, классические социологи, человеческие духовные связи, общественный договор, разделение труда, общественная совесть, природа и сущность человека, любовь и доброжелательность, правосудие, посягательство, асабийя.

Annotation

SOCIAL SOLIDARITY FROM THE POINT OF VIEW OF CLASSICAL SOCIOLOGISTS

One of the most important elements of social life is the solidarity of members of society. Given the importance of social solidarity, classical and modern sociologists have studied it. From the point of view of Thomas Hobbes and Jean-Jacques Rousseau, social solidarity is the result of the social contract of people. Auguste Comte considered social elements such as religion, language, division of labor, submission to a leader, social contract, and spiritual power to be a factor of solidarity. As for Emil Durkheim, the division of labor strengthens social solidarity. He considered religious ceremonies to be a factor of stability and solidarity. Ikhwan-us-Safa (Brethren of Purity) is considered a natural need of people in the community, monitoring and the division of labor as factors of social solidarity. Al-Farabi believed that members of the community are bound by love for each other, and social solidarity is based on respect for justice. Ibn Khaldun considered the basis of social solidarity in "asabiyya". Asabiyya according to Ibn Khaldun is the result of social communication, long-term acquaintances, companionship, and tribal, kinship, and religious ties

Keywords: Social solidarity, society, individual, interdependence, classical sociologists, human spiritual links, social contract, division of labor, public conscience, human nature, kindness, justice, encroachment, asabiyyah.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Хайрулло, магистранти соли дуюми кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Бердиев Ш.

Сведения об авторе: Файзуллоев Хайрулло, магистрант второго курса кафедры философии ТГПУ имени Садриддина Аини.

Научный руководитель: Бердиев Ш.

About the author: Fayzulloev Khayrullo, the 2nd year of Magister Student in the Department of Philosophy of TSPU named after Sadriddin Aini.

АҲМАДИ ДОНИШ – ТАҲКИМБАХШИ МУНОСИБАТХОИ ДИПЛОМАТИИ АМОРАТИ БУХОРО

Аҳмади Дониш аввалин шахсиятест ифодакунандаи тояҳои ислоҳоти соҳти сиёсии Аморати Бухоро, тарафдори фано ва сукути суполаи манғития, мунаққиди оташинсухан ва фошкунандаи сирру асрори амиру дарбориён, бедодгарии муллоёну сарватмандони иртиҷоӣ, тарғиботчии маданияти дунявӣ, ки ба Россия ва маданияти ў бо хайрҳоҳӣ назар менамуд, мутафакире, ки дар асарҳояш ахволи вазнини мардуми хонии Бухороро равшан ва ҳаққонӣ тасвир кардааст, ба шумор меравад.

Ў, ки бештар сафорати Аморати Бухороро ба Россия ҳамроҳи мекард, дар таҳқими муносибатҳои дипломатии байни ин ду кишвар саҳми беандозаи худро гузоштааст. Аҳмади Дониш дар китоби худ «Наводир-ул-вақоэй» таъқид бар он дошт, ки ҳайати сафорати Бухороро ба Россия шахсони камсавод, аз сиёсат дур, бемаърифат ва монанди инҳо роҳбаладӣ менамуданд.

Аҳмади Дониш таҳминан соли 1855 ба дарбори амир Насрулло роҳ меёбад ва меъмору мӯҳандиси дарбор таъйин мегардад. Ба дарбори амир ҳамчун ҳаттот ва наққош кор карда, ҳамчун донишманд шӯҳрат пайдо кардааст. Дониш дар давоми фаъолияти дарбориаш се маротиба дар ҳайати сафорати аморати Бухоро ба Россия сафар мекунад. Ў зимни ин сафарҳои худ ҳолати тараққиёти кишвари Россияро нағз меомӯзад ва хотираҳояшро дар «Наводир-ул-вақоэй» акс менамояд. Орзӯи вай ин буд, ки Бухорой феодалӣ низ кишвари пешрафта гардад.

Амир Насрулло августи соли 1857 ба шаҳри Петербург ҳайати сафорате фиристода, ба он шахсан Донишро ба сифати мирзо (котиб) дохил намудааст. Ҳайати сафирон дар аввал аз 40 нафар иборат буданд. Мақсади асосии фиристодани чунин ҳайат ин расонидани таъзияи ҳукумати Бухоро нисбати марги подшоҳи Россия Николаи I ва муборакбодии ба таҳт нишастани Александрии II буд. Вале ҳукумати подшоҳии Россия ба қабули чунин ҳайати калон розигӣ надод. Бинобар ин, аз ҳайат чор нафар (аз чумла Дониш)-ро низ интиҳоб намуда, ба шаҳри Петербург фиристоданд. Боқимондаи ҳайат бошанд, бо раводиди мутасаддиён аз Оренбург ба Бухоро баргаштанд [1, 207].

Аз нигоштаҳои Дониш маълум мегардад, ки ў дар Петербург, мувофиқи супориши амир ба гайр аз адой вазифаи котиби, боз аз вазъи иқтисодию сиёсии Россия ба хубӣ огоҳ гардида, баъди сафар бояд натиҷаи мушоҳидаҳояшро ба худи амир нақл менамуд. Ў дар шаҳри Петербург давоми ду моҳ иқомат намудааст. Дар ин муддат вай бо ҳаётӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва маҳсусан фарҳангии маркази императории Рус, ба қадри имкон аз наздик шинос шуд.

Ҳайати сафирон 10 январи соли 1858 аз Петербург ба Москва, 23 майи ҳамон сол аз Оренбург ба Бухоро раҳсипор шуданд. Ҳангоми ин сафар онҳо ба гайр аз шаҳрҳои номбурда боз бо шаҳрҳои Нижний Новгород ва Қазон низ шинос гардиданд. Дониш баъди бозгашт оиди пешрафтҳои иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангии Россия ба амир ва ахли дарбор аҳборот дод.

Бояд қайд кард, ки шартномаи 23 июняи соли 1868 байни Россия ва аморати Бухоро, ки дар Зирабулоқ баста шуда буд, барои Бухоро хеле гаронӣ мекард. Маҳсусан, аз даст додани шаҳри Самарқанд ва заминҳои атрофи он бо болооби Зарафшон, инчунин, супоридани товони ҷанг бори ниҳоят вазнин буд. Маҳз бо мақсади сабуктар намудани шартҳои ҳамин шартнома, амир Музаффар лозим донист, ки ба шаҳри Петербург ҳайати нави сафиронро иборат аз чор нафар, бо сарварии писари 12 солаи худ - Абдулфатоҳ фиристад. Амир то ин лаҳза ба кору фаъолияти Дониш аҳамият надода буд. Инак, амир ҳангоми ба Россия фиристодани ҳайати нави сафирон Донишро боз ба сифати котиб шомил намуд [2, 331].

Ҳайати сафирон 29 августи соли 1869 аз Тошкент ба Оренбург ва 2 октябр аз Москва ба Петербург раҳсипор шуданд. Онҳо тақрибан ду моҳ дар Петербург буда, аввали соли 1870 ба ватан баргаштанд ва 9-10 феврали ҳамон сол ба Тошкент расиданд. Дар ин сафар ў ҳангоми мулоқотҳои расмӣ ва гайрирасмӣ худро ҳамчун ҳодими масъули давлатӣ нишон дода, соҳиби эҳтирум боварии ахли дарбори ҳукумати подшоҳӣ гардидааст. Чунин муваффақияти Донишро дар ҳайати сафорат ба эътибор гирифта, баъди баргаштани ў ба Бухоро амир Музаффар ба вай унвони фахрии илмии дарборӣ, яъне «урок»-ро дода, яке аз мансабҳои муҳими дарборро низ пешниҳод намуд. Вале ў бо баҳонаи он, ки гӯё аз иштироқаш дар корҳои идоракунӣ фоидае намешавад, аз мансаби пешниҳодшуда даст кашид ва зарур шуморид, ки андешаҳояшро оиди соҳт ва тарзи беҳтари давлатдорӣ ба қалам дихад [2, 209].

Сафари Петербург дар пеши чашми Дониш як чаҳони нав кушод. Ҷавоне, ки дар муҳити тираи асримиёнагии Бухоро ба камол расида, он ҷо ҳамеша роҳи равшане ҷустуҷӯ менамуд, ба мамлакате омад, ки на танҳо аз ҷиҳати пешрафти ҳаёти маданий ва иқтисодӣ, инчунин бо тараққиёти таърихии худ аз Бухори феодалий чанд аср муқаддамтар буд. Ҳам усули идораи давлатӣ ва ҳам биноҳои мӯҳташами тару тоза, ҳам шишту ҳези табақаи аъёну ашроф, ҳам театру сурудхонӣ – ҳамагӣ барои Дониш як чаҳони нав буданд. Вале ӯ аз ҳамаи ин на ҳайрону мабҳут гашт, балки дар қалбаш боварӣ ва орзӯе пайдо кард, ки ҳамаи инро дар қиҷвари худ бунёд кардан мумкин аст. Ӯ бо ҳаяҷон ва таассути пурзӯре ба Бухоро баргашт, яқин дошт, ки танҳо як ҳикояи ин «аъҷуба ва мӯъчиҳои» қувваи инсонӣ амир ва муқаррабони ӯро, ки ҳашамати зоҳирӣ дарбориашонро дар назди ҳалқ қувваи шикастназари салтанати амирий дар ҷаҳон медонистанд, ҳеч набошад дар ҷунбиш меорад, онҳоро водор мекунад, ки аз хунрезӣ ва ғораткуниҳо даст кашида, ба ободонии мамлакат ва некӯаҳволии ҳалқ бикӯшанд [1, 331].

Аз мутолиаи асаҳрои ҳамасрони Дониш бармеояд, ки дар солҳои ба таҳти шоҳӣ нишастан ва ҳукмронӣ намудани амир Музаффар ӯ дар дарбор будааст. Шӯҳрати олимӣ ва шоирии вай дар ин давра на танҳо дар доираи дарбор, балки дар байни аҳли адабиёт ва санъати он замон торафт меафзуд.

Аҳмади Дониш бо ҳар роҳ қӯшиш менамуд ба амир Музаффар он чизро талқин намояд, ки салоҳи кори мамлакат пеш аз ҳама дар ривоҷи илму маърифат, бисёрии аҳли илму адабиёт аст. Дар ин ҷо аз қасидаи машҳури ӯ, ки ба ин амир бахшида шудааст, чанд порча овардан ба мақсад мувоғиқ аст. Дониш дар ин қасидаи худ, бар ҳилоғи одати бисёр шоирии дарборӣ, ки амиру салтанати ӯро бо мадҳу ситоишҳо ба осмон мебардоштанд, пеш аз ҳама диққати амирро ба қадр намудани аҳли илму ҳунар ҷалб намуда, аз аҳволи бади ҳуду дигар равшанзамирон шикоят мекунад.

Масъалаи рушд ва пешрафти муносибатҳои дипломатии Аморати Бухори асаҳрои XIX ва XX –ро бо Россияи подшоҳӣ аслан ба Аҳмади Донишро мансуб дониста, бо дарназардошти маводҳои дастрасшуда муфассалтар шарҳ дода истода, мо қӯшиш намудем андешаҳои пешқадамонаи ин мутафаккиро, ки моҳияти ибратбаҳш дар ҷодаи тартиби давлатдорӣ доранд, нишон дихем.

Омӯзиши ин масъала дар якҷояйӣ бо заминай воқеии иҷтимоӣ-сиёсӣ бо структураи иҷтимоӣ, аз ҷумла бо дин, соҳт ва ҳолати ҳусусиятҳои миллию сиёсӣ имконият дод ҳусусияти объекти омӯзишро аз нигоҳи Аҳмади Дониш муайян намоем.

Мо қӯшиш намудем, ки ба мавзӯи интиҳобшуда ҷизи наве ворид кунем, дар асоси маълумотҳои ҷамъкардашуда ҳулосаҳои лозимӣ барорем, ки метавонанд зимни масъалағузорӣ, аз ҷумла, зимни ҳалли масъалаҳои равобити Аморати Бухоро ва Россияи подшоҳӣ, сиёсати ҳориҷии ин қиҷвар ва масъалаҳои иҷтимоӣ - сиёсӣ муғиф башанд.

Ҷараёни ба Истиқлолият соҳиб шудани ҷумхурӣ нишон дод, ки дар давраи гузариш идеологияҳо қувваи пешбарандай сиёсат мешаванд, менталитети ҷамъиятро тағиیر медиҳанд ва ҳусусияти ҳаракати баъдинаро пешакӣ муайян месозанд. Умуман, дар идеологияи сиёсӣ тафаккури иҷтимоии марҳилаи таъриҳӣ аён шуд, ки Истиқлолият ва соҳибҳиёрии комил ном гирифт.

Аслан, табиист, ки барои ташаккули ҷаҳонбинӣ ва афкори маорифпарварию ислоҳотҳои Аҳмади Дониш сафарҳои ба Россия кардааш таъсири бузург расонида буд. Вай то ин вақт дар бораи ободиу пурқудратӣ, тарзи давлатдории мардуми рус ва як қувваи бунёдкорона доштани хиради инсон тасаввур накарда буд. Бинобар ин, адабиётшинос Расул Ҳодизода бо мақсади ниғориши ҳаракат ва ташаккули ҷаҳонбиниву афкори иҷтимоию сиёсии Дониш мақсади идеяии хешро ба дардҳои ватанҳоҳии ӯ ҳамовоз мегардонад

Адабиёт:

1. Аҳмади Д. Наводир-ул-вақоєъ. Китоби 1. – Душанбе, 1988.
2. Аҳмади Д. Наводир-ул-вақоєъ. Китоби 2. – Душанбе, 1989.
3. Аҳмади Д. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоєъ». – Столинобод, 1957.
4. Аҳмади Д. Асаҳрои мунтаҳаб. – Душанбе, 1959.
5. Аҳмад М.Д. Рисола ё муҳтасаре аз таърихи салтанати ҳонадони манғития. – Душанбе: Сарват, 1992. – 100 с.
6. Аҳмад Д. Путешествие из Бухары в Петербург. – Душанбе, 1960.

Калидвозажо: Аморати Бухоро, тоҷикон, Россия, Насруллоҳ, Император, Тошкент, Самарқанд, Диззах, Козимбек.

Аннотация

**АХМАД ДОНИШ ПРЕДШЕСТВЕННИК ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ
БУХАРСКОГО ЭМИРАТА**

Автор в своей статье рассматривает личность Ахмада Дониша как предшественника дипломатических отношений Бухарского Эмирата. Автор на основе достоверных материалов и ценных архивов изучает данную тему и в ходе своего исследования выявляет, что основные личностные качества Ахмади Дониша ясно описываются в работах Садриддина Айни.

Ключевые слова: *Бухарский Эмират, Саманиды, таджики, Россия, Эмир Насрулла, Император, Ташкент, Самарканд, Джиззах, Козимбек.*

Annotation

**AHMAD DONISH AS A PREDECESSOR OF DIPLOMATIC RELATIONS
OF THE EMIRATE OF BUKHARA**

The author in his article considers the personality of Ahmad Donish as the predecessor of diplomatic relations of the Emirate of Bukhara. The author studies this topic on the basis of reliable materials and valuable archives and in the course of his research reveals that the main personal qualities of Ahmadi Donish are clearly described in the works of Sadriddin Aini.

Keywords: Ahmad Donish, Nasrulla, East, Arabians, Koran, Stone, Nasir, Bukhara, Kozimbek, Dzhizakh, Samarkand, Emperor, Tashkent.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонова Зулайхо, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: профессор Пирамшоев Ҳ.

Сведения об авторе: Алимардонова Зулайхо, магистранка второго года обучения исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: профессор Пирамшоев Ҳ.

About the author: Alimardonova Zulaykho, the 2nd year of Master Student in the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ОМЎЗИШИ ТОПОНИМИКАИ КЎЛОБ ДАР РОМАНИ «ДОХУНДА» - И САДРИДДИН АЙНӢ

Кўлоб – шаҳр дар вилояти Хатлон. Санай ташкил шудани шаҳр – 1.01.1934. Санай ташкил шудани ноҳия – 23.11.1930. масоҳаташ – 276 км². Марказаш – шаҳри Кўлоб. Масофа аз Кўлоб то Бохтар – 190 км, то Душанбе – 204 км. Чамоатҳои деҳот – 4. Деҳаҳо 63. [3, 197] чунин омадааст дар китоби «Тақсимоти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Кўлоб яке аз шаҳрҳои қадимтарин ва дорои фарҳанги бой буда, бо осори гаронбаҳои таърихии худ машҳури чаҳон гаштааст. Ин мулки аз азал кўҳан чандин маротиба зери лашкаркашиҳо ва таллаву торочи аҷнабиҳо гашта, гоҳ мустақил ва гоҳ ниммустақил будааст. Натиҷаҳои бостоншиносон гувоҳ аст, ки хатлонзамин ба дастдарозиҳои Ҳоқони Чину қайсари Рум, хулафои арабу амирони Мангития гирифтор гардида, гарчанде, ки ба ҳаробазор табдил дода шуда буд vale сонитар ободу зебо гаштааст. Оид ба таърихи пайдоиши шаҳри Кўлоб дар Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. З. чунин гуфта шудааст:

«Татқиқотҳои археологӣ нишон медиҳад, ки ҷои ҳозираи Кўлоб ҳанӯз аз давраҳои аспи санг маскун будааст. Дар асрҳои VI – IV то мелод Кўлоб ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён доҳил мешуд. Дар аспи IV то мелод Искандари Мақдунӣ бо мақсади пурзӯр кардани иқтидори ҳарбию иқтисодии худ дар наздикии Кўлоби имрӯза бо номи Искандари Ақсу шаҳре бунёд намуд. Кўлоб дар аспи II то мелод ба ҳайати Тахористон, асрҳои I – VIII паси ҳам дар тасарруфи Қушониён, Ҳайтолиён ва Ҳоқони Турк буд. Соли 734 онро арабҳо ишғол намудаанд. Дар аспи IX ба ихтиёри давлати Сомониён гузашт. Асрҳои X – XII шаҳр ба дараҷаи тараққиёт расид, vale истилогарони мугул (аспи XIII) Кўлобро мисли дигар шаҳрҳои Осиёи Миёна ба ҳароба табдил доданд» [4, 561].

Муаллифи китоби «Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз» Голиб Фоибов оид ба мавзеъи ҷойгиршавии Кўлоби кӯҳан аз асарҳои «Шарафномаи шоҳӣ» - и Ҳофизи Таниши Бухорӣ ва «Зафарнома» - и Бадриддини Каширий иқтиbos оварда чунин мепиндорад, ки «шаҳри Кўлоб камаш 5 – 6 км болотар аз шаҳри Кўлоби имрӯза дар шарқи он дар мавзеи Тебалай воеъ буда бошад» [1, 379].

Аз гуфтаҳои Голиб Фоибов ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳудуди таърихии шаҳри Кўлоб на дар ҳудуди имрӯзи шаҳри Кўлоб будааст балки дар ҳудуди деҳаи Тебалай ҷойгир будааст. Инчунин дар қисмати шарқии деҳаи Тебалай теппае ҷой гирифтааст, ки онро мардуми маҳаллӣ «қалъа» меноманд. Дар ҳусуси номи қалъаи Кўлоб муаллифи китоби «Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз» Голиб Фоибов, ки аз китоби «Шарафномаи шоҳӣ» - и Ҳофизи Таниши Бухорӣ иқтиbos овардааст мегӯяд, ки қалъаи Кўлоб Надим ном доштааст. Инчунин ба ақидаи Голиб Фоибов қалъаи Кўлоб ҷои бекнишин буда, аз онҷо истода бекигарии Кўлобро идора мекардаанд. Хотирнишон месозем, ки дар наздикии деҳаи Тебалай дарёчае низ вучуд дорад бо номи дарёи Тебалай, ки заминҳои гирду атрофи шаҳр ва сокинони он ба оби ошомиданӣ ва оби полезӣ таъмин карда мешаванд. Ба ақидаи Голиб Фоибов деҳаи Тебалай то солҳои 30 – 50 – уми аспи XX яке аз деҳаҳои ободу забо ва қалони шаҳри Кўлоб ба шумор мерафтааст. Сабаби парокандашавии мардуми деҳаро Голиб Фоибов чунин шарҳ додааст:

«... Баъд аз он ки дар натиҷаи омадани селҳои қалон дар солҳои 50 – 60 – уми аспи XX сатҳи маҷрои Оби Тебалай дар натиҷаи шусташавӣ нисбат ба сатҳи ҷӯйбор якчанд метр паст гардид, об дигар ба ҷӯйбори мазкур набаромад. Файр аз ин, чи тавре қайд намудем, идораи «Водоканал» - и мазкур дар ҳамин мавзӯъ тамоми оби дарёчаро барои эҳтиёҷоти шаҳри Кўлоб гирифт. Ана ба ҳамин сабабҳо асосан набудани об, мардум аз Тебалай кӯчida ба ҷойҳои дигар рафтанд» [1, 381].

Чихеле ки дидем сабаби парокандашавии мардуми деҳаи Тебалай ду чиз будааст яке селҳои пайдарпайе, ки дар солҳои 50 – 60 уми қарни гузашта ва дигаре аз ҷониби ҳукумати шаҳри Кўлоб соҳтани «Водоканал» - и шаҳрие, ки мардуми шаҳрро ба оби ошомиданӣ таъмин кардан будааст мебошад. Гарчанде, ки имрӯз деҳаи Тебалай вучуд дошта бошад ҳам vale мисли он Тебалайи солҳои 50 – 60 – уми садаи гузашта қалон нест.

Шаҳри Кўлоб дар замони давлатдориҳои гуногун рушд карда, гоҳ мустақил, гоҳ ниммустақил буда, шоҳони он кӯшиш мекарданд, ки истиқлолияти ҳудро то ҳади ниҳоҳи нигоҳ доранд. Дар замони ҳуҷуми арабҳо мардуми он мӯқовимати саҳт нишон дода, тавонистанд, ки сарлашкари араб Асад ибни Абдуллоҳро дар соли 737 шикаст диханд ва ин саркардаи араб

Мұхаббат

шармандағар шикаст хүрда ба тарафи Балх гуреҳт. Дар замони давлатдории Сомониён Күлоби бостонй ба яке аз шаҳрҳои ободу зебо табдил ёфта, абармадони зиёдеро низ ба воя расондааст.

Пас аз харобихои мугулҳо дар ибтиди аспи XIV Күлоб тобеи давлати Темуриён гардид. Дар охири аспи XVIII ибтиди аспи XIX муборизаҳои хони Қундуз ва Ҳўқанд барои Күлоб сар шуда, билохира дар соли 1870 амири Бухоро Музаффархон Күлобро тобеи аморати Бухоро кард. То ғалабай Инқилоби Бухоро (2 сентябри соли 1920) Күлоб ҳамчун бекигарии Күлоб шинохта мешуд. 15 марта соли 1921 дар Күлоб Ҳокимияти Шўравӣ барқарор карда шуд.

Аз ҳама давраи ҳассосе, ки мардуми Күлоб талаву тороч шуданд ин ба давраи ҳуқронии сулолай мангитияи аморати Бухоро рост меояд. Дар ин давра амирони мангития ва ҳусусан намояндаҳои онҳо бек, қозӣ, миршаб, оқсақол ва амсоли инҳо ҷабру зулми гушношунид нисбати мардуми маҳлӣ мекарданд, ки боиси ҳашму ғазаби омма гардида, дар натиҷа шўришҳои хурду бузург ба амал омаданд. Бузургтарин шуриш дар ин давра шўриши Восеъ (1888) дар бекигарии Балҷувон буд, ки дар як мудати қўтоҳ атрофи бекигарии Күлобро низ фаро гирифта буд.

Роҷеъ ба истилоҳи калимаи «Күлоб» ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Дар китоби Девонақулов А «Асрори номҳои қишвар» оиди калимаи «Күлоб» чунин овардааст:

«Истилоҳи «Күлоб» ғайри маънни маъмурӣ яъне «кӯл» ва «об» боз маъноҳои дигаре дорад, ки ҷолиби диққат аст. Мавқеъ дорад, ки хотирнишон кунем, баъзеҳо ба тариқи «Гулоб» вучудиёт доштани «Күлоб» - ро талқин менамоянд. Возеҳ аст, ки истилоҳи «Күлоб» аз калимаи соддай «кӯл» ва «об» таркиб ёфтааст» [2, 193].

Дар воқеъ Күлоб дар водии дарёи Яхсу, дар баландии 580 м аз сатҳи баҳр воқеъ гаштааст, ки қисми зиёди онро қўҳҳо ишғол кардаанд. Инчунин дар гирду атрофи Күлоб кӯлу ҷашмаҳои зиёд мавҷуд аст, ки Күлобро ба як қўли об табдил додааст. Мисоли возеҳу равшане, ки дар дехаи Қайнар (наздикии шаҳри Күлоб) кўле вучуд дорад, ки дар асрҳои IX – XI ба воситаи лўлаҳои сафолӣ ба маркази Ҳатлон шаҳраки Ҳулбук (асрҳои IX – XI) хати оби нӯшокӣ қашонда шудааст.

Давраи рушд ва тараққиёти Күлоб аз солҳои 20 – уми аспи XX маншаъ гирифта яку якбора дар тамоми соҳаҳои шаҳр дигаргуниҳо ба вучуд омадаанд. Алалхусус соҳтмони роҳҳои автомобилгарди Душанбе – Күлоб, роҳи оҳани Душанбе – Қурғонтеппа – Күлоб аҳамияти маҳсус доранд барои рушди инфрасоҳтори шаҳр. Дар даврони собиқ Иттиҳоди Шўравӣ як чанд корхонаҳои хурду қалон ба монанди корхонаи истеҳсоли орд, равған, масолеҳи соҳтмонӣ, ҳўрокворӣ ва ғайра, ки барои иқтисодиёти шаҳр мусоидат намуданд. Ҳамзамон соҳтмони биноҳои давлатиу маъмурӣ: осорхона, китобхона, клубҳо, боғи фарҳангӣ – фароғатӣ, қўдакистону дабистон, коллекҷои тиббию техникӣ ва Донишгоҳи давлатии Күлоб ба номи А. Рӯдакӣ (соли 1953) дар баланд бардоштани маърифатнокии аҳолӣ хидмат мекунанд.

Дар замони соҳибистиклолии мамлакат ба рушду тараққиёти шаҳр ва алалхусус ба омӯзиши ёдгориҳои таърихии он диққати ҷиддӣ дода, бо ташабbusи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати фарҳангпарваронаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2006, 2700 – солагии Күлоби бостонӣ таҷлил карда шуд. Боиси зикр аст, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳусусан ташкилоти фарҳангии ҷаҳонӣ ЮНЕСКО бостонӣ будани Күлоб эътироф шуд ва ба феҳристи фарҳангии ғайри моддии башар ворид карда шуд. Яке аз фарҳангии нодири миллати тоҷик ин чакан мебошад, ки бештар хоси минтақаи Күлоб буда, дар ҳуд асрори ғаний бой дорад. Санай 29 ноябрь соли 2018 чакан ба феҳристи ғайримодии башар – ЮНЕСКО ворид гашт, ки дубора таърихӣ будани миллати тоҷикро собит кард. Имрӯз Күлоб метавон макони таърихӣ, сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ ва муарриғари Тоҷикистон дар арсаи ҷомеаи башар ва пуштибон аз фарҳангу ҳунари ин миллати аз азал буда, яъне тоҷикон номид.

Адабиёт:

1. Фоибов F. Таърихи Ҳатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе: Дониш, 2006. – 906 с.
2. Девонақулов А. Асрори номҳои қишвар. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 239 с.
3. Тақсимоти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 700 с.
4. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 1981. – 634 с.

Калидвожаҳо: шаҳр, вилоят, бостоншиносӣ, амир, Күлоб, археология, иқтисодӣ, мугул, деха, мустақил, ниммустақил, лашкар, бекигарӣ, шўриши, қӯл, дарё, китобхона, осорхона, боғ, клуб, қўдакистон, коллекҷ, донишгоҳ

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ТОПОНИМИКИ КУЛЯБА В РОМАНЕ «ДОХУНДА» САДРИДДИНА АЙНЙ

Одним из основных компонентов науки истории является топонимика, с помощью топонимики можно понимать историческое название своего места жительства. Итак, мы решили изучить этику Кулляба. Это исследование показало, что этот древний город был в состоянии защитить и сохранить свою этику, несмотря на века противоборств. В то же время исторический район города Кулляб был описан в научной литературе и источниках.

Ключевые слова: *город, область, археология, амир, Кулляб, экономический, магнат, деревня, независимая, полуавтономная, армия, безработица, бунт, озеро, река, библиотека, музей, сад, клуб, детский сад, колледж, университет.*

Annotation

STUDY OF TOPOONYMY OF KULYAB IN THE NOVEL OF “DOKHUNDA” OF SADRIDDIN AYNI

One of the main components of the science of history is toponymy which you can use toponymy to understand the historical name of your place of residence. So, we decided to study the ethics of Kulyab. This study showed that this ancient city was able to protect and maintain its ethics despite centuries of strife. At the same time, the historical district of Kulyab was described in scientific literature and sources.

Keywords: *city, region, archeology, Amir, Kulob, archeology, economic, tycoon, village, independent, semi-autonomous, army, unemployment, riot, lake, river, library, museum, garden, club, kindergarten, college, university*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Саймаҳмуд, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: профессор Убайдуллоев Н.К.

Сведения об авторе: Сафаров Саймаҳмуд, магистрант второго курса факультета истории ТГПУ имени С.Аини.

Научный руководитель: профессор Убайдуллоев Н.К.

About the author: Safarov Saimahmud, the 2nd year of Master Student in the Department of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ДАВЛАТИ ХУҚУҚБУНЁД ВА НИШОНАҲОИ ОН

Мафҳуми давлати хуқуқбунёд Ба маъни васеъ, давлати хуқуқбунёд давлатест, ки дар он хуқуқ ҳукмрон аст. Ба таври мушаххастар, давлати хуқуқбунёд - ин шакли хуқуқии ташкил ва фаъолияти хокимияти сиёсии омма аст. Давлати хуқуқбунёд дорои алломатҳоест, ки онро аз шаклҳои дигари давлатдорӣ (алалхусус, мутлақият, давлатҳои авторитарӣ ва тоталитарӣ) фарқ карда, ба он мустақилият ва муҳиммият мебахшанд. Алломатҳои давлати хуқуқбунёд хислатҳои сифатии он мебошанд, ки аз моҳияти иҷтимоӣ ва хуқуқии давлат ҳосил шуда, ба ифодай хуқуқӣ, фардӣ ва муташакилии давлати хуқуқбунёд ишора мекунанд. Пояи хуқуқӣ ва ҳадду тамоилҳои фаъолияти давлати хуқуқбунёдро хуқуқ ташкил медиҳад. Ин давлат бо назардошти талаботҳои хуқуқи фитрӣ, қонунҳои фитрии инсон, меъёрҳои хуқуқи байнамилалӣ амал мекунад [5, 255].

Волоияти хуқуқ ҳам хуқуки позитивӣ (конститутсия ва қонунҳо) ва ҳам хуқуки фитриву байнамилалиро дар назар дорад. Агар давлат меъёрҳои муқаррар соҳтаашро (хуқуки позитивиро) вайрон кунад ҳам, аммо мухолифи талаботҳои хуқуқи фитриву байнамилалӣ амал карда наметавонад, вагарна узвияти он дар созмонҳои байнамилалӣ зери шубҳа карор гирифта, гирифтори чораҳои таъсири хуқуқии байнамилалӣ мегардад. Барои таъмини волоияти хуқуқи позитивӣ дар давлат фаҳмиши нави ҳуқуқ зарур аст. Ин фаҳмиш ба фарқияти ҳуқуқ ва қонун асос меёбад. Дар сурати чудо накардани ин мафҳумҳо давлат танҳо бо натиҷаи фаъолияташ (қонунҳо) вобаста мегардад ва ба вайронкунии қонунияти оварда мерасонад.

Дар шароити эътирофи ҷудоии ҳуқуқ ва қонун талаботи қонуни ҳуқуқӣ амал карда, дар асоси он қонунҳои давлат мутобики қонунҳои фитрии инсон ва хуқуқи байнамилалӣ қабул мешаванд. Натиҷаи фаъолияти давлат (қонунҳо) ба хуқуқи фитрӣ ва байнамилалӣ вобаста карда шуда, дар натиҷа давлат онҳоро паймол карда наметавонад. Ҳуқуқи фитрӣ ва байналмилалӣ табиатан дар давлатҳо амал мекунанд. Ҳуқуқи фитрӣ аз табиати инсон чун вучуди биологӣ (табиӣ) ва иҷтимоӣ (чамъиятӣ) бармеояд. Онро ягон давлат муқаррар накардааст. Вай ба тамоми одамон паҳн мешавад. Талаботу ақидаҳои хуқуқи фитрӣ дар ҳӯҷҷату санадҳои байнамилалӣ инъикос мешаванд, ки онҳо қисми таркибии низоми ҳуқуқии давлатҳо буда, нисбати ҳуқуқи позитивӣ бартарӣ доранд [6, 265].

Аз принсиби волоияти ҳуқуқ ақидаи қонуни ҳуқуқӣ ҳосил мешавад. Қонуни ҳуқуқӣ ифодай якчанд талаботҳои ҳуқуқӣ аст. Он мутобики арзишҳои ҳуқуқии башар, анъанаҳои ҳуқуқи гуманитарӣ, дар асоси меъёру талаботҳои ҳуқуқи фитрӣ ва байнамилалӣ қабул мешавад, ҳатман интишор мегардад, вазъи шаҳрвандонро вазнин карда наметавонад (куваи бозгашт надорад). Қонуни ҳуқуқӣ сарчашмаи ҳуқуқи позитивӣ, ҳуқуқи фитрӣ ва ҳуқуқи байнамилалӣ аст. Риояву иҷрои ҳуқуқ ва қонунҳои ҳуқуқӣ барои ҳамаи мақомоти давлат, ашҳоси мансабдор, шаҳрвандон, иттиҳодияҳои чамъиятии онҳо ҳатмист. Натиҷаи риояву иҷрои ҳуқуқ ва қонунҳои ҳуқуқӣ - қонунияти ҳуқуқӣ аст, ки қонунияти конститутсияни ва адолати судии конститутсияниро тақозо мекунад. Давлати хуқуқбунёд дар баробари ҳукмрон будани ҳуқуқ ва волоияти қонун боз ба як қатор нишонаҳо чудо мешавад. Нишонаҳои давлати хуқуқбунёд гуногун буда самтҳои афзалиятноки чомеаро дар бар мегирад. Мақсади аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба танзим даровардани ҳаётӣ чамъиятӣ низ аз он иборат аст, ки ҳуқуқ ва демократияро ба ҳам пайваста, давлати ҳуқуқӣ бунёд карда шавад. Ташкили чунин давлат орзуи деринаи бисёр мутафакирони ҷаҳон мебошад. Вале ин роҳ душвор буда, паймудани он вақти зиёдро металабад. Барои ин ба вучуд овардани заминаҳои муайяни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ зарур аст. Бе баланд бардоштани сатҳи иқтисодиву иҷтимоии ҳаётӣ чамъият, муҳайё намудани шароит барои ривоҷи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва кафолати риояи онҳо, масъулияти давлат дар назди шаҳрванд ва шаҳрванд дар назди давлат барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд аз имкон берун аст [4, 256].

Дар чамъияте, ки ҳуқуқи шаҳрвандон паймол карда мешавад, зӯроварӣ ва таҳдид ба ҳаётӣ шаҳрвандон ҷой дорад, ҳеч гунна давлати ҳуқуқбунёд соҳтан мумкин нест. Барои бунёди давлати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба вучуд овардани заминаи ҳуқуқӣ зарур аст. Дар қишивари муносибатҳои озодонаи шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ чамъиятӣ ва барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд роҳ мекушоянд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, кодекси гражданӣ, кодекси меҳнатӣ, кодекси мурофиавии гражданӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳҳомӣ» ва монанди онҳо дохил мешаванд. Асоси ҳуқуқии барпо

намудани давлати ҳуқуқбунёд дар конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон гузошта шудааст. Дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ дар асоси он қабул карда шуда, бояд ба талаботи он мувофиқ бошанд. Давлати ҳуқуқбунёд дорои як чанд нишонаҳо мебошанд:

1. Бартарии ҳуқуқ ва волоияти қонун. Ташкил ва фаъолияти давлат, мақомоти он, шахсони мансабдори давлатӣ, ташкилоту шахсони алоҳида дар асос ва тибқи қонун сурат мегиранд. Дар тӯли инкишофи ҷамъият инсоният тадриҷан нақши ҳуқуқ ва бартарияти онро дар ҳаёти худ дарк намуда, кӯшиш кардааст, ки асос ва доираи фаъолияти давлатро низ ҳуқуқ муайян намояд, то ки орзуи деринаи башарият оид ба барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд амалӣ гардад. Чунин давлат фаъолияти худро бояд дар асоси қонунҳо ва меъёрҳои байналхалқӣ ба роҳ монад. Бартарияти ҳуқуқ ҳамзамон маъни онро дорад, ки ҳалли масъалаҳои ҷамъиятиву давлатӣ аз ҷиҳати ҳуқуқ танзим шуда, арзишҳои маънавӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи умумиинсонӣ ва расман танзимшаванд дар пайвастагӣ бо тақсимоти ташкиливу ҳудудии ҷамъият ва қонунӣ будани ҳокимиияти оммавӣ истифода ва амалӣ карда шаванд. Зоро танҳо иҷрои талаботи қонун ва тобеият ба нишондодҳои он метавонад амали қонунро ҳаётӣ гардонида, волоияти онро таъмин намояд. Бинобар ин, шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятий ва ҳуди давлат дар симои мақомоти ҳокимиияти идоракуни давлатӣ, судҳо, прокурорҳо ва дигарон бояд фақат ба қонун итоат намоянд. Фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар ҳадду андозае, ки қонун иҷозат додааст ва манъ накардааст, яъне аз рӯи принсиپи «он ҷизе, ки қонун манъ накардааст, равост», ба амал бароварда мешавад. Вале ин принцип маъни онро надорад, ки рафттори субъектҳои ҳуқуқие, ки бархилоғи қоидаҳои аҳлоқ ва расму анъанаҳои миллӣ мебошад, иҷозат дода мешавад. Фаъолияти мақомоти ҳокимиияти давлатӣ, судӣ ва мақомоти дигар низ бояд дар доира ва андозае, ки қонун иҷозат додааст, амалӣ карда шавад. Волоияти қонун ҳамчунин маъни онро дорад, ки ҳама дар назди қонун баробаранд. Қонун дар давлати ҳуқуқбунёд ифодакунандай мақсаду мароми аъзои ҷамъият мебошад.

2. Арзиши олӣ доштани кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд. Давлат на танҳо ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эълон ва эътироф менамояд, инчунин ҳимоя ва хифзи онҳоро бояд таъмин намояд. Таърихи башар - таърихи муборизаи инсон барои ноил шудан ба ҳуқуқу озодиҳои мебошад, ки аз азал ва табиатан ба ўтааллук доранд. Тавре ки дар моддаи якуми Эъломияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст: «Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ ба ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу вичдонанд ва бояд бо яқдигар муносибати бародарона дошта бошанд». Мувофиқи моддаи сеюми ҳамин санад «ҳар фард ба зиндагӣ, ба озодӣ ва ба даҳлнопазирӣ шаҳсӣ ҳуқуқ дорад» [7, 12]. Дар Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон омадааст, ки инсон, ҳуқуқу озодиҳои ўарзиши олӣ мебошанд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ шуда, мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимиияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти ҳудидоракуни ҳокимиияти давлатиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимиияти судӣ таъмин карда мешаванд. Давлат ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва хифз менамояд (моддаи 5 ва 14 Конститутсия). Ҳуқуқу озодиҳои инсон аз лаҳзаи таваллуд ба ҳуди ўтааллук дошта, аз тарафи давлат оғарида намешаванд. Ҳеч гуна шаҳси мансабдор чунин ҳуқуқу озодиҳоро ба инсон дода наметавонад. Давлат онҳоро дар Конститутсия, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ фақат мустаҳкам менамояд. Кафолати амалӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳоро давлат бояд ба зиммаи ҳуд гирад. Агар ҳуқуқу озодиҳои инсон пурра дар ихтиёри давлат ё ягон шаҳси мансабдори давлат бошад, дар ин сурат онҳо даҳлнопазир шуда наметавонанд. Зоро дар чунин ҳолат давлат ё шаҳси мансабдор оғарандай ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мешаванд, ки ин боиси маҳдуд гардидани онҳо мегардад. Таъмини ҳимояи ҳуқуқии шаҳсият вазифаи аввалиндарачаи давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар баробари ҳамин, барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ҳарчи бештар барои мувофиқ омадани манфиати давлат ва шаҳс мусоидат менамояд, зоро ҳамаи шаҳрвандон дар ташкил намудани ҳокимиияти давлатӣ иштирок менамоянд. Шаҳрвандон ҳудро соҳиби ҳақиқии давлат ҳис намуда, мақомоти ҳокимиияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳоро интиҳоб мекунанд. Фаъолияти мақомот ва шахсони мансабдор барои хизмат намудан ба ҷамъият ва шаҳрвандон равона карда мешавад.

3. Маъсулияти байніҳамдигарии давлат ва шаҳс. Дар давлати ҳуқуқбунёд давлат ва шаҳрванд дар назди ҳамдигар маъсулияти (чавобгарии) баланд доранд. Тавре, ки дар қисми 3 моддаи 5 Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон омадааст, давлат на танҳо ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро эътироф мекунад, балки ўҳдадор аст, ки онҳоро риоя ва хифз намояд. Ҳамзамон давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои кишварро риоя ва иҷро намояд. (моддаи 10

Мұхаббат

Конституция) Агар ба шахс дар натицаи амали гайриқонуни мақомоти давлатй, иттиходияҳои чамъиятй, ҳизбҳои сиёсий ва ё шахсони алоҳида зарари моддий ва маънавий расонида шавад, ин зарар бояд аз ҳисоби онҳо мувофиқи қонун рӯёнида ё ҷуброн карда шавад. Меъёри зикршудаи конституционӣ дар моддаҳои алоҳидаи қонунгузории амалкунанда таҷассуми худро мейбад. Аз ҷумла, дар моддаи 16 Кодекси граждани омадааст: «Зиёне (зараре), ки дар натицаи амали (беамалии) гайриқонуни мақомоти давлатй, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ё мансабдорони ин мақомот, инчунин дар натицаи қабули санади хилоғи қонун ё санади дигари ҳуқуқи мақомоти давлатй ё мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ба шаҳрванд ё шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, бояд аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти даҳлдори он ҷуброн карда шавад» [2, 6]. Ҳамин тартиб, доираи амали мақомоти давлатй, суд ва прокуратура ва дигар мақомот низ дар доираи қонун маҳдуд карда шудааст. Онҳо мисли ҳамаи шаҳрвандон ба қонун итоат менамоянд ва барои рафтори зиддиҳуқуқии ҳуд дар назди қонун ҷавобгаранд. Ҳамзамон шаҳрванд низ барои рафтори зиддиҳуқуқии ҳуд дар назди дигар шахсон, давлат ва ҷомеа ҷавобгар мебошад. Ӯ низ вазифадор аст ӯҳдадориҳое, ки Конституция ва дигар қонунҳо муқаррар намудаанд, риоя ва иҷро намояд. Риояи Конституция ва дигар қонунҳо, эҳтироми ҳуқуқи озодӣ ва шаъну шарафи дигарон, ҳифзи Ватан, пардохти андозҳо ва ғайраҳо аз ҷумлаи ӯҳдадориҳои шаҳрванд мебошанд, ки барои риоя накардан он шахс ба ҷавобгарӣ қашида мешавад.

4. Таҷзияи ҳокимияти давлатй. Таҷзияи ҳокимияти давлатй ҳуқуқбунёд ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ сурат гирифта, омили асосии маъни ҳудсарии ҳокимияти давлатй мегардад, фаъолияти байни онҳо дар асоси принсипи «ҳуд дорӣ ва муқовимат» амалӣ мегардад. Он принсипи бунёдии давлати ҳуқуқбунёд буда, мустақилияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ва ҳуднигаҳдории онҳоро дар назар дорад. Таҷзияи ҳокимият дар моддаи 9 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баён шудааст. Ҳарсе шоҳаи ҳокимият дар татбиқи фаъолияти ҳуд мустақил мебошанд. Таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатй ба се шоҳаи мустақил яке аз принсипҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатй мебошад. Вай асоси конституционии худро дар бисёр кишварҳои дунё ёфтааст. Дар моддаи 9-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳокимияти давлатй, дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад [1, 4].

Мақсади ин принсип ноил шудан ба мустақилияти пурраи шоҳаҳои ҳокимият, роҳ надодан ба ҳама гуна сўйистеъмоли ҳокимияти давлатй аз тарафи мақомоти он мебошад. Ин ҷунун маъно дорад, ки ҳуди ҳокимияти давлатй ягона ва тақсимнашаванда буда, танҳо шоҳаҳои он бояд аз ҳамдигар фарқ намоянд, ки онҳо дар ҷудо будани салоҳияти ҳар як шоҳаи ҳокимият ифода мейбад. Фаъолияти мақомоти ҳокимият дар доираи қонун ба роҳ монда мешавад ва ин ба онҳо имконият намедиҳад, ки аз ҳадди муқаррарнамудаи қонун берун бароянд. Ҳар як шоҳаи ҳокимият вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки ба доираи салоҳияти он доҳил мешаванд. Ҳамаи се шоҳаи ҳокимият муҳиманд. Онҳо ба ҳамдигар таъсир расонида ва барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ҳизмат мекунанд. Ҳокимияти қонунгузор аз тарафи ҳалқ интиҳоб карда шуда, истиқлонияти давлатро ифода менамояд. Ҳокимияти иҷроия бо амалӣ намудани қонунҳо ва фаъолияти ҳочагию идоракунӣ машғул мешавад. Ҳокимияти судӣ ба сифати кафили барқароркунандаи ҳуқуқҳои вайрон кардашуда баромад намуда, барои ҳамагуна сўйистеъмолкунӣ ҷазо медиҳад. Дар давлати ҳуқуқбунёд факат суд метавонад ҳама гуна баҳсҳои байни шаҳрвандон ва ҳокимиятро баррасӣ намояд. Суд танҳо ба қонун такъя намуда, фаъолияти худро мустақилона ба амал мебарорад [3, 260].

Ҳамин тавр, давлати ҳуқуқбунёд - ин давлати ҳуқуқӣ, демократӣ, инсондӯст ва сулҳдӯстона буда, дар он барои ҳеч гуна зӯрӣ ба шахсият ҷой нест, баръакс дар он адолат, баробарӣ ва озодии пурра ҳукмрон аст.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016 с.
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1999 с.
3. Сотиволдиеv Р.Ш. Назарияи ҳуқук ва давлат. – Душанбе: 2002. 511 с.
4. Сотиволдиеv Р.Ш. назарияи умумии ҳуқуқу ва давлат. – Душанбе: 2008. – 512 с.
5. Сотиволдиеv Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқук ва давлат. – Душанбе: - 2003. – 520 с.
6. Холиқов А.Ф., Диноршоев А.М. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Олами Китоб, 2010. – 399 с.
7. Эломияи умуми ҳуқуқи башар, 10 декабря 1948 с.

Калидвожаҳо: давлати ҳуқуқбўниёд, ҳуқуқи шаҳрвандӣ, бунёди ҳуқуқӣ

Аннотация

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО И ЕГО ПРИЗНАКИ

Эта статья основана на научную литературу и Конституции Республики Таджикистан, Всеобщей декларации прав человека, а также Гражданского кодекса Республики Таджикистан. Государство это территория, в которой его законы имеют юридическую силу. Это наиболее распространенная форма организации и деятельности политической власти масс. В обществе, где нарушаются гражданские права, допускаются насилие и угрозы жизни граждан, никакой закон не может быть установлен. Чтобы создать правовое государство, прежде всего, необходимо создать правовую основу. Правовое государство - это высокий уровень государственного развития, основанный на верховенстве закона и права, признающем высшую социальную ценность людей.

Ключевые слова: Правовое государство, гражданские права, правовая база

Annotation

LEGAL STATE AND ITS FEATURES

This article is based on scientific literature and the Constitution of the Republic of Tajikistan, the universal Declaration of human rights, and the Civil code of the Republic of Tajikistan. A state is a territory where its laws have legal force. This is the most common form of organization and activity of the political power of the masses. In a society where civil rights are violated, violence and threats to the lives of citizens are allowed, no law can be established. To create a legal state, first of all, it is necessary to create a legal framework. A rule-of-law state is a high level of state development based on the rule of law and the rule of law, which recognizes the highest social value of people.

Keywords: Constitutional state, civil rights, legal framework

Маълумот дар бораи муаллиф: Комрони Қадридин, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Буризода Эмомалий Бозор

Сведения об авторе: Комрони Қадридин, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини.

Научный руководитель: Буризода Эмомалий Бозор

About the author: Komroni Qadreddin, the 2nd year of Master Student in the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

НИЗОМ ВА НАМУДХОИ ҶАЗО ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар зери низоми ҷазо номгуи пурра ва барои судҳо ҳатмии ҷазо фаҳмида мешавад, ки онҳо аз тарафи қонунгузории чиноятии амалкунанда муқаррар карда шуда вобаста аз муқосай дараҷаи вазниниашон бо як тартиби муайян ҷойгир карда шудаанд. Бевосита дар қонуни чиноятӣ барои ҳамаи судҳо шароит, доира ва тартиби тадбiri ҷазоҳои алоҳида муқаррар карда шудааст, ки онҳо сиёсати ягонаи ҷазодиҳиро алайҳи мубориза бар зидди чинояткориро таъмин менамоянд.

Қонуни чиноятӣ аз рӯи соҳтии ҳусусият ва хислати таъсиррасонӣ ба маҳкумшуда намудҳои гуногуни ҷазоро пешбинӣ мекунад. Гуногуни намудҳои ҷазо ба суд имконияти ба ҳисоб гирифтани вазнинии чинояти содир шуда, ҳабарнокии шахси онро содиркунанда ва ба маҳкумшаванда таъйин кардани ҷазои одилона ниҳоят ҳам ислоҳшавии ё, ҳам ба пешгирии чиноятҳои мусоидаткунандаро медиҳад.

Мувофиқи моддаи 47 ҶТ Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ҷазои чиноятӣ ҷазоҳои зеринро дар бар мегирад;

а) корҳои ҳатмӣ

б) ҷарима

в) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян.

г) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои маҳсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон.

д) корҳои ислоҳӣ

е) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ

ж) маҳдуд кардани озодӣ

з) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ

и) мусодираи амвол

к) маҳрум соҳтан аз озодӣ

л) якумра аз озодӣ маҳрум соҳтан

м) ҷазои қатл [6, 47].

Гуногуни намудҳои ҷазо аз рӯи низоми ҷазои дар Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 пешбинишуда барои қвалифитасия чиноят аҳамияти калон дорад. Он 18 намуди ҷазо муқаррар кардааст, ки он дар 12 банд нишон дода шудааст.

Мувофиқи шумораи намудҳои ҷазо онҳо дувоздаҳ-то мебошанд, вале дар бандҳои «в» ду намуди ҷазо ва дар банди «г» шаш намуди ҷазо муайян карда шудааст.

Барои ҳамин агар намудҳои ҷазоро ҳисоб кунем онҳо 12- то набуда 18 то мебошанд.

Кодекси чиноятии нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз принсиби пештараи соҳти низоми ҷазо аз бештар вазнин ба нисбатан сабук даст қашид. Принсиби нав ба интихоби ҷазои бештар адолатнок далолат мекунад. Факат дар ҳолати имконпазирии таъйин кардани ҷазои нисбатан сабук суд ҷазои бештар вазнинро интихоб мекунад.

Дар Кодекси нави чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми ҷазо, намудҳои нави ҷазо пайдо шуданд, ки ба Кодекси пеш амалмекардаи РСС Тоҷикистон маълум набуданд. Ин маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ (барои чиноятҳои содир намудаи хизматчиёни [ҳарбӣ] маҳдуд кардани озодӣ ва корҳои ҳатмӣ). Ин намудҳои ҷазо (мазмуни онҳо, ба монанди дигарҳо, сонитар ба таври кофӣ ҳаматарафа дида баромада мешавад) аз рӯи имконият барои маҳдуд кардани татбикӣ маҳрум соҳтан аз озодӣ даъват шудаанд. Ба гайр аз ин ба низоми ҷазо нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ (дар Кодекси чиноятии соли 1961 фиристодан ба баталиони интизомӣ ном дошт) ва ҷазои қатл дохил карда шуд.

Ин ду намуди ҷазо дар қонунгузории чиноятии пеш амал мекарда ба низоми ҷазо дохил карда нашуда буд, гарчанде онҳо дар таҷриба аз тарафи суд дар ҳолатҳои пешбини намудаи қонун татбик карда мешуданд. Дар айни замон мувофиқи Кодекси чиноятии соли 1998 суд танҳо он намуди ҷазоро таъйин карда метавонад, ки агар он дар низоми ҷазои Кодекси чиноятӣ пешбинӣ карда шуда бошад.

Ҳамаи намудҳои ҷазое, ки ба низоми ҷазои Ҷумҳурии соли 1998 дохил карда шудааст, дар Кодекси чиноятӣ танҳо вобаста аз тартиби таъйини ҷазо ба намудҳо тасниф карда шудааст.

Мувофиқи моддаи 48 КҖ ЧТ ҳамаи ҷазоҳои дар низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ пешбинишуда ба се гурӯҳ чудо карда мешаванд.

- а) ҷазои асосӣ
- б) ҷазои иловагӣ

в) ҷазоҳое, ки ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ба сифати ҷазои иловагӣ таъйин шуданашон мумкин аст.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 48 КҖ ЧТ ба намуди ҷазоҳои асосӣ дохил мешаванд:

Корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳот, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум соҳтан аз озодӣ, якумра аз озодӣ маҳрум созтан ва ҷазои қатл. Намудҳои номбаршудаи ҷазо барои он асосӣ номида шуданд, ки онҳо танҳо мустақилона тадбир карда мешаванд ва ба ҳеч як намуди ҷазо ҳамроҳ таъйин карда намешаванд. Барои як ҷиноят танҳо як намуди ҷазои асосии дар санксияи моддаи даҳлдори қисми маҳсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинишударо таъйин кардан мумкин аст. Ҷазои иловагӣ фақат ба сифати иловагӣ ба ҷазои асосӣ, барои ноил шудан ба мақсади ҷазо ҳамроҳ таъйин карда мешавад. Аз ин ҷиҳат навиштаҳои Дуюнов В.К. ва Цветиновий А.Л. ба фикрам дуруст аст, ки чунин аст; «Мусодираи амвол, яке аз ҷазоҳои вазнини иловагӣ буда, он имкониятҳои ҷазои асосиро оиди иҷроиши мақсади ҷазо ва тавсифи тарбияӣ доштааш пурзӯр намуда, ба манфиатҳои молумулкӣ маҳкумшуда таъсири бевосита мерасонад [1, 87].

Дар қонуни ҷиноятӣ дигар ҳел таснифи ҷазо ба намудҳо дида намешаванд. Лекин дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷазоҳои дар низоми ҷазо пешбини шударо вобаста ба ҳусусияти маҳкумшуда расонидани маҳрумият [4, 278] ё маҳдудият ва ё вобаста аз рӯи элементи ҷазодиҳӣ [3, 375] ба гурӯҳҳо чудо мекунанд. Масалан: Б.М. Леонтьев вобаста аз он, ки ҷазо ба маҳкумшуда қадом маҳрумиро пешбинӣ менамояд, намудҳои ҷазоро ба 4 гурӯҳ чудо намудааст:

1) Ҷазоҳое, ки асоснок ба маҳрумӣ ва ё маҳдуд кардани маҳкумшуда аз озодӣ алоқаманд мебошанд; Масалан маҳруми аз озодӣ маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ

2) Ҷазоҳое, ки асоснок ба аз ҷиҳати моддӣ маҳрум кардани маҳкумшуда алоқаманд мебошанд - ҷарима, мусодираи амвол;

3) Ҷазоҳое, ки бо маҳдуд кардани ҳуқуқҳои маҳкумшуда алоқаманд мебошанд. Масалан: корҳои ислоҳӣ, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;

4) Ҷазоҳое, ки асосан бо таъсирасонии аҳлоқӣ ба маҳкумшуда алоқаманданд. Масалан, маҳрум кардан аз рутбаи маҳсуси ҳарбӣ, рутбаҳои дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ. Н.А.Струков бошад намудҳои ҷазоро ба умумӣ ва маҳсус чудо намуда менависад, ки ҷазоҳои умумӣ он ҷазоҳое, ки ба ҳар гуна шахс таъйин карда мешаванд [4, 315]. Ҷазоҳои маҳсус бошанд чунин ҷазоҳое, ки танҳо нисбати доираи муайяни шахсон таъйин карда мешавад. Масалан ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба хизматчиёни ҳарбӣ [2, 61].

Ин фикру ақидаҳоро таҳлил намуда гуфтан мумкин аст, ки гуфтаҳои Струков Н.А. аз ҳакиқат каме дур мебошад, зеро дар ҳолати чудо намудани намудҳои ҷазо вобаста ба ҳусусияти ба маҳкумшуда расонидани маҳрумият ё маҳдудият ва ё вобаста аз рӯи элементи ҷазодиҳӣ ба умумӣ ва маҳсус ба мақомотҳои адолати судиро ба амал бароранда лозим меояд, ки маҳкумшудагонро низ вобаста аз ҳолати ҳуқуқӣ ташкили идоракунӣ, моддӣ ва маънай ба гурӯҳҳо чудо намоянд. Илова бар ин агар гуфтаҳои ӯро ба назар гирифта мазмуни моддаи 47 КҖ ЧТ-ро дида бароем маълум мегардад, ки аз намудҳои ҷазои ҷиноятии пешбинишуда танҳо ҷор - тоашонро нисбати шахсони алоҳидай маҳсус маҳкумшудагон таъйин кардан мумкин аст, ки ба вайрон намудани баробари дар назди қонун оварда мерасонад.

Аз ин лиҳоз ҷазоҳои дар низоми ҷазои ҷиноятӣ пешбинишударо вобаста ба элементи ҷазодиҳиаш нисбат ба маҳкумшуда ба се гурӯҳ чудо кардан ба мақсад мувофиқ мебошад:

1) ҷазоҳое, ки бо маҳдуд ё маҳрум кардани озодӣ алоқаманд намебошанд: маҳрум кардан аз ҳуқуқи низоми мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян; маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои маҳсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон; корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ. Ин гурӯҳи ҷазоҳо ба маҳкумшуда асосан таъсири моддӣ ва маънавӣ мерасонанд.

2) ҷазоҳое, ки аз маҳдуд ё маҳрум кардани озодӣ маҳкумшуда иборат мебошад.

3) Ҷазоҳое, ки бо таъсирасонии моддӣ ба маҳкумшуда тааллук дорад: ҷарима, мусодираи амвол.

Ба ин гурӯҳ тааллук доранд: маҳдуд кардани озодӣ; нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум соҳтан аз озодӣ; якумра аз озодӣ маҳрум соҳтан:

Мұхқакқыз

- 1) Қазохое, ки бо маҳдуд ё маҳрум карданы озодӣ алоқаманд намебошанд.
- a) корхой ҳатмй.

Мувофиқи моддаи 48 - и Кодекси чиноятии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон корхой ҳатмй барои ҷаҳонро ба вазнине, ки оқибатҳои ногувор меоваранд таъянин карда мешавад. Масалан барои таҳқир моддаи . 136 КҔ ҔТ, барқасдона саркашӣ намудани падару модар аз таъминоти фарзандон моддаи. 177 КҔ ҔТ, барқасдона саркашӣ намудани фарзандон аз таъминоти падару модари ғайриқобили меҳнат моддаи. 178 КҔ - корхой ҳатмй барои маҳкумшуда ин ичро намудани корхой бемузде, ки берун аз вақти корхой асосӣ ё аз таҳсил мефаҳмонад, ки ба нафъи ҷамъият буда намудҳои он аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ муайян карда мешавад.

Мӯҳлати камтарини корхой ҳатмй шаст - соат ва зиёдтарини он дусаду чил - соатро ташкил медиҳад ва онҳо дар як рӯз на зиёда аз ҷор соат муқаррар карда мешаванд [6, 115]. Аз ҷониби судҳо таъйини корхой ҳатмй ба ашҳоси зерин манъ аст:

- ҳизматчиёни ҳарбӣ;
- шахсони ба синну соли нафақа расида;
- занони ҳомила;
- шахсоне, ки бо сабаби нигоҳубини қӯдак дар рухсатӣ мебошанд;
- маъюбони гурӯҳи I ва II.

Агар дар давоми адои корхой ҳатмй ба шахсони маҳкумшуда яке аз ҳолатҳои дар боло зикршуда рӯҳ дихад суд бо пешниҳоди мақоме, ки ичрои хукм ба зиммаи он гузошта шудааст метавонад шахсро аз адои минбаъдаи ҷазо озод намояд.

Дар ҳолати ичро накардани корхой ҳатмй аз ҷониби шахси маҳкумшуда суд ҳуқуқ дорад, ки онро бо ҷазоҳои маҳдуд карданы озодӣ ва корхой ислоҳӣ иваз намояд ва ё дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки дар Кодекси чиноятии пешбинӣ шудааст.

Ҳангоми таъйин намудани корхой ҳатмй, ҳамчун намуди ҷазо аз тарафи судҳо таркиби чинояти ва кирдори содир намудаи маҳкумшавандагӣ ҳама тарафа таҳлил гардида дараҷаи вазнинии он ба назар гирифта мешавад.

б) Ҷарима

Татбиқи ҷарима ҳамчун ҷазо дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ хеле маҳдуд буд.

Бори аввал дар қонуни чиноятии муқаррар карданы андозаи ҷарима ба ҳисоби талоғӣ карданы зарари маънавӣ ва ҷисмонии ба ҷабрди расонидашуда вобаста ба категорияҳо, ки дар моддаи 18 КҔ ҔТ муқаррар карда шудааст, муайян карда шудааст. Мувофиқи қисми 4 моддаи 49 КҔ ҔТ андозаи ҷаримаи ситонидагӣ шавандагӣ ба ҳисоби талағӣ намудани зарари маънавӣ ва ҷисмонии ба ҷабрди расонида шуда доираи зерин муқаррар карда шуда аст:

- а) барои ҷиноятҳои начандон вазнин на камтар аз дусад нишондиҳандагӣ барои ҳисобҳо.
- б) барои ҷиноятҳои дараҷаи миёна камтар аз ҷорсад нишондиҳандагӣ барои ҳисобҳо,
- в) барои ҷиноятҳои вазнин на камтар аз шашсад нишондиҳандагӣ барои ҳисобҳо
- г) барои ҷиноятҳои маҳсусан вазнин – на камтар аз ҳашсад нишондиҳандагӣ барои ҳисобҳо.

Дар таҷриба ҳолатҳои рӯҳ медиҳанд, ки ичрои ҷазо аз тарафи суд таъйин шуда бо ин ё он сабаб амалӣ намегардад. Аз ин рӯ, қонун оқибатҳои ичро нагардидани ҷазори нисбати ҷарима муқаррар кардааст.

Адабиёт:

1. Дуюнов В.К., Цветиновий А.Л. Дополнительное наказания. Теория и практика. – Москва: 1986. – 87 с.
2. Дурманова Н.Д., Кригера Г.А., Кудрацева В.Н. Советское уголовное право. Общая часть. – Москва: 1974. – 278-279 с.
3. Кригера Б.А., Курикова Ю.М. Ткачевского. Советское уголовное право. Общая часть /Под. ред. – Москва: 1981. – 315 с.
4. Курс советского уголовного права. В 5 т. т.3. – Л.: 1973. – 61 с.
5. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – Москва: 1996. – 374-375 с.
6. Тағифири Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2006. – 115 с.

Калидвожаҳо: қонунгузории чиноятии, кодекс, чиноят, ҷазо, ҷарима, ҳуқуқ, суд, рутба, ҳизмати ҳарбӣ, интизом

Аннотация

ПРАВИЛА И ВИДЫ НАКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Эта статья о режиме и видах наказаний в уголовном праве Республики Таджикистан. В системе уголовного правосудия гуманитарные наказания являются наказаниями, которые запрещают право занимать определенные должности, что, как правильно, не связано со свободой слова. Закон предусматривает различные виды уголовных преступлений и характер безнаказанности. Криминализация видов киберпреступности позволяет суду справляться с тяжестью преступления, информировать человека о его или ее совершении и принимать справедливое и разумное решение о преступлении, а также предотвращать выговор преступника.

Ключевые слова: уголовное право, кодекс, криминал, наказание, оштрафованный, право, суд, звания, военная служба, дисциплина

Annotation

RULES AND TYPES OF PUNISHMENT IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article dealt with regime and types of punishments in the criminal law of the Republic of Tajikistan. In the criminal justice system, humanitarian punishments are punishments that prohibit the right to hold certain positions, which, correctly, is not related to freedom of speech. The law provides various types of criminal offences and the nature of impunity. Criminalization of types of cybercrime allows the court to deal with the gravity of the crime, inform the person about his or her Commission and make a fair and reasonable decision about the crime, as well as prevent reprimand of the criminal.

Keywords: criminal law, code, the crime, punishment, fined, right, court, titles, military service, discipline

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайдчафъар, магистранти соли дувуми ихтисоси хукуки Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Почтаи электронӣ: saidmirzoev80@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Шарипов Наҳтулло Айнуллоевич

Сведение об авторе: Мирзоев Сайджафъар, магистрант второго курса юридического специальности Таджикский государственный педагогический Университет им. С.Аини. Электронная почта: saidmirzoev80@gmail.com

About the author: Mirzoev Saidjafar, the 2nd year Master Student in the Department of Law of the Tajik State University named after Sadriddin Aini. E-mail: saidmirzoev80@gmail.com

ВАЗЪИ ИЧТИМОЙ-ИҚТІСОДИ ИМПЕРИЯИ УСМОНӢ ДАР ИБТИДОИАСРИ XX

То ибтиди асри XX империяи Усмонӣ давраи душворро аз сар мегузаронд. Он ба таври қатъӣ таъсири пешрафти худро ба рафти таърихи ҷаҳонӣ аз даст дода буд ва ҳудудҳои он ба майдони муборизаи миёни мамлакатҳои Аврупо табдил ёфта буд. Дар музофотҳо мавчи ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ боло мерафт, ки онро Англия, Фаронса, Россия, Германия, Австро-Венгрия ба манфиатҳои худ истифода бурдан меҳостанд. Муборизаи ҳалқҳо баҳри озодӣ қатъ намешуд. Дар доҳилии худи Туркия қувваҳои иҷтимоиёе ба камол мерасиданд, ки ба мубориза баҳри азnavsозиҳои буржуазӣ омода буданд. Империяи Усмонӣ, ки аз ихтилофҳои берунӣ ва доҳилӣ рӯ ба ҳаробӣ оварда буд, наметавонист дурудароз арзи вучуд намояд. Вазъи душвори доҳилии мамлакат ба давлатҳои империалистӣ даст дод, ки соҳаи молияро ба зери назорати худ гиранд.

Мамлакатҳои Аврупо ба Туркия, дар навбати аввал дар соҳтмони роҳҳои оҳан бе шартҳои асоратовар қарзҳо ва консессияҳо бор мекарданд. Ҳусусан, дар ин самт Германия пешоҳанг буд, ки ба Туркия оид ба соҳтмони роҳи оҳане, ки аз Берлин ба воситаи тамоми Оиёи Ҳурд, то ба Бағдод ва Қувайт мерасид, қарордод ба имзо расонда буд [1, 19].

Дар ниҳоят кор ба сармояи ҳориҷӣ мутеъ шудани молиятичорати беруна ва доҳилӣ боиси ба нимустамликаи давлатҳои империалистӣ табдил ёфтани империя оварда расонд. Султон Абдулҳамид гумоштai онҳо гардид. Ин раванд бо рушди муносибатҳои капиталистӣ, зуроварии сармояи ҳориҷӣ, ки ба инкишофи капитализми миллии туркӣ монеъ мешуд. Дар як вақт қисмати зиёди заминҳо ба помешикҳо, давлати феодалий ва рӯҳониёни мусулмон тааллук дошт [2, 52], ки ин ҳама маҳдудияти бозори доҳилиро муайян соҳта, ба рушти саноат монеъ мешуд.

Туркҳо на бештар аз сеяки аҳолии империяро ташкил медоданд. Миллати турк ниҳоят суст ташаккул мёёфт. Машгулияти асосии туркҳо тичорат ба шумор мерафта, дар соҳаи саноат ҳиссаи туркҳо хеле кам буда, асосан юнониҳо, арманиҳо, арабҳо ва дигарон бартарӣ доштанд. Дар чунин ҳолатба таври ошкоро ишғол кардани мавқеи зиддимустамликовӣ ниҳоят душвор буд. Роҳбарияти сиёсӣ дар шаҳсияти комитети «ягонагӣ ва прогрес» (Ҷавонтуркон) қӯшиш мекарданд, ки дар Туркия соҳтори парламентии конститутсионӣ-мутлақиро барқарор намоянд [3, 86].

Вобаста ба чунин вазъият дар мамлакат вазъи инқилобӣ пухта мерасид. Нақши муҳимро дар ин самт ҳаракати озодихоҳии ҳалқҳои мазлуми империя мебозид, ки он дар зери таъсири инқилоби рус соли 1905 пурзӯр мегашт. Тадриҷан муқобилияти мусаллаҳона ба муқобили ҳукмронии туркӣ оғоз мегардид.

Комитети онҳо бештар фаъол гашта, дар миёни афсарон таъсири худро торафт зиёдтар мекарданд. Дар охирҳои соли 1907 дар Туркия Анҷумани ҷавонтуркон ва ташкилотҳои буржуазии инқилобии дигар мамлакатҳои империяи Усмонӣ баргузор гардид, ки он дар омодагии шӯриши яроқнок бо мақсади барқарор кардани Конституцияи соли 1876 иштирок дошт. Аз миёнаҳои моҳи июни соли 1908 омодагии бевосита ба шӯриш таҳти роҳбарии комитети салоникии «ягонагӣ ва прогресс» оғозёфт [4, 76].

Роҳи муқарраркардаи сиёсӣ ногузир ба қанда шудани муносибатҳо бо иттифоқчиёни пештара оварда мерасонд. Афзоиши муҳолифин ҷавонтуркҳоро ба сиёсати таъқиботҳои беражона тела дод [5, 62]. Дар моҳи январи соли 1913 гурӯҳи афсарони ҷавон бо сардории Анварбий табаддулоти давлатӣ ба амал бароварданд, ки дар натиҷаи он дар мамлакат низоми диктаторӣ барқарор гардид.

Ҳокимияти минбаъдаи ҷавонтуркҳо ба парокандашудани империя оварда расонд. Ҷангҳои италиягӣ-туркӣ, балканӣ вазъи доҳилии онро боз ҳам бадтар гардонда, боиси аз бисёр ҳудудҳояш маҳрум гаштани Туркия гардиданд. Инқилоби ҷавонтуркҳо ташвишу изтироби бисёр давлатҳоро ба миён овард, ҳар қадоме аз онҳо мекӯшид, ки аз вазъи душвори доҳилии Туркия истифода карда, ҳарчи бештар ҳудудҳои туркҳоро ба худ ҳамроҳ намояд. Германия ба ҳудудҳои империя ягон даъво надошт. Он ҳукумати Туркияро, ки мақсадҳои асосии ба манфиатҳои Англия муҳолиф буд, дастгирӣ мекард.

Дар ниҳояти кор, империяи Усмонӣ то ба ибтиди асри XX суст гардида, ҳастии он аз сиёсати мамлакатҳои ҳориҷӣ вобастагӣ дошт. Ҳоҷагии қишлоқ, ки ҳама вақт асоси иқтисодиёти

Туркияро ташкил медод, фавқулодда ақибмонда гардид, замин ба дехқонони безамин ё камзамин, ба ичора дода мешуд. Вазъи ахолии шаҳрҳо бад гардид. Ҳунармандӣ рӯба таназзул оварда буд. Низоми кӯҳна ва фаровонии молҳои хориҷӣ дар кори рушди иқтисоди мамлакат монеаи ҷиддӣ гардиданд.

Дар саноат, пешравӣ дида намешуд. Зеро ҳочагии қишлоқ онро ба ашёи хом таъмин кардан наметавонист. Вазъи молиявии мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод, қарзҳои берунии Туркия хеле боло рафта, дар натиҷа Ҳукумат мачбур шуд, ки мамлакатро дар ҳоли муфлисшавӣ эълон намояд.

Вазъияти мамлакатро ба таври қатъӣ Ҷанг якуми ҷаҳонӣ бадтар гардонд, ки дар натиҷа он низоми ниммустамликовӣ барқарор гашта, ба молия, иқтисоди мамлакат сармояи хориҷи роҳбарӣ мекардагӣ шуд.

Адабиёт:

1. Милер А.Ф. /Атотюрк Кемаль. Избранные речи и выступления. – М.: 1966. – 411 с.
2. Киреев Н.К. /Атотюрк Мустафа Кемаль. Путь новой. – М.: 1971. – 251 с.
3. Закон Турции «Об основных организациях». 1929. – 359 с.
4. Конституции Турции 1929 и 1937 г. – 104 с.
5. Розалиев Ю.Н. Турции. Т. 1, 3. – М.: 1929-1934. – 507 с.

Калидвозжаҳо: ҷанг, Империяи Ӯсмонӣ, Аврупо, Франсия, Россия, Германия, Австро-Венгрия.

Аннотация

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Автор в своей статье рассматривает социально-экономическое положение Османской Империи в начале XX века. Автор на основе ценных материалов изучает данную проблему и в ходе исследования выявляет, что Османская Империя в начале XX века было не самым лучшим из-за Второй Мировой Войны.

Ключевые слова: война, Османская Империя Европа, Франция, Россия, Германия, Австро-Венгрия.

Annotation

SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE OTTOMAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The author examines the socio-economic situation of the Ottoman Empire at the beginning of the XX century in this article. The author studies this problem on the basis of valuable materials and reveals that the Ottoman Empire at the beginning of the XX century was not the best because of the Second World War.

Keywords: war, Osman Imperia, Europe, France, Russia, Germany, Austria, Vengria.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайтов Ҳуршед, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Пирумшоев Ҳ.

Сведения об авторе: Ҳайтов Ҳуршед, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айнӣ.

About the author: Haitov Khurshed, the 2st year Master Student in the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

**АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ ФОЯҲО ВА ПАДИДАХОИ
КОНСТИТУТИОНӢ-ҲУҚУҚӢ**

Пайдоиши давлати аввалини точикон - Пешдодиён натица ва рушди ғояи ҳокимият дар байни ҳалқияти ориёй буда, тибқи матнҳои авестой мағҳуми ҳокимият дар байни онҳо ба таври мунтазам ташаккул тақомул ёфтааст. Падидаи ҳокимият тибқи Авесто зинаҳои таҳаввулоти хосеро тай кардааст. Дар оғоз Авесто пайдоиши ҳокимијатро бо ҳуқуқу имтиёзҳои сардори оила – падар вобаста мекунад. Аввалин шакли ҳокимијат дар ҷомеъа ҳокимијати падар эътироф гардида, кулли узви оила – нмана ё нманай аз ҷониби сарвари он – нманопатӣ идора мешуд. Оилаи авестой оилаи падаршоҳӣ аст. Дар оила падар сарвар буда, дигар узви оила бо ҳам баробар шумурда мешуданд.

Падар чун сарвари оила як қатор ваколатҳоро соҳиб буд, ки ба ў имконият медоданд, ки оиларо мұтадил идора намояд. Албатта, обрую ҳурмати падар бебаҳс буда, амру супориши сарвар бегуфтугӯ ичро мегардид [4, 14-15]. Падар ҳуқуқи ҳаллу баррасии кулли масоили оила, аз ҷумла масоили вобаста ба ояндаи фарзандонро соҳиб буд. Масалан, никоҳ тибқи Авесто маҷбурий буда, тарафҳои шартнома – қудоҳо, яъне сарварони оилаҳо эътироф мешуданд.

Масоили муносибатҳои ҷамъиятии вобаста ба ҳокимијат дар марҳилаи қабилавии рушд хеле мураккаб мегарданд. Аллакай якчанд маркази амру фармондиҳӣ, яъне падидаҳои ҳокимијатӣ таъсис ва ташаккул мейбанд. Пеш аз ҳама падидаи пешво ё сарвари қабила таъсис мейбад, ки сарварии умумии қабиларо ба зимма дорад. Дар Авесто қабила «занту» ва сарвари он «зантупатӣ» номида мешавад [3, 220]. Ба вазифаи зантупатӣ (Роҳбари қабила) вобаста ба қобилияти ҷисмонию санъати идориро донистан, қобилияти роҳбарӣ, маҳорати пешвои ҷамъият будан, қобилияти гузаронидани маросимҳои динӣ интихоб мегардид. Ченакҳои гуногуни интихоби пешвои қабила дар байни ҳалқҳои гуногун мушоҳида шудааст, вале, ба таври аниқ вобаста ба қадом ченакҳо мардуми ориёй пешворо интихоб менамуданд, мо итилоот надорем.

Мақоми олии ҳокимијат дар қабила Маҷлиси умумии қабила ба шумор мерафт. Дар он масоили мұхимтарини ҳаёті қабила мисли оғози кор, сафарбаркунини омма ба фаъолияти гуногун, масъалаи ҷанг сулҳ, қабул ба узвияти қабила, баҳсҳои байниавлодӣ, тақсими ҳудуди киштукор, тақсими неъматҳои моддӣ ва ғанимат, сафарбар намудани одамон ба ҷанг, таъйини сарвари низомии қабила ва ғайра баррасӣ мегардид. Дар маҷлиси қабила масоили мұхимтарини муносибатҳои дохириқабилавӣ ва бо мұхити ихотакардаи он – масъалаҳои ҷанг сулҳ, қабули авлод ва ё қабилаи дигар ба соҳтори ҳуд, баҳсҳои байни оила ва авлодҳои узви қабила, тақсими замину киштукор, ҷамъоварии ҳосил ва тақсимоти он баррасӣ мегардид. Маҷлиси қабила ҳамаи масоили ба мұхокима гузошташударо бо роҳи овоздиҳӣ ҳал менамуд. Сарвари қабила метавонист якбора сарвари динӣ – коҳин низ бошад, яъне ташкил ва иҷроиши маросимҳои мазҳабӣ низ ба зиммаи ў буд.

Бо мураккаб гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ташаккул ёфтани тафаккури одамон, пайдоиши нобаробарихо дар молумулк ва мероси гаштани вазифаю амалдорӣ, ба андешаи мо, аз роҳбари низомии қабила сарвари давлат ташаккул мейбад. Академик Бобоҷон Ғафуров пайдоиши истилоҳи «шоҳ»-ро аз истилоҳи ориёии «кшай», «кшатрий» медонист ва бебаҳс сарвари давлатро намояндаи табақаи кшатриҳо ё артиш мешуморид. Тибқи тадқиқотҳои академик Бобоҷон Ғафуров шоҳони кишварҳои ҳиндурориёй асосан аз табақаи низомиён буданд, бинобар ин калимаи кшай ба шаҳ (шоҳ) табдил ёфта, маънои ҳоким, сарвари давлатро гирифтааст [2, 44]. Ин гуна табдилни маъно баёнгари ҳақиқатест, ки ҳокимијати давлатӣ дар натиҷаи ташаккули вазъи ҳуқуқии сарвари артиш ва ё тасарруфи ҳокимијат аз ҷониби ў ба вучуд омадааст. Мо низ тарафдори ин андеша ҳастем, чунки далелҳои дигар низ ба ин далолат мекунанд.

Ҳангоми таҳлили пайдоиши давлатдории ориёй ва зардуштӣ назарияи илоҳии пайдоиши давлат ва ҳуқуқро низ инкор кардан нашояд, чунки дини зардуштӣ ва дини ислом заманаи мұхимтарин ва идеологияи ваҳдати миллию давлатсозии ориёихо ва арабҳо шудаанд.

Дар таърихи давлатдории тоҷикон таълимоту сарчашмаҳои гуногун заминаи танзими муносабатҳои тибқи қонунгузории қонститутсионӣ ва конститутсияи мусир танзимшаванд гардидаанд. Таълимоти ориёй оид ба Хварно, Фарр аз қабили ҳамин гуна ғояи конститутсионӣ мебошад, ки ба масъалаи легитиматсияи (қонунигардонии) ҳокимияти давлатӣ равона шудааст.

Авесто ва Қонунномаи Сосониён ду сарчашмае ҳастанд, ки то марҳилаи исломии рушди кишвари тоҷикон ҳамчун қонуни асосӣ масоили асосҳои ҳуқуқии идораи кишвар, низоми иҷтимоию сиёсию иқтисодии кишварро танзим менамуданд. Дар Авесто дар бораи асоси илоҳӣ доштани ҳокимияти шоҳони ориёй сухан меравад. Ҳар амали ҳокимият, танҳо бо розигии Аҳура Маздо сурат мегирад.

Сарчашмаи дигари хислати конститутсионидошта Эъломияи Куруши Кабир аст. Дар Эъломияи Куруши Кабир масоили аз ҳама муҳим –ҳуқуқи инсон мавриди танзим қарор гирифтааст. Дар он оид ба ҳуқуқ ба озодии эътиқод, озодии ҳаракат, ҳуқуқ ба моликият, интихоби манзил, қасб ва гайра эътироф ва мавриди ҳимоя қарор дода мешавад. «Ҳар шахс дар пайравии дини худ озод аст, касе ҳақ надорад қасеро ба дини худ ба зурӣ ҷалб намояд» гуфта мешавад дар Эъломия.

Сарчашмаҳои дигари хислати конститутсионӣ дошта, Қонунномаи Сосониён ба шумор меравад, ки дар он мақоми ҳуқуқии шаҳрванд ва гайри шаҳрвандон муайян карда шудаанд. Мувофиқи меъёрҳои муқарраркардаи Қонуннома шахси озод, пайрави дини зардуштиро "Шаҳрванд" (er) ва гайризардуштиён, гуломон, табааи давлатҳои дигар, асирон (aner) "хориҷӣ" ё "бегона" эътироф менамуд. Гайр аз ин тибқи меъёрҳои Қонуннома мақоми ҳуқуқии ҳар як фарди ҷомеа вобаста ба ҳолати иҷтимоӣ (озод ё гулом), ҳолати хонаводагӣ (саҷвари оила ё аъзо), вазъи табақа (баромади табақавӣ) низ муайян гардида аз ҳамдигар ба кулӣ тафовут доштанд. Вобаста ба вазъи ҳуқуқӣ шахс дар ҷомеа ба қасбу кор ва фаъолияти муайян машгӯл мегардид.

Қайд кардан зарур аст, ки қонунгузории амалкунандай ҳудуди Тоҷикистони тоисломӣ низ мавриди баррасӣ қарор гирифта, баъзе намунаҳои он, ки аз куҳи Муғ дарёфт гардидааст, баёнгари он аст, ки дар маҳаллҳо низ қонунгузории рушдёфта вучуд доштааст. Танзими масоили никоҳ оила ва аҳдномаи никоҳӣ аз Муғ шаҳодати он аст, ки қонунгузории умумиимперии Сосониён дар маҳал мушаҳҳас гардонида мешуд ва он баъзе новеллаҳо - навовариҳои худро дошт, ки маҳсусияти маҳалро ифода мекард. Масалан, дар сурати қатъ шудани ақди никоҳ тақсими моликият ва ҳиссаи худро соҳибӣ намудани зан тартибе аст, ки дар Қонуннома танзим нашудааст.

Яке аз сарчашмаҳои ҳусусияти конститутсионидошта Сиёсатномаи Низомулмулк буд, ки дар он тақрибан оид ба ҳамаи соҳаҳои идораи кишвар, тарзи интихобу ишғоли вазифа, ваколат ва масъулияти мансабдорони давлатӣ тартиботи муайянро пешниҳод мекард ва онро дар фаъолияти худ амалий соҳтааст.

Дигар сарчашмаи хислати ҳуқуқӣ – конститутсионидошта Ясаи Чингиз буд. Яса ё Ёсо сарчашмаи муҳимтарини ҳуқуқии империяи мӯгул буда, дар он масоили таъсиси Шурои давлатӣ ё Қурултой, интихоби Хон (саҷвари давлат), меъёрҳои вобаста ба соҳтори давлатӣ, Хон, соҳтори маъмурӣ, лашкар, низоми судӣ, муносабатҳои байналмилалии давлат меъёрҳо вучуд доштанд. Қурултой мақоми олии давлатӣ буда, дар он Хон ба вазифа интихоб мегардид. Ёсо талабот ба довталаби мансаби Хониро муқаррар карда буд. Талаботи асосӣ – намояндаи авлоди Чингиз будан, дар Қурултойҳо доимо иштирок кардан, интихоб гардиdan аз ҷониби кулли узви Қурултой буд. Афроде ки дар Қурултой иштирок намекард ва гайриқонунӣ, яъне бе гузаштани маросими интихоб ҳешро Хон эълон мекард, Ёсо ҳар як саҷвари авлоду минтақаро вазифадор менамуд, ки зидди ин гуна шахс ба муборизаю ҷанг барҳезад.

Дар асрҳои миёна сарчашмаи дигар – Тузукҳои Темур таълиф гардида, ба қавли баъзе муҳаққиқон чун сарчашмаи амалкунандай ҳуқуқ эътироф мегардад. Дар он оид ба соҳтори давлатиу маъмурӣ, соҳтори иҷтимоию низомӣ, ҳокимияти марказию маҳалӣ, синфҳо ва гайра меъёрҳо вучуд доранд. Дар он тартиби ислоҳоти соҳаи девонсолорӣ, ислоҳоти молия ва андоз зикр шудааст. Тибқи он аввалин маротиба муассисаҳои соҳавии идорӣ - вазорат номида шуда, якчанд вазорат таъсис мегардад.

Минбаъд якчанд шартномаи байни Русия ва Аморати Бухороро метавон номбар намуд, ки хислати ҳуқуқӣ-конститутсионӣ доштанд. Пеш аз ҳама Шартномаи сулҳи Зирабулӯқ (с. 1868), Шартномаи сулҳу дустии соли 1875, ки дар онҳо масъалаи муносабатҳои дохилию берунаи Аморати Бухоро дар соҳаи сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ,

Муҳаққиқ

махсусан савдо танзим ёфтанд. Тибқи шартномаи соли 1875 Протекторати Русия нисбат ба Аморати Бухоро муқаррар гардид, ки амир дигар бе иҷозати Русия бо дигар давлатҳои ҳамсоя муносибатҳои дипломатӣ, сиёсӣ, низомӣ ва ғайраи мустақим дошта наметавонист [1, 33].

Дар қисмати ишғолшудаи ҳудуди Осиёи Марказӣ Русия санади махсус Низомномаи идораи кишвари Туркистонро қабул намуд, ки дар он масоили вобаста ба ҳокимиюти дар Туркистон, таъсис Генерал-губернаторӣ, соҳтори маъмурӣ, низоми судиу молиявӣ, сарчаашмаҳои ҳукуқӣ танзим шуда буданд.

Ҳудуди Генерал-губернатории Туркистон тобеи шохи Русия гардида бошад, ҳам ҷуғрофия ва махсусияти он заруратеро ба миён оварда буданд, ки Генерал-губернатор дорои салоҳиятҳои хеле васеъ буд. Вай ҳукуқи эълони ҷанг ва бурдани ҷангро аз номи Русия бо давлатҳои ҳамсоя дошт. Маълум аст, ки ин салоҳияти ҳокимиюти олий ва сарвари давлат аст, вале шароити Туркистон, махсусан дар масофаи дур воқеъ будани он аз маркази Русия, ҳамсарҳад будани он бо рақиби геополитикӣ Англия, ҳануз устувор набудани ҳокимиюти Русия дар маҳалл зарурати доштани салоҳиятҳои васеъро ба вуҷуд оварда буданд.

Дар таърихи тошуравии рушди давлатдории тоҷикон яке аз санадҳои муҳими хислати ҳукуқӣ-конституционӣ дошта "Манифести Амири Бухоро" ба шумор меравад, ки дар баробари қабул ва эълон шуданаш зуд аз амал соқит гардида, сабаби паҳну парокандა намудани ҷонибдорони ислоҳот ва рушди конституционии кишвар гашт.

Тибқи манифест, ба аҳолӣ як қатор ҳукуқҳо дода мешуд. Баъзе ислоҳотҳои буржуазӣ дар он акс ёфта буданд. Азбаски Манифест амалий нағашт дар бораи аҳамиюти он сухан рондан номумкин аст. Танҳо қайд намудан лозим аст, ки қабули Манифест аввалин қушиши дар шароити нави таъриҳӣ қабул намудани санади хислати конституционидошта буд ва он ҳам бенатиҷа анҷом ёфт.

Адабиёт:

1. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII начало XX вв.). – Душанбе, 1999.
2. Faafurov B.F. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Дар ду ҷилд. – Душанбе, 1998. Ҷ.1. с. 44.
3. История таджикского народа / Под ред. Б.А. Литвинского В.А. Ранова. – Душанбе, 1998. Т.1. Древнейшая и древняя история. – 220 с.
4. Конституцияи Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф. Буриев И. – Душанбе. 2014. С. 14-15.

Аннотация

ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИДЕЙ И ЯВЛЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

Семья времен изложения Авесты была патриархальной семьей. Главенствовал отец, а другие члены семьи считались равноправными. Отец, как глава семьи, имел ряд полномочий, которые позволяли ему нормализовать и управлять семьей.

Ключевые слова: семья, право, конституция, развитие, отец, источник, декларация, отношения, глава, племя

Annotation

FROM THE HISTORY OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF IDEAS AND PHENOMENA OF CONSTITUTIONAL LAW

The family at the time of the Avesta was a Patriarchal family. The father dominated, and other family members were considered equal. The father, as the head of the family, had a number of powers that allowed him to normalize and manage the family.

Keywords: family, law, constitution, development, father, source, sceneru, relations, head, tribe.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдоншоева Азима, магистранти соли дуюми факултети таърихи ҶДОТ ба номи Садриддин Айни

Роҳбари илмӣ: Буризода Э.

Сведения об авторе: Саъдоншоева Азима, магистрантка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни

About the author: Saqdonshoeva Azima, the 2nd year of Master Student in the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ КАФИЛИ АМНИЯТИ ДАВЛАТ ВА МИЛЛАТ

Дар шароити глобализатсия ҷомеа ва ҷомеаи иттилоотӣ яке аз самтҳои асосии давлат дар сиёсати иттилоотӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад.

Сиёсати давлатии иттилоот ки моҳиятан барои таъмини амнияти иттилооти суботи сиёсӣ ва таъмини ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон роҳандозӣ мешавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар маҷлиси тантанавӣ ба муносибати 100-солагии матбуоти тоҷик оид ба истифода намудани технологияҳои иртибот ва иттилоърасонӣ қайд намуданд, ки «Пешрафти рӯзағузуни технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва таҷрибаи ҷаҳони имрӯза аз он далолат мекунад, ки истифодаи самараноки воситаҳои электронии аҳбор на танҳо боиси пурра гардидани фазои иттилоотӣ мегардад, балки бо истифода аз онҳо ба таъмини беҳтарии амнияти иттилоотии қишвар ноил шудан мумкин аст.

Яке аз падидаҳои ҷомеаи мусир Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд. Интернет дастоварди бузурги инсоният дар аспи XXI мебошад. Он ба сифати воситаи асосии иттилоърасон дар ҷаҳон баромад мекунад.

Имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ дар заминai таъмини технологияи навини иттилоотӣ дар сиёсат пайваста бо парадигмаҳои ҷомеаи иттилоотӣ зиндагӣ доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шабакаи «Интернет» ба таври васеъ доираҳои гуногуни аҳолиро фаро гирифта, мамлакатро ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ пайваст мегардонад. Технологияи иттилоотӣ аҳборотро ба нерӯи мутаҳаррике табдил додааст, ки он дар пешрафти ҷаҳони мусир нақши муайянкунандаро пайдо намудааст. Воситаҳои навтарини иттилоотӣ метавонанд оқибатҳои ҳам манғӣ ва ҳам мусбатро ба бор оранд.

Барои робитаи байни инсонҳо Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ масоҳат ва сарҳадро аз байн бурдаанд. Одамон, новобаста аз он ки дар қадом нуқтаи дунё ҳузур доранд, метавонанд бо ҳам дар муюшират бошанд. Имрӯз Интернет аҳолии ҷаҳонро ба ҳам наздик кардааст. Шаҳрванди як қишвар метавонад дӯstonи зиёдеро аз мамлакатҳои дигар пайдо созад ва бо онҳо дар робита бошад. Барои пайдо намудани маълумоти зарурӣ, коғӣ ва муғифид он имконияти хубро дорост. Шабакаҳои иҷтимоии Интернет имкон медиҳанд, ки ҷавонон ба гурӯҳҳои илмӣ – фарҳангӣ, аз қабили химия, физика, мусикӣ, тиб, адабиёт ва ғайра аъзо шуда, талаботи маънавиашонро қонеъ намоянд. Дохилшавии ҷавонон ба донишгоҳҳои қишварҳои дигар, ёфтани ҷойи кор тавассути reklamaҳо низ аз муғифид будани Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дарак медиҳанд. Номгӯйи чунин ҳосиятҳои мусбати Интернет зиёданд.

Аммо, дар баробари ин, шабакаҳои иҷтимоӣ як қатор проблемаҳои ҷиддиро низ ба бор оварда, боиси ташвиш гардидаанд.

Тадқиқоти сотсиологӣ нишон медиҳад, ки дар як рӯз 33,3 дарсади истифодабарандагон, махсусан ҷавонон, аз 5 то 6 соат вақти худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ мегузаронанд, ки хуб нест. Бо ин роҳ онҳо на танҳо вақт, балки ба саломатиашон ҳам зарба мезананд.

Вақтгузаронии барзиёд ва дар канор мондан аз олами воқеъ яке аз паёмадҳои манғии Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Ин мушкилот бештар дар байни наврасону ҷавонон мушоҳида мегардад. Дар ин ҷо бемасъулияти волидон ба назар мерасад, зоро маҳз онҳо ба фарзандонашон компьютер ва телефонҳои мобилий меҳаранд, аммо назорат намекунанд, ки бо ҷой кор машғуланд, қадом иттилоъро мутолиа мекунанд ва бо кӣ дар робитаанд?

Бояд гуфт, ки амнияти давлату ҷомеа аз таъмини амнияти иттилоотии қишвар вобаста буда, бо раванди пешрафти техника ва технологияи ҷадид ин масъала боз ҳам ҷиддitar мегардад. Мутаассифона, шабакаҳои иҷтимоӣ назоратнаванданд ва на ҳамаи маълумоте, ки дар худ доранд, дурусту бегаразанд. Солҳои охир гурӯҳҳои терористиу экстремистӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ақидаҳои ифратии худро тарғибу ташвиқ менамоянд. Таҷриба нишон медиҳад, ки аксар ҷавонон ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ ба ин ё он гурӯҳу ҳаракатҳои ифратӣ пайвастаанд. Ҳизбу ҳаракатҳои ифратие, ки дар Тоҷикистон фаъолияташон манъ аст, аз хориҷи қишвар ақидаҳои нопоки худро меҳоҳанд тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба сари ҷавонон бор кунанд.

Мұхакқик

Аз ин рӯ, чомеаи шаҳрвандиро зарур аст, ки шабакаҳои иҷтимоиро ба сифати рушди ҷаҳонбинии ҷавонон ва баланд бардоштани ҳисси ватандориву миллатдӯстӣ самаранок истифода кунанд. Муҳим аст, ки фарҳанг, анъанаҳои неки миллӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври зарурӣ таблиғ шаванд. Маҳз ба ин восита метавон ҳувияти ҷавонону наврасонро тақвият бахшида, онҳоро аз бегонапарастию доми фиреби манфиатдорон начот дод.

Таъмини амнияти иттилоотӣ имрӯз ба масъалаи муҳими давлатдорӣ табдил шуда, суботу устувории ҳукуматҳо ва амнияти миллии давлатҳо ба он вобастагии зич пайдо кардааст. Зоро технологияи муосири иттилоотӣ имконият медиҳад, ки афкори мардум ба шакли дилҳоҳ ташаккул ва ба тарафи дилҳоҳ майл дода шавад. Имрӯз иттилоот дар тамоми соҳаҳо нақши калидӣ пайдо карда, ҳамчун воситай муҳими таъсиргузории сиёсӣ барои давлатҳо нақши сарнавиштсоз дорад.

Дар замони хозира нақши воситаҳои иттилоотӣ – телевизион, радио, матбуот, фазои интернетӣ хеле зиёд гардида, таъсири онҳо ба аҳли чомеа бештар эҳсос мешавад. Дар ин замина, маҳсусан ташаккул додани ҷаҳонбинӣ ва шуури миллии ҷавонон аҳамияти хосса касб менамояд.

Чумхурии Тоҷикистон ба хотири таъмини амнияти шахс, чомеа ва давлат як қатор тадбирҳо андешидараст. Дар роҳи пешгирии ҳар гуна хатарҳои шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти давлат мусоидат менамояд.

Махсусан, манъ намудани фаъолияти сомонаҳои як қатор ташкилотҳо террористию экстремистӣ, ба монанди «Ҳизб назҳати исломии Тоҷикистон», «Ҳизб-ут-тахрир», «Ихвон-ул-муслимин», «Паймони миллии Тоҷикистон» ва ғайра дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин тадбирҳо дар роҳи мубориза бо чунин гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистии замони мусир мебошад.

Ниҳоятан, ба манфиати кор аст, ки дар раванди технологизацияи ҳаёти инсоният ва рушди фазои маҷозӣ ба хотири таъмини субот дар ҷомеа, хифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ, густариши ахлоқи миллӣ ва рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тадбирҳо дар самти истифодай фазои маҷозӣ андешида шудаанд

Дар баробари ҷаҳони вокеъӣ, дар заминай рушди босуръати интернет дунёи дигаре падид омад, ки онро «фазои мачозӣ» ном мебаранд. Вобаста ба нақши рӯзафзуни падидай мазкур яке аз масъалаҳои муҳиме, ки имрӯз дар доираи консепсияи амнияти миллӣ ва консепсияи амнияти иттилоотӣ диккати бештари муҳакқиони соҳаро ба ҳуд ҷалб намудааст, рушди босуръати фазои мачозӣ ва чигунагии таъсироти он ба амнияти миллӣ мебошад. Маълум аст, ки ин падида дар оғози аспи XXI батадриҷ ташаккул ёфта, тамоми давлатҳои ҷаҳонро фаро гирифт.

Дар оғози асри XXI дар системаи сиёсии ҷаҳон давлате вуҷуд надорад, ки шаҳрвандонаш корбари фазои маҷозӣ набошанд. Ҳоло дар ҷаҳон як қатор шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди Facebook, Youtube, Instagram, Twitter, Telegram, imo, Google, Viber, Одноклассники, ВКонтакте ва гайра ба вуҷуд омадаанд, ки ҳамарӯза ба онҳо одамони бисёре ворид гардида, бештари вақти ҳудро дар фазои маҷозӣ мегузаронанд. Дар шароити мусосир таъмини амнияти миллӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ барои Чумхурии Тоҷикистон, ки дорои истиқлоли сиёсии хеш аст, масъалаи усулий ба ҳисоб меравад. Рушди босуръати интернет ва авҷ гирифтани ҷангҳои иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, барҳӯрди тамаддунҳо ва манфиатҳои қудратҳои ҷаҳонӣ, зуҳури ҳар гуна ҳаракату ташкилотҳои экстремистиву террористӣ дар минтақа ва ҷаҳон, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир мушкилоте мебошанд, ки соҳибандешаи ватаниро водор менамоянд, то атрофи ҳатару таҳдидҳои онҳо ба амнияти миллӣ ва ояндаи давлату миллати хеш аз нигоҳи илмӣ ва воқеоти амалӣ ибрози назар кунад. Муносабати системавӣ ба ин масъала имкон медиҳад, ки паҳлухои ғуногуни онро таҳлил намоем ва таъсири онро ба амнияти миллӣ мушаххас созем. Аз ин лиҳоз, моро зарур аст, ки фазои маҷозӣ ё ҳуд интернет ва шабакаҳои иҷтимоиро бо назардошти имконот, қудрат, таҳдид, ҳучум ва ҳимоя мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дижем:

Воќеан, пайдоиши интернет ва ташаккули фазои маҷозӣ дар тамоми паҳлӯҳо ҳаёти инсоният дигаргунҳои ҷиддиеро ба вуҷуд овард. Дастрасӣ ба иттилоот ба воситаи интернет дар фазо ва вакти ягона, беҳтар намудани сатҳи ҷаҳонбинии шаҳс, ба вуҷуд омадани ҳар гуна хизматрасониҳои иҷтимоиву иқтисодӣ аз муҳимтарин имконоти фазои маҷозӣ мебошад. Дар шароити ҳозира, ки раванди технологизатсия дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа вусъат мейбад, бешак, нақши интернет дар ташаккули бештари муносибатҳо эҳсос карда мешавад. Масалан, компютериқунонии мактабҳо ва беморхонаҳо, шаклгирии низомҳои бонкӣ ва сохибкорӣ,

хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва, ҳатто, рушди ҳукумати электронӣ мавҷудияти интернетро тақозо менамояд. Ҳамакнун, ҳар як инсон имкон дорад, ки ба воситаи фазои маҷозӣ ба ҳар гӯши олам иртибот ва муюшират баркарор намояд.

Имрӯз аз гузашта сарчашма мегирад. Вокеаҳои гузаштаи ҷаҳон ва ҳодисоти имрӯза дар минтақаҳои гуногуни сайёра ба мо беҳтарин далелҳоеро нишон медиҳанд, ки давлатҳо ва созмонҳои гуногун, интернет ва фазои маҷозиро ҳамчун қудрат ва неруи нав дар роҳи амалӣ намудани ҳадафу мақсадҳои хеш дар минтақаҳои гуногуни олам истифода менамоянд.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушди пахши телевизионӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015.
2. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020.
Дастрасӣ: http://www.adlia.tj/base/show_doc.fwx?rgn
3. Қурбонов А. Ҳукумати электронӣ - рушди идорасозӣ ё таҳдид ба амнияти қишвар. Дастрасӣ: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id
4. Меликов У. Иттилоот дар интернет: танзими ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2011. – 102 с.
5. Нақши Интернет дар дастрасӣ ба иттилоот. – Душанбе, 2010.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26 апрели соли 2013.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, иттилоот, шабака, интернет, технология.

Аннотация

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ - ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье авторы исследовали новые угрозы и вызовы национальной безопасности и интересам, особенно информационной безопасности, а также комплекс конкретных мер по защите среды общественной информации и безопасности компьютеров и других технических средств. В условиях глобализации общественное и информационное общество является одним из основных направлений государства в информационной политике и информационной безопасности

Ключевые слова: информационная безопасность, информация, сеть, интернет, технология.

Annotation

INFORMATION SECURITY IS THE BASIS FOR NATIONAL SECURITY AND NATIONAL SECURITY

In the article, the authors investigated new threats and challenges to national security and interests, especially information security, as well as a set of specific measures to protect the public information environment and the security of computers and other technical means. In the context of globalization, the public and information society is one of the main directions of the state in information policy and information security.

Key words: information security, information, technology, internet, technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Ҷамшед, магистранти Академияи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Сайд Носир 33, тел.: (+992) 918314098

Роҳбари илмӣ: Мавлоназаров С., мудири кафедраи амнияти иттилоотӣ ва илмҳои табииатшиносӣ.

Сведения об авторе: Каримов Джамшед, магистрант Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, ул. Носир 33, тел. (+992) 918314098

Научный руководитель: Мавлоназаров С., кафедра информационной безопасности и естественных наук

About author: Karimov Jamshed, Master of Computer Security at the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Nosir 33, tel.: (+992) 918314098

Scientific adviser: Mavlonazarov S., Department of Information Security and Natural Sciences

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ НА ДОСУДЕБНЫХ СТАДИЯХ

Судебная защита прав и свобод личности, общества и государства от преступлений и правонарушений осуществляется в уголовно-процессуальном порядке. Н.А. Курратов и З.Х. Зокиров отмечают, что уголовное судопроизводство находит свое отражение в досудебном производстве и уголовном судопроизводстве, направленных на укрепление верховенства закона, предупреждение преступности, уважение закона, прав и свобод человека и гражданина, а также восстановления справедливости [4, 4.].

На первых этапах предварительного расследования возможна одна из трех ситуаций: в случае отсутствия данных, указывающих конкретное лицо, которое будет преследоваться по закону; органы, проводящие расследование, располагаются такими данными, но формально это лицо еще не было признано подозреваемым или обвиняемым; подозреваемый известен.

Презумпция невиновности должна служить основой для изучения процессуальных норм, регулирующих применение принудительных процессуальных мер [3, 18-19].

Исходя из того, что во время содержания под стражей правоохранительные органы имеют дело с лицом, вина которого еще не установлена, закон не требует нахождения достаточных доказательств в протоколе задержания, который обвиняет подозреваемого в совершении преступления.

Поскольку содержание под стражей ограничивает личную свободу лица, вина которого еще не установлена, закон предусматривает более короткий срок тюремного заключения.

«Долгосрочная становится особенно нетерпимой», - пишет В.М. Савицкий - когда позже становится ясно, что гражданин был незаконно задержан без причины. Таким образом, необходимо, чтобы следственные органы или следователи отправляли сообщение прокурору сразу после ареста подозреваемого и чтобы прокурор санкционировал арест или освободил арест как можно скорее после получения сообщения ...» [1, 14].

В зависимости от характеристик уголовных дел, достаточные данные могут быть получены как одновременно с возбуждением уголовного дела, так и по истечении значительного периода времени. Закон не регулирует вопрос о том, при каких условиях собранные доказательства могут считаться достаточными для вынесения решения.

Вопрос о том, когда принимается решение о представлении в качестве обвиняемого, тесно связан с вопросом о том, должен ли следователь руководствоваться презумпцией невиновности или, если да, то как долго.

После расследования дела трудно доказать, преднамеренно ли обвиняемый признал себя виновным по личным причинам или сделал это под влиянием следователя. Суд был сбит с толку и потерял контроль из-за применения к делу различных «следственных уловок» и «психологических ловушек».

Однако, когда было установлено, что самообвинение имело место по личным причинам, такая компенсация за «вред», по-видимому, не предоставлялась.

Определение истины является обязанностью правоохранительных органов. Независимо от состояния доказательств, собранных по делу, независимо от уголовного осуждения, прокурор или суд по делу обвиняемого, в каждом уголовном деле должно обеспечиваться неукоснительное соблюдение и исполнение требований уголовного законодательства в отношении всестороннего, полного и объективного изучения обстоятельств дела.

Чтобы решить проблему вины, все обстоятельства, оправдывающие обвиняемого, должны быть опровергнуты; пока они не опровергнуты, версия обвинения и тем самым виновность обвиняемого нельзя считать доказанной.

На стадии возбуждения уголовного дела обязательным правилом соблюдения принципа презумпции невиновности является то, что возбуждение уголовного дела может быть осуществлено только при наличии достаточных данных, указывающих на признаки преступления (п. 2 ст. 140 УПК РФ).

Кроме того, обязательным условием соблюдения принципа презумпции невиновности является участие адвоката в уголовном деле:

- 1) с момента принятия решения о привлечении лица в качестве обвиняемого;

- 2) с момента возбуждения уголовного дела против конкретного лица;
- 3) с момента фактического задержания лица, подозреваемого в совершении преступления;
- 4) с момента оглашения лицу, подозреваемому в совершении преступления, решения о назначении судебно-психиатрической экспертизы;
- 5) с момента начала осуществления иных мер процессуального принуждения или иных процессуальных действий, затрагивающих права и свободы лица, подозреваемого в совершении преступления (п. 3 ст. 49 УПК РФ).

Представляя подозреваемому широкие процессуальные права, действующее законодательство в значительной степени устанавливает определенные гарантии презумпции невиновности.

Подозреваемый имеет право оспаривать данные, лежащие в основе подозреваемого преступления.

Исходя из того, что во время содержания под стражей правоохранительные органы имеют дело с лицом, вина которого еще не установлена, закон отмечает, что в исключительных случаях может быть привлечен подозреваемый (ч. 1 ст. 100 УПК РФ).

Поскольку содержание под стражей ограничивает личную свободу лица, вина которого еще не установлена, закон предусматривает более короткий срок содержания под стражей.

«Длительное содержание под стражей становится особенно невыносимым, - пишет В. М. Савицкий, - когда позже становится очевидным, что гражданин был задержан незаконно, без достаточных оснований. Следовательно, необходимо, чтобы следственные органы или следователь сразу же после задержания подозреваемого направили в прокуратуру сообщение по этому вопросу и чтобы последний, как можно скорее после получения сообщения, был подвергнут санкционированию ареста либо отменить заключение ... » [1, 15].

В этом случае обвинение должно быть предъявлено подозреваемому не позднее, чем через 10 дней после применения меры пресечения, а если подозреваемый был задержан, а затем взят под стражу - одновременно с момента задержания (ч. 2 ст. 100 УПК РФ). Это категорическое требование закона.

Если следователь (орган дознания) не собрал достаточных доказательств в течение 10 дней с момента выбора меры пресечения (или содержания под стражей) для предъявления обвинительного заключения, меры пресечения немедленно отменяются, подозреваемый освобождается от ограничения его прав в соответствии с мерами предосторожности. В этом и проявляется действие презумпции невиновности в отношении подозреваемого.

В п. 2 ст. 77 УПК РФ говорится: «Признание обвиняемого в совершении преступления может быть основанием для обвинения только в том случае, если его вина подтверждается полным объемом доказательств, имеющихся в уголовном деле» [2, 59-62].

По закону обвиняемый не несет ответственности за отказ давать показания или давать ложные показания. Тезис имеет тот же смысл в уголовном процессе: молчание обвиняемого не может рассматриваться как его согласие с обвинением, как признание вины. Если обвиняемый молчит или отказывается давать показания, это не может быть истолковано как его доказательство.

В соответствии со статьей 77 УПК РФ, существует также очень важное положение, согласно которому обвиняемый может ограничиться признанием своей вины без доказательств, и следователь должен доказать вину обвиняемого в ходе расследования, собрать достаточные доказательства или представить соответствующие доказательства которые опровергают доказательства обвиняемого. Поскольку признание обвиняемого не считается критически важным для оправдания заключения долга, закон не позволяет ускорить или сократить расследование, если обвиняемый признает себя виновным.

Для решения вопроса о виновности должны быть опровергнуты все обстоятельства, оправдывающие обвиняемого; до тех пор, пока они не опровергнуты, версию обвинения и тем самым виновность обвиняемого нельзя считать доказанной.

Наряду с вариантами, которые рассматриваются для реализации принципа презумпции невиновности в действующем законодательстве об уголовном правосудии, на этапе расследования, на котором выражается презумпция невиновности, применяется ряд других принципов. Они включают в себя искусство. 161 УПК РФ, который, требуя неразглашения предварительных следственных данных, с одной стороны, обеспечивает нормальное течение раскрытия преступления, с другой стороны, не допускает преждевременного раскрытия данных, порочащих обвиняемого, поскольку его вина еще не доказана в порядке, установленном законом.

Муҳакқик

Презумпция невиновности также четко выражена в требованиях к прокурору, который следит за выполнением законов в ходе предварительного следствия, в то время как мнение следователя о вине обвиняемого не является обязательным для прокурора. Поэтому прокурор обязан строго следить за тем, чтобы ни один гражданин не подвергался незаконному и неоправданному уголовному преследованию или другим ограничениям прав; обеспечить, чтобы никто не был арестован, кроме как по решению суда или с санкции прокурора; отменять незаконные и необоснованные постановления органа дознания и следователя; прекратить уголовное дело при наличии соответствующих оснований и т.п.

Поэтому значительная часть правил, регулирующих проведение предварительного расследования и регламентирующих процессуальный статус лиц, привлекаемых к уголовной ответственности, вытекает из того факта, что обвиняемый считается невиновным до тех пор, пока его вина не будет установлена в соответствии с применимым правом; осуждение сотрудника следственного органа, следователя и прокурора за вину обвиняемого означает лишь субъективную уверенность в том, что доказательства, собранные на этапе расследования, дают основание для предварительного заключения о виновности обвиняемого. Именно поэтому работнику органа дознания, следователю, прокурору не дано права применять к обвиняемому меры уголовного наказания, обращаться с ним, как с виновным.

Литература:

1. Клямко Э. И. О правовом содержании презумпции невиновности. // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 17-21.
2. Кудратов Н. А., Зокиров З. Х. Уголовный процесс: Общая часть уголовного процесса и досудебные стадии. Учебно-методическое пособие. – Душанбе: Империал-Групп, 2015. – 292 с. (на тадж. яз.).
3. Савицкий В. М. Презумпция невиновности. – М.: 2005, – 254 с.
4. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / Л. Н. Башкатов [и др.]; отв. ред. И. Л. Петрухин, И. Б. Михайловская. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2012. – 688 с.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, презумпция невиновности, стадия уголовного процесса, основания.

Аннотация

АМАЛИГАРДОНИИ ПРИНСИПИ ЭҲТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҲӢ ДАР МАРҲИЛАҲОИ СУДӢ

Мақола ба маъсалаи презумпсияи бегуноҳӣ дар марҳилаҳои пешбуруди тосудӣ баҳшида шудааст. Муаллиф қонунгузории мурофиавии чиноятиро таҳлил намуда, инчунин ақидаҳои илмии худро оид ба ҳалли ин маъсала баён намудааст.

Калидвоҷаҳо: мурофиаи чиноятӣ, эҳтимолияти бегуноҳӣ, давраҳои мурофиаи чиноятӣ, асос.

Annotation

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE AT PRE- TRIAL STAGES

The article is devoted to the issue of presumption of innocence at pre-trial stages. The author analyzes the criminal procedure legislation, as well as a scientific approach to solving this problem.

Keywords: criminal proceedings, presumption of innocence, stage of criminal proceedings, grounds.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиев Исмоил Исмонович, магистранти соли дуюми шуъбаи рӯзонаи факултети хукуки Донишгоҳи славянини Русияву Тоҷикистон, кафедраи мурофиаи чиноятӣ ва криминалистика. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ҳ. М. Турсунзода, 30. Тел.: 985-51-55-59, e-mail: aliev_ismoil@list.ru

Сведения об автор: Алиев Исмоил Исмонович, магистрант второго года обучения дневного отделения юридического факультета Российско-Таджикский (Славянский) университет, кафедра уголовный процесс и криминалистики. 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: 985-51-55-59, e-mail: aliev_ismoil@list.ru

About the author: Aliev Ismoil Ismonovich, 2nd year student full-time student of the of the lawfaculty Russian-Tajik (Slavic) University Department of criminal procedure and criminalities. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tursunzade M., 30. Tel.: 985-51-55-59, e-mail: aliev_ismoil@list.ru

ҲАФРИЁТИ БОСТОНШИНОСИИ ШАҲРАКИ ҚАДИМАИ САРАЗМ ДАР СОЛҲОИ 1976-2020

Таъриҳ шаҳодат медиҳад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ маркази тамаддуни ҷаҳонӣ ба шумор рафта ва дар замонҳои қадим мардуми тоҷик беш аз 400 намуди хунармандиро доро буданд. Дар айни замон дар мамлакат зиёда аз 2,900 ёдгории таъриҳӣ ва фарҳангӣ вучуд дорад. Дар ин самт, Саразм, ҳамчун яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ, аҳамияти бузурги илмӣ, таъриҳӣ ва байналхалқиро доро мебошад. Ин яке аз ёдгориҳои аввалини мероси ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон башумор меравад.

Саразм - яке аз мавзеъҳои маркази тамаддуни ҷаҳонӣ буда, аҳамияти бузурги тадқиқотӣ ва илмиро доро мебошад. Саразм ин нуқтаи аз ҳама диккатчалбӯнандай тамоми бостоншиносони аҳли башар гаштааст. Саразмро бори нахуст як дехқони қишоварз бо номи Ашуралӣ Тайлонов - иштирокии Ҷангӣ Бузурги Ватанӣ сокини маҳаллаи Авазалии Ҷамоати дехоти Чимӯргони (холо Саразм) шаҳри Панҷакент, ки Соли 1976 бо ҳамроҳии дуҳтарҷаи 8-солааш Ҷамила Бобомуродова ба маркази шаҳр омада, бо ҳоҳиши вай барои тамошо ба осорхона меравад. Дар осорхонаи ба номи устод А.Рӯдакӣ падар ҳамроҳи дуҳтараш нигораҳоро тамошо мекунад. Ашуралӣ Тайлонов пас аз дидани нусхай гачии табарҷаи биринҷии аз дехаи Ёрӣ ёфтшуда, ки муддати шашсол онро нигоҳ медошт изҳор медорад, ки ҳангоми ҳонасозӣ ў низ чунин асбобро ёфтааст ва ё ба қавли баъзе ҳангоми ҷуфтӣ замине, ки дар он ҷо гандум мекошт пайдо кардааст. Агар лозим бошад, онро ба осорхона тӯхфа намояд. Сипас, бостоншинос Абдуллоҷон Исҳоқов барои овардани табарҷа ба ҳонаи Ашуралӣ Тайлонов меравад ва ҳамин тарик моҳи сентябри соли 1976 қадимтарин шаҳраки Суғдиён-Саразмро кашф мекунад. Тайлонов А. ҳабари пайдо кардани ин мавзеъи Саразмро ба раиси ноҳияи ҳамон вакта расонидаст, ки ин табарҷаи биринҷӣ саҳифаи тозае кушод дар илми бостоншиносии Шӯравӣ ва баъдан ҷаҳонӣ [1].

Бо мақсади рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумии қишвар ва ҷалби сайёҳӣ, ва эҳё намудани ҳунарҳои мардумӣ маҳз Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маркази зиёратгоҳи сайёҳон табдил додани онҳо мақсади муҳими ҷомеа шуморид ва нисбати ёдгориҳои таъриҳӣ ҷунин баҳоғузорӣ менамояд.

“Моро зарур аст, ки ёдгориҳои таъриҳии ҳудро ҳифз кунем, обод гардонем ва ба онҳо ҳамчун ҷузъи таркибии сарнавишти миллати қуҳанбунёдамон муносибат намоем. Ин қарзи мо дар назди таъриҳ ва наслҳои оянда мебошад”. Ин боиси ифтиҳор аст, ки ёдгориҳои таъриҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти ғамҳорӣ ва дастгириҳои Сарвари давлат қарор дошта, маҳз бо қушишҳои ин шаҳсияти бузург мавзеъҳои таъриҳӣ диккати олимон ва сайёҳони ҳориҷиву ватаниро ба ҳуд ҷалб намудаанд.

Номгузории Саразм аз қалимаи тоҷикии «сари замин» ба вучуд омадааст. Ба ақидаи барҷастатарин донандай забони сӯѓӣ В. А. Литвинский Саразм маънои «Сари замин»-ро дорад [3, 90].

Шаҳри Саразм дорои қаср ва маъбад, маҳаллаҳо ва кӯчаҳо буда, аҳолии Саразм асосан ба ҷорводорӣ, моҳидорӣ, шикор, косибӣ, заргарӣ, ва дехқонӣ машғул буданд. Ҳаётро саразмиён дар маскангоҳ мегузаронида онро асосан ба ҷор давра тақсим намуда, аз миёнаи ҳазорсолаи IV то милод то ҳазорсолаи II то милодиро дар бар мегирад. Истеҳсол ва коркарди фулузот бошад, низ ҳеле инкишоф ёфта буд, аҳолии Саразм маъданро аз конҳои гирду атроф мегирифтанд асбобҳои рӯзгор тайёр мекарданд. Дар давоми гузаронидани ҳафриёт қураҳои фулузгудозӣ, ҳумдонҳои сафолпазӣ ва 150 намуд ашёҳои биринҷӣ ба монанди корд, ҳанҷар, табарзин, нӯги найза, мӯҳри сурбӣ, ашёҳои тиллой ва нукрагӣ ёфт шудаанд. Ҳунари заргарӣ, ҷармгарӣ, ресандагӣ, боғандагӣ ва соҳаҳои дигар низ тараққӣ карда буданд. Саразмиҳо бо сокинони ҷанубу шарқии Туркманистон, шимоли Эрон ва Балуҷистону Сиистон иртиботи фарҳангӣ доштанд.

Саразм шаҳри қадиммаи асри биринҷӣ (ҳазораи IV-II то милод) буда, 15 километр дуртгар аз ғарбӣ маркази шаҳри Панҷакенти вилояти Суғд ва дар соҳили чапи дарёи Зарафшон ва 45 км аз шаҳри Самарқанд воқеъ гардидааст. Масоҳати Саразмро дар соли 1976 бостоншинос А. Исҳоқов 100 то 130 гектар ва аҳолии шаҳро 8000 нафар муайян намудааст, ки то имрӯз 37, 34 гектари он бοқӣ монда, аз он 17 гектараш ба ҳаритаи Юнеско ҳамчун мамнӯъгоҳ ворид гардидааст [4, 7-9].

Аз соли 1978 таҳти роҳбари А.Исҳоқи ғурӯҳи кории бостоншиносии Инститuti таърихи АФ РСС Тоҷикистон шаҳри қадимаи Саразмро тадқиқ мекунанд. Дар заминаи бозёфтҳои Саразм ҷандин конғронҳои илмӣ дар доҳил ва ҳориҷӣ мамлакат баргузор шуданд, ки ҳанӯз дар соли 1982 дар ҳамоиши илмии байналмилалии Шӯравиу Фаронса дар мавзӯъи “Маданияти қадимаи Боҳтар” дар шаҳри Душанбе доир гардида буд, маърӯзай аввалини муҳаққиқ ва қашшофи шаҳраки Саразм Абдуллоҷон Исҳоқӣ дар мавзӯъи “Омӯзиши ёдгории аҳди қадими қишоварзии Саразм дар водии Зарафшон” мавриди таваҷҷӯҳи хосаи бостоншиносони ватaniyо ҳориҷӣ қарор гирифт. Маҳз дар ҳамин конғронс бостоншиносӣ маъруфи Фаронса Жан Клод Горден ҳоҳиши иштирок дар омӯзиши Саразмро баён дошт ва бо пуштибонии Президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ, устоди зиндаёд Муҳаммад Осими аввалин экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистону фаронсаро ба таҳқиқи Саразм шурӯӯ намуд. Минбаъд дар ин ҷо бостоншиносонӣ машҳури Фаронса, Амрико, Руссия, Италия, Олмон, Ӯзбекистон таҳқиқотҳои

Мұхаққиқ

пурарзишро анчом доданд ва натиғи омүзиши мұхаққиқони ватанию хориң дар ҳамоишхой илмй баррасын гардид. Инак, то соли 1985 бостоншиносон 4 бино ва 10 хандаки Саразмро ошкор намудаанд [6, 68].

Бинои аввал 180 метри мұррабаъ буда, аз 7 хона иборат аст, хонахой истиқоматии онҳо чандон калон нестанд. Барашибон 2-3 м ва дарозиашон 3-4м аст. Девори бино аз хишти хом сохта шудааст, ки 40-50см паҳнои доранд. Ин аз он далолат мекунад, ки сокинони шахри қадимай Саразм чй будани ҷамъияти синфында баробарият иктиносидиро намедонистаанд. Бинои Дуюмдори 48 хона аст, ки деворхой хона аз похса сохта шудааст ва 500 метри мұррабаъро дар бар мегирад. Бинои сеюм аз 350 метри мұррабаъ иборат буда, дорои 13 хона мебошад. Бинои сеюм барои омүзиши таърихи санъати мемории тоҷикон аҳамияти маҳсус дорад. Тарафхой баробар, масоҳати якхела, рӯ ба рӯ чой гирифтани дарромадгоҳо, се долони бо ҳам монандро шаҳодат медиҳад, ки аз руи нақшай маҳсус сохта шудааст. Хонахой иқомати мұррабаъ ва росткунча ($6\cdot12\text{ m}^2$), бари даромадгоҳо хурд (50-75 см). Фарши хонахой ба андозаи 75-95см оташдони мудаввар дорад, гирдашро деворча гирифтааст, ки ғафсиаш 8-12см, баландиаш 9-10см. Оташдонро баъзан дар болои сұфача (баландиаш 15-20 см) месоҳтанд. Деворхой бино 35-75см ғафси доранд, ки осори онҳо то замони мо омада расидааст. Дар ҳавли тануру оташдон соҳтанд ва ҳавлиҳо дорои партовгоҳ буда, аз дохири онҳо асбобҳои рўзгор ва осори фарҳангӣ ёфт шудаанд. Бинои чаҳорум 18 хонаро дарбар гирифта ва дар ин қисмат ибодатгоҳ кашф гардид [5].

Соли 1983 аз ҳама лаҳзахои қиқатангез барои бостоншиносон ва сабит кардани онҳо доири доштани аҳоли дар шахри қадимай Саразм, ин пайдо кардани бонуи Саразм мебошад. Яке аз бозёфтҳои нодири аз ҳафриёт пайдошууда часади "Маликаи Саразм" мебошад. Қабри малика соли 1983 кашф гардид. Баъдан аз тарафи антрополог Телман Ҳочаев муйайн карда шуд, ки ин бону 23-24 сола буда, як фарзанд таваллуд кардааст ва қадаш 1 метру 65 сантиметр мебошад. Малика барои он гуфтем, ки ҳамроҳаш 49 мұхраи тиллой ва бештар аз 4,5 кило сангҳои лочувард, ақиқ, инчунин ҳайкалчай гилий ва як оинаи бириңчй дар дастонаш дастмонаи аз ғалсамай моҳй сохта шуда дошт, (ки чунин дастмона ҳоло дар Ҳаррапаи Ҳиндустон истифода бурда мешавад) дағн шуда буд. Ҳамаи ин далели он аст, ки ин бону дар ҷамъият нуғузи баланд доштааст. Аз баски давраи модаршоҳй буд, аз ин хотир онро малика гуфтанд. Модар будани "Маликаи Саразм" сабит шудааст. Ба ҳок супоридани майит ҳам ачиб мебошад. Ба он гунае ки тифл дар батни модар чойгир мешавад, ба ҳамон гуна ўро дағн кардаанд. Ва ҳамин тарик сол то сол дар Саразм ҳафриётҳо зиёд мегарданд, ёфта шудани Маликаи Саразм боз ҳам руҳияву шавқу завқи бостоншиносони ҳориҷиро ба худ ҷалб менамояд, ҳар яки онҳо бо тасмими баланд худро ба ин маъракаи таърихиву фарҳанги дохил менамоянд. Ва саҳми арзандай хешро дар ҳафриётҳо мегузоранд [6, 68].

Аз соли 1984 сар карда то имрӯз бо навбат дар шаҳраки қадимай Саразм Экспедитсияҳои гуногунсоҳа ба роҳ монда шудааст, чунин ҳайати бостоншиносон, на инки аз Ҷумхурии тоҷикистон балки берун аз кишвар ҳузур доранд ва аз ҳамин сол оғоз карда дар миёни ду кишвари Осиёиву Аврупои (Тоҷикистон ва Фаронса) дар ҳайати А. И. Исҳоқов, М. Исҳоқова, А.Т. Пликова, У. Эшонқулов, А.Р. Рассоқов, С. Бобомуллоев, Г.Р. Каримова, Ш.Ф. Курбонов (Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониш Академияи илмҳои Ҷумхурии Тоҷикистон) ва А.Т. Франкфорт, Р. Безенвол, Б. Лионли, Ч. Вилкос, М. Казанова, Сиброн Фобиан, Ҷан Десс (Маркази миллии тадқиқоти илмии Фаронса) корҳои асосиро оид ба муйянсозии ҳудудҳои бошишгоҳи, қабати маданий, санъати меморӣ, намудҳои истеҳсолот, таомулҳои дағнкунӣ, банизомдарории зарфҳои сафолӣ, обёрий ва ғайра анчом доданд. Дар ҳудуди ёдгорӣ 12 хандаки санчиши қовиш гардида, 13 ҳафриёт гузаронида шудааст, ки 55%-и замини ишғолкардаи ин маркази нахустشاҳриро ташкил медиҳад [7].

Минбаъд дар соли 1985 бошад олимони Осорхонаи қиёфашиносии Донишгоҳи Гарварди Амрико Ф. Колва, К. К. Ламберг-Карловский низ дар Саразм корҳои тадқиқотӣ гузаронидаанд. Дар Саразм олимони машҳур - профессорони Донишгоҳи Гарвард, бостоншиносон Ланберг Карловский ва Филим Кол, санъатшиносӣ маркази миллии тадқиқоти илмии Франсия, омӯзгори Университети Сорбонна Вероник Шилс, доктори илмҳои таърих аз Ленинград (ҳоло Санкт - Петербург) Ю. А. Заднепровский, Ю. Ф. Буряков - доктори илмҳои таърих, мувонии директори Институти археологии Академияи улуми Ҷумхурии Ӯзбекистон, Пол Бернар - доктори илм ҳои таърих, мудири гурӯҳи археологии Маркази миллии тадқиқоти илмии Франсия, А. Аскаров - аъзо - корреспонденти Академияи улуми Ҷумхурии Ӯзбекистон, Б. А. Литвинский - академики Академияи илмҳои Ҷумхурии Тоҷикистон, профессор, ходими хизматнишондодаи илм ва техникаи Ҷумхурии Тоҷикистон, Р. М. Мунчаев - мувонии директори Институти археологии Академияи улуми ИҶШС, Б. И. Маршак - мудири сектори Эрмитажи давлатии Санкт - Петербург, доктори илмҳои таърих, Р. М. Масов - доктори илмҳои таърих, академик, Ҷон Клод Горден - бостоншиноси машҳури Франсия пажӯҳиш гузаронидаанд. Пажӯҳишҳои муштараки намояндагони бостоншиносии Руссия, Фаронса, Амрико, Италия ва бостоншиносони Тоҷикистон дар тадқиқи мероси қадимтарини ҳалқи тоҷик хиссаи бузург мегузоранд.

Баъди гузашти рўзхову солҳо боз ҳам таҳқиқу конфронсҳои илми оиди масъалаи сукунати одамон ва соҳтмони шаҳрак доири урғу одату анъанаҳо ва дигар масоили шаҳраки Саразм маколаҳо рӯи чоп мебаромаданд, ва ҳар бостоншиносе, ки дар ин самт кору фаъолият дошт ибрози ақида менамуд.

Ва ҳамин тавр соли 1989 олими машҳури рӯс, бостоншинос ходими хизматнишондодаи Тоҷикистон

А.Б.Литвиниски дар симпозуми бостоншиносони Иттиходи Шўравй ва Фаронса, ки таҳтӣ унвонӣ Саразм аз нигоҳи Ховаршиносону бостоншиносони ҷаҳон дар шаҳри Самарқанд доир гардида буд, изҳор дошт “Акнун тавассути Саразм мо фаҳмидем, ки ин минтақаи маданияти қадимтаринӣ аз Ашқобод то Панҷакент тул мекашад, зимнан ин минтақа пайваст гардида, давомӣ тамаддуни тамоми шарқи кӯҳан аз Туркия сар карда то шимоли Ҳиндӯстон ба шумор меравад” бо ҳамин тариқ ба шарафи Саразми Панҷакент тамоми Тоҷикистон ба ҳайати тамаддуни қадимтарини инсоният ворид мегардад.

Дар анҷоми асри XX натиҷаи тадқиқотиӣ илмӣ Саразм дар симпозуму, анҷуманҳое, ки дар дохили Тоҷикистон ва берун аз он доир мегардад, мавриди таълиму омӯзиш қарор мегирифт.

Лозим ба ёдварист, ки маҳз бо дастигириву ташабbusи бевоситаи А.Исҳоқов соли 1993 дар яке аз гушаҳои осорхона ба номи А.Рӯдакӣ толори Саразм таъсис дода шуда дар он зиёда аз 250 адад ашёи осорхонавии бозёфтҳои аҳди қадимаи Саразму Даҷти Қозӣ, ки аз ҷониби шодравон тақдим гардида буд, ба намоиш гузошта шуданд, ки экспозитсияи толори мазкур таваҷҷӯҳи зиёди меҳмонони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб намуд.

Боз доири ҷамъбасти натиҷаҳои гузаронидани тадқиқотҳои Саразм соли 1994 дар шаҳри Панҷакент Анҷумани навбатӣ бостоншиносони Тоҷикистону Фаронса, ки даҳсолаи ҳамкори олимони ин ду кишвар баҳшида шуда буд. Дар ин маърракаи илмӣ садҳо маърӯзаҳои илми дар масъалаи водии Зарафшон ва мавқеъи он дар тамаддуни Шарқӣ қадим шунида шуд. Ва дар ин ҳамоиши олимони шинохта, бостоншиносони даҳо кишварҳои дуру наздик иштирок карда “Таъқид намуданд, ки ҳанӯз 5500 сол мукаддам сокинони сарғаҳи водии Зарафшон дар робита бо марказҳои маданияти кишварҳои шарқ аз дастоварҳои модивву маънави ҳамдигар барҳурдор мегарданд” ба маърузаро хотима баҳшида, дар бораи гузаронидани конфронсҳои навбати тайёри медианд.

Кофтуковҳои бостоншиносӣ дар Саразм то соли 1996 бо роҳбарии бевоситаи А. Исҳоқов идома дошта, ки аз 11 маҳалли ҳафриёт зиёда аз 150 асарҳои соҳтмони ниёғонамонро кушода, нақшаи аввалини онҳоро барқарор кунанд. Аз рӯи соҳт, миқдор ва ороиши онҳо мазмун ва вазифаи ҳар як хонаю толорҳо муайян карда шудааст. Зиёда аз 10 000 зарфҳои сиҳату пораҳои онҳо пайдо гардид. Аз биноҳои алоҳида бошад, ашёҳои аз ҷониби ҳамдигар барҳурдор мегарданд. Ҳоло зиёда аз 1500 номгӯи олотҳои истехсолӣ, лавозимотҳои рӯзгор ва зебу зиннат, ки аз мис, бринҷ, ҷӯргошиму нуқра ва тилло соҳта шудаанд мавҷуданд.

Илова бар ин соли 1997 ин санае дар таърихи Саразм санаи баҳоҳир расии экспедитсияи Тоҷикистону Фаронса, ки дар ҳайати бостоншиносон аз ҷумла ҳуди А. Исҳоқи, М.Исҳоқова, У. Эшонқуловагӣ, С.Бобомулоев (аз Институти таъриҳ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А.Дониш Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва аз ҷониби кишвари Фаронса А.Т.Франкфорт, Б.Лионли, Р.Бензенвол ва дигарон иштирок доштанд, корҳои асосиро оиди муайянсозии ҳудудҳои бошишгоҳи, қабати маданий, санъатӣ меморӣ, намудҳои истехсолот ва таомулҳои дағинкуниҷро анҷом доданд, дар ин давра бостоншиносон 13 маротиба ҳафриёт гузаронида, зиёда нисфи замини чудогардидаро мавриди таҳқиқ қарор доданд [8].

Яке аз нуқтаҳои қадимтарини аҳолинишин дар осиёи миёна маркази рушди пешрафти шаҳрсозӣ ин Саразм аст. Ҳамин тариқ бо қушишҳо ва заҳматҳои зиёди бостоншиносон - А. Исҳоқов, А. Раззоков, Р. Масов, Р. Безенвал, А.П. Франкфорт ва диг., 5500-солагии Саразм дар давоми солҳои 2000-ум барои пешниҳоди номинтсияи пешбарӣ кардани ёдгории Саразм ба рӯйхати объектҳои аҳамияти фарҳангӣ ҷаҳонӣ дошта, дар созмони ҷаҳонии ЮНЕСКО саҳм гузоштанд. Дар натиҷа бо дастигирӣ президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо қарори Ҳукумути Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №391 аз 21 септември соли 2001 ёдгории Саразм ҳамчун маркази ташакулёбии маданияти кишварӣ, маданияти ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон маъмунгоҳи таъриҳӣ бостоншиносӣ эълон карда шудааст [2].

Баъдан бо дастигириву супоришиҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Рахмон тайи солҳои 2004-2008 ҷониби иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маблағи 1,3 млн сомони пополӯш ва гирду атрофи он бо панҷарадевор ихота карда шуд. Ҳангоми ташрифи ҳуд сарвари давлат соли 2005 ба ин шаҳрак чунин баҳо доданд: “Саразм ҳазинаи тиллоии таърихии ҳалқи тоҷик мебошад” [9].

Дар радифи кору фаъолияти бостоншиносон, Вазорати фарҳанг Филими ҳуҷҷатӣ бо унвони “Саразм”-ро, ки ҳанӯз соли 2005 бардошта шуд, ки муаллифи он Ҷ.Асрориён ва коргардон Н.Рахмон буданд, ки саҳми ҳудро гузошта, инчунин то ҳол баҳшида ба ёдгории Саразм 20 ролики тарғиботи омода кардаанд.

Барои мо тоҷикон ифтиҳор аст, ки бо қарори кумитаи 34-уми Юнеско, ки дар Бразилия доир гардид аз 31 июлӣ соли 2010 саразмро дар рӯйхати ёдгориҳои таърихии мероси фарҳангӣ умумибашарӣ шомил кардаанд.

Дар баробари эълон кардани Саразм ҳамчун ёдгории таърихи, ҳазинаи тиллои ҳалқи тоҷик ва инчунин маъмунгоҳи таъриҳӣ боз дар муайян кардани ҷойҳои таърихи нақшаи аввалин кишваршинос В.А.Чейлитко мебошад, ки бори нахуст ҳаритаи ёдгориҳои таърихии Тоҷикистонро мураттаб намуда дар он ёдгории Саразмро дар радифи дигар ёдгориҳо нишон дод [10, 37].

Дар давоми гузашти солҳо инак соли 2019 бо иштироки бостоншиносони Ҷумҳурии Ҳитой, Россия ва Фаронса дар шаҳрак ҳафриёти муштарак гузаронида шуд, ки бобарор буд. Аз ҷумла аз 10 то 20 октябр дар

Муҳаққиқ

ҳамкориҳо дар худуди маъмунгоҳи таърихи бо истифода аз техникаву технологияи муоссир корҳои чӯстучуи анҷом дода шуд, ки дар натиҷа дарёчаи шодобӣ шаҳраки Саразм пайдо карда шуд, ки ин баёнгири аз он аст ба минтақаи ҳоҷагодорӣ шабоҳат дорад.

Ҳамчунин, сарвари давлат, мӯхтарам Эмомали Рахмон дар паёми навбатӣ (26-уми декабри соли 2019) вобаста ба мавзӯи Саразм чунин ибрози ақида намуданд: “Мо тасмим гирифтем, ки соли 2020 ҷашни яке аз ёдгориҳои бостонии кишварамон шаҳри қадимаи Саразмро доир намоем. Ин ҷорабаний имкон медиҳад, ки мо маданияти беш аз 5500-солаи аз ҷониби доираҳои илмии ҷаҳон эътирофшудаи худро ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифи созем.

Бо ҳидояти Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомали Рахмон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷаҳангирӣ 5500 солагии Саразм, 2 майи соли 2019, таҳти №195 қарори даҳлдор қабул намуда, нақшаи ҷорабаниро тасдиқ намуд.

Боз як имкони дигар шуд, ки бо ташабусси ректори ДДОТ ба номи С.Айний доктори илмҳои таъриҳ, профессор Faafferoy N.U. нахустин маротиба устодону донишҷӯёни факултети таъриҳ барои гузаштани ҷаҳонро бостоншиносӣ ба Саразми бостонӣ ҷорӣ маротиба сафарбар карда шуда аз 02.07 то 23.08.2019 давом кард, ки ин сабти муҳими таъриҳист дар саҳифаҳо нави таъриҳ, ки роҳбари онро Шарипов М.Х ба уҳда дошт. Албатта ин сафари бостоншиносӣ benatiča намонда аз тарафи декани факултети таъриҳ Xuseynov A., устодони факултети таъриҳ D. Mahmudov, X. Shafoқov, A. Sidiqov, B. Rizoев, M. Mirzoev ва аз донишҷӯён N. Nasirov, K. Mumunov, F. Gulov, A. Muradov, F. Sajdaliyev, B. Odil ва дигарон ҷоҳро қашғар карданд, ки дар доҳили он устухонҳои ҳайвонот, сафолпораҳои гуногуни ашёҳо ороишӣ мавҷуд буд, ки ба ақидаи бостоншиносон ингӯна ҷоҳҳоро барои тоза нигоҳ доштани шаҳр меҳсоҳтанд [1].

Воқеан, тавассути сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат мӯхтарам Эмомали Рахмон дар санаи 12 сентябрини соли 2020 ба шаҳри Панҷакенти бостони зимни сафари кории ҳуд аз шаҳраки Саразм дидан намуда, таҷлии 5500 солагии Саразмро дар сатҳи байналмилалӣ бо даъвати меҳмонону олимони шинохтаи дохиливу ҳориҷӣ баргузор намуда, дар сатҳи баланди илмию фарҳангӣ ҷаҳон гирифтанд.

Лозим ба таъқид аст, ки дар солҳои минбаъда дар баробари қовишиҳои бостоншиносии Саразм ба дигар минтақаи ёдгориҳои нодири диёрамон таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, онҳоро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ созем.

Адабиёт:

1. Абдуллоев К. Саразм далели таърихи бою пурғановати миллати тоҷик. <https://mvd.tj/> санаи муроҷиат: 10.08.2020
2. Атобуллоев Ш. Аз бозёфти табарҷа то қашғи Саразм. №98 (4048) Садои мардум. 10.08.2020
3. Исаков А. Саразм. – Душанбе, 2009.
4. Ислупова Р.А., Сатторова М. Саразм ҳазинаи тиллои таъриҳӣ. <http://ddstdt.tj/> санаи муроҷиат 15.08.2020
5. Исҳоқов А. Панҷакенти Қадим. – Душанбе: Ирфон, 1982.
6. Исҳоқов А. Саразм-оғози тамаддуни тоҷикон. – Душанбе, 2018. – 68 с.
7. Нельматов Н., Большаков О. Раскопки в пригорода древнего Панджакента. МИА №66. – М.; - Л., 1958.
8. Раззоков Ф.А. Строительные комплексы древне-земледельческого поселения Саразм в 4-3 тысячелетия до нашей эры. – Санкт-Петербург: НКТ, 2016. – 248 с.
9. Рӯхулова Ф. Саразм маркази байналмилалии бостоншиносӣ шуд. // Ҷумҳурият. 14-уми июн. 2016.
10. Саразм-гаҳвораи тамаддуни ҳалқи тоҷик (маводи конференсияи илмӣ-назариявии “Саразм-оғози тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон”). – Душанбе, 2020. – 251 с.
11. Шербоев С. Саразм-оинай тамаддуни ҳалқи тоҷик. – Душанбе: Мехроҷ ғраф, 2020. – 152 с.

Калидвозоҳо: Саразм, бостоншинос, қадим, шаҳр, ҳафриёт, дағи, Панҷакент, А.Исҳоқов, ёдгории таъриҳи, қиёғашинос.

Аннотация

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ ДРЕВНЕГО ГОРОДА САРАЗМ В 1976-2020ГГ

История свидетельствует что делает центральноазиатский регион центром цивилизации мир ушел и в древние времена у таджикского народа было более 400 видов ремесел. В настящее время в стране насчитывается более 2,900 памятников истории и культуры. В этой связи Саразм, как один из центров мировой цивилизации, имеет большое научное, историческое и международное значение. Это один из первых памятников всемирного наследия в Таджикистане.

Ключевые слова: Саразм, археолог, город, древний, раскопки, похороны, Пенджикент, А.Исҳаков, исторический памятник, антрополог.

Annotation

ARHEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE ANCIENT TOWN OF SARAZM IN 1976-2020

History testifies that the Central Asian region has become the center of world civilization, and in ancient times the Tajik people had more than 400 types of handicrafts. There are current cultural monuments in the country. In this regard, Sarazm as one of the centers of world civilization is of great scientific, historical and international importance. This is one of the first monuments of world heritage in Tajikistan.

Keywords: Sarazm, ancient, archeolog, city, excavation, burial, Panjakent, A. Ishakov, historical monument.

Маълумот дар бораи муаллиф: Намозов Ҳуршед Таваралиевич, донишҷӯи соли панҷуми факултети таъриҳи ДДОТ ба номи С. Айний. Телефон: 989053405.

Роҳбари илмӣ: Шарипов М.Х.

Сведения об автор: Намозов Ҳуршед Таваралиевич, студент пятого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 989053405.

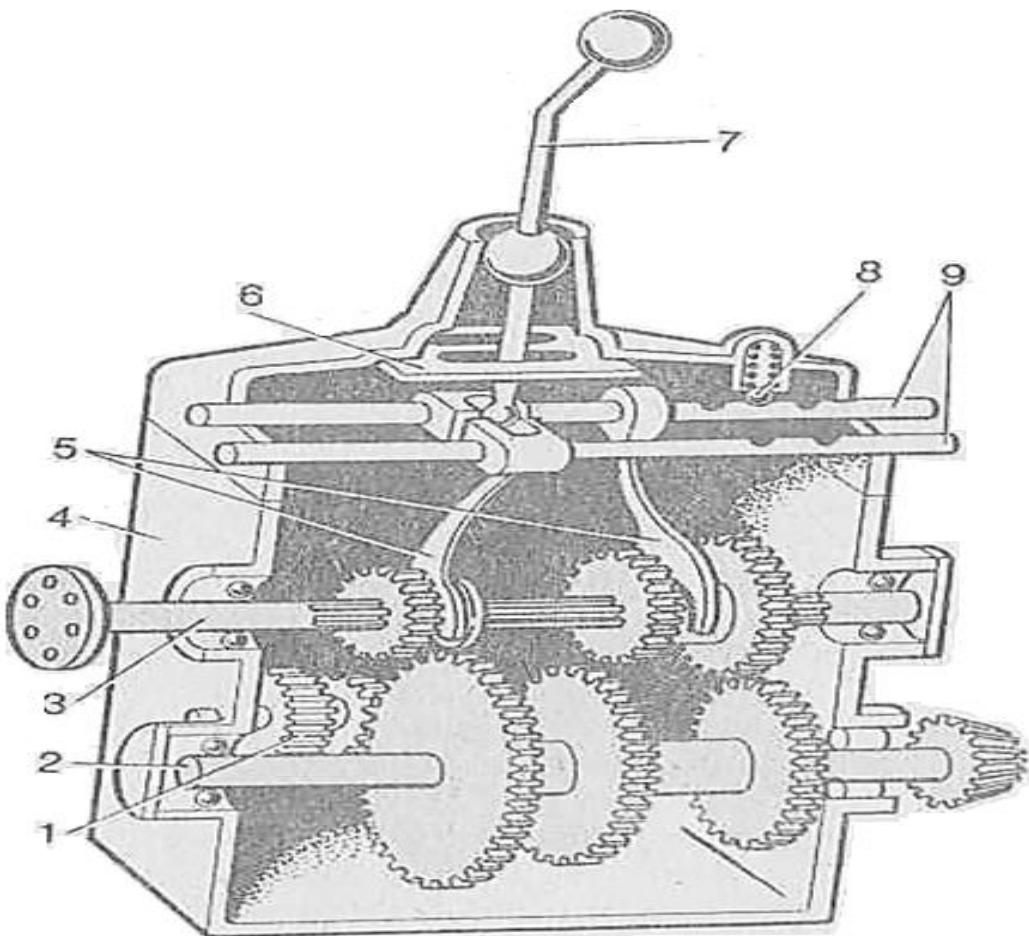
Научный руководитель: Шарипов М.Х.

About the author: Namozov KHurshed Tavaralitvich, student 5th years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 989053405.

Scientific director: Sharipov M.KH.

ТАРМИМИ ҚУТТИИ ТАХВИЛИ АВТОМОБИЛХО

Дар нақлиётхо қуттии таҳвил барои тағиیر додани қувваи кашиш ва суръати харакати нақлиётхо вобаста аз шароити кори хизмат менамояд. Бо ёрии қуттии таҳвил имконият дорад, ки самти харакати нақлиётхоро низ тағиир диханд, яъне онҳо ба самти оқиб ҳаракат менамоянд. Мухаррики коркардаистодаро аз трансмиссия ҳангоми дар чойи исташ кор кардани мухаррик чудо намоянд. Амали қуттии таҳвил дар он асос карда шудааст, ки чархзаниро аз наварди зонудори мухаррик бо қисмҳои гашт бо ёрии шестернаҳои дандонадор медиҳад бо шумораи муайянни чархзанӣ дар ҳар як суръат.

Расми 1. Нақшаш қуттии таҳвили оддитарин, ки дар он се суръати пеш ва як суръати оқиб мавҷуд аст.

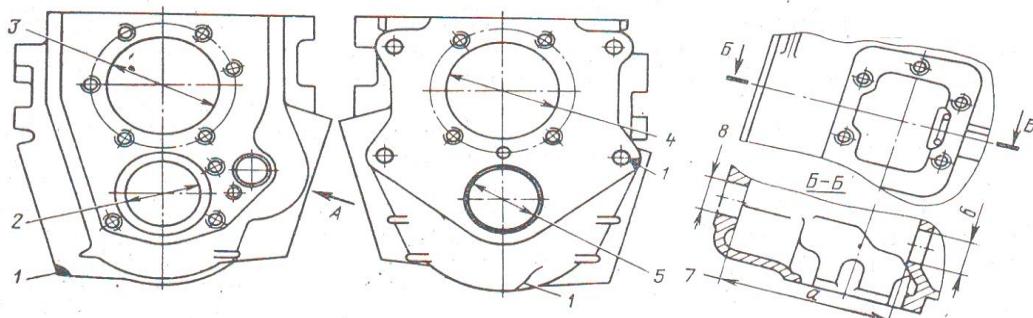
1-шестернаҳои гашти оқиб; 2-наварди пайрав; 3- наварди баранда ,4-корпуси қуттии таҳвил; 5-шоха; 6-кулиса; 7-кашаки ивазнамоши суръат; 8-фиксатор; 9-ползун;

Ҳангоми шестернаи хурд, ки дар наварди баранда мавҷуд аст (наварди якум) наварди 3 бо шестернаи аз ҳама калон дар наварди пайрав (наварди дуюм) наварди 2 пайваст шудан имконият медиҳад, ки суръати якуми пастро ҳосил намояд. Дар ин ҳолат дараҷаи чархзании наварди пайрав аз ҳама паст аст дар муқоиса ба дараҷаи чархзанӣ ҳангоми андармоншавии дигар ҷуфти шестернаҳо, лаҳзаи чархзанӣ аз ҳама зиёд мебошад. Шестернаҳои ҳаракатнамояндаи наварди баранда бо ёрии кашакӣ 7-и ивазнамояндаи суръат бо воситаи шоҳаи 5 ба ҳаракат дароварда шуда бо ҳамроҳии ползуни 9 ё баъзан бо онҳо ба сифати бо як самт равонақунанда ҳаракат менамояд. Барои дар ҷояш нигоҳ доштани ивазнамояндаи суръат ва барои он, ки худ аз худ ивазшавии суръатҳо бавуҷуд наояд дар қуттии таҳвил фиксатор (мутаваҷҷехнамоянда) 8 гузошта шудааст. Барои он ки якбора ду ползун ҳаракат нанамоянд ва

Мұхаббат

ду суръат якция нашавад дар қуттии таҳвил лавҳай равонасозанда мавчуд мебошад. Ҳангоми ҳаракатнамои автобил аз руи имконият суръати баланди ҳаракатро интихоб намудан лозим меояд ва ин имконият медиҳад, ки сарфи сұзишвори кам гашта маҳсулнокии кори мөшин баланд ва аз чихати иқтисоди фоидаоварии зиёд гардад. Чи қадаре, ки дар қуттии таҳвил шумораи суръатхо зиёд бошад ҳамон қадар тавоноии мұхаррикро хубтар истифода намудан имконпазир мебошад. Ҳангоми кори дурудароз имконият дорад, ки дар қуттии таҳвил баъзе нүқсонхо пайдо шаванд.

Картери қуттии таҳвил барои аксарияти автобилхо аз чүяни хокистарранг ё аз чүянхои маҳсус тайёр карда мешавад, ки саҳтии онҳо ба НВ170-299 баробар мебошад. Картери қуттии таҳвили ГАЗ-24 аз хулаи алюминий тамғаи АЛ-4 бо роҳи реҳтагари тайёр карда мешавад, ки дараҷаи саҳтии он НВ80 баробар мебошад. Нүқсонхои асосии қуттии таҳвил дар расми 283 (рр) нишон дода шудааст.

Расми 2. Нүқсонхои асосии картери қуттии таҳвили атомобили ЗИЛ-130.

1.шикастагӣ ва кафидагӣ. 2.сўроҳии хурдашуудаи зери подшипники оқиби наварди мобайни. 3,4сўроҳиҳои хурдашуудаи зери подшипникҳои наварди баранда ва наварди пайрав. 5.сўроҳии хурдашуудаи зери подшипники пеши наварди мобайни. 6.сўроҳии пеши хурдашуудаи зери гарданни тири блоки шестернаҳои гашти оқиб. 7.хурдашавии қисми дохилии ҳанвори ҳалқаҳо . 8.хурдашавии сўроҳии оқиби зери гарданни тири блоки шестернаҳои гашти оқиб.

Агар ҳангоми кор дар картер шикастагиҳо пайдо шудагӣ бошанду шикастагиҳо тамоми чисмро фаро гирифтагӣ набошанд ё ин ки танҳо як гӯшак шикастагӣ бошад, дар чунин ҳолат онҳоро бо ёрии кафшери газӣ барқарор намудан имконпазир мебошад. Кафидагиҳоро бошад бо ёрии кафшери барқи камонӣ асосан кафшер намудан лозим меояд, дар ҳолате, ки ин кафидагиҳо аз сўроҳии блоки шестернаҳои гашти оқиб нагузараанд. Мавҷудияти дигар намуди шикастагӣ, сўроҳиҳо ва кафидагиҳо дар картер ин нишонаи он аст, ки онҳоро бояд сақат намоянд.

Чойҳои шикастаро бо ёрии кафшери газӣ асосан барқарор намудан имконият дорад. Барои ин чойҳои кафшернамоиро пешаки то ҳароратӣ 200-250°C дар муддати 15-20 дақиқа гарм менамоянд ва баъдан онро бо ёрии аллангаи кафшери атсетелиниу -оксигенӣ, ки барои он найчаҳои №3 ё №4 истифода мешаванд кафшер менамоянд. Ба сифати масолехи пайвастнамоянда аз симҳои чүяни 6 mm, ки дар таркиби онҳо на камтар 25% силитсий мавчуд аст, истифода менамоянд. Пас аз бартараф намудани нүқсон картери кафшеркардашударо аз нав то ҳарорати 600-650°C гарм намуда ва баъдан бо ҳамроҳии печ хунук намудан лозим аст.

Барои кафшер намудани кафидагиҳо, кафшери барқи камонӣ бо электроди миссию оҳании ОЗЧ-1 4 mm истифода бурда мешавад бо ҳамроҳии андудандои УОНӢ13/55 ки дар таркибаш хоки оҳан ба микдори 18-20% аз вазни умумии мис иборат аст, асосан кафшер карда мешавад. Кафшерро бо ёрии чараёни доимии қувваи 150-160A ичро менамоянд.

Сўроҳиҳои хурдашууда зери подшипникҳоро бартараф менамояд бо роҳи гузоштани ҷузъиёти иловагай, барои ин сўроҳиро пешакӣ тарошида тоза менамоянд ва баъд ҷузъиёти иловагиро гузошта дар зери андозаи нақшай кори онро тоза менамоянд.

Пас аз барқарор намудани картери қуттии таҳвил бояд, ки он ба талаботҳои техникии зерин ҷавобгӯй бошад:

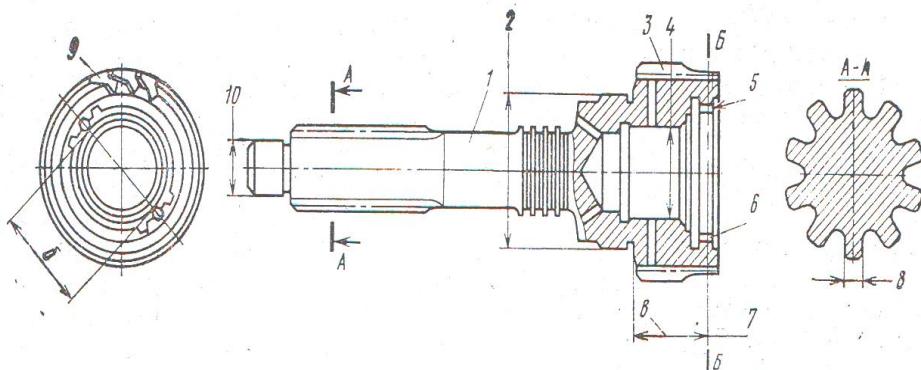
- тухмшаклӣ ё конусмонандиги сўроҳии зери подшипник на зиёда аз 0,02mm-ро ташкил намояд;
- гайрипаралелӣ тамоми сўроҳии зери подшипники навардҳои баранда ва пайрав нисбати тири умумии подшипники наварди байни на зиёда аз 0,07 mm дар дарозии 400 mm бошад;

- гайрипаралелі тамоми сұрохии тири зери блоки шестернаҳои гашти оқиб нисбати сұрохии умумии зери подшипники наварди барапда ва наварди пайрав то сұрохии тири зери подшипники наварди байни 123,20 – 123,30мм-ро ташкил намояд;

- масофаи аз сұрохии тири зери подшипники навардхои барапдаву пайрав то сұрохии тири зери тири блоки шестернағай гашти оқиб 127,45-127,55мм;

- масофаи сұрохии тири зери подшипники наварди байни то сұрохии тири зери тири блоки шестернаҳои гашти оқиб 89,20 – 89,30мм – ро ташкил намояд, ки ин ба кори бомароми он мусоидат карда метавонад.

Наварди қуттии таҳвил тайёр карда мешавад дар автомобилҳои ЗИЛ аз пұлоди 25ХГМ, HRC 60 – 65, дар автомобилҳои ГАЗ аз пұлоди 35Х, дар автомобилҳои МАЗ – аз пұлоди 15ХГНТА, ва дараңаи сахтии онҳо аз руйи нишондоди Роквел HR 58 – 62 баробар мебошад.

Расми 3. Нуқсонҳои асосии наварди барапдаи қуттии таҳвили автомобили тамгаи ЗИЛ – 130 ки дар нишон дода шудааст ба сифати мисол диде мебароем.

1-шикастаги ва кафидагиҳо. 2-гарданы хұрдашудаи зери подшипники сақои пеш. 3-сатхҳои хұрдашудаи дандонаҳо. 4-чойҳои қадшуда аз саққоҳо ё ин, ки чойҳои хұрдашудаи сұрохии зери подшипникҳо. 5-дандонаҳои хұрдашудаи дохилии андармоншави. 6-хұрдашавиши дандонаҳо ба гафси; 7-сатхи конусии хұрдашудаи зери ҳалқаи синхронизатор; 8-хұрдашавиши комаҳо дар гафси; 9-хұрдашавиши дандонаҳои андармоншавии берунай; 1—гарданы хұрдашудаи зери подшипники оқиб;

Дар қуттии таҳвил пайдо шудани ҳар гуна шикастагиҳо кафидагиҳо ва харошидагиҳои сатхҳои корй ин нишонаи сақат намудани онҳо мебошад.

Гарданакҳои хұрдашуда подшипники саққои пеш то $\text{Ø} 29,95\text{мм}$ ё хурдтар ва подшипники оқиб то $\text{Ø} 59,98\text{мм}$ ё хурдтар аз ин хурда шудагүй бошад, онро бо роҳи бо хром рүйпуш намудан ва баъдан сайқал додани то андозаи кории дар нақша нишондодашуда барқарор менамояд.

Сұрохихои хұрдашудаи зери пошипникҳои саққоиро, ки то $\text{Ø} 44,04 \text{мм}$ ё зиёда аз ин хурда шудагүй мебошанд бо роҳи гузоштани құзындықты иловагүй ва баъдан сайқал дордан то андозаи нақшай корй онро барқарор менамоянд.

Ҳангоме ки гафсии дандонаҳои камтар аз 6,5 мм-ро ташкил намояд дар ин маврид наварди барапда сақот карда мешавад.

Сатхи конусии хұрдашудаи зери ҳалқаи синхронизаторо ҳангоме, ки андозаашон камтар аз 41,0 мм ва ҳангоми тафтиш дар ранг, ки дөғи андармоншавӣ камтар аз 70% сатхи бархурандаро дар бар гирифт талаб менамояд, ки наварди барапда сақот карда шавад. Андозаи в бо ёрии колибри конуси муайян карда мешавад. Кутри хурди он бояд, ки 80,0 мм ва конусии он 16° бошад. Комаҳо ки бештар хурда шудаанд то гафсии 5,70 мм ин нишонаи сақотнамои онҳо мебошад. Ба монанди хұрдашавии дандонаҳо андармоншавии берунай то андозаи 6,95мм

Наварди барапдаи барқароркардашуда бояд ба талаботҳои зерини техникӣ ҷавобғӯй бошад:

- тухмшаклй ва конусмонандии гарданы пеши подшипник на зиёда аз 0,01мм бошад;
- гарданы зери подшипники оқиб на зиёда аз 0,02мм-ро ташкил намояд;
- гайрисилиндири сұрохии зери саққои подшипник на зиёда аз 0,01мм;
- заниши радиали сұрохии зери подшипники на зиёда аз 0,03мм;
- заниши радиали гарданы зери ҷаъба нисбат ба гардан дар зери ҳамон подшипник на зиёда аз 0,05мм;
- шахшуллии гарданы пеш ва оқиб подшипник на зиёда $Ra = 1,25\text{мкм}$;
- сұрохии зери сокқои подшипник на на зиёда аз $Ra = 63\text{мкм}$ – ро бояд ташкил намоянд;

Муҳаккик

Таъмири босифат ва саривақти бо нигоҳ доштани андозаҳои пешниҳодкардашуда имконият медиҳад, эътимоднокӣ, дарозумрӣ ва вақти хизматии қуттии таҳвил зиёд карда шуда ҳаракати мӯътадили автомобилро дар тамоми шароитҳо таъмин намояд, ки аз ин ҳисоб эътимоднокии кори қуттии таҳвил балад шуда, суръатноки зиёд, нишондодҳои техникую иқтисоди афзун мегардад.

Адабиёт:

1. Каримов Н.К., Асосҳои тармими саройи мошину тракторҳо ва масолеҳшиносӣ. – Душанбе: ҶДММ «Ховарон», 2009. – 316 с.
2. Олимов Н.С., Каримов Н.К. ва дигарон. Тармими мошин. – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. – 65 с.
3. Радичев В.А. Автомобили сабукрав. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 105 с.
4. Румянцев С.И., Боднев А.Г., Бойко Н.Г. и.др. Ремонт автомобилей. – Москва: Транспорт, 1988. – 327 с.
5. Румянцев С.И. и.др. Техническое обслуживание и ремонт автомобилей. – Москва: Машиностроение, 1988. – 234 с.
6. Ульман И.Е. Ремонт машин. – Москва: Колос, 1976. – 447 с.

Калидвожаҳо: қуттии таҳвил, нуқсон, кафидагӣ, шикастагӣ, кафиери барқӣ камонӣ, чуяни хокистарранг, сӯроҳӣ, наварди баранда, конусмонандӣ

Аннотация

РЕМОНТ КОРОБКИ ПЕРЕДАЧ АВТОМОБИЛЕЙ

Коробка передач служат для изменения силы тяги и скорости движения автомобилей в зависимости от условий работы. Картер коробки передач изготавливают для большинство автомобилей из серого чугуна или специального чугуна, НВ170...229. Основные дефекты картера эта обломы и трещины, износ фрикционных накладок, ослабление заклепок крепления ступицы. Наплавку отковов осуществляют газовым пламенем с подогревом.

Ключевые слова: коробка передач, дефект, трещина, обломы, электродуговая сварка, серий чугун, пробоин, ведущий вал, конусообразность

Annotation

CAR TRANSMISSION REPAIR

Gearboxes are used to change the traction force and speed of vehicles depending on the working conditions. The gearbox crankcase is made for most cars from gray cast iron or special cast iron, NV170. 229. the main defects of the crankcase are fragments and cracks, wear of the friction linings, loosening of the rivets of the hub attachment. Surfacing of splinters is carried out by a gas flame with heating.

Key words: transmission box, defect, cracks, breaks, electric arc welding, cast iron series, hole, drive shaft, taper.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Ҷасур Ҳомидович, магистранти соли дуюми факултети технология ва иқтисодиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Роҳбари илмӣ: Олимов Насриддин

Сведения об авторе: Раҳмонов Джасур Ҳомидович, магистрант второго курса факультета технологии и экономики ТГПУ имени С.Айни

About the author: Rahmonov Jasur Homidovich, the 2nd year of Master Student in the Department of Technology and Economics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ИСТИФОДАИ БАРНОМАҲОИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ ҲАЛЛИ МАСъАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ

Дар замони ҳозира ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсониятро автоматикунонии идоракунӣ фаро гирифтааст, бинобар ин моделонии компьютерӣ, алалхусус моделонии математикии ҳамаи масъалаҳои соҳаҳои гуногун, инчунин масъалаҳои иқтисодӣ актуалий ҳисобида мешавад. Дар ин хусус моделонии математикӣ дар фаъолияти ҳар як мутахассис барои ҳалли масъалаҳои дар назди худ гузашта роли асосиро мебозад ва барои пешравии ҳамон соҳа ёрии амалӣ мерасонад.

Даст кашидан аз усулҳои анъанавӣ ва гузаштан ба усулҳои навини коркарди иттилоот ва идоракунии соҳаҳои иқтисодӣ бо ёрии технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар соҳаҳои коркарди ашёи ҳом, барои истеҳсоли маҳсулотҳо, ба нақша гирифтани онҳо бо воситай компьютерҳо модели математикии онро талаб мекунад, чунки ҳалли масъалаҳо бо воситай компьютерҳо аз рӯи алгоритмҳо ва модели математикии онҳо амал мекунанд. Ин гуна талаботҳоро бо воситай моделонии математикӣ тавзех додан мумкин аст.

Яке аз равияҳои соддатарини моделонии математикӣ ин моделонии системаи муодилаҳои ҳаттӣ, ки татқиқи онҳо бо компьютерҳо ба илми программасозии ҳаттӣ асос гузаштааст, мебошад. Дар ин хусус барои компьютерҳо пакети программаҳои амалӣ кор карда баромада шудааст, ки бо воситай онҳо масъалаҳои гузашташударо бо осонӣ ҳал намудан мумкин аст, инчунин ин гуна масъалаҳоро бо воситай барномаи MS Excel ҳам ҳал карда мешаванд. Масалан, масъалаи иқтисодӣ, ки мақсадаш ба максимум расонидани даромади соф ё ба минимум овардани ҳароҷотҳои истеҳсолӣ мебошад, бо яке аз усулҳои программасозии ҳаттӣ, усулҳои симплексӣ ном дорад, ҳал карда мешаванд. Ин гуна масъалаҳои дар назар дошта мешаванд, ки аз якчанд намудҳои маҳсулотҳои ҳом якчанд намуди маҳсулотҳоро тарзе истеҳсол намуд, ки фоидай зиёдтарин ё ҳароҷоти камтарин ба даст оварда шаванд. Масъалаҳои программасозии ҳаттӣ аз он чумла истифодаи ашёи ҳом барои истеҳсоли маҳсулот то ҳол дастӣ кор карда мешуд, ки ин раванди хеле мураккаб ва мушкилиҳои зиёди ҳисобкуниро талаб мекард, ба анҷом расонида мешуд. Дар натиҷаи таҳлил карда баромадани мавзӯи Программасозии ҳаттӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки чунин соҳаи илм дар равандҳои иқтисодӣ ва дар таҳлилҳои иқтисодӣ хеле муҳим мебошад. Барои ҳисобкуни ҳароҷоту фоидай истеҳсолоти мол ва таҳрези кардани ҳароҷотҳои истеҳсолӣ, ки пеш аз истеҳсол кардани маҳсулот ба нақша гирифта мешавад, ин соҳаи илм хеле муҳим ва ҷолиб мебошад. Баъд аз татбиқи ТИК масъалаҳои зикршуда ба осонӣ бо воситай компьютерҳо ҳал карда мешаванд. Масалан, дар бисёр ҳолатҳо масъалаҳои гузашташударо бо воситай барномаи MS Excel ҳал кардан мумкин аст. Аз он чумла барномаи офисии MS Excel, боз пакети барномаҳои Matlab ва дигар барномаҳо барои ҳалли масъалаҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Яке аз усулҳои универсалӣ барои ҳалли масъалаҳои программасозии ҳаттӣ ин усули симплексӣ мебошад ки онро бо воситай барномаи Qbasic ҳал кардан мумкин мебошад.

Аmmo агар микдори тайирёбандаҳо зиёд бошанд истифодаи усули симплексӣ низ душвориҳои зиёдеро ба пеш меорад (умуман методи симплексиро то 10 тайирёбанда доштанаш ҳалли он осонтар мегардад).

Ба гайр аз чи хеле, ки дар боло қайд намудем масъалаҳои программасозии ҳаттиро бо воситай программаи MS Excel ҳал кардан мумкин аст, чунки ин программа дар ҳалли масъалаҳои шимӣ ҳамчун асбоби ҳисоббарори пуриқтидор истифода нашавад ҳам, вале онро ҳангоми коркарди фаврии маълумотҳои ҳаҷман қалон, ба таври васеъ истифода қарор медиҳанд. Ҷадвали электронии MS Excel, -ро барои ҳалли масъалаҳои оморӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, мухандисӣ, таҳлили маълумотҳо, моделонии равандҳои гунгун, соҳтани графику диаграммаҳо ва гайра истифода мебаранд. Инчунин барои ҳисоббарориҳои ҷамъбастии моҳона, кварталӣ ва солонаи корхонаҳо низ программаи MS Excel бениҳоят қулагӣ аст. Ин гуна ҳисоббарориҳо оид ба характеристикаҳои ададии нишондиҳандаҳо ва маълумотҳои додашуда ҳам маълумот медиҳанд. Масалан барои ба характеристикаҳои ададӣ баҳо додан аз суммай элементҳои диапазони ячейкаҳо қимати миёнаи элементҳои онҳо, микдор ё ҳиссай элементҳои диапазон, ки ягон шартро қаноат мекунанд, истифода мебаранд. Ҳангоми ҳалли ин гуна масъалаҳои программаи MS Excel ба таври автоматӣ аз функцияҳои стандартӣ истифода мебаранд.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо ба гайр аз воситаҳои асосӣ аз воситаҳои иловагии MS Excel низ ба таври васеъ истифода мебаранд. Дар пакети барномаҳои MS Office 2003, 2007, 2010 ва 2013 барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ методҳои зиёде ҷой дорад.

Мұхандис

Бағыр аз пакети барномаҳои MS Excel дигар пакети барномаҳои компьютер й мавчуданд, ки бо воситай онҳо масъалаҳое, ки хисобкуниҳои зиёд ва мантиқан дигаргунсозии масъаларо дар равиши ҳал талаб мекунанд, бо воситай пакети барномаҳои Matlab ва дигар барномаҳо ичро кардан мумкин аст. Matlab барои ҳалли масъалаҳои техникӣ иқтисодӣ ва дигар соҳаҳо истифода бурда мешавад. Ҳоло маълум аст, бештар аз як миллион мұхандисон ва олимон, онро дар ҳама соҳаи корҳои худ бо воситай системаҳои оператсионӣ, аз ҷумла, Linux, OS Mac, Solaris истифода мебаранд.

Matlab ҳамчун забони барномасозӣ аз тарафи Клайв Moulerom (Eng. Cleve Moler) дар охири солҳои 1970-ум таҳия шуда буд, вакте ки ў декани факултаи илми компьютер дар Донишгоҳи Ню-Мексико буд. Бо мақсади рушди илм ва мушкилоти фахмиши ҳалли масъалаҳо барои донишҷӯёни дар факултети иқтисодиёт таҳия намудааст. Ин дар қитобхонаҳои Linpack ва EISPACK бо забони барномасозии Fortran ҳоло мавҷуд аст. Дере нагузашта, ин забони нав ба дигар донишгоҳҳо паҳн ва бо таваҷӯҳи бузург ба олимон кор дар соҳаи математика бурда қабул карда шуд.

Matlab аслан барои тарҳрезии системаҳои назорати (иҳтиноси асосии Dzhona Little) пешбинӣ шуда буд, vale ба зудӣ маъруфияти он дар дигар соҳаҳои илмӣ ва мұхандисӣ ба даст дароварда шуд. Он, ҳамчунин, ба таври васеъ дар соҳаи маориф, аз ҷумла, барои таълими алгебраи хаттӣ ва усулҳои аддӣ истифода бурда мешавад.

Забони Matlab забони барномасозии сатҳи баланд фазо тафсир, аз ҷумла matrices дар асоси соҳтори маълумот, доираи васеи вазифаҳо, шароити рушди маҷмӯи ҳусусиятҳои-объект нигаронидашуда ва интерфейсҳои барномаҳо дар дигар забонҳои барномасозӣ низ татбиқ шудааст.

Бинобарон барои кори босамари ҳар як корхона, ширкат ва ё муассисай истехсолӣ ё хизматрасонӣ бояд пеш аз истехсоли молу хизматҳо ё маҳсулот умуман пеш аз фаолияташ бояд ҳамаи ҳарочотҳои худро бо усулҳои дар боло овардашуда яъне усулҳои иқтисодию риёзӣ таҳлил карда барояд ва он роҳҳое, ки нарҳи ҳарочотҳои он камтарин ё мақсади гирифтани даромади калонтаринро доранд, онҳо метавонанд бо роҳҳои риёзӣ, яъне бо воситай тартиб додани моделҳои математикий ва татбиқи онҳо бо компютерҳо мебошад, ин гуна методҳоро интихоб қунанд ва аз рӯи ҳамон нишондодҳо фаъолияти худро ба роҳ монанд.

Аз ин нуқтаи назар ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки агар ҳар як мутахassis ҳар чӣ қадар барои ҳалли масъалаҳои дар назди худ гузоштааш дар натиҷаи истифода ва иҷроиши ин кор натиҷабарорӣ қунад, ба мақсаде омадан мумкун аст, ки иқтисодӣ ва иҳтиносанди ин соҳа агар аз нозукиҳои илми усулҳои иқтисодӣ риёзӣ, моделонӣ, ва ёфтани ҳалли беҳтарини масъала дар амал дар соҳаи ҳамаи соҳаҳо, инчунин иқтисодиёт: истехсолот, фаъолияти фирма, савдо ва гайраҳо фаъолияти босамар карда метавонад барои пешравии кишвари азизамон на танҳо саҳм гузошта метавонад, балкӣ ба пешравии он низ ҳиссай арзандай худро мегузорад.

Адабиёт:

1. Акулич И.Л. Математическое программирование в примерах и задачах. – М.: Высшая школа «Форм», 1986. – 219 с.
2. Бирман И. Я. Оптимальное программирование. – М.: Экономика «Форм», 1986. – 232 с.
3. Гуревич Т.Ф., Лущук В.О. Сборник задач по математическому программированию. – М.: Колос, 1977. – 160 с.
4. Красс М.С., Чупринов Б.П. Основы математики и её приложения в экономическом образовании. – М.: Форм, 2002. – 688 с.
5. Красс М.С. Математика для экономических специальностей. – М.: Дело, 2002. – 704 с.
6. Колихман И.Л. Линейная алгебра и программирование. – М.: Высшая школа, 1967. – 427 с.

Калидвоҗаҳо: информатсия, модел, моделсозӣ, пакети барномаҳо, забони барномасозӣ, метод, компьютер, технологияи информатсионӣ, таълим, метод, ҳисоббарорӣ, инъикос, идоракунӣ, забони барномасозии матлаб, интернет

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАКЕТ ПРИКЛАДНЫХ ПРОГРАММ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ПОСТАВЛЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В настоящей статье изучено и исследовано применение математических моделей и использование пакет прикладных программ на Excel и Matlab для решения поставленных экономических задач.

Ключевые слова: *информация, модель, моделирование, пакет прикладных программ, язык программирования, метод, компьютер, информационная технология, обучение, метод, вычислительный, отображение, управление, язык программирования matlab*

Annotation

USE OF THE APPLICATION SOFTWARE PACKAGE FOR SOLVING THE SET ECONOMIC TASKS

In this article, the application of mathematical models and the use of Excel and Matlab software packages for solving economic problems are studied and investigated.

Key words: *information, model, modeling, application software package, programming language, method, computer, information technology, teaching, method, computational, mapping, management, programming language matlab*

Маълумот дар бораи муаллиф: Солиев Зокир, магистранти соли дуюми факултети математикаи ДДОТ ба номи С.Айни.

Роҳбари илмӣ: Неъматов F.

Сведения об авторе: Солиев Зокир, магистрант второго курса математического факультета ТГПУ им. С.Айни

About author: Soliev Zokir, the 2nd year of Master Student the first year of the Mathematical Mathematics faculty of the Academy of Sciences of Tajikistan.

МЕТОДХОИ ҲИМОЯИ ИТТИЛООТӢ, МЕТОДХОИ КРИПТОГРАФИӢ

Проблемаи ҳимояи иттилооотӣ, бо роҳи дигаргунсозӣ табдилдиҳи ворид нагаштани шахси бегона, фикри инсонириро аз давраҳаи қадим ба худ ҷалб менамуд. Таърихи криптографӣ ба таърихи забони инсонӣ рост меояд. Зеро дар ибтидо ҳат бевосита ифодагари системаи криптографӣ мебошад, ки ба китобҳои муқаддаси Юнони қадим ва Ҳиндустон ба он шаҳодат медиҳанд.

Бо таври васеъ паҳн гаштани ҳат (навиштачот) боиси илми мустақил гардидани криптография гардид. Аввалин криптосистемаҳо дар ибтидои даври мо аллакай вомехӯрданд. Масалан, Цезарь дар мулоқоти ҳатии худ рақами системаҳои криптографиро истифода бурдааст, ки номи ӯро гирифтааст. Тараққиёти бевоситаи системаҳои криптографӣ дар солҳои ҷангӣ якум ва дуюми ҷаҳон инкишофи худро ёфтааст. Аз солҳои баяди ҷангӣ сар карда то имрӯз пайдошавии воситаҳои ҳисобӣ боиси афзун гардидани суръати коркард ва мутташаклии методҳои криптографӣ гардид.

Саволе ба миён меояд, ки барои чӣ раванди истифодаи методҳои криптографикӣ дар системаҳои иттилооотӣ дар шароити ҳозира ҳело актуалӣ мебошад?

Ба ин савол чунин бояд ҷавоб дод.

Аз як тараф истифодаи компютерҳои фардӣ, алалхусус ҳати пайвасти интиқоли интернет васеъ гардид, ки ба ёрии он ҳаҷми қалони аҳбороти иттилооти давлатӣ, ҳарбӣ, тиҷоратӣ ва ҳарактери хусусӣ дода мешаванд, имконияти ворид нагаштани шахси бегона.

Аз тарафи дигар пайдо шудани компютерҳои нави пуритидор, ҳатҳои технологӣ ва ҳисобкуниҳои нейронӣ боиси дискредитӣ гардидани системаҳои криптографикӣ гардиданд, ки то вақтҳои охир ошкор намудани онҳо имконнозазир буданд. Нисбати ҳимояи иттилооотӣ борҳо табдилотӣ илми криптология машуул аст, ки маънояш *kryptos* – маҳфӣ, *logos* – илм, яъне илми маҳфӣ мебошад. Криптология ба ду самт ҷудо мешавад: **криптография ва криптоанализ**. Мақсади ин самтҳо ба ҳам муқобиланд.

Криптография бо кофтуков ва тадқиқи методҳои табдилотҳои математики иттилооотӣ машғул аст.

Фазои мақсадноки криптоанализ – ин тадқиқи имконияти қушодан ё ошкор намудани табдилоти иттилооотӣ бе истисно аз надонистани қалид мебошад.

Криптографияи ҳозиразамон дар худ ҷор қисмро таҷассум мекунад:

1. Криптосистемаи симметрӣ.
2. Криптосистема бо қалиди ошкор.
3. Системаи имзои электронӣ.
4. Истифода аз қалидҳо.

Самти асосии истифодабарии методҳои криптографикӣ – ин баррасии иттилооти конфеденциалӣ бо ёрии қаналҳои алока, масалан почтаи электронӣ, барқароркунни амиқи равон гардидани иттилооотӣ, нигоҳ доштани иттилоот (маводҳо бе додашудаҳо) дар шакли ошкоргардида.

Гаммиронӣ: Гаммиронӣ ин табдилоти воқеи истифодаи криптографикӣ мебошад.

Принципи рақамгузории гаммиронӣ дар ифодашавии рақамҳои гамма бо ёрии ададҳои псевдотасодуфӣ, масалан истифодаи амали ҷамъ аз рӯи модули ду, мебошад.

Раванди муқобили рақамқои додашудаҳо бо истифодаи такрории рақамҳои гамма муайян карда мешаванд.

Ҳосил намудани матни рақамгузорӣ ҳело душвор аст, агар рақамҳои гамма пайдарпаҳоро рақамҳои такрорро надошта бошад. Бояд рақами гамма вобаста ба қалимаи рақамдор тағйир ёбад. Агар даври гамма аз дарозии матн зиёд бошад, он гоҳ рақамро танҳо бо интиҳоби қалид бояд ёфт. Устувории криптограф бо ченаки қалид муайян карда мешавад.

Методи гаммаронӣ мӯҳлати худро гум мекунад, агар ба шахси бадкирдор матн ё рақамҳои гамма маълум бошад. Бо ҳисобкуниҳои мӯқаррарӣ аз рӯи модул қисми матн ва ё ҳамаи пайдарпаии матн барқарор карда мешавад. Шахси бадкирдор онро дар асоси хулоса баровардан мазмуни пурраи матнро ошкор кунад. Ҳамин тарика, агар аксари иттилоотҳои фиристода бо қалимаи “Ҳатман маҳфӣ” оғоз ёбад, он гоҳ криптоанализи тамоми матн осон мегардад, ки аз он ҳангоми соҳтани системаҳои реалии иттилооотӣ бояд ба эътибор гирифт.

Адабиёт:

1. Ефимова Л.Л. Информационная безопасность детей. Российский и зарубежный опыт: Монография / Л.Л.Ефимова С.А.Кочерга. – М.: ЮНИТИ, 2013. – 239 с.
2. Ковалев А.А. Военная безопасность России и ее информационная политика в эпоху цивилизационных конфликтов: Монография / А.А. Ковалев, В.А. Шамахов. – М.: Риор, 2018. – 32 с.
3. Семененко В.А. Информационная безопасность. – М.: МГИУ, 2011. - 277 с.
4. Чипига А.Ф. Информационная безопасность автоматизированных систем. – М.: Гелиос АРВ, 2010. – 336 с.
5. Ярочкин В.И. Информационная безопасность. – М.: Академический проект, 2008. – 544 с.

Калидвожаҳо: проблема, ҳимояи иттилоот, дигаргунсозӣ табдилдиҳӣ, криптографӣ, ибтидо, ҳат, бевосита, ифодагари система, ахборотӣ, давлатӣ, ҳарбӣ, тиҷоратӣ.

Аннотация**МЕТОДИ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ, МЕТОДЫ КРИПТОГРАФИИ**

В данной статье рассматриваются некоторые методы безопасности, защиты и обеспечения информационной безопасности, нужно отметить, что полную информационную безопасность можно обеспечить только при внимательном наблюдении решений задач.

Ключевые слова: проблема, защита, информации, преобразование, криптография, начало, письмо, без-посредство, представляющая система, информационной, государственный, военный, коммерческий.

Annotation**THE METHODS OF INFORMATION SECURITY AND CRYPTOGRAPHY**

This article dealt with some methods of security, protection, and information security. It should be noted that complete information security can only be achieved by careful monitoring of problem solving.

Key words: problem, protection, information, transformation, cryptography, beginning, letter, without means, representing system, information, state, military, commercial.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исоков Фирӯз, магистранти соли дуюми факултети математика, ихтисоси информатика.

Роҳбари илмӣ: Нематов F.

Сведения об авторе: Исоков Фируз, магистрант второго курса специальности информатики математического факультета.

About the author: Isokov Firuzm, the 2st year of Master Student in the Department of Informatics of the Tajik State Pedagogical University bamed after Sadriddin Aini.

БАРНОМАХОИ ЗИДДИВИРУСӢ ВА РОҲҲОИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТИ КОМПЮТЕРӢ

Зимнан, яке аз асоситарин вазифаҳо барои истеҳсолкунандагони ин қабил таҷхизот таъмини бехатарӣ дар онҳост. Маҳз ба ҳамин хотир ва ҳам барои андешидани чораҳои пурраи ҳифзи иттилооти корбарон як қатор корхонаҳои давлатӣ, хусусӣ ва ширкатҳои дигар арзи вуҷуд доранд, ки ба бароришу паҳн намудани барномаҳо барои ҳифзи компьютерҳои корбарон амал мекунанд. Бешубҳа яке аз асоситарин нуқта дар мавзӯй ҳифзи иттилоот ва компьютер, ҳифзи шабакавии он (компьютер) тавассути барномаҳои зиди вирусӣ ба шумор меравад, ки дар мақолаи илмӣ мо онро ба таври муфассал шарҳ додаем.

Барои аз вирусҳои компьютери ҳифз намудани барномаю ҳуччатҳо барномаҳои маҳсуси зиддивирусӣ сохта шудаанд, ки онҳо вирусҳоро ёфта, намудашонро муайян намуда, диску файлҳои сироятёфтаро «табобат» менамоянд. Барои кам намудани эҳтимолияти вайроншавии диску файлҳои компьютер, дар қатори дигар чорабиниҳои профилактикаӣ бояд ба таври системавӣ аз барномаҳои зиддивирусӣ истифода бурд. Азбаски барномаҳои зиддивирусӣ ҳам ба мисли вирусҳо хеле зиёду гуногунанд, бинобарон онҳоро аз рӯи принсипи ҷустуҷӯю табобати ҳуччатҳо ва вазифаҳояшон ба намудҳо ҷудо мекунанд: *Полифагҳо, назоратчиҳо (Ревизор), муҳосирачиён (Блокировщики)* [1, 119].

Полифагҳо- барои тағтиши секторҳои боркунандай дискҳои системавӣ, санҷидани хотираи фаврӣ, папкаю файлҳо, ҷустуҷӯи вирусҳои пешакӣ маълум ва на;

Назоратчиҳо. Усули кори ревизорҳо (масалан, антивируси Adinf) аз баҳисобирии суммаи назоратии информатсияи файлҳои диск иборат мебошад;

Муҳосирачиён – барномаҳои зиддивирусие мебошанд, ки вазъи хатарнокро дар диск зуд пай мебаранд, барои пешгирий аз паҳншавии он чораҳо мечӯянд ва оиди хатари вирусӣ ба истифодабаранда маълумот медиҳанд [1, 120].

Дар шароити ҳозира барномаҳои зиддивирусӣ зиёде мавҷуданд. Имрӯз бисёре аз онҳо ройгон пешкаши мову шумо ҳастанд, метавонем ба осони аз онҳо истифода барем.

Масъалан: Барномаҳои зиддивирусӣ Avast free antivirus, AVG Anti-Virus Free, Advansed SystemCare Ultimate, Panda Antivirus Pro, IObit Malware Fighter, 360 Total Security, ESET NOD 32, Avira Free Antivirus, Касперский, Bitdefender Antivirus Free Edition, Comodo Antivirus, Dr.Web Antivirus [2].

Имконият ва афзалияти барномаҳои зиддивирусии номбаршударо дида баромада аз байни онҳо бехтаринҳоро барои ҳифзи иттилооти компьютерҳо пешниҳод менамоем (чадвали 1).

Номгӯи антивирусҳо	Имкониятҳо	Афзалиятҳо
Avast Free Antivirus 2019	<ul style="list-style-type: none">Home Network Security ҳамаи дастгоҳои ба шабакаи хонагӣ пайваст бударо ҳимоя мекунад;Равзанаи системаи файлӣ ҳамаи амалҳо, ки ба компьютери шумо дар шакли вақти асосӣ омадааст тозаву безарар мегардонад;Ташхиси фаъол трафикро идора карда, пайдо шудани барномаҳои ҷосусиро қатъ мегардонадҲимоя кардани почтаи электронӣ аз ирсол ва ворид кардани барномаҳои зарароварSoftware updater-ташхис ва насб намудани навсозиҳо барои барномаҳои ройгон дар шакли автоматӣ	<p>Бо таври осон ҳимояи комплексиро таъмин менамояд.</p> <p>Харидорӣ кардан лозим нест-ҳатто варианти охирини avast free antivirus-и 2017-ро ҷониши он ройгон пешниҳод гардидааст</p> <ul style="list-style-type: none">- Навсозии ҳамавақтаи пойгоҳи додаҳо;- Аз назар гузаронидани боркунӣ- Ташхиси зудамали вирусҳои намоён, аз назар гузаронидани бойгонӣ(архив).- Барномаи зиддивирусии бокӯват буда, коркунии ноутбук ва компьютерро суст намегардонад- Интерфейси қуллай бо забони русӣ, гаджет дар мизи корӣ- Ошкорсозии осебпазирии КФ, Mac, Android

		<ul style="list-style-type: none"> - Дар варианти нав кафолати гузаронидани корхой бонкӣ тавасути онлайнро медиҳад - Имконияти сохтани диски садамавӣ барои аз назар гузаронии HDD-ро дорад - Дорои имконияти боздории ҳамлаҳои шабакавӣ мебошад - Дорои функцияи аз назар гузаронидани дискҳои берунӣ ва доҳилӣ мебошад
<u>Panda Antivirus Pro</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Аз назар гузаронидани система ва HDD - Аз назар гузаронидани дастгоҳҳои USB - Ошкор сохтани хатарҳои номаълум дар компьютер - Табобат кардани компьютери сироят ёфта - Ташхиси файлҳо дар вақти воқеъӣ - Ошкор кардани хатарҳо ҳангоми кор кардан бо браузер - Ҳимояи дастгоҳи мобилий - Менеджери рамзҳо 	<ul style="list-style-type: none"> - Мухлати З моҳа кор дар шакли PRO - Табобати кафолатнок барои файлҳои сироятёфтаи компьютер - Равзанаи оди барнома - Ҳамаи системаҳои амалиётиро қабул мекунад - Иборат аз барномаи зиддивтрусии абрӣ, замимаи зиддиҷосусӣ ва боз 2 замимаи муҳофизати. Ба гайри аз ин он метавонад файлҳои шубҳанокро аз флешкорт таҳдид кунад. Барои истифодаи ин барнома шумо бояд интернети хуб дошта бошед, дар акси ҳол кафолати муҳофизат дода намешавад.
<u>IObit Malware Fighter</u>	<p>Ҳимояи беҳтарини браузер.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ошкор ва нест кардани хатарҳои пинҳонӣ дар хотираҳои беруна. - Ташхиси файлҳои наасбушуда барои ошкор кардани рамзҳои хатарнок. - Се шакли ташхиси компьютер: пурра, иниҳоҳӣ ва фаъолона - Функцияи навсозии автоматии асоси вирусҳо 	<ul style="list-style-type: none"> - Пушонидани рекламаҳои браузерӣ - Асоси олии техникии ёрирасон - Имконияти ошкор сохтани вирусҳои троянӣ - Варианти нави IObit Malware Fighter 5 бо ҳамаи системаҳои амалиётии Windows кор мекунад. - Сомонаи расмӣ метавонад навсозиро ба барнома ворид намояд
360 Total Security	<ul style="list-style-type: none"> - Ҳифзи комплексии система аз вирусҳо ва хатарҳои гуногун - Ҳимояи хуб дар вақти воқеи - Ислоҳ кардани осебазири дар компьютер - Ошкор кардани сӯроҳиҳо дар система - Барқароркунни системай амалиёти пас аз иштибоҳи система 	<ul style="list-style-type: none"> - Суръати баланди коркунӣ - Равзанаи қуллай - Ташхиси барномаҳои наасбушуда - Ҳамаи функцияҳои лозима ба таври муқарари
<u>ESET NOD32 Smart Security</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Ҷурсозии намуди берунаи NOD32 - Ҳимояи комплексии компьютер аз вирусҳо ва барномаҳои ҷосусӣ - Кор кардан дар MICROSOFT WINDOWS, MacOS, LINUX; - Ташхиси почтаи электронӣ - Дастигирӣ технологияи абрӣ - Ҷой барои файлҳои сироятёфта дар карантин - Мониторинги автоматӣ - Пушидани CD, DVD ва USB дар натиҷаи ёфтани хатар 	<ul style="list-style-type: none"> - Функцияи зиддидузд- ҷойгишавии ноутбуқ ё телефонро муайян мекунад - Равзанаи қулай бо забони русӣ - Ҳимоя пардоҳти бонкӣ - Функцияи ҳимояи фаъол - Вариантҳои нав барои ESET NOD32 Smart Security - Ҳимояи маълумотҳои маҳфӣ ва шахсӣ - Навсозии автоматӣ

Мұхаббат

<u>AviraFree Antivirus</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Модули Virus Guard-химояи компьютер аз вирусҳо ва троянҳо мебошад. - Avira SafeSearch Plus-технологияи нави абрӣ буда, барои аз назар гузаронидани USB истифода бурда мешавад - Дорои барномаи ёрирасони зидди чосус мебошад 	<ul style="list-style-type: none"> - Равзанаи истифодабарии осон - Сифати баланди химояи ҳамавақтай компьютер - Файлҳоро дар натиҷаи сабт кардан аз шабакаҳои иҷтимоӣ аз назар мегузаронад - Талаботи пасти системавӣ - Варианти ройгон барои истифодабарӣ - Бо ҳамаи системаҳои амалиёти кор мекунад - Метавонед барномаи зиддивирусӣ барои таҷӯзоти мобилиро наасб кунед
Касперский	<p>Барномаи зиддивирусии Касперский яке аз барномаҳои паҳнгаштаи ҳозиразамон ба ҳисоб меравад.</p> <p>Ин барнома аз якчанд модул иборат аст:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Scanner-(сканер)-ки ҳамаи файлҳои диски саҳтро аз вирус тафтиш карда тоза мекунад. - Monitor - Ин барнома ҳангоми воридшавии мо ба системаи амалиёти автоматӣ фаъол ғашта дар панели масъалаҳо ҷойгир мешавад. Монитор ҳамаи файлҳое ки кушода мешаванд ба таврӣ автоматикий аз назар мегузаронад ва ҳангоми ҳуҷуми вирусҳо ба мо сигнал медиҳад. - Инспектор – ин модуле мебошад, ки ҳатто вирусҳои ношиносро ҳам фаъолият кардан намемонад. - Mail Checker – ин барои тоза кардани ҳабарҳои почтаи электронӣ мебошад - Script Checker – ин бар зидди скриптиҳои вирусӣ ва трояни мубориза мебарад. - Office Grand – ин модули аналогӣ барои тафтиш кардани ҳуҷҷатҳои барномаҳои пакети оғисии иҷрошаванда. - Антиспам - барои тоза кардани спамҳои почтаи электронӣ. 	<p>Насби он барои ОС Windows Xp ва болотар (дар 32 ва 64 бит)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Равзанаи қуллай бо забони русӣ - Талаботи ками системавӣ, хотираи фавриро кам зур меорад - Барномаи зиддивирусии почтавӣ дорои имконияти ҳифз кардани маълумотҳои шахсӣ мебошад - Азнавсозии автоматӣ асоси маълумотҳои сигнатур - Имконияти пурра сабт кардани барномаи зиддивирусии Antivirus Kaspersky Free - Дастирии олии техникӣ дар сомонаи расмии озмойишгоҳи Kaspersky - Мониторинги системаи файллии диск дар компьютер ё ин ки дастроҳи мобилий ҳангоми ошкор шудани ҳатарҳои нав - Im-барномаи зиддивирусӣ ҳифзи маълумотҳои шахсиро таъмин менамояд - Даражай баланди муҳофизат ҳангоми наасб кардани дастроҳ ба интернет Internet Explorer, Chrome, Firefox ва ғайраҳо.
<u>Bitdefender Antivirus Free Edition</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Active Virus Control- барои аз назар гузаронидани ҳатарҳо ва вирусҳо истифода бурда мешавад - Аз назар гузаронидани дискҳо дастрас аст - Virus Shield-дорои имконияти пушидани сомонаҳои чосусӣ - Вариант барои телефонҳои мобилий дастрас аст - Қабул кардани системаҳои амалиётии Windows XP,7,8,10 - Навсозиҳои автоматии асоси вирусҳо 	<ul style="list-style-type: none"> - Идораи фаъоли вирусҳо - Равзанаи осон ва қуллай - Ҳимояи файлҳои асосии системавӣ

<u>Comodo Antivirus</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Идораи амалиётҳо дар вақти воқеъи - аз назар гузаронидани система - барномаи зиддивирусии почтавӣ - ҳимояи фаъол 	<ul style="list-style-type: none"> - Равзанаи оддӣ - Забони русӣ - Ҳимояи олии компьютери шуморо таъмин менамояд
<u>Dr. Web Antivirus</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Танзимоти идора бо воситаи тугмаҳо - Таҳхис ва табобати компьютер - Вариантҳо барои дигар системаҳои амалиётӣ дастрас мебошад - Ҳимояи босифати фаъол - Spider Guard-таҳхиси хотираи фаврӣ - Spider Mail-таҳхиси почтai электронӣ аз хатарҳои шабакавӣ - Барномаи зиддивируси барои ташхиси ҳаррӯзai компьютер - Маҳдудияти барномаҳои худшуруъкунанда 	<ul style="list-style-type: none"> - Талаботи ками системавӣ - Менеджери беруна - Забони русии равзанаи корӣ - Имконияти ошкор соҳтани рамзи хатарнок - Таҳхисҳои гунонгун дар шаклҳои: тез, интихобӣ ва пурра - Тоза қардани обектҳои заарнок

Машҳуртарин барномаҳои зиддивируси аз солҳои 2015 то 2018 дар ҷадвали зерин оварда шуда аст (ҷадвали 2).

	Номҳои барномаҳои Зиддивирусӣ	2015	2016	2017	2018
1.	Avast free antivirus	7,99%	10.1%	8.32%	8.92%
2.	AVG Anti-Virus Free	4,24%	4%	4.23%	3.98%
3.	Panda Antivirus Pro	1.28%	8%	1.89%	4,25%
4.	ESET NOD 32	16,81%	13%	17.82%	19.28%
5.	Avira Free Antivirus	2,56%	3%	3.27%	2.23%
6.	Kaspersky	26.08%	26%	27.42%	31.87%
7.	Bitdefender Antivirus Free Edition	8,68%	12%	6.14%	5,91%
8.	Dr.Web Antivirus	8,9%	13%	13.85%	12.81%
9.	Norton Security	10,3%	13%	11,06%	8,82%

Чӣ ғунае, ки болотар зикр шудааст, барои таъмини комилтарини иттилоот корбарро лозим аст, ки аз барнома зиддивирусӣ ва Файрволҳои универсалии муосирӯ ҷадидтарин ба таври васеъ ва самаранок истифода намояд. Лозим ба ёдоварист, ки ин ғуна барномаҳо на дар ҳама ҳолат аз ӯҳдаи ҳифзи комили компьютер мебароянд. Ба ҳамин хотир мо-корбаронро зарур аст, ки роҳҳои пахшавию доҳилшавии хатарҳо, аз ҷумла барномаҳои вирусиву ҳуҷумҳои компьютериро ҳамаҷониба омӯхта саривакт нисбати онҳо ҷораҳои амниятӣ андешем. Зоро дар ҳолати наадешидани чунин ҷораҳо маълумоти қалидии иттилоотии мо зери ҳатари дуздидашавӣ қарор мегиранд. Ҳушбахтона, дар барномаҳои зиддивирусии муосир ҳосияти муаяйннамоии ҷосусону ҳама ғуна вирусҳои ба инҳо монанд таҳия ва насл(установка) шудаанд, ки саривакт дилҳоҳ вируси аз Интернет меомадаро ёфтаву безараар мегардонанд.

Аз рӯи ҷадвали дар боло овардашуда, ки дар солҳои 2015 то 2018 барномаҳои зиддивирусиро ташкил медиҳад, функсияҳои кории хубро Касперски доро аст ва у микдори зиёди фоизҳоро гирифтааст [2].

Мо, метавонем, ки барномаи зиддивирусии дилҳоҳро гирифта истифода барем, чунки онҳо дар давлатҳои ИДМ машҳур мебошанд. Онҳо дорои истифодабарандагони зиёд ҳастанд. Ҳар қадоми онҳо дорои вазифаҳои худ мебошанд, аммо барномаи зиддивирусии беҳтарин дар соли 2019 Касперски интихоб шудааст. ESET NOD 32 ҳам дорои истифодабарандагони зиёд мебошад. Ба монанди ӯ зиёд барномаҳои зиддивирусӣ мебошад, ки дар байни истифодабарандагон машҳур ҳастанд. Аз маълумотҳои дар боло зикршуда барои компьютер ва

Муҳаққиқ

дастгоҳҳои мобилии худ барномаи зиддивирусӣ интихоб намоед ва дар фаъолнокии кори онҳо худатон баҳо гузоред.

Адабиёт:

1. Комилов Ф. С. Технология информационӣ. Китоби дарсии синфи 7. – Душанбе: Варганза, 2007. – 184 с.
2. Сайти интернети: <https://www.comss.ru>

Калидвожаҳо: барномаи зиддивирусӣ, ҳифзи иттилоот, компютер, полифагҳо, назоратчиҳо, муҳосирасиён.

Аннотация

АНТИВИРУСНЫЕ ПРОГРАМЫ И МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ КОМПЬЮТЕРА

Статья об анализе антивирусных программ и определении приоритетов и возможностей антивирусных программ в 2015 и 2018 годах для защиты компьютерной информации.

Ключевые слова: антивирус, безопасность информации, компьютер, полифаг, ревизоры, блокировщики.

Annotation

ANTIVIRUS PROGRAM AND THE WAY FOR THEIR DEFEND

Article on analysis of antivirus programs and identifying priorities and possibility of antivirus programs in 2015 till 2018 to protect computer information.

Key words: antivirus program, save news, computer, polifag, inspect program, pulley program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаравзода Фирдавс Мирхайдар, магистранти соли дуюми Академии идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

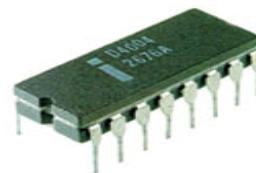
Роҳбари илмӣ: дотсент Акобиршоев М.О.

Сведение об автор: Мирсаравзода Фирдавс Мирхайдар, магистрант второго курса Академии государственного управления при Президента Республики Таджикистан.

About the author: Mirsarvarzoda F.M –the 2nd year of Master Student in the Akademia of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

НАМУДХОИ МИКРОПРОЦЕССОР ВА БАЗАХОИ ЭЛЕМЕНТИИ ОН

Яке аз пешравии асосӣ дар соҳаи техникаи ҳисоббарор ин дар технологияи соҳтани машинаҳои электронии ҳисоббарор пайдо шудани микропротесессор ба ҳисоб меравад. Айни замон бештар дар компьютерҳои фардӣ микропротесессорҳои ширкати Intel истифода мешавад. Акунун ба таври муфассалтар ба микропротесессорҳои истеҳсоли ширкати Intel шинос мешавем. Микропротесессори Intel-4004, чорразряда буда, он барои иҷрои чор амали арифметикий пешбинӣ шуда буд. Бартарии ин микропротесессор аз дигар базаҳои элементӣ дар он буд, ки дар доҳили кристал ҷой гирифта, ҷандин элементҳои дигарро дар худ муттаҳид мекард.

Микропротесессори Intel- 4004

Пас аз соҳтани ин микропротесессор ширкати Intel бартарии микропротесессорҳоро дар соҳаи техникаи ҳисоббарор дид, ба соҳтани навъҳои нави микропротесессор шурӯъ кард. Дар соли 1974 ба ҷои микропротесессори чорразряда, микропротесессори ҳаштразряда-Intel-8080 соҳта шуд. Ин микропротесессор имконият дошт, ки ба ҷои иҷрои якчанд амалҳо, гурӯҳи фармонҳоро иҷро кунад. Дар асоси ин микропротесессор роҳбари имрӯзаи ширкати машҳури амрикоии Microsoft, Билл Гейтс аввалин интерпретатори забони BASIC-ро соҳт.

Микропротесессори Intel- 8080

Соли 1976 ширкати Intel микропротесессори 16- разряди Intel-8086-ро соҳта ба истифода дод. Ҳар як разряди он аз 16 бит то 20 битро дар регисторҳо дар бар мегирифт. Бинобар ин, аввалин бор хотираи фаврии (ОЗУ) машина ба 1Мегабайт расонида шуд.

Микропротесессори Intel- 8086

Соли 1982 микропротесессори Intel-80286 ба истифода дода шуд. Ин микропротесессор 24-разряди буд. Бо ёрии ин микропротесессор ҳаҷми хотираи фаврии (ОЗУ) машина ба 16 Мегабайт расонида шуд.

Микропротесессори Intel-80286

Соли 1985 фирмаи Intel микропротесессори 32-разяди Intel-80386-ро ба истифода дод, ки он аз микропротесессорҳои пешина бартарии зиёд дошт. Ин микропротесессор барномаҳои доҳил кардашударо қабул намуда, дар як вақт ҷанди амалро иҷро мекард. Бинобар ин, ҳаҷми хотираи фаврии (ОЗУ) машина ба 4 Гигабайт расонида шуд. Ин таҷхизот аввалин микропротесессоре буд, ки ба таври параллелӣ ду амалро якбора иҷро мекард. Яъне ҳам доҳилкунӣ ва ҳам хориҷкунӣ дар як вақт иҷро карда мешуд.

Микропротесессори Intel-80386

Микропротесессори Intel-80486\ Баъдтар ҷои микропротесессори Intel-80386-ро микропротесессори Intel-80486 ишғол кард. Ин микропротесессор дорои кейш-хотира буда, ҳам имконияти ба таври параллелӣ коркарди маълумотҳоро дошт ва ҳам имконияти васеъ кардани ҳаҷми хотираи фаврии (ОЗУ) машина ва зудкории онро таъмин менамуд.

Мұхаббат

Микропротцессори Intel-80486

Дар соли 1993 ширкети Intel ба сохтани микропротцессори Intel-Pentium шурӯй кард. Микропротцессори Intel-Pentium дорой нүқсонҳои техникӣ буд, ки баъдтар мутахассисон онҳоро ислоҳ намуданд. Ин микропротцессор 32-разряда буд, лекин дар дохили он шинаҳои 128-256 разряда чой дода шуда буданд. Pentium идеяи бо тарзи параллелӣ кор када баромаданро давом медод. Дар таҷхизоти иҷроқунии командаҳо ва декодер дастгоҳи дуюм, ки конвейер меномиданд, насб карда шуд. Ин ба қалон шудани кейши дохилии компьютер мусоидат намуд. Яъне 8 Килобайт барои кодҳо ва 8 Килобайт барои маълумотҳо лозим буд.

Микропротцессори Intel-Pentium

Микропротцессори Pentium Pro пайдо шудани микропротцессори Pentium Pro созандагон ва истифодабарандагони компьютерҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кард.

- Компьютерҳои барои истифодаи корхонаҳо
- Компьютерҳои хонагӣ

Барои сохтани чунин мошинаҳо технологияи беҳтарин ва пешқадам истифода карда шуд. Файл аз ин, микропротцессори Pentium Pro имконияти ба амал баровардани иҷроқунии командаҳои динамикиро ба амал мебаровард. Аз рӯи интерфейс ва хотираи мошина гуфтани мумкин буд, ки он бо микроамалҳо кор карда метавонад. Микропротцессори Intel-Pentium II ҳамаи дастовардҳои илму техникаро дар бар мегирифт. Ин микропротцессор қобилияти параллелӣ иҷро кардани функцияҳоро дар худ нигоҳ дошта, қобилияти бо дигар таҷхизотҳо пайвастшавиро низ дошт.

Микропротцессори Intel-Pentium II

Таҷхизоти дигаре, ки дар он васл карда шуда буд, дастгоҳи мултимедӣ (MultiMedia eXtention-мультимедийное расширение системы команд) буд. Ин имконият медод, ки дар компьютер мусиқӣ сабт карда шавад. Баъдтар микропротцессорҳои Pentium III ва Pentium IV сохта шуданд, ки нисбат ба микропротцессорҳои пештара суръати кории баланд доштанд.

Микропротцессори Intel-Pentium III

Микропротцессори Intel- Pentium IV

Қариб ҳар сол микропротцессорҳо ба шаклҳои нав сохта шуда, дар дастгоҳҳои гуногун васл карда мешаванд. Ин гуна таҷхизот чӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ ва чӣ дар дастгоҳҳои кайҳонӣ вазифаи чандин нафарро иҷро карда метавонанд. Айни замон дар компьютерҳои фардӣ микропротцессори навъи Pentium Dual-Core (ду ядродор) истифода мешавад.

Суръати кории микропротцессорҳои Intel-Pentium Dual-Core дар як сония аз 4,4 ГГц то ба 6 ГГц баробар аст. Яъне дар як сония аз 4,4 миллиард то 6 миллиард амалро ичро мекунанд. Ҳар қадаре, ки суръати кории микропротцессор зиёд бошад, ҳамон қадар аз тарафи он амалҳо тезтар ичро карда мешаванд.

Микропротцессори Intel-Pentium Dual-Core

Адабиёт:

1. Асоев М., Мухсинов Д.. Асосҳои информатика ва технологияи компьютерии мусир. Васоити таълими барои дарсҳои лексионӣ. – Душанбе: 2012. – 176 с.
2. Косцов А., Косцов В. Все о персональном компьютере. Большая энциклопедия 2015. – Москва: Мартин, 2015.
3. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Информатикаи татбиқӣ. – Душанбе, 2009.
4. Қосимов И., Одинаев Р., Мирзоев С. Асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ. – Душанбе: ДМТ, 2014.
5. Равшанов Ч.Б., Ҳомидов Б.,Faфуров М.Х. ва дигарон. Информатика. – Душанбе: ДДТТ ба номи академик М.Осимӣ, 2012.
6. Шокиров Ф., Шамсиев А., Самеев М. Асосҳои технологияҳои иттилоотии мусир. – Хучанд, 2013.

Калидвожаҳо: *техника, ҳисоббарор, машинаҳои электронии ҳисоббарор, микропротцессор, компьютер, микропротцессор, ширкат, Intel, базаҳо, элементӣ, элементҳо*

Аннотация ВИДЫ МИКРОПРОЦЕССОРА И ЕГО ЭЛЕМЕНТНЫЕ БАЗЫ

В данной статье рассмотрено виды микропроцессора. Как известно, основное развитие в области вычислительной техники – это появление микропроцессора в технологии создания электронных вычислительных машин. В настоящее время в персональных компьютерах используется микропроцессоры компании INTEL.

Ключевые слова: *техника, вычислительный, электронно-вычислительная машина, микропроцессор, компьютер, компания, INTEL, база, элементы, элементный*

Annotation TYPES OF MICROPROCESSOR AND ITS ELEMENT BASES

This article deals with types of microprocessor. It is known, that the main development in the field of computer technology is the appearance of a microprocessor in the technology of creating electronic computers. Currently, personal computers use INTEL microprocessors.

Key words: *technology, computing, electronic computing machines, microprocessor, computer, company, INTEL, base, elements, element*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Ҷовидон Ҳакимович, магистранти соли дуюми ихтисоси информатики факултети математикии ДДОТ ба номи С.Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Нуралиев Ёдгор

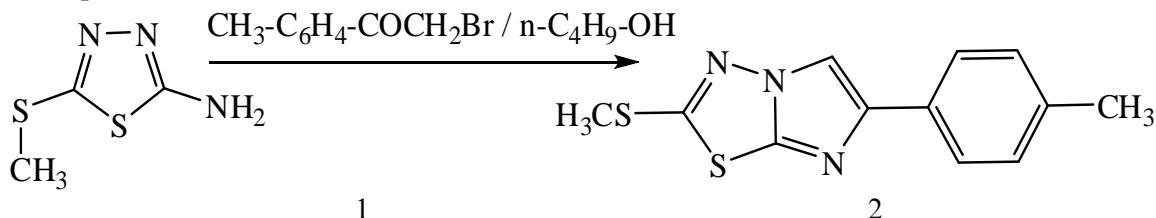
Сведения об авторе: Каримов Джовидон Ҳакимович, магистрант второго курса специальности информатики математического факультета ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Karimov Jovidon, the 2nd year of Master Student in the Department of Informatics.

СИНТЕЗ ВА ТАСНИФИ ИС-ТАЙФАНЧИИ 2-МЕТИЛ-СУЛФОНИЛО-6-П-МЕТИЛФЕНИЛИМИДО[2,1-В][1,3,4]-ТИАДИАЗОЛ

Ҳосилаҳои имидазо [2,1-б] [1,3,4] – тиадиазол фаъолияти баланди биологии васеъро зохир намуда кисми таркибии моддаҳоро аз қабили кислотаҳо, нуклеотидҳо, коферментҳо, алкалойдҳо, витаминҳо, коэнзимҳоро, ки барои организмҳои зинда заруранд ташкил медиҳанд. Илова бар ин бархе аз ҳосилаҳои имидазо [2,1-б] -1,3,4-тиадиазолҳо, ки сохташон моеъгию кристалӣ мебошад дар электроника мусир мавриди истифодаи васеъ карор доранд. Дар сарчашмао оиди фаъолияти биологии ҳосилаҳои ИМИДАЗО [2,1-б] -1,3,4-тиадиазол, монанди хусусиятҳои зидди бактерияви, паст карданни ҳарорат, зидди туберкулёзӣ, ва ғ. [1-3] дарҷ гардидаанд.

Дар иртибот ба ин бо мақсади синтез ва чустучүй моддашои нави дорой фаъолияти биологии баланд дошта, зарур донистем, ки синтези 2-метилсулфонило-6-п-метилфенили МИДАЗО [2,1-б] - 1,3,4 - тиадиазолро анчом диҳем. Аммо барои ноил шудан ба ин максад, сараввал мо синтези 2-метилтио-6-п-метилфенили мидазо [2,1-б] - 1,3,4-тиадиазолро (2) аз 2-амино-5-метилтио-1,3,4 –тиадиазол (1) ва бромиди п-метилфенатсил дар ҳалкунандаи-бутанол дар ҳарорати чушиши ҳалкунанда дар муддати 4-5 соат анчом додем, ки реаксия ба таври зайл сурат мегирад:

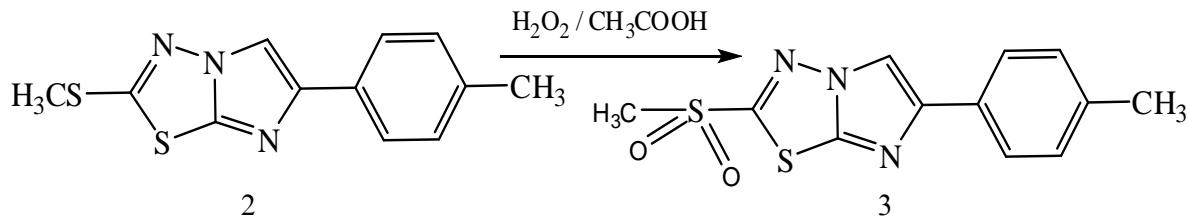

Тавре ки аз тарҳи реаксия маълум аст, ки ҳангоми ба ҳам таъсирии пайвастагии 1 бо бромиди п-метилфенатсил пайвастагии 2-метилтио-6-п-метилфенилимидаzo [2,1-b] - 1,3,4-тиадиазол (2) бо баромади 78% хосил мешавад. Таркиб, соҳт, хосияти пайвастагии 2 тавасути ИС-тайфсанҷӣ ва хроматографияи лавҳагии «Silufol 254UV» таъйид ва таҳлил карда шудааст.

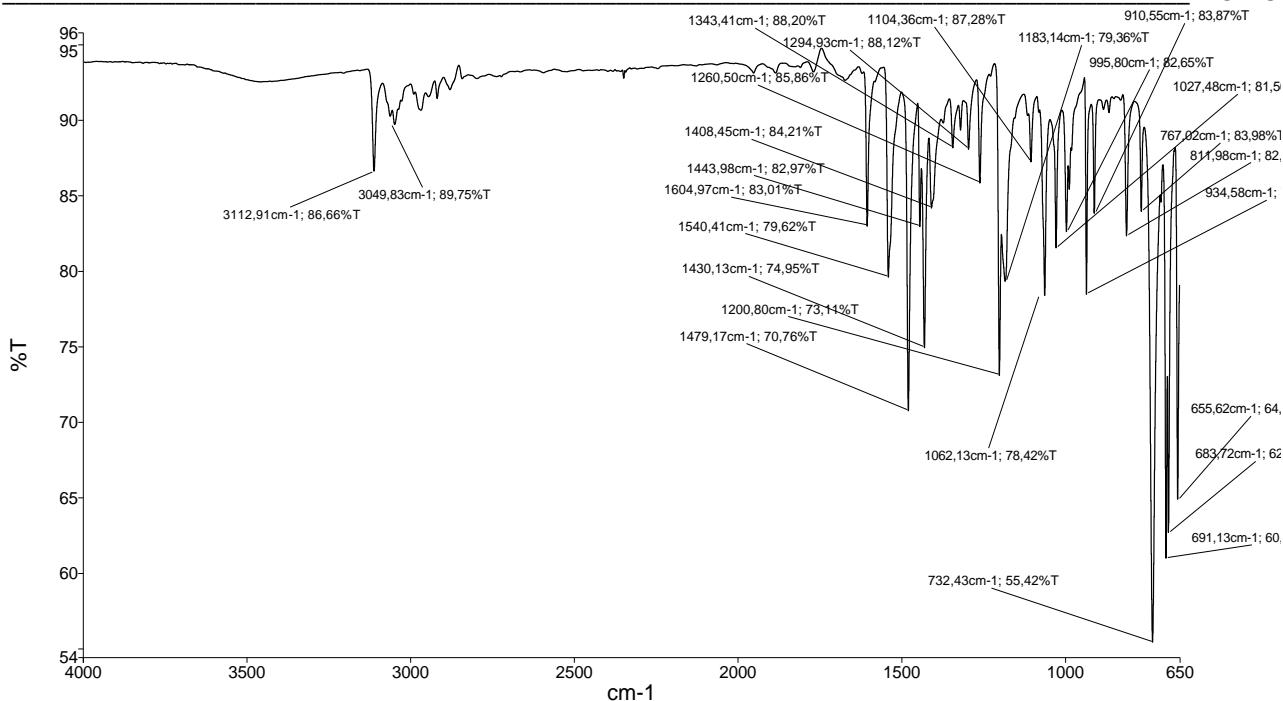
ИС-тайфхой ҳосилаҳои имидазо - [2,1-б] - 1,3,4 – тиадиазолҳои ба даст овардаро дар намунаҳои хушк бо истифодаи спектрометрии Spectrum 65 FT-IR (PerkinElmer)-и бо MIRACLEATR (ZnSe) ҷиҳозонидашуда сабт гардидаанд. Ҳар як тайфисабтгардида дар 16-20 сканиронӣ шуда, дар сарҳади аз 4000 - 600 см⁻¹ бо хатогии 4 см⁻¹ сабт шудаанд. Санчиш дар намунаҳои хушк, бо тайифонӣ ки пеш аз таҳлили пешакӣ гирифта шудааст. Тайфҳо чен карда шуда, ҳар яки онҳо бо ёрии барномаи Perkin Elmer Spectrum, версияи 10.03.07 таҳдил ва аниқ гардидаанд.

Дар тайфи инфрасурхи пайвастагии 2 фурӯбарии ҳатто дар ҳудуди 1479, 1540, 1605 ва 691 см⁻¹ барои ҷузъҳои имидазо-тиадизоли ба мушоҳида расиданд.

Баъдан бо мақсади синтези 2-метилсулфонило-6-п-метилфенилимидазо [2,1-*b*] - 1,3,4 -тиадиазол (3) мо тасмим гирифтем, ки пайвастай 2-ро бо пероксида гидроген дар ҳалкунандаи кислотаи атсетати беоб, дар шароити хона бо давомнокии 24 соат (як шабонарӯз ором гузоштани омехтаи реаксиони) анҷом дихем.

Сохтор ва хосияти пайвастагии З низ бо усули ИС-тайфсанчи в ахроматографияи лавҳагий «Silufol 254UV» таъйид ва таҳлил карда шуд.

Расми 1. ИС-тайфи 2-метилсулфонило-6-п-метилфенилимидазо [2,1-б]-1,3,4 – тиадиазол (3).

Дар муқоиса бо пайвастагии 2 дар тайфи пайвастагии 3, пайдошавии фурӯбарии хаттии C=N ва C-S-C-чузъи тиадиазоли ва C=N ва C=C-чузъи имидазоли дар худудҳои 1627, 674 ва 1528, 1475 см⁻¹ зохир гардидаанд. Фурӯбарии хатҳои лаппиши валентии CH₂, ки дар байни гурӯхи фенил C₂-чузъи тиадиазоли карор дорад, дар худуди 1346 см⁻¹ ошкор карда шуд.

Барои гурӯхи 6-п-метилфенил фурӯбари хати дар худуди 3056 см⁻¹ ошкор карда шуд.

Дар асоси ин нишондодҳоро таҳмин кардан мумкин аст, ки таҳти таъсири ҷонишинҳои мавқеи 2 ва 5-уми пайвастаи 3, ки ба таксимшавии зичҷии электронии ҳалқа таъсир мерасонанд, тағйирёби дар шиддатнокии бархе аз нуқтаҳои тайфии пайвастаи мазкур ба вуқӯй мепайвандад. Дар асоси тайфҳои ИС-и пайвастаҳои ба дастовардашудаи 2-3 хатҳои фурӯбарии хос муайян гардидаанд, ки ба нишондодҳои адабиётҳои [4-5] мувофиқат менамоянд.

Адабиёт:

1. Organic compounds of sulphur, selenium and tellurium. London. – 1970. – Vol. 1.-P. 443 – 445.
2. Гетероциклические соединения // Под ред. Эльдерфильда //–М; Мир. – 1965.–Т. 7. – с. 416 – 478.
3. Ding M.W. / New facile synthesis of imidazo [2,1-b] – 1, 3, 4 – thiadiazol – 5 (6H-ones via aza – Wittig қeaction. // Synthesis 2004, N7, pp.1067-1071.
4. Kamal F.M. Atta, Omaima O.M. Faqahat. Et al. – J. Molecules, 2011, pp. 16.
5. Наканиси К. Инфракрасные спектры и строение органических соединений. Изд-во «Мир». М. – 1965. – С. 31-69.

Калидвожаҳо: 2-амино-5-метилтио-1,3,4-тиадиазол, бромиди п-метил-фенатсил, 2-метилтио-6-п-метилфенилимидазо[2,1-б]-1,3,4-тиадиазол, пероксиди гидроген, 2-метилсулфонило-6-п-метилфенилимидазо[2,1-б]-1,3,4-тиадиазол, фурӯбарии хатҳо, лаппиши валенти

Аннотация

СИНТЕЗ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИС-ТАЙФМЕТРА 2-МЕТИЛ-СУЛФОНИЛО-6-П-МЕТИЛФЕНИЛИМИДАЗО[2,1-В][1,3,4]-ТИАДИАЗОЛ

В статье приведено о синтези и Инфракрасной спектрометрии новых модификаций производных имидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазол – 2-метилсулфонило-6-п-метилфенилимидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазола. Выявлено, что реакция протекает селективно, что в результате

Мұхаббат

внутримолекулярного электрофильного атака карбонильного группы на иминной группе происходит циклодегидратации, который без выделения промежуточный продукт образуется 2-метилсульфонило-6-п-метилфени-лимидазо[2,1-*b*][1,3,4]-тиадиазола. ИК-спектрометрия показано, что наличие функциональных групп обусловлено изменении полоса поглощении в различных пиков данногогетероцикла.

Ключевой слова: 2-амино-5-метилтио-1,3,4-тиадиазола, *p*-метил-фенацилбромид, 2-метилтио-6-*p*-метилфенилимидаzo[2,1-*b*]-1,3,4-тиадиазола, пероксид водорода, 2-метилсульфонило-6-*p*-метилфенилимидаzo[2,1-*b*]-1,3,4-тиадиазола, полоса поглощения, валентная колебания.

Annotation

SYNTHESIS AND CLASSIFICATION OF IS-TIME METER 2-METHYL-SULFONYLO-6-P-METHULPHENYLIMIDAZO 2,1-B(1,3,4) THIADIAZOL ABOUT SITES INFRARED

The article describes the synthesis and infrared spectra of new modifications of imidazo [2,1-*b*] [1,3,4] -thiadiazole-2-methylsulfonyl-6-*p*-methylphenylimidazo [2,1-*b*] derivatives [1,3, 4] thiadiazole. It was revealed that the reaction proceeds selectively, that as a result of an intramolecular electrophilic attack of the carbonyl group on the imine groups, cyclodehydration occurs, which, without isolation, the intermediate product forms 2-methylsulfonyl-6-*p*-methylphenylimidazo [2,1-*b*] [1,3, 4] thiadiazole. IR spectra showed that the presence of functional groups is due to a change in the absorption band at various peaks of this heterocycle.

Keywo&ds; 2-amino-5-methylthio-1,3,4-thiadiazole, *p*-methyl-phenacyl bromide, 2-methylthio-6-*p*-methylphenylimidazo [2,1-*b*] -1,3,4-thiadiazole, hydrogen peroxide, 2-methylsulfonyl-6-*p*-methylphenylimidazo[2,1-*b*] -1,3,4-thiadiazole, absorption band, stretching vibrations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллоҳода Мӯҳира, магистранти соли дуюми кафедраи химияи органикӣ ва биологӣ, ДДОТ ба номи С.Айни. тел: (992) 938565072

Роҳбари илмӣ: Раҳмонов Р.О., -н.и.х. и.в. дотсенти кафедраи химияи органикӣ ва биологӣ ДДОТ ба номи С.Айни. тел: (992) 934260334.

Сведение об авторе: Сайфуллоҳода Мӯҳира, магистрантка второго курса кафедры органической химии и биология ТГПУ им. С.Айни, тел: (992) 938565072

Научный руководитель: Раҳмонов Р.О., к.х.н., и.о. доцента кафедры общей и неорганической химии ТГПУ им. С.Айни. тел: (992) 934260334

About the author: Saifullozoda M., master's degree of 2th course of faculty of chemistry, TSPU named after SadriddinAini, address Dushanbe city, Rudaki Avenue 121

Scientific head: Rahmonov R.O., Ph.D., acting. Associate Professor of the Department of General and Inorganic Chemistry of the TSPU named Sadriddin Aini. tel: (992) 934260334

**МУАЙЯН КАРДАНИ БАҲО БАРОИ ЯК СУММАИ ЗАРБИ
ФУНКСИЯҲОИ МУЛТИПЛИКАТИВӢ**

Бигузор $f_1(d_1), f_2(d_2), \dots, f_k(d_k)$ функцияҳои мултиплекативӣ буда, шарти

$$\prod_{|f_v|}(x) = \prod_{p \leq x} \left(1 + \sum_{r=1}^{\infty} \frac{|f_v(p^r)|}{p^r} \right) = O\left((\ln x)^{A_v}\right) \quad (1)$$

- ро қаноат қунонад. d_i , ($i = \overline{1, k}$) - адади натуралie, ки таҳсимкунандай содай он дар фосилаи $(Y_{i-1}, Y_i]$ меҳобанд,

$$Y_o = 1, Y_k = \infty, \quad Y_o < Y_1 < Y_2 < \dots < Y_{k-1} < Y_k,$$

$$t_i = \frac{\ln x}{\ln Y_i}, \quad (i = \overline{1, k}), \quad t_1 > t_2 > t_3 > \dots > t_{k-1} > t_k$$

Дар маколаи мазкур аз шартҳои номбаршуда истифода бурда, ба суммаи

$$\sum_{d_1 \cdots d_k \leq \frac{x}{Y_1}} \frac{f_1(d_1) \cdots f_k(d_k)}{d_1 \cdots d_k} \quad (2)$$

$$P_1/d_1 \Rightarrow 1 < p \leq Y_1$$

$$P_2/d_2 \Rightarrow Y_1 < p \leq Y_2$$

$$\dots$$

$$P_k/d_k \Rightarrow Y_{k-1} < p \leq Y_k$$

дар ҳолати

$$f_1(n_1) = \varepsilon(n_1) = \begin{cases} 1, & \text{агар } n_1 = 1, \\ 0, & \text{агар } n_1 > 1 \end{cases}$$

будан баҳо ёфта шудааст. Баъзе табдилдиҳихоро истифода бурда, аз (2) меёбем:

$$\begin{aligned} \sum_{\substack{d_1 \cdots d_k \leq \frac{x}{Y_1} \\ P_i/d_i \Rightarrow Y_{i-1} < P_i \leq Y_i \\ (i=1, k)}} \frac{\varepsilon(d_1) \cdot f_2(d_2) \cdots f_k(d_k)}{d_1 d_2 \cdots d_k} &\leq \sum_{\substack{Y_1 \leq d_2 \cdots d_k \leq \frac{x}{Y_1} \\ P_i/d_i \Rightarrow Y_{i-1} < P_i \leq Y_i \\ (i=2, k)}} \frac{|f_2(d_2)| \cdots |f_k(d_k)|}{d_2 \cdots d_k} = \\ &= \sum_{\substack{d_2 \leq \frac{x}{Y_1} \\ P/d_2 \Rightarrow Y_1 < p \leq Y_2}} \frac{|f_2(d_2)|}{d_2} \cdots \sum_{\substack{d_{k-1} \leq \frac{x}{Y_1} \\ P/d_{k-1} \Rightarrow Y_{k-2} < p \leq Y_{k-1}}} \frac{|f_{k-1}(d_{k-1})|}{d_{k-1}} \sum_{\substack{d_k \leq \frac{x}{Y_1} \\ P/d_k \Rightarrow Y_{k-1} < P \leq \frac{x}{Y_1}}} \frac{|f_k(d_k)|}{d_k} = \\ &= \prod_{Y_1 < p \leq Y_2} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_2(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) \cdots \prod_{Y_{k-1} < p \leq Y_{k-1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_{k-1}(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) \prod_{Y_{k-1} < p \leq \frac{x}{Y_1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_k(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) = \end{aligned}$$

Мұхাকқиқ

$$\begin{aligned}
& \prod_{p \leq Y_2} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_2(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) \cdots \prod_{p \leq Y_{k-1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_{k-1}(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) \cdot \prod_{p \leq \frac{x}{Y_1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_k(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right) = \\
& = \frac{\prod_{p < Y_1} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_2(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)}{\prod_{p < Y_2} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_2(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)} \cdots \frac{\prod_{p < Y_{k-2}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_{k-1}(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)}{\prod_{p < Y_{k-1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_{k-1}(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)} \cdot \frac{\prod_{p < Y_1} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_k(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)}{\prod_{p < Y_{k-1}} \left(1 + \sum_{\alpha=1}^{\infty} \frac{|f_k(p^\alpha)|}{p^\alpha} \right)} = \\
& = \frac{\prod_{|f_2|}(Y_2)}{\prod_{|f_2|}(Y_1)} \cdots \frac{\prod_{|f_{k-1}|}(Y_{k-1})}{\prod_{|f_{k-1}|}(Y_{k-2})} \cdot \frac{\prod_{|f_k|}\left(\frac{x}{Y_1}\right)}{\prod_{|f_k|}(Y_{k-1})}.
\end{aligned}$$

Дар асоси леммаи 2 кори [1]

$$\frac{\prod_{|f|}(X)}{\prod_{|f|}(Y)} = O\left(\left(\frac{\ln X}{\ln Y}\right)^A\right)$$

аст, ки дар ин чо $f(n)$ - функцияи мултипликативӣ, $Y < X$, A - доимии ҳақиқӣ. Аз ин лемма истифода бурда, ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned}
& \sum_{\substack{d_1 \cdots d_k \leq \frac{x}{Y_1} \\ P_i/d_i \geq Y_{i-1} < P_i \leq Y_i \\ (i=2, k)}} \frac{|f_1(d_1)| \cdots |f_k(d_k)|}{d_1 \cdots d_k} = \sum_{\substack{d_1 \cdots d_k \leq \frac{x}{Y_1} \\ P_i/d_i \geq Y_{i-1} < P_i \leq Y_i \\ (i=1, k)}} \frac{\varepsilon(d_1) \cdot f_2(d_2) \cdots f_k(d_k)}{d_1 d_2 \cdots d_k} = \\
& = O\left(\frac{\prod_{|f_2|}(Y_2)}{\prod_{|f_2|}(Y_1)} \cdots \frac{\prod_{|f_{k-1}|}(Y_{k-1})}{\prod_{|f_{k-1}|}(Y_{k-2})} \cdot \frac{\prod_{|f_k|}(X)}{\prod_{|f_k|}(Y_{k-1})}\right) = \\
& = O\left(\left(\frac{\ln Y_2}{\ln Y_1}\right)^{A_2} \left(\frac{\ln Y_3}{\ln Y_2}\right)^{A_3} \cdots \left(\frac{\ln Y_{k-1}}{\ln Y_{k-2}}\right)^{A_{k-1}} \cdot \left(\frac{\ln X}{\ln Y_{k-1}}\right)^{A_k}\right) = \\
& = O\left(\left(\frac{\ln X}{\ln Y_1} \cdot \frac{\ln Y_2}{\ln X}\right)^{A_2} \cdot \left(\frac{\ln X}{\ln Y_2} \cdot \frac{\ln Y_3}{\ln X}\right)^{A_3} \cdots \left(\frac{\ln X}{\ln Y_{k-2}} \cdot \frac{\ln Y_{k-1}}{\ln X}\right)^{A_{k-1}} \cdot t^{A_k}\right) =
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
&= O \left(\left(\frac{t_1}{t_2} \right)^{A_2} \cdot \left(\frac{t_2}{t_3} \right)^{A_3} \cdot \left(\frac{t_3}{t_4} \right)^{A_4} \cdots \left(\frac{t_{k-2}}{t_{k-1}} \right)^{A_{k-1}} \cdot t_{k-1}^{A_k} \right) = \\
&= O \left(t_1^{A_2} \cdot t_2^{A_3 - A_2} \cdot t_3^{A_4 - A_3} \cdots t_{k-2}^{A_{k-1} - A_{k-2}} \cdot t_{k-1}^{A_k} \right) = \\
&= O \left(t_1^{A_2} \cdot t_1^{A_3 - A_2} \cdot t_1^{A_4 - A_3} \cdots t_1^{A_{k-1} - A_{k-2}} \cdot t_1^{A_k} \right) = \\
&= O \left(t_1^{A_2 + A_3 - A_2 + A_4 - A_3 + \cdots + A_k - A_{k-1}} \right) = O(t_1^{A_k}),
\end{aligned}$$

чунки $t_1 > t_2 > t_3 > \cdots > t_{k-1} > t_k$ аст. Пас,

$$\sum_{\substack{d_1 \cdots d_k \leq \frac{X}{Y_i} \\ p_i/d_i \Rightarrow Y_{i-1} < p_i \leq Y_i \\ (i=1, k)}} \frac{f_1(d_1) \cdots f_k(d_k)}{d_1 \cdots d_k} = O(t_1^{A_k})$$

будааст.

Адабиёт:

1. Левин Б. В., Файнлиеб А. С. Мультипликативные функции и вероятностная теория чисел//Изв. АН СССР, серия математическая, т. 34, 1970. - с. 1064-1109.

Калидвожаҳо: баҳо, сумма, зарб, функция, адад, натурали, тақсимкунанд, сода, фосила, табдилдиҳӣ, лемма, доимӣ, ҳақиқӣ.

Аннотация

НАХОЖДЕНИЕ ОЦЕНКИ ДЛЯ ОДНОЙ СУММЫ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МУЛЬТИПЛИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ

В работе найдено оценка для одной суммы произведения мультипликативных функций.

Ключевые слова: оценка, сумма, произведение, функция, число, натуральное, делитель, простое, интервал, преобразование, лемма, постоянное, действительное.

Annotation

FINDING ESTIMATES FOR ONE SUM OF PRODUCTION OF MULTIPLICATIVE FUNCTION

An estimate is found for a single sum of a product of multiplicative functions in this work.

Keywords: estimate, amount, product, function, number, natural, divisor, idle time, interval, transformations, lemma, constant, real.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наҷмудинзода Диљрабо Ҳикмат, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53, н.И.Сомонӣ, ш. Душанбе

Сведения об автор: Наджмудинзода Диљрабо Ҳиммат, преподаватель ГОУ №53, И.Сомони района, г. Душанбе.

About the author: Najmudinzoda Dilrabo Hikmat, Teacher of General Mine Educational Institution №53, N.Somoni district, Dushanbe city.

**ОМИЛХОИ АСОСИИ РУШДИ ДУРНАМОИ СОҲАҲОИ САНОАТ ДАР
НОҲИЯИ ИҚТИСОДИИ ҲИСОР**

Омилҳои муҳими рушди соҳаҳои саноат дар шароити ноҳияи иқтисодии Ҳисор ин мавҷудияти сарватҳои табий, заҳираҳои меҳнатӣ ва истеъмол ба ҳисоб меравад. Дар дурнамо саноати ноҳияи иқтисодии Ҳисор бояд ба истифодаи мақсадноки заҳираҳои мавҷудаи табий ва ашёи хоми минтақаҳо инчунин истифодаи мақсадноки заҳираҳои меҳнатӣ равона карда шавад.

Яке аз шартҳои муҳими рушди минбаъдаи соҳаҳои саноати ноҳияи иқтисодии Ҳисор ин истифодаи комплексии канданиҳои фоиданок ва заҳираҳои меҳнатӣ мебошад.

Ноҳияи иқтисодии Ҳисор дорои заҳираҳои бойи сарватҳои табий мебошад, ки баъзе аз онҳо хеле нодиранд. Ин пеш аз ҳама заҳираҳои имконпазири обиу -гидроэнергетикӣ, сузишворӣ, ашёи хоми коксу- химия, металҳои ранга ва элементҳои нодир, металҳо ва сангҳои кимматбаҳо мебошад. Аз руи заҳираҳои баъзе аз намудҳои канданиҳои фоиданок ноҳияи иқтисодии Ҳисор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Яке аз омилҳои мусоиди минтақаи ноҳияи иқтисодии Ҳисор ин бо сарватҳои табий заҳираҳои меҳнатӣ таъмин будани он мебошад. Имрӯз бошад қисми зиёди аҳолии қобили меҳнатӣ ноҳия муҳочирони меҳнатӣ мебошанд, ки берун аз ҷумҳурий кор ва фаъолият мекунанд ва дар ҳолати ташкили ҷойҳои корӣ ва музди меҳнатӣ кифоя онҳо метавонанд ба ҷумҳурий баргарданд. Баъд аз омӯзиши иқтидори табий ва иқтидори заҳираҳои меҳнатии минтақа ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар дурнамо рушд додани комплекси сузишворӣ-энергетикӣ, металургияи ранга саноати коксу- химиявӣ саноати сабук ва ҳурокворӣ саноати истеҳсоли масолехи соҳтмонӣ имконоти васеъ дорад.

Захираҳои гидроэнергетикӣ дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор беҳамто мебошад. Иқтидори умумии онҳо 3362 ҳазор кВт/с баҳогузорӣ карда мешавад. Захираҳои эҳтимолии гидроэнергетикӣ ба ҳисоб гирифташудаи дарёҳои қалону миёна ва ҳурди ноҳия ба 10,4% заҳираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар аст. Ба ҳиссаи ҳавзаҳои Кофарниҳон ва Варзоб 90% заҳираҳои эҳтимолӣ, 95% заҳираҳои аз нигоҳи техникӣ имконпазир рост меоянд 1, 35.

Гуфтан зарур аст, ки факат соҳтани як гиরеҳҳои гидроэнергетикии 1300 ҳазор кВт дар дарёи Кофарниҳон имконият медиҳад, ки беш аз даҳҳо ҳазор га замин обёрий карда шавад.

Захираҳои энергияи обии дарёҳои ҳурд аз руи иқтидор 10% заҳираҳои эҳтимолии ноҳияро ташкил медиҳанд. Дарёи Кофарниҳон ва Варзоб аҳамияти қалони энергетикую обёрий доранд. Мувофиқи хисботҳои мутахассисон дар дарёҳои Варзоб ва Кофарниҳон соҳтмони 50- НБО-и ҳурду миёна бунёд кардан мумкин аст. Истеҳсоли умумии энергияи силсила НБО-ҳои Варзоб 30 ҳазор кВт/с-ро ташкил медиҳад. НБО-и Варзоб зинаи болоии дарёи Варзоб мебошад ва аҳамияти комплекси энержоирригатсионӣ дорад. Ин нерӯгоҳ 7,1 ҳазор кВт/с энергияи электрикӣ истеҳсол менамояд. Соҳтмони НБО-и Варзоб ҳанӯз соли 1935 оғоз ёфта буду vale соли 1937 соҳта шуд. НБО-и Варзоб-1 соли 1948 соҳта шуд, ки ин нерӯгоҳ 18,3 ҳазор кВт/с иқтидор дорад.

Бояд гуфт, ки ба корандозии агрегатҳо дар шароити бухронии ҳозираи ҷумҳурий аҳамияти қалони иқтисодӣ дорад. Дар ҳавзаи Кофарниҳон дарёҳои Кофарниҳону Варзоб иқтидори лозимии энергетикӣ доранд. Дар ин дарёҳо мувофиқан, истеҳсоли 4510кВт/с ва 2360 кВт/с энергия истеҳсол кардан имконпазир аст. Дар дарёи Кофарниҳон НБО-ҳои Ромит, Явроз, Вистон, Багчигдин ва Сорворо соҳтани мумкин аст 1, 47.

Дар давраи тирамоҳ ва зимистон речай маҳдудияти қатъи истифодаи кувваи барқ ба ноҳияҳои алоҳида муқарар карда мешавад. Аз ин ру иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ ва конҳои ангишти онро ба инобат гирифта, заҳираҳо ва имкониятҳои минтақаро ба оғози соҳтмон ва ба кор даровардани нерӯгоҳҳои нави обӣ ва алавии иқтидорашон гуногун равона кардан мувофиқи мақсад мебошад. Соҳтмони НБО имконият медиҳад, ки аҳолиро бо кувваи барқ таъмин намуда корхонаҳои нави барқталабро дар ноҳия ҷойгир намоем инчунин аз ҳаридорӣ намудани кувваи барқи қиммат аз хориҷа даст қашем.

Барои ноҳияи иқтисодии Ҳисор муҳим аст, ки ҳарчи зудтар бартариятҳои ҳудро дар рушди энергетика дар амал татбиқ намояд ва дар асоси он иқтисодиёти ҳудро баланд бардорад.

Соҳтмони НБО на танҳо барои истеҳсоли кувваи барқ инчунин барои обёрий кардани заминҳо, ташкил намудани ҳоҷагии моҳипарварӣ, ташкили мазеъҳои истироҳоти ва туризм, нигоҳдории сел ва дигар мақсадҳо мувофиқи мақсад аст. Дар дурнамо гайр аз саноати электроэнергетикадар ноҳияи иқтисодии Ҳисор, инчунин рушд додани саноати сӯзишворӣ низ имконпазир аст.

Дар структураи захираҳои сузишворӣ-энергетикии ноҳияи иқтисодии Ҳисор мавқеи захираҳои ангишт, нефт ва гази табӣ зиёд буда, микдори конҳои кашф кардашуда кариб 8-то аст.

Захираи умумии геологии ангишт 46 млн тонна буда, 21 млн тоннаи онҳо захираҳои баваринок (балансӣ) мебошанд. Кариб 70% захираҳои эҳтимолии ангишт дар кони Зиддӣ ҷойгиранд. Конҳои ангишти Зиддӣ ва Сайёд захираҳои саноатии тасдиқшудаи боваринок доранд. Ҳуҷҷатҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, нишон медиҳанд, ки истиҳроҷи ангиштро дар ин ҷо ба 200 ҳазор тонна расонидан мумкин аст. Вобаста ба ин ангишти ин қонро барои истеҳсоли маҳсулотҳои химиявӣ (бензол, сулфати аммоний, нафталин ва гайра) истифода бурдан мумкин аст. Кони ангишти Зиддӣ (вокеъ дар ноҳияи Варзоб) каллорияи баланди гармӣ дорад. Ангишти ин қон дар баробари сӯзишворӣ буданаш ашёи хоми истеҳсоли электрод, адсорбент, филтри ангиштӣ, карбиди калсий ва гайраҳо буда метавонад. Дар қаламрави ноҳияи иқтисодии Ҳисор конҳои на он қадар қалони нефту газдори Комсомол, Шоҳамбарӣ, Андигон, Сариқамиш, кашфу тадқик карда шудаанд. Дар базаи ин қонҳо дар дурнамо соҳтмони 3 заводи нефтиҳроҷкунӣ дар ноҳияи Шаҳринав ва шаҳри Душанбе ба мақсад мувофиқ аст. Захираи баъзеи ин қонҳо то ба 50-100 млрд м³ гази табӣ мерасад. Нишондиҳандаҳои баланди сифатнокии ангиштсангҳои ноҳия (имконияти додани кокси металургӣ нимкокси камсулфур) аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо ҳам барои коксунии оддӣ ва ҳам барои коркард бо роҳи методҳои нав ба монанди коксунии бефосила барои ба дастории сӯзишвории металургӣ ва гайриметалургӣ, истифодаи энерготехнологӣ ва гази химиявӣ ба кор меояд.

Барои ба кор даровардани НВА дар асоси ангишт бо иқтидори 500 ҳаз кВт/с дар ҳаҷми 0.8-1.0 млн т ангишсанг дар як сол лозим мешавад. Чунин электростансия то 2.8 млрд кВт/с қувваи барқро дар як сол истеҳсол карда метавонад. Агар як арад чунин электростансия дар шаҳри Ваҳдат ва ноҳияи Варзоб соҳта шавад онгоҳ ноҳия метавонад проблемаи норасогии қувваи барқро дар давраи зимистон ҳал намояд **[1, 24]**.

Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор гайр аз саноати энергетика, инчунин барои рушд додани комплекси металургияи ранга низ замина ва имкониятҳои хуб фароҳам аст. Мавҷуд будани қувваи барки арzon, захираи меҳнатӣ ва захираҳои бойи қанданиҳои фоиданоки металургияи ранга имкон медиҳад, ки дар оянда дар ноҳия якчанд комплекси металургияи ранга тарақӣ дода. Аз ҷиҳати сифат ва иқтидори истеҳсоли баъзе аз намудҳои маҳсулот ва ашёи хоми саноати металургияи ранга (алюминий, полиметалҳо) ҳоло Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ рақобат менамояд. Аз ҳама муҳим дар он аст ки дар давраи рушди минбаъдаи прогресси илмӣ- техникӣ талабот ба метал ва элементҳои полиметалии ноёб зиёд гардида нарҳи онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бо таври ҳамешаҳӣ баланд мегардад. Зиёд шудани талабот ба металҳои ранга водор месозад, ки дар оянда дар назди конҳои дар боло номбаршуда заводи металургӣ соҳта шавад.

Ҷойгир намудани заводи металгудозӣ дар асоси ашёи хоми мавҷуда буҷҷетӣ маҳаллиро гани гардонида сатҳи камбизотиро паст мекунад ва ҷойҳои кории иловагӣ ба вучуд меорад. Бо ин роҳ проблема бо ҷои кор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат низ ҳали худро ёбад.

Металҳои ранга дар ҳочагии ҳалк ҳеле васеъ истифода бурда мешавад. Ноҳияи иқтисодии Ҳисор аз баъзе металҳои ранга бой аст. Дар асоси конҳои волфрам ҷойгир намудани комбината маъдантозакунӣ бо иқтидори 150 ҳазор тонна имконпазир аст. Дар базаи ду комбинати маъдантозакунӣ ҷойгир намудани заводи металургӣ мувофиқи мақсад аст. Ноҳияи иқтисодии Ҳисор дорои шароитҳои табӣ мусоид барои тарақӣ додани саноати химия ва коксу-химия мебошад. Ноҳияи иқтисодии Ҳисор дорои захираҳои зиёди ашёи хоми саноати химия мебошад. Инчунин ноҳияи иқтисодии Ҳисор ноҳияи индустрialiиву аграрӣ буда, саноати аграрӣ дар иқтисодиёти ноҳия ҷои намоёнро ишғол менамояд. Саҳми ҳочагии қишлоқ дар иқтисодиёти ноҳия назаррас буда, базаи ашёи хом барои саноатӣ сабук ва ҳӯрокворӣ роли асосиро ҳал менамояд. Бе рушди маҳсулотҳои химиявии ватанӣ ба рушди баланди истеҳсолоти ҳочагии қишлоқ расидан гайриимкон аст.

Ашёи хоми минералӣ барои ҷобаҷоузорӣ ва рушди саноатӣ химия фосфоритҳо ва ангишт ба ҳисоб меравад. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор захираҳои қалони ангишт ва фосфоритҳо кашф гардидаанд. Ҷи ҳеле, ки дар боло қайд намудем мавҷуд будани захираҳои фосфор, ангишт ва захираи бойи энергетикиву захираҳои меҳнатӣ омили муҳими рушди афзалиятноки саноати коксу химия мегарданд. Яке аз омилҳои асосии суст ташакул ёфтани соҳаҳои ҳочагии қишлоқ дар ноҳия ва ҷумҳурий ин дастрас набудан ва арзиши баланду сифати паст доштани нуриҳои минералӣ воридшаванда мебошад. Бинобар аз сабаби дур ҷойгир будани баъзе аз ноҳияҳои мамлакат аз марказ дар масофаи дур ҷойгир буданаш нуриҳои минералӣ ба ноҳияҳои дурдаст бо нарҳи баланд аз ҳисоби ҳарчи наклиёт ворид мешавад. Барои таъминоти эҳтиёҷоти минтақа бо маҳсулоти химиявӣ дар пояи конҳои ангишти ноҳияи иқтисодии Ҳисор соҳтмони завод оид ба истеҳсоли маҳсулотҳои химиявӣ зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор зиёда аз 32 конҳои масолеҳи соҳтмонӣ ёфт шудааст. Дар базаи ин қонҳо соҳтмони корхонаи масолеҳи соҳтмонӣ ҷойгир намудан мувофиқи мақсад аст. Ҷойгир намудани ин корхона имкон медиҳад, ки як қисм аҳолии қобили меҳнат соҳиби ҷои кор гарداد,

Муҳаққиқ

овардани сангҳои бинокорӣ бо нарҳи гарон аз берун қатъ карда шавад, бо нарҳи арzon сангҳои соҳтмонӣ ба даст оварда шаванд, ашёи хоми маҳаллӣ аз худ карда шуда иқтисодиёти ноҳия баланд бардошта шавад.

Худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин аз ашёи хом барои истеҳсоли хишт ва сement бой мебошад. Ашёи хом барои истеҳсоли сement, оҳаксанг, мергели регсанги квартей ва гилҳоки квартей ба ҳисоб меравад. Онҳо дар ноҳияи Варзоб. хеле васеъ паҳн гардидаанд. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор инчунин конҳои гилҳок ҷойгир шудаанд, ки ба соҳтмон ва истифодабарии заводи сement бо иқтидори миёна мусоидат менамояд.

Дар дурнамо барои ба анҷом расонидани корҳои соҳтмони аз қабили соҳтмони корҳонаҳои гидроенергетикӣ, ҳочагии об ва соҳтмони роҳҳо, устуворсозии соҳилҳо, соҳтмони манзил, корҳонаҳои саноатӣ, фарҳанғӣ ва майшӣ дар ҳаҷми хеле калон сement ва маҳсулоти соҳтмони сарф ҳоҳад шуд. Барои таъмин намудани талабот ва васеъ ба роҳ мондани савдои хориҷи соҳтмони заводи сement ва корҳонҳои масолехи соҳтмонӣ лозим аст.

Омилҳои муҳими ҷобаҷоузорӣ ва рушди корҳонаҳои истеҳсолоти сement, ин мавҷудияти ашёи хом ва талабот мебошад. Чи хеле, ки қайд гардида буд ин намудҳои ашёи хом дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор хеле васеъ паҳн гардидаанд. Инчунин ба рушди истеҳсоли масолеҳи соҳтмони дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ аҳамияти маҳсус дод. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор соҳтмони корҳонаҳои алибастер, оҳак, хишт ва сement дар базаи ашёи хом мувофиқи мақсад аст. Дар базаи заводи сement соҳтмони заводи шифер ва хишт низ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад.

Адабиёт:

1. Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017. – Душанбе, 2016. – 49 с.
2. Агентии омории назди Президенти ҔТ. Минтақаҳои ҔТ. – Душанбе, 2017. – 216 с.
3. Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои ҔТ – Душанбе, 2015. с.-23.
4. Бездека И.И. Месторождения полезных ископаемых Таджикской Республики. – Ташкент, 1925. – 210 с.
5. Бубнова М.А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии. –Москва, 1975. – 245 с.
6. Бурханова М.А. Проблемы рационального использования энергетики ресурсов Таджикистан ССР. – Душанбе: Дониш, 1986. – 350 с.
7. Муҳаббатов Х.М. Инсон ва сарватҳои табиат (маҷмӯаи очерку мақолаҳои илмӣ-оммавӣ). – Душанбе: Адаб, 2012. – 366 с.

Калидвоҷаҳо: гидроенергетика, НБО, комплекс, metallurgia, фосфорит, полиметалл, кокс, электросанитсия

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ГИССАРСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

В статье инициализированы имеющие природные полезные ископаемые Гиссарского экономического района, для развития которых особое внимание уделено развитию топливно-энергетической металлургической и химической промышленности. В целом в статье анализированы и даны некоторые предложения для перспективного развития отраслей промышленности и сельского хозяйства экономического района.

Ключевые слова: гидроенергетика, НБО, комплекс, metallurgia, фосфорит, полиметалл, кокс, электростанция

Annotation

MAIN FACTORS AND PROSPECTS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN THE HISSAR ECONOMIC REGION

This article dealt with existing natural minerals of the Hissar economic region, for the development of which special attention is paid to the development of the fuel and energy metallurgical and chemical industries. In general, the article analyzes and gives some suggestions for the long-term development of industries and agriculture in the economic region..

Keywords: Hydro energy, HPS, complex, metallurgy, phosphor, polymetallic, coke, power station

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашурзода Баҳромҷони Алӣ, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: профессор Ҷӯраев Алишер Ҷӯраевич

Сведения об авторе: Ашурзода Баҳромҷони Алӣ, магистрант второго курса факультета географии ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Ashyrzoda Bahromjon Ali, the 2nd year Master Student in the Department of Geography of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ТАВСИФИ УМУМИИ ШАБАКАИ ДАРЁХОИ ТОЧИКИСТОН

Шабакаи гидрографии Помир ва помиру Олой дар қаламрави Тоҷикистон таърихи дурударози ташаккулро дорост. Дар давраи мавҷудияти худ низ тағйирёбихо зиёдро аз сар гузаронидааст. Шабакаи дарёгии қадима ҳануз то давраи яхбандии аввала вучуд дошт. Дарёҳои асосии онвақта асосан самти арзӣ дошта аз шарқ ба гарб ҳаракат мекарданд. Аз шабакаи дарёгии қадима асосан водиҳои васеъ бокӣ мондаанд, ки бо пиряҳо пӯшидаанд. Ин водиҳои васеи дарозрӯя ба гайр аз пиряҳо инчунин бо ҷинсҳои алювиалий пӯшидаанд, ки баъзан аз ҷониби пиряҳои аз баландиҳо фароянда аз як чой ба ҷойи дигар тела дода шудаанд. Дар замони ҳозира дар ин водиҳои васеъ дарёҳои нисбатан камоб, ба монанди дарёҳои Помири Шарқӣ ва Помиру Олой-Қизилсу, Оксу, Беландкик, Сауксой, Аличур ва гайраҳо ҷорӣ мебошанд.

Ба мисли гумбаз бардоштавии Помир ва Помиру Олой ҳусусан дар давраҳои неоген аввали давраи ҷорӯм фаъол буда, ҳусусан дар қисмҳои канорӣ назаррас буд. Дар натиҷаи тезтар баланд шудани қаторкӯҳҳои канории Помири Шарқӣ нисбати минтақаҳои марказӣ, онҳо (қаторкӯҳҳои канорӣ) сади роҳи бодҳои намнок гашта, дар натиҷа Помири Шарқӣ ба биёбони баландкӯҳ табдил меёбад. Чунки қаторкӯҳҳои канорӣ бодҳои намнокро гирифта дар натиҷа боронӣ зиёд меборид.

Намнокии зиёди қаторкӯҳҳои канорӣ сабаб гашта буд, ки дар ин қисмат фаъолияти эрозионии обҳои равон тез шаванд. Дар натиҷа дар қаламрави Помири Шарқӣ ва Помиру Олой водиҳои зиёд пайдо шуда, бо ин водиҳо дарёҳо ҷорӣ шаванд ва шабакаи дарёгӣ хело зич бошад. Дар ин дараҳо дарёҳои нисбатан сероб, ба монанди Ваҳш, Зарафшон, Язгулом, Бартанг ва гайраҳо пайдо шаванд. Қобили қайд аст, ки дар водиҳои ин дарёҳо ҷинсҳои тезшӯсташаванда низ зиёданد.

Дар Помири Шарқӣ бошад вобаста ба ҳушк будани қаламрав шабакаи дарёгӣ суст инкишоф ёфта буд. Дарёҳо дар водиҳои эрозия нашудаи васеъ, суст ҷорӣ мешуданд. Нишебиҳои кӯҳҳо низ дараҳои чукур надоранд, ки ин нишондиҳандаи суст будани эрозия дар ин биёбони баландкӯҳ мебошад.

Ба инкишофи дарёю қӯлҳои ин кишвар ва омилҳои табии-географии ҷараёни дарёҳо яхбандии оҳирин (лаҳш) таъсири қалон расонида буд. Водиҳои қадима ва водиҳои дар давраи байнипиряҳӣ пайдошуда ба троҷҳо табдил ёфта буданд. Дар байни моренаҳои аз пиряҳо бокимонда қӯлҳо пайдо шуда буданд, ки миллион қӯлҳои води Олой ва бисёр қӯлҳои Помири Шарқӣ мебошанд. Бисёр қӯлҳои дарғоти инчунин дар натиҷаи сади роҳи обҳои равон гаштани моренаҳои пеши пиряҳ, пайдо шудаанд. Ҷамъшавии моренаҳои пуркуват ва сангрезаҳои гафс сабаб гаштанд, ки дар зери онҳо обҳои зеризаминӣ пайдо шуда сипас маҷрои дарёҳоро сероб гардонад. Ниҳоят, зичии баланди шабакаи дарёгӣ ва ҷараёни пуркувати дарёҳо сабаб гаштанд, ки дар қисми поёни маҷрои дарёҳо сангрезаҳои зиёде иборат аз сангҳои дарёгӣ пайдо шаванд, ки қобилияти баланди обгузарониро доранд.

Дар ташаккул ва инкишофи шабакаи дарёгӣ дар қаламрави Тоҷикистон комплекси шароитҳои табии-географӣ ба монанди шароитҳои иқлими, ҳарактери релеф, соҳти геологии қаламрав, пӯшиши хок ва олами растаниёт нақш мебозанд, ки тадқиқотҳои хосаро тақозо доранд.

Тоҷикистон дорои шароитҳои гуногуни табии буда, аз гарб ба шарқ ин шароитҳо тағйир меёбанд. Инчунин минтақаҳони амудӣ, паҳншавии яхбандии доимӣ дар ноҳияҳои баландкӯҳ, таркиби литологии ҷинсҳои геологӣ, нишебиҳои кӯҳҳо (дарозӣ) ба нишондиҳандаҳои гидрологии дарёҳо ва зичии шабакаи дарёгӣ таъсир мерасонанд. Вобаста ба шароитҳои гуногун зичии шабакаи дарёгӣ дар минтақаҳои алоҳидаи қаламрав ҳархела мебошад. Таҳлили маводҳои гидрологӣ нишон медиҳанд, ки дар зичии шабакаи дарёгии Тоҷикистон як қатор қонуниятҳо ба назар мерасанд. Вобаста ба ин зичии аз ҳама баланди шабакаи дарёгӣ ба нишебиҳои гарбӣ, ҷанубу гарбӣ ва ҷанубии шамолраси қаторкӯҳҳои канорӣ ва баландиҳои 2500-3500 метр аз сатҳи баҳр мувоғиқ меояд, ки дар ин мавзӯеъ шароитҳои хуби гидрологӣ муҳайё мебошанд. Дар ин мавзӯеъҳо дарёҳо нисбатан хурд буда, лекин серобанд ва ҷараёни тез доранд. Зичии аз ҳама баланди шабакаи дарёгӣ ба нишебиҳои ҷанубии қаторкӯҳҳои Ҳисор, Пётри якум, Ҷарвоз мувоғиқ омада дар ин ҷойҳо миқдори зиёди боришот, баъзан аз 2000 мм зиёдтар меборад. Миқдори буҳоршавӣ дар ин мавзӯеъҳо кам, аз 200 мм камтар аст.

Ҳамзамон, ҷараёни сатҳи об суръати тезро дорост. Масалан, дар қисмҳои болооби ҳавзаи дарёи Кофарниҳон, Сурхандарё (ҳавзаи Қаратег) ва шоҳобҳои рости Обиҳингоб зичии шабакаи дарёгӣ ба 0,8-1,5 километр¹ километри мураббаъ баробар буда, дар минтақаҳои алпии кӯҳҳо (баландиҳои 3000-4000метр) нишондиҳандаҳои аз ҳама баландро доранд (2,0 километр¹ километр мураббаъ).

Аз 4500 метр баландтар ва аз 2500 метр пасттар зичии шабакаи дарёгӣ паст мешавад (0,25-0,50 километр¹ километр мураббаъ). Аз гарб ба шарқ зичии шабакаи дарёгӣ паст шуда меравад. Зичии аз ҳама пастро (0,05километр¹ километр мураббаъ) дар баландкӯҳҳои Помири Шарқӣ дар ҳавзаи кули Шуркӯл, Рангӯл ва соҳили рости дарёи Оксу ба назар мерасад.

Яке аз омилҳои асосии ба ташаккули зичии шабакаи дарёгӣ ва обнокии ҳавзаи дарёҳо таъсир расонанда ин пӯшиши барфӣ мебошад. Дар баъзе дарёҳо гафсии пӯшиши барф сарчашмаи асосии гизогирии дарёҳо мебошад. Вазъи тектоникии маҳал, мавҷудияти дараҳо, раванди эрозионӣ низ яке аз омилҳои назарраси зичии шабакаи дарёҳои мамлакат мебошад. Қисми зиёди дарёҳои

Муҳаққиқ

Тоҷикистон ин дарёҳои ҷавони пуртӯғёни кӯҳӣ мебошанд. Онҳо тезоб, маҷрояшон тез паст мешавад, ки ҳоси ҳамаи дарёҳои кӯҳӣ мебошад. Дар ин дарёҳо эрозия, ҳусусан эрозияи чуқурравӣ фаъол мебошад. Дар маҷрои дарёҳо бисёр вакт шаршараю останаҳо пайдо шудаанд, ки дарёҳо ба зичии эрозия худ нарасидаанд, яъне фарқи байни сароб ва резишгоҳ зиёд буда, дарёҳо бояд фаъолияти эрозионии худро (ҳусусан эрозияи чуқуррави)-ро идома диханд. Вобаста ба баланд будани фаъолияти эрозия оби дарёҳо хело ҳам лойқанок мебошад, ки ба тез пуршавии обанборҳои кӯҳӣ оварда мерасонанд. Мувофиқи тадқиқотҳои саҳроии З.Мӯсоев (1) баъзе дарёҳои кӯҳӣ лойқаи хело зиёдро меоранд. Масалан, лойқаноки дарёи Хирсдара баъзан то 5,9 кг дар 1 метри муккааби об мерасад, ки ин нишондиҳандай хеле баланд мебошад.

Дар натиҷаи фаъолияти эрозионии дарёҳо дар доманакӯҳҳо ҳамвориҳои алювиалий низ пайдо мешаванд. Самти асосии дарёҳо аз шарқ ба гарб буда ба самти қашолёбии қаторкӯҳҳо мувофиқ меояд. Лекин баъзан дарёҳо тегаҳои қаторкӯҳҳоро бурида самташонро таѓири медиҳанд. Масалан, дарёҳои Фон, Могиён, Киштуг тегаҳои қаторкӯҳӣ Зарафшонро, дарёи Сорбон тегаҳои қаторкӯҳӣ Каротегинро бурида мегузаранд. Чунин мавқеи дарёҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки дарёҳо то баландшавии қаторкӯҳҳо мавҷуд буда раванди баландшавии қаторкӯҳҳо онҳоро «арра» кардааст.

Баъзе дарёҳои дорои андозаи миёна (Муқсу, Танимас, Ванҷ, Исфара ва дараҳо) одатан дар қаъри водиҳо дар ҷуқуриҳои 30-50 метр ҷойгиранд. Дар ин дарёҳо фарқи нуқтаи баландтарин, пасттарин (моилии маҷрои дарё) он қадар зиёд нест шаришро останаҳо низ каманд. Яъне дарё маҷрои худро нисбатан беҳтар эрозия кардааст.

Дарёҳои қалони мамлакат Вахш, Бартанг, Фунд, Шоҳдара, Обихингоб, Кофарниҳон, Зарафшон дар водиҳои дарозрӯяи васеъ ҷорӣ мешаванд. Баъзе шоҳобҳои дарёҳои қалон аз пириҳҳо сар шуда дар болооб водиашон тез ба поён паст мешавад. Яъне дар болои водӣ асосӣ оvezonанд. Умуман дар болооб бисёр дарёҳо қачии зиёд (кунҷи баланд) дошта, дар поёноб нисбатан ҳамворанд. Дар умум маълумотҳои морфометрии дарёҳои Помири Шарқӣ аз дарёҳои Помири Ғарбӣ фарқ доранд. Дарёҳои асосии Помири Шарқӣ (Оқсу, Алиҷур ва гайраҳо) аз ҷиҳати ҷойгиршави ба баландӣ он қадар фарқи қалон надоранд. (ҳамагӣ 1-3 метр дар 1 километр). Онҳо дар водиҳои нисбатан васеъ (3-5 километр) бо суръати суст ҷорӣ мешаванд. Дарёҳои Помири ғарбӣ ва Помири Олӣ тез паст мешавад. (Расми 1).

Агар дар дарёҳои Помири Шарқӣ пастшавии маҷрои дарёҳо баъзан якчанд даҳҳо сантиметр дар як километр бошад дар дарёҳои Помири ғарбӣ ва Помири Олӣ якчандметр ва ҳатто якчанд садҳо метр дар як километр мебошад.

Ҳамин тавр, зичии шабакаи дарёгии Тоҷикистон ва ҳусусиятҳои гидрологии он вобаста ба шароитҳои табии-географӣ хело ғуногун аст, ки тадқиқотҳои мушаххасро тақозо доранд.

Адабиёт:

1. Кемжриҳ А.О. Гидрография Помира и Памиро –Алая. – М.: 1978. – 263 с.
2. Мусоев З. Ледники Таджикистана как источник формирования стока взвешенных наносов – Доклады АН Таджикской ССР, Том XX, №5, 1977, 53-54 с.

Калидвожаҳо: дарё, шабакаи дарёӣ, шабакаи гидрографӣ, водиҳои дарёӣ, пириҳҳо, давраи пириҳӣ, релеф, омилҳои ғуногун, шаршара, трог, терраса.

Аннотация

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЧНОЙ СЕТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются развитие речной сети, пустота речной сети и гидрографической сети на территории республики Таджикистан. Анализ материалов показал, что нынешнее состояние гидрографической и речной сети являются результатом деятельности различных физико-географических условий в длительном периоде.

Ключевые слова: река, речная сеть, гидрографические сети, пустота речной сети, ледник, ледянный период, рельеф,

Annotation

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE RIVER NETWORK OF TAJIKISTAN

The article dealt with the development of the river network, the emptiness of the river network and the hydrographic network on the territory of the Republic of Tajikistan. Analysis of the materials showed that the current state of the hydrographic and river network is the result of various physical and geographical conditions over a long period.

Key words: river, river chains, hydrographic chains, empty of river chains, ice, ice period, relief and etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷаріев Азат, магистранти соли дуюми факултети географии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведения об авторе: Чаръев Азат, магистрант второго курса факультета географии ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Chariev Azat, the 2nd year of Master Student in the Department of Geography, TSPU named after Sadriddin Aini.

ХУСУСИЯТХОИ ИҚТИСОДӢ-ГЕОГРАФИИ ЧОБАЧОГУЗОРИИ СОҲАҲОИ САНОАТИ САБУК ВА ХӮРОКВОРИИ ТОЧИКИСТОНИ ШИМОЛӢ (ВИЛОЯТИ СУҒД)

Саноати сабук яке аз соҳаи асосӣ ба шумор рафта, 47-50% ҳачми маҳсулоти **саноатии вилоято ташкил** медиҳад.

Дар соҳаҳои саноати сабуки вилоят зиёда аз 360 намуди номгӯи маҳсулот истехсол карда мешавад. Сол то сол ҳачми маҳсулоти он зиёд мегардад. Ба рушди ин соҳа низ ҳодисаҳои солҳои 1991-1997 таъсири худро расонид. Бисёр корхонаҳо аз сабаби нарасидани ашёи хом бо иқтидорӣ пурра кор намекунанд, таҷхизотҳои бисёр корхонаҳо кухна ва таъмирталаб аст.

Соҳаҳои аҳамияти мӯҳими ҷумҳурӣ доштаи саноати сабуки *вилоят пахтатозакунӣ, абрешиим, коркарди пахта, дузандаги, боғандагӣ ва қолинбоғӣ мебошад*. Корхонаҳои саноати сабук ба ҷузъ шаҳрҳои қалонтарин дар марказҳои ноҳияҳо ва шаҳракҳо низ ба вучӯд омадаанд.

Саноати пахтатозакунӣ яке аз соҳаҳои ҳочагии ҳалқи вилоят мебошад. Ин саноат **робитаҳои** байни қишоварзон ва корхонаҳои саноатиро барқарор мекунад [1].

Дар **ҳудуди** вилоят асрҳои гузашта пахтаро аз чигит бо даст (рузе 6-8кг) ҷудо мекарданд. Аввалин корхонаи пахтатозакунӣ пеш аз Инқилоби Октябр дар Ҳучанд ба вучӯд омада буд, ки дар он қариб 200 нафар коргарон кор мекарданд. Ҳоло заводҳои қалони пахтатозакунӣ дар Конибодом, Б. Фафуров, Ашт, Маҷтоҳ ва Зафаробод ҷойгиранд.

Соҳаи муҳими он истехсоли матои пахтагин мебошад, ки барои таракқии он дар вилоят имконияти қалон мавҷуд аст. Ҳоло ҳукумати ҷумҳурӣ вазифа гузашта аст, ки қариб тамоми пахтай рӯёнидамешуда дар қаламрави ҷумҳурӣ кор карда шуда, ба мамолики ҳориҷа моли тайёри пахтагин бароварда шавад. Ҳоло нахи пахтаро дар фабриқаи «Кешбоғин»-и шаҳри Истаравшан, ҷамъияти саҳомии матоҳои пахтагини шаҳри Ҳучанд, фабриқаи матоъҳои пахтагини шаҳри Конибодом ва дар баъзе корхонаҳои хурди ноҳияйӣ, ки ба истехсоли матоъҳои пахтагин машгуланд, истифода мебаранд. Дар вилоят истехсоли маҳсулотҳои тайёր низ хуб ба роҳ монда шудааст. Корхонаи қалони дузандаги дар шаҳрҳои қалон ҷойгир шудааст.

Саноати абрешиим, қадимтарин соҳа дар ҳочагии ҳалқи вилоят мебошанд. Аз 4/5 ҳиссаи матои абрешиими ҷумҳурӣ дар шаҳри Ҳучанд истехсол карда мешавад. Ҷамъияти саҳомии «Абрешиим» соли 1932 ташкил ёфтааст. Дар соли 1932-1933 ҳамагӣ 19 тонна абрешиим кор карда шуда, 19000 метр шоҳӣ истехсол карда шуд. Дар соли 1985 зиёда аз 212 тонна абрешиим кор карда шуд, ки аз он 60-62 млн м³ **шоҳӣ** истехсол карда шуда буд. Ҳоло истехсоли шоҳӣ дар корхона ду маротиба кам гардидааст [4].

То соли 1992 дар 5 фабрика ин корхона 10000 нафар коргарон кор мекарданд. Мувофиқи талаботи иқтисоди бозоргонӣ ва дигар шудани мазмуни ҳочагидорӣ як қатор корхонаю муассисаҳои истехсолӣ ба иттиҳодия ва ё ҷамъияти саҳҳомӣ ва кооперативӣ табдил дода шуд. Комбинати абрешиими шаҳри Ҳучанд номи ҷамъияти саҳҳомии абрешиимро гирифт. Ҳоло ин корхона бо мутахассисони Кореяи Ҷанубӣ ҳамкорӣ намуда, дар назди комбинат корхонаи якҷояи «Кабоол Текстайлз» соҳтаанд. Дар ин корхона технологияи нав, муносибатҳои нави иқтисодӣ, интизоми нави кор ва корбари ҷорӣ карда шудааст. Комбинат маҳсулоти худро бештар ба мамлакатҳои ҳориҷӣ мебарорад. Ҳоло дар корхона 2,5 ҳазор коргарон кор мекунанд.

Комбинати «Ҷавонӣ»-и шаҳри Ҳучанд корхонаи нав буда, дар соҳили рости дарёи Сир соҳта шудааст. Ин корхона бо мутахассисони Итолиёй ҳамкорӣ намуда, аз пахта матои ҷинси сафед ва ранга истехсол мекунад. Ин корхона бо корхонаи саҳҳомии абрешиим алоқаи зичи истехсолӣ дорад.

Дар шаҳри Ҳучанд корхонаи қалонтарини «Ҳучандатлас» бо истехсоли атласҳои зебои истехсолкардаи худ машҳури қишвар гаштааст.

Саноати пашм соҳаи нисбатан навтарин мебошад. Аммо сокинони деҳоти вилоят аз қадим аз пашм ва пусти мол ҷакман, палос, пустин, намад ва ғайра тайёर мекарданд. Соли 60-ӯм. Дар шаҳри Гулистон комбинати қалонтарини қолинбоғи соҳта **шуд**, ки дар як сол 7262 ҳазор метри муқааб (2017) қолинҳои зебои гуногунҳаҷм, палос, пойандоз ва қолинҷаҳои армуғон дошта истехсол мекард. Комбинат қолинбоғии шаҳри Гулистон ашёи хоми худро аз доҳили мамлакат мегирад ва қисми маҳсулоти тайёри корхонаро ба ҳориҷа содирот мекунад. Ҳоло дар ноҳия 558000 км² қолин ва маҳсулотҳои қолинӣ истехсол мекунанд [3].

Дар шаҳри Ҳучанд истехсоли либосҳо аз пашм ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳри Ҳучанд бунёд гаштани корхонаи қалонтарини руймолҳои пашмини «Зарбоғ» дар асоси пашм ва пахта

Мұхা�ққың

қарор ёфтааст. Талабот ба руймолҳои рангай зебои пашмин дар чумхуриҳои Осиёи Марказӣ ва Россия хело зиёд аст. Пашмро инчунин косибону дехқонони дехот барои тайёр кардани палос, намад, хурчин, дастархон ва гайраҳо истифода мебаранд.

Корхонаи калонтарин фабрикаи пойафзодузии чарм ва резинаи сунъӣ дар шаҳри Хӯҷанд кор мекунад. Пойафзодузӣ соҳаи қадимаи машғулияти қисми аҳолии вилоят мебошад. Қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои вилоят корхонаҳои дузандагӣ, таъмири пойафзол, корхонаҳои хурди шаҳӣ кор мекунанд. Ҳоло дар шаҳри Табошар, шаҳраки Адрасмон калуш ва музаҳои резинӣ истеҳсол мекунанд. Корхонаҳои пойафзодузӣ дар шаҳрҳои Панҷакент ва Истаравшан низ мавҷуд аст. Ҳамасола дар вилоят 0,8 ҳазор ҷӯфт пояфзол истеҳсол карда мешавад.

Кулолгарӣ ва хунарҳои бадей дар вилоят низ тараққӣ кардааст. Истеҳсоли зарфҳои рузгор дар шаҳрҳои Исфараю Конибодом ва Истаравшан ба роҳ монда шудааст. Дар ин шаҳрҳо кулолгарӣ хунари анъанавии аҳолӣ мебошад.

Саноати ҳуроквории вилоят манбаи фаровони ашёи хом дорад. Ғайр аз корхонаҳои бузургӣ давлатӣ инчунин дар бисёре аз ноҳияҳо *корхонаҳои хурди ҳусусӣ оиди коркарди маҳсулоти қишоварзӣ таъсис дода шудааст* [3].

Аввалин заводи пуриқтидори равғанкашии пумбадона дар шаҳри Конибодом соҳта шуда буд, ки иқтидори солонаи он 33000 тонна равған мебошад. Ин завод соли 1957 соҳта шудааст. Дар ин завод собуни ҳочагӣ ҳам истеҳсол карда мешавад. Заводи мазкур инчунин барои чорво қунҷора ва шулҳа низ истеҳсол мекунад.

Ҳоло дар як қатор ноҳияҳои вилоят корхонаҳои хурди равғанкашӣ соҳта шудааст. Заводҳои равғанкашии вилоят ба таъмири капитали ниёз доранд. Агар танҳо заводи равғанкашии шаҳри Конибодомро бо ашёи хом ва технологияи замонавӣ таъмин намоем қариб талаботи тамоми аҳолии вилоятро бо равған таъмин карда метавонад. Ҳоло дар вилоят ҳамасола 0,2 ҳазор тонна равғани растани истеҳсол карда мешавад.

Аввалин заводи консерваи чумхурӣ моҳи майи соли 1928 дар шаҳри Конибодом ба кор оғоз намуд. Корхона консерваи меваю сабзавот истеҳсол мекунад. Минабаъд заводҳои консервабарорӣ дар шаҳри Хӯҷанд (1932), Исфара (1938), шаҳри Истаравшан (1942), Панҷакент ва ноҳияи Ашт низ соҳта мешавад. Ҳоло корхонаҳои саноати консервабарориро, қариб дар ҳамаи ноҳияҳои боғдори ва сабзавоткории вилоят дидан мумкин аст. Дар вилоят зиёда аз 7 корхонаи калони консервабарорӣ кор мекунад. Дар солҳои охир Дар ноҳияҳои Ҷ. Расулов ва Спитамен низ корхонаҳои хурд **кооперативи** соҳта шуданд. Дар баязе ноҳия ва шаҳрҳо корхонаҳои хурди ҳусусӣ ба истеҳсоли консерваи мева машгул мебошанд.

Ҳоло вилоят зиёда аз 60% маҳсулоти консерваи чумхуриро истеҳсол мекунад [3].

Корхонаҳои **саноати консервабарории** вилоят 102 намуди *консерваи* меваю сабзавот, шарбатҳои мева, помидор, ангур, пиёз, пиёзи анзур, сабзӣ ва гайраҳоро истеҳсол мекунанд. Ҳамасола дар вилоят 55 млн кутии консерва истеҳсол карда мешавад.

Аввалин заводи ҳурди майкаширо дар соли 1873 савдогарони Москава ва Тошкент дар вилоят соҳта буданд. Баъдан корхонаҳои майкашӣ дар Истаравшан (1929), Хӯҷанд (1956), Панҷакент (1931) соҳта шуданд. Истеҳсоли май дар ноҳияи Ашт, Айнӣ, шаҳри Гулистон, Панҷакент, Исфара, Конибодом низ ба роҳ монда шудааст. Ҳоло ҳамасола дар вилоят 34000 декалитр шароб истеҳсол карда мешавад.

Саноати нон дар миқёси саноати ҳурокворӣ дар ҷои сеюм меистад. Аввалин заводҳои нонпазӣ солҳои 70-ум соҳта шуда буданд. Заводҳои калони нонпазӣ дар Исфара, Конибодом, Гулистон, Бустон, Панҷакент, Истаравшан амал мекунанд.

Саноати орду ярма низ дар вилоят вучуд дорад. Дар шаҳрҳои Гулистон, Панҷакент ва шаҳраки Спитамен комбинатҳои маҳсулоти ғалла мавҷуданд, ки дар онҳо гандум орд карда мешавад ва аз бοқимондаи он ярма, сабус, барои чорво тайёр карда мешавад. Дар шаҳрҳои Гулистон, Исфара, Панҷакент ва ноҳияи Спитамен шолири низ осиё карда ба биринҷ табдил медиҳанд.

Саноати гушт соҳаи муҳимтарини ҳочагии вилоят буда, дар **асоси** коркарди комплексии маҳсулоти чорво амал мекунад. Дар ин саноат чорво ва паррандаро күшта гушт ва навъҳои гуногуни ҳасиб консерваҳои гуштӣ, маҳсулоти нимтайёр ва дигар маҳсулоти ҳурока тайёр мекунанд. То солҳои 30-ум дар чумхурӣ чунин саноат вучуд надошт. Бори аввал соли 1930 дар шаҳри Хӯҷанд корхонаи саноатӣ гушти чумхурӣ ба кор даромад. Дертар чунин корхонаҳо дар Исфара, Панҷакент, Истаравшан ва дигар шаҳрҳои калони **вилоят** низ соҳта шуданд.

Аз сабаби кам гаштани саршумори чорво саноатӣ гушти вилоят ба таври зарурӣ кор намекунад. Ҳоло дар корхонаҳои хурди ҳусусӣ ҳасибҳои гуногун, маҳсулоти нимтайёри гуштӣ истеҳсол мекунанд. Ҳамасола дар вилояти Суғд 350-400 тонна ҳасиб истеҳсол карда мешавад.

То солҳои Инқилоби Октябр саноатӣ шир дар вилоят хуб рушд наёфта буд. Солҳои 40-ӯм дар шаҳри Хуҷанд корхонаи ширу равған ба кор сар кард. Баъдан корхонаҳои саноатӣ шир дар шаҳрҳои Истаравшан, Исфара, Панҷакент, Конибодом соҳта мешаванд. Ҳоло дар вилоят ҳамасола 0,2 ҳазор тонна маҳсулотҳои ширӣ истеҳсол карда мешавад. Тоҷикон ба истеҳсоли намак аз қадимулагӣ машғуланд. То ба Осиёи Миён омадани арабҳо (асри VII—VIII) дар назди кӯли Оқсуқони ноҳияи Ашт намак истеҳсол карда мешуд ва он муддати дароз аҳамияти маҳаллӣ дошт. Истеҳсоли саноатӣ намак дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ ба вучуд омад [4].

Адабиёт:

1. Агентии омории назди Президенти ҶТ. Минтақаҳои ҶТ. – Душанбе, 2017. – 216 с.
2. Муҳабатов Ҳ.М. Инсон ва сарватҳои табиат (маҷмӯаи очерку мақолаҳои илмӣ-оммавӣ). – Душанбе: Адиб, 2012. – 366 с.
3. Маълумотҳои омории саноат дар соли 1990. – Душанбе, 1991 с.
4. Назаралӣ Ҳоналиев. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. – Душанбе: 2010. – 321 с.
5. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Вазъи иҷтимоию-иқтисодии вилояти Суғд дар соли 2015. – Ҳуҷанд: 2016. – 16 с.
6. Сомонаи интернетии www.sugd.tj

Калидвожаҳо: Ҳокимияти Шуравӣ, Инқилоби октябр, комплекс, консерва, орду ярма, кулолгарӣ, пахта, кешбоғӣ, абрешиим

Аннотация

ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗМЕЩЕНИЯ ОТРАСЛЕЙ ЛЕГКОЙ И ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА (СОГДИЙСКАЯ ОБЛАСТЬ)

В статье рассмотрены основные отрасли легкой и пищевой промышленности и особенности размещения по административным районам Северного Таджикистана.

Особое внимание уделено сравнению разных отраслей до октябрьской революции, Советские времена и после независимости республики.

Ключевые слова: Советской Союз, Октябрская революция, комплекс, консервы, яровая мука, хлопок, гончарство, трикотажное производство, шёлковые нити.

Annotation

ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF LIGHT AND FOOD INDUSTRY SECTORS IN NORTHERN TAJIKISTAN (SUGHD REGION)

The article dealt with the main branches of light and food industry and features of placement in the administrative regions of Northern Tajikistan.

Special attention is paid to the comparison of different industries before the October revolution, Soviet times and after the independence of the Republic.

Key words: Soviet alliance, October revolution, complex, tinned goods, spring flour, cotton, pottery, knitted production, silk threads.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷонов Исфандиёр Амриддинович, магистранти соли дуюми факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: профессор Ҷӯраев Алишер.

Сведения об авторе: Ҷонов Исфандиёр Амриддинович, магистрант второго курса географического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ.

About the author: Jonov Isfandiyor Amriddinovich, the 2nd year of Master Student in the Department of Geography, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ТАҒИЙРЁБИИ МИКРОФЛОРАИ РҰДА ҲАНГОМИ БЕМОРИХОИ ҔИГАР

Дар зери таҳқиқоти мо 50 нафар одамони синашон аз 20 то 60 сола қарор доштанд, ки аз онхо 30 нафарашибон март да 20 нафар зан буд. Ташхис дар асоси таҳқиқи клиникӣ, бактериологӣ, биокимияйӣ, ренгенологӣ ва гайра гузашта шуд. Ҳамаи беморони дар зери таҳқиқот қарордоштаро вобаста ба таносуби бактерияҳо ва аломатҳои клиникии беморӣ аз рӯи таснифоти Бандаренко В.М. ба 4 дараҷа чудо намудем.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳо бар меояд, дар 1 мл фазлаи одамони солим бифидобактерияҳо $9,5-0,25 \times 10^{12}$ л, лактобактерияҳо, $8,5-0,20 \times 10^{12}$ л, бактериоидҳо, $9,3-0,23 \times 10^{12}$ л E-Coli типикӣ бошад, $7,5-0,18 \times 10^{12}$ л, энетробактерияҳо $4,0-0,12 \times 10^{12}$ л, стафилококӣ тиллоранг тамоман вучуд надорад, замбуруғҳои авлодӣ кандида $4,0-0,10 \times 10^{12}$ л ва бактерияҳои гайри ферментативӣ $4,3-0,12 \times 10^{12}$ л-ро ташкил медиҳад. Дар беморони дучори дисбактериозӣ дараҷаи якум микдори бифидобактерияҳо $7,5-0,16 \times 10^{12}$ л ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 21% кам гардидаанд. Микдори лактобактерияҳо бошад $7,0-0,15 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 18%-кам гардидааст. Микдори бактериоидҳо бошад $8,0-0,20 \times 10^{12}$ л, ки нисбати одамони солим 24% кам гардидааст [1].

Микдори E.Coli типикӣ бошад дар ин гурӯҳи одамон $6,5-0,11 \times 10^{12}$ л, нисбати одамони солим 14% кам гардидааст. Микдори энтеробактерияҳо бошад дар 1 мл фазла $5,0-0,10 \times 10^{12}$ л ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 25%-зиёд гардидааст. Стафилококӣ тиллоранг ба гурӯҳи бактерияҳои куррашакл тааллук дошта, ба бактерияҳои бемориангез тааллук дорад. Дар гурӯҳи бемороне, ки дучори дисбактериозӣ дараҷаи якум мебошанд дар фазлашибон ин бактерия ба микдори $3,0-0,05 \times 10^{12}$ л расидааст. Микдори замбуруғҳои авлоди Кандида $5,0-0,08 \times 10^{12}$ л-ро дар 1 мл фазла ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 26% зиёд мебошанд. Бактерияҳои гайри ферментативӣ бошад дар ин гурӯҳи санцидашавандаго $5,5-0,06 \times 10^{12}$ -ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 37% зиёд мебошанд.

Ҳангоми мушоҳидаи ин гурӯҳи одамон мөчунин аломатҳои клиникӣ ба монанди тағиyrёбии иштиҳо, дамиш, тез-тез фазла намудан, нобаробар ранг гирифтани фазо, тез-тез мондашавӣ, камқувватӣ мушоҳида намудем.

Натиҷаи таҳқиқоти микробиологӣ фазлаи одамони дучори дараҷаи дуюми дисбактериоз нишон дод, ки дар ин гурӯҳи одамон микдори бифидобактерияҳо $5,5-0,06 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 72%-кам гардидаанд. Микдори лактобактерия бошад $5,0-0,05 \times 10^{12}$ л, ки нисбати одамони солим 70% кам гардидаанд. Микдори бактериоидҳо дар ин гурӯҳи санцидашавандаго $6,0-0,07 \times 10^{12}$ л, нисбати одамони солим 63% кам гардидаанд. Микдори E.Coli типикӣ бошад дар ин гурӯҳ $5,0-0,06 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 33% кам гардидааст. Микдори энтеробактерияҳо бошад $7,0-0,08 \times 10^{12}$ -ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 75%-зиёд гардидаанд. Стафилакокӣ тиллоранг дар ин гурӯҳи беморони санцидашавандаго $4,0-0,05 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати беморони гурӯҳи якум 33% зиёдтар мебошанд [3].

Микдори замбуруғҳои авлоди кандида бошад дар ин гурӯҳ $6,0-0,08 \times 10^{12}$ л, ки нисбати одамони солим 50% зиёдтар мебошанд. Микдори бактерияҳои гайри ферментативӣ бошад дар ин гурӯҳ $6,3-0,07 \times 10^{12}$ л-ро дар 1 мл фазла ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 57%-зиёд мебошанд.

Ҳангоми мушоҳида дар ин гурӯҳи беморон мөчунин аломатҳои клиникӣ ба монанди дамиши доимӣ, шикамравӣ (дарунравӣ) ва қабзияти миёна, ки якдигар иваз мекунанд, хиссиёти ногувор баъди қабули дарди номуайяни пахншавандаго дар шикам, аломатҳои норасоии витаминҳо, орукзанӣ, зардачӯйӣ, аломатҳои алергияи пӯст, бемории камқувватӣ ва гайра ба мушоҳида расид. Натиҷаи таҳқиқоти микробиологии фазлаи беморони дучори дараҷаи сеюми дисбактериоз гардида нишон дод, ки дар ин гурӯҳи одамон микдори бифидобактерияҳо $3,5-0,05 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 2,7 маротиба кам гардидаанд.

Микдори лактобактерияҳо дар ин гурӯҳи беморон $3,0-0,04 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 2,8 маротиба камтар гардидаанд. Микдори бактериоидҳо бошад, дар ин гурӯҳ таҳқиқшавандаго $4,0-0,05 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 2,5 маротиба кам гардидаанд. Микдори E.Coli типикӣ бошад тамоман кам гардида ҳамагӣ $1,5-0,06 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд. Микдори энтеробактерияҳо бошад дар фазлаи ин гурӯҳ бо таври боварибахш ($P<0,01$) баланд гардида, $8,0-0,10 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 2 маротиба зиёд гардидаанд. Дар ин гурӯҳи беморон микдори стафилококӣ тиллоранг $6,5-0,10 \times 10^{12}$ л-ро ташкил намуд, ки нисбати беморони дараҷаи дуюми дисбактериоз 2 маротиба зиёдтар мебошанд [4].

Микдори замбуруғҳои авлоди кандида дар беморони дучори дисбактериози дараҷаи сеюм $7,0-0,12 \times 10^{12}$ л-ро дар 1 мл фазла ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 1,75 маротиба зиёдтар мебошанд. Микдори бактерияҳои гайри ферментативӣ бошад дар ин гурӯҳи зери таҳқиқот

қарордошта $7,3-0,12 \times 10^{12}$ дар 1 мл фазла ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 1,8 маротиба зиёдтар мебошанд. Мушоҳидай клиникӣ дар ин гурӯҳ нишон дод, ки ҳамаи алломатҳои дар боло номбаршуда дамиш, қабзият, дарунрави, дард, гиповитаминос, орукзани, зардачӯш боз ҳам зиёдтар шуда дар натиҷа диспепсияи меъда ва рӯда инчунин вайроншавии ҳазми ҳӯрок ба амал омадааст. Таҳқиқоти гузаронидай мо нишон дод, ки дар одамоне, ки дучори бемории дисбактериози дараҷаи чорум мебошанд дар фазлаи онҳо бифидобактерияҳо ва лактобактерияҳо тамоман дода намешавад, миқдори бактериоидҳо бошад ҳамагӣ $1,3-0,04 \times 10^{12}$ дар 1 мл ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 7,1 маротиба кам гардидааст. Дар гурӯхи беморони дучори дисбактериозӣ дараҷаи чорум дар фазлаи онҳо *E.Coli* типикӣ ҳам тамоман дода намешавад, миқдори энтеробактерияҳо бошад $9,0-0,18 \times 10^{12}$ -ро ташкил намуд, нисбати одамони солим 2,25 маротиба зиёд гардидаанд. Миқдори стафилококӣ тиллорант дар гурӯхи таҳқиқотшаванда $8,0-0,12 \times 10^{12}$ дар 1 мл фазла ташкил намуд, ки нисбати дигар гурӯҳҳо аз 2,6 то 3 маротиба миқдоран зиёд гардидааст. Миқдори бактерияҳои гайриферментативи дар ин гурӯхи одамон $8,0-0,13 \times 10^{12}$ -ро ташкил намуд, ки нисбати одамони солим 2 маротиба зиёд гардидааст. Ҳангоми мушоҳидай ин гурӯҳ мо ҷунин алломатҳои клиникиро мушоҳида намудем, алломатҳои заҳролудшавии умумӣ, алломатҳои патологӣ дар фазла (хун, чирк, луоб ва гайра), вайрон гардидаҳан ҳолати умумии бемор, беморон шакли вазнинро фаро гирифта тамоман суст ва бемадор гардидаанд [2].

Муҳимтарин фурсат ҳангоми табобатӣ дисбактериози рӯдаи гафс, қабули маводҳои доругие мебошад, ки бе восита ба флораи бемориангез таъсири расонанд, инчунин гизои табобатӣ, ки миқдори аптиналӣ бактерияҳои фоидаоварро дар рӯда нигоҳ доранд. Бинобарин табобати дисбактериози рӯда аз 2 зина иборат мебошад. Дар зиннаи якум нест намудани микробҳо бо истифода аз:

1. Энтеросорбентҳо (энтеродез, полифенол, смекта зоостерин хоки сафед, энтерогель).
2. Маводҳои зиддибактериявӣ, рӯдагӣ, Рифок-симин.
3. Гидроксихиналовҳо (интертрикс, энтеросерив).
4. Маводҳои зиддибактериявии қатори нитрофуран.
5. Бактериофагҳое, ки танҳо нисбати ягон бактерия таъсири мерасонанд.

Ақидае вучуд дорад, ки ҳангоми бемориҳо, ки дисбактериози рӯдаи гафро ба амал меоранд, нишондод барои маводҳои доругии зидди бактериявӣ вучуд надорад. Дар бемороне, ки дисбактериоз бе ягон алломати клиникӣ мегузарад, тамоман табобати маҳсус талаб намекунад.

Нишондоди мутлақ барои табобати зидди бактериявӣ сепсиси доҳилӣ, ки дар натиҷаи дисбактериоз ба амал омадааст мебошад. Нишондоди нисби оиди истифодаи маводҳои зиддибактериявӣ инкишифи пурвчи микрофлораи патогенӣ дар рӯдаи борик мебошад. Аз тарафи дигар нишондод барои истифодаи маводҳои зидди бактериявии устувор баланд гардидаҳан бактерияҳои шартан бемориангез 10^4-10^5 дар як грамм фазла, ки фаъолияти рӯдаҳоро вайрон мекунад мебошад. Таъсири муқоисавии баъзе маводҳои зидди бактерияви.

Доруҳо	Хосияти зиддибактериявӣ	Миқдор г/рӯз	Оризаси доруҳо	Самаранокӣ
Неомицин	Аэробҳо	4-6	Таъсири нефротоксикӣ	Баланд
Ампилин	Васеъ	4	Резистентнокӣ	Баланд
Метронидазол	Анаэробҳо	0,5	Таъсири нефротоксикӣ	Баланд
Паромомицин	Васеъ	4	Таъсири нефротоксикӣ	Баланд
Рифаксимин	Васеъ	1,2	О	Баланд

Дар зиннаи дуюм мӯътадил гардонидани микрофлора зарур мебошад. Бо ин мақсад пробиотикҳоро истифода мебаранд. Пробиотикҳо-маводҳои доругиенد, ки дар таркибашон бактерияҳои нормалии рӯдоро доранд. Пробиотикҳо таъсири мустақими антагонистӣ нисбати бактерияҳои шартан бемориангез расонид, шароити мусоид барои хосил кардани колонияҳои наъ, регенерасияи рӯдоро таъмин мекунад, сабзиши эпителияи рӯдоро ва фаъолияти пардаи луобии рӯдоро таъмин мекунад. Муҳимтарин механизми таъсири пробиотикҳо ангезиши ҷавоби иммунӣ, ки дар натиҷаи он дар пардаи луоби ҷафи меъдаю рӯда миқдори хучайраҳои плазматики зиёд гардида синтези IgH мӯътадил мегардад. Ба гайр аз он пробиотикҳоро ҳамчун як қисмати гизои мукаммал шуморида, ки аз ҳуҷаини худ таъсири мусбӣ мерасонад [5].

Дар замони ҳозира якчанд авлоди пробиотикҳо маълум мебошад. Маводҳои доругие, ки як қисмат иборат буда (бифидобактерин, лактобактерин, колибактерин, нормофлор, ромакол, наринӣ, биобактон). Маводҳои номбурдашуда танҳо аз як микроорганизми аниқ иборат буда, яке аз маскунони рӯда мебошад.

Маводҳое, ки таъсири рақобатпазир дошта микробҳои шартан патогениро танг намуда, дар оянда қалонияи навро ҳосил мекунанд. Ба ин гурӯҳи маводҳо бактерияҳои авлоди *Bacillus subtilis* (бактиসубتيل, биоспорин) ва ҳамиртуруш *Saccromyces boucardi* мебошад.

Муҳакқик

Маводҳои бисёркисмата, ки аз якчанд штамҳо (бифасид, асилакт, витафлор ва гайра) ё ин ки якчанд намуди бактерияи (линекс, бифидин, бифитон, бификал ва гайра) маводҳои якҷоя, ки он аз бактерия ва қисми маҳсус, ки ба афзоиши бактерияҳо мусоидат намуда, ё ин ки аз ҷиҳати мубодилаи фаъол мебошад (бифилиб, асилол, кипасид, нутролин)[6].

1. Микрофлораи нормалии рӯда вазифаи бениҳоят муҳимро иҷро мекунад: ҳосил кардани витаминҳо, ҳормонҳо, ҳосил намудани тезобҳои дуюмини талҳа, таҷзияи холестерин, ангезиши системаи иммуни, фаъолгардонии ҳосилшавии иммуноглобулини А, интерферонҳо, ситокинҳои зидди илтиҳоби, нейромедиаторҳо, танзими таркиби газ ва гомеостази организми одам.

2. Дисбактериози рӯда-ин синдроми клиникӣ-озмоишгоҳӣ, ки бо тағириёбии сифати ва миқдори таркиби микрофлораи рӯда алоқаманд буда, баъдан ба вайрон гардии мубодилаи модда, системаи иммуни, ки бо вайроншавии фаъолияти меъдаю-рӯда расонида, ҳангоми беморииҳои гуногун во меҳӯрад.

3. Сабаби асосии дисбактериози рӯда на ғизои мукаммал бо норасоии нахҳои ғизоӣ, балки таъгириёбии таносуби бактерияҳои фоидаовар нисбати бемориангез мебошад.

Адабиёт:

1. Болотовский Г.В. Дисбактериоз: симптомы, лечение, профилактика. – СПб. НПК «Омега» (Серия «Доктор Болотовский рекомендует»). 2007. – 160 с.
2. Дудникова Э.В. Современный взгляд на кишечный дисбактериоз у детей. – Ростов-на-Дону: 2007. – 66 с.
3. Лифляндский В.Г., Смолянский Б.Л. Заболевания кишечника – выбор диеты: Рекомендации по диетическому питанию: Острые кишечные инфекции; Дисбактериоз; Геморрой. СПб: ИД Нева. – 128 с. 2004.
4. Мазанкова Л.Н., Запруднов А.М. Микрофлора кишечника у детей в норме и при патологии. // Российские мед. Вести. -1996. №1. – с.34-43.
5. Николайчук Л.В. Лечение заболеваний желудка и кишечника растениями и диетой. Современная школа (Бук мастер) 2009. – 320 с.
6. Трескунов К. А. Клиническая фитотерапия. – М.: 2008. – 324 с.

Калидвожаҳо: микрофлора, занбурӯг, лактобактерия, микроорганизм, бактерия, дисбактериоз, рӯдаи гафс, энтеробактерия, бифидобактерия, стафилококӣ тилоранг

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЕ МИКРОФЛОРЫ КИШЕЧНИКА ВО ВРЕМЯ БОЛЕЗНИ ПЕЧЕНИ

Одно из выражений болезни цирроз печени – это дисбактериоз кишечника. В связи с этим явлением клинической болезни печени мы определили 4-степени дисбактериоза кишечника. У больных встречающих дисбактериоза 1-2 степени лабораторные и клинические изменения малоопределеные. У этих больных дисбактериозом 3-4 степени выражается изменения полезных бактерий и увеличение болезнетворных бактерий.

Ключевые слова: микрофлора, грибы, лактобактерии, микроорганизм, бактерии, дисбактериоз, толстая кишка, энтеробактерии, бифидобактерии, золотистый стафилокок

Annotation

CHANGES IN THE INTESTINAL MICROFLORA DURING LIVER DISEASE

One of the expressions of the disease cirrhosis of the liver is intestinal dysbiosis. In connection with this phenomenon of clinical liver disease, we identified 4-degree intestinal dysbiosis. In patients with dysbacteriosis of 1-2 degrees, laboratory and clinical changes are poorly defined. In these patients with dysbiosis of 3-4 degrees, changes in beneficial bacteria and an increase in pathogenic bacteria are expressed.

Keywords: Micro flora, mushrooms, lacto bacterium, microorganisms, bacteria, a disbacteriosis, colonic, enters bacterium, bifid bacterium, and golden staphylococcus

Маълумот дар бораи муалиф: Мадалиев Алишер Сайдалиевич, магистранти соли дуюми факултети биологии ДДОТ ба номӣ С. Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Шамсуддинов Шаъбон Наҷмуддиновиҷ

Сведения об авторе: Мадалиев Алишер Сайдалиевич, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени Садриддина Айнӣ.

About the author Madaliev Alisher Saydalievich, the 2nd year of Master Student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Ayni.

ШАРОИТИ ТАБИЙ ВА ОЛАМИ НАБОТОТИ ТОЧИКИСТОНИ ШИМОЛӢ (ҚАТОРКӮҲХОИ ҚУРАМА ВА МУҒУЛ)

Истифодаи бенизоми боигарихои растаниҳо ба он оварда расонидааст, ки баъзе намудҳои растаниҳои нафъовари таркиби флораи Тоҷикистон миқдор ва масоҳати паҳншавиашон дар табиат камшумор шудааст. Аз ҳамин лиҳоз ҳифз ва истифодаи оқилонаи олами наботот аз он ҷумла растаниҳои нафъовар вазифаҳои муҳимтарини талаботи рӯз аст. Дар Тоҷикистон намудҳои гуногуни растаниҳо мавҷуд мебошанд. Дар дохили гуногунии таркиби флораи Тоҷикистони Шимолӣ оилаи чатргулҳо (*Umbelliferae*) мақоми хоса дорад. Чатргулҳои таркиби флораи Тоҷикистон 174 намудро ташкил менамояд, ки аксари онҳо дар пӯшиши растаниҳо мақоми аввалинро ишғол менамоянд [1]. Мисол, камол, юған, болдириғон ва дигар намояндагони оила. Намояндаҳои оилаи мазкур аз замонҳои қадим ҳамчун растаниҳои заҳрнок, ҳӯрока, доруғӣ, равғандиҳанда истифода карда мешаванд.

Яке аз минтақаҳои зебоманзари Тоҷикистон қисмати Шимолии он мебошад, ки дар ин минтақа намудҳои гуногуни растаниҳои нафъовари оилаи соябонгулҳо паҳн шудааст.

Аз рӯи маълумотҳои мавҷудаи олимон дар ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ (қаторкӯҳҳои Қурама ва Муғул) зиёда аз 1250 намуди растаниҳои гулдор мавҷуд аст [1, 3]. Аз ин миқдор 46 авлод ва 71 намуди растаниҳои таркиби флораи Тоҷикистони Шимолиро оилаи чатргулон ташкил менамоянд [4].

Дар раванди тадқиқотҳо коллексияи гербарияҳои ҷамоварӣ намуда, ки дар донишгоҳ мавҷуд мебошад, омӯхта, дар асоси онҳо ташхиси систематикии гуногунии намудҳои оиларо омӯҳтем. Дар кафедра гербарияҳо ва навиштаҷотҳо оиди чатргулон мавҷуд мебошад. Ҳангоми омӯзиш оиди ҳусусиятҳои фитосенологӣ, экологӣ, гизӣ ва аҳамияти давоии онҳо тадқиқотҳо гузаронида шудааст.

Шароити табиии Тоҷикистони Шимолӣ. Ноҳияи тадқиқотии Тоҷикистони Шимолӣ асосан нишебии ҷанубии қаторкӯҳи Қурама (баландиаш то 3679 м, кӯҳи Бобои Об), қаторкӯҳи Муғул, қисми ғарбии водии Фарғона, қисми ҷанубу шарқии дашти Мирзочул ва нишебҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистонро дар бар мегирад. Аз ҷиҳати ҷойгиршавии маъмурӣ тобеъи Вилояти Суғд мебошад [8]. Мо бештар ба шароити табий ва олами набототи кӯҳҳо, дашту домандаркӯҳҳои қаторкӯҳҳои Қурама, Муғул маълумот омода намудем.

Соҳти геологии ин минтақа аз варақсангҳои қабатҳои палеозой - ғраниту ғранитоидҳо иборат аст. Қисми пасткӯҳҳо аз ҳамворӣ ва адирҳои аз хокҳои мулоими сиёҳу сафед иборат мебошад. Қисми миёнакӯҳҳо аз ҳарсангҳо ва сангрезаҳо бо тегаҳои ҳорсангӣ пӯшида шуда, иборатанд. Баландии миёнаи кӯҳҳо 1500-2500 м буда, қуллаи баландтарини минтақаи омӯзиш (3768 м) мебошад.

Релеф. Релефи минтақаи тадқиқотӣ - кӯҳӣ мебошад ва таркиби он аз ҳамвориҳо, миёнакӯҳу баландкӯҳҳо иборатанд. Тегаҳои кӯҳҳо аз ҳарсангҳо иборат мебошад. Дар ноҳияи омӯзиш пасткӯҳҳо, кӯҳҳо, водиҳои кӯҳӣ мушоҳида мешавад. Релефи нобаробар ва гуногунро доро мебошад. Дар натиҷаи боришотҳо дар аввали баҳор ҳодисаҳои вайроншавии соҳилҳои дарёҳо, пайдошавии ҷар ва афтидани хоктӯдаҳо мушоҳида мешавад.

Талу теппаҳо ноҳамвор буда, дар баъзе қисматҳои талу теппаҳо эрозия, бодхӯрдашавии хокҳо ва ҳарсангҳо мушоҳида мешавад. Дар миёнакӯҳҳо сангrezaxo бисёр мебошад.

Соҳили дарёҳо низ дар тамоми қисмати минтақаи омӯзиш аз сангrezaxo ва регу гил иборат мебошад. Дар соҳили дарёҳо (терассаҳои) қабатнокии таркиби хок мушоҳида мешавад.

Обҳо. Обҳои ҳудуди омӯзиш аз пайдоиши тармаю барф ва ҷашмаҳо иборат аст. Дарёҳо ва ҷашмаҳо асосан аввалҳои баҳор то охири тобистон ҳело сероб мебошанд. Дар таркиби оби ҷашмаҳо намакҳои минералий зиёд аст. Дарёҳои асосии ноҳияи омӯзиш Сирдарё, Каравшин, Исфара, Конимансур, Аштсой, Понғоз, Ошоба мебошанд. Боришот аввали баҳор ва тирамоҳӣ бисёртар мушоҳида мешавад. Обҳои ҷашмаҳо ва дарёҳо таркиби минералиашон хуб ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошанд (Исфара, Ашт, Қаромазор). Баъзе ҷашмаҳо оби талҳ ва шӯр доранд (Оқсуқон, Конибодом, Сирдарё, Консой, Исфара, Шӯроб) [4].

Иқлими ноҳияи мазкур континенталӣ мебошад. Ҳарорати миёнаи солонааш +25-28 °C аст. Тобистонаш гарм аст. Миқдори боришот аз 200 – 600 мм дар як сол аст. Моҳҳои сербориш дар ноҳияи тадқиқот феврал, март, апрел, октябр ва ноябр аст. Дар моҳҳои мазкур 40%-и боришоти солона мушоҳида мешавад. Фасли зимистон аз охирҳои ноября сар шуда то

Мұхা঳қық

моҳи март давом мекунад. Ҳарорати миёнаи фасли зимистон -1-3⁰С мебошад. Зимистони ин мавзес мұтадил аст то -8-10⁰С хүнук мешавад. Дар баландкүххө аз моҳдан декабр то феврал боришоти барф мушоҳид мешавад. Дар ҳамворихо бошад асосан аз охирхой моҳи январ то аввалхой моҳи март боришоти барф мушоҳид мешавад. Зимистон дар доманакүххө (1800-2500м) хұшк ва боришот кам мебошад. Баландии барф аз 10 см то 200 см баъзе солжо зиёд мешавад. Шароитхой иқлими ноҳия барои боғдорӣ (зардолупарварӣ ва ангурпаратварӣ) ва чорводорӣ мувофиқ мебошад.

Хокҳо. Монанди тамоми қисмхой Тоҷикистон хокҳои ин минтақа бо тариқи вертикали зина ба зина چойгир аст. Дар ҳамворию пасткүххө (аз 300 то 1600 м) - хокҳои тираранг; дар миёнакүххө (1600-2000 м) - хокҳои кӯҳий қаҳваранг; дар қисмати баландкүххө - хокҳои марғзору даштӣ паҳн мебошад. Хокҳо таркибашон шүр мебошад. Хокҳои манотиқи мазкур барои инкишофи ҷангалпарварӣ ва зироатҳои лалмӣ хело мусоид мебошад [2]. Аз сабаби таъсири антропогенӣ ва омилҳои табиӣ ҳосилнокии хокҳои баъзе қисмхой ноҳия ба таназзул руй ниходааст. Раванди эрозионӣ ва вайроншавии таркиби ҷароғоҳо мушоҳид карда мешавад. Таркиби хокҳо аз сангъи сангрезаҳо ва гранитоидҳо иборат мебошад. Соҳаи асосии ҳочагии қишлоқ зироаткорӣ, чорводорӣ, ҷангалпарварӣ ва боғдорӣ мебошад.

Наботот. Набототи ноҳияи тадқиқотӣ хело гуногун мебошад. Дар ноҳияи тадқиқотӣ типҳои зерини наботот: ангатзорҳои ксерофилий (бодому-фаркзор) ва мезофилий, арчазорҳо, даштҳо, марғзорҳо субалпӣ, нимсаванаҳо дар күххө бошад болиштакҳои ксерофилий, марғзорҳо паҳн шудаанд. Дар таркиби наботот асосан ҷангалзорҳои ксерофилий ва нимсавана ҳукмронӣ мекунад. Дар таркиби нимсаванаҳо ғеша, ҷорӯбак, бомус, камол, юған, ҷави ёбай ҳукмронӣ менамоянд [6].

Олами набототи қаторкӯҳи Мугул нисбатан хуб омӯхта шудааст, ки дар ин ҷо на кам аз 950 намуд растани мерӯяд, ки аз ин миқдор тақрибан 620 намудашро флораи дараи Варзоб ташкил медиҳанд (зиёда аз 65%-и намудҳо).

Флораи қаторкӯҳи Қурама бошад дар муқоиса бо дигар ноҳияҳои геоботаникӣ камтар омӯхта шудааст. Миқдори умумии растаниҳои ин қаторкӯҳ на кам аз 1500 намудро ташкил медиҳад [2].

Анбӯхҳои асосии типҳои набототро дар ноҳия намудҳои зерини растаниҳои дарахту буттагӣ ва алафӣ ташкил медиҳанд: бодом (*Amigdalus bucharica*), шулаш (*Cersis grifithii*), туғ (*Celtis caucasica*), дўлона (*Crataegus pontica*) аз гиёҳҳои алафӣ: юған (*Prangos pabularia*), торон (*Polygonum coriarum*), кокутӣ (*Origanum tytthanthum*), сич (*Eremurus communis*), ҷави ёбай (*Hordeum bulbosum*) ва ғайраҳо. Дар күххө: дўлона, бодом, арча, фарқ, чормағз. Дар водиҳо: бед, сафедор, туғ мерӯянд [5]. Дар ҳудуди ноҳияи омӯзиш зиёда аз 1500 намуд растаниҳо мавҷуд мебошад аз ин миқдор 400 - намуди растаниҳои фоидаовар 70-намуд шифобахш, 140-намуд растаниҳои ҳӯрока, 15-намуд растаниҳои равғандиҳанда ва зиёда аз 30-намуд растаниҳои ороиши табиӣ мавҷуд мебошанд. Ҳолати экологиии наботот аз сабаби таъсири антропогенӣ алалхусус ҳолати арҷазорҳо ва марғзорҳо осеб дидаст.

Дар даштҳо намудҳои гуногуни оилаи ҳӯшадорҳо (бомус, ғешаҳо, ғумайҳо), лабгулҳо (кӯлоғул, пудинаи кӯҳӣ), лубиёгулҳо (нахӯтакҳо, янтоқ, болиштак), мураккабгулҳо (таяч, шибок, қокуф, ширбарорак) ва ғайраҳо паҳн шудаанд [4]. Дар водии Консой, Қаромазор, Ашт ҷамоаҳои таяч ва ҳазориспанд хело васеъ паҳн шудааст.

Адабиёт:

1. Коровин Е.П., Пименов М.Г., Кинзыкаева Г.К. Флора Таджикской ССР // под ред. П.Н. Овчинников. – Т. 7. Л.: Изд-во акад. наук СССР, 1984. – С. 3–214.
2. Сидоренко Г.Т. Растительность и кормовые ресурсы Кураминского хребта / Сидоренко Г.Т.- АН Тадж. ССР. 1953. – 98 с.
3. Комаров Б.М. Определитель растений Северного Таджикистана. – Душанбе: 1967. – 495 с.
4. Курбонов А.Р. Диссер. Зонтичные Северного Таджикистана (Кураминский, Моголтая, долины Сырдарьи). – Душанбе: 2017. – 255 с.
5. Камелин Р.В. Флорогенетический анализ естественной флоры горной Средней Азии. – Л.: Наука, 1973. – 355 с.
6. Камелин Р.В. Кухистанский округ горной Средней Азии: ботанико-географический анализ. – Л.: Наука, 1979. – 117 с.

Калидвоҗаҳо: олами наботот, Тоҷикистони Шимолӣ, қаторкӯҳи Қурама, Мугул, хок, релеф, иқлими, шароити табиӣ, наботот, гидрогеография.

Аннотация

ПРИРОДНЫЕ УСЛОВИЯ И ФЛОРА СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА (КУРАМИНСКИЙ ХРЕБЕТ И МОГОЛТАУ)

Таджикистан - типичная горная страна с абсолютными высотами поверхности от 300 до 7495 м. Основная черта орографии – чередование горных хребтов и долин различной величины и формы. Горные хребты принадлежат Тянь-Шанской, Алайской и Памиро-Дарвазской горным системам. На севере Таджикистана субширотно расположен Кураминский хребет (гора Бобои Об, 3769 м), южнее расположены горы Моголтау (гора Музбек, 1624 м).

В административном отношении район относится к Согдийской области Республики Таджикистан. Располагаясь к северу от р. Сырдарьи он охватывает южный и частично северный склон Кураминского хребта, горы Моголтау и правобережную присырдарьинскую равнину, являющуюся западной, наиболее узкой окраиной Ферганской долины.

Флористически наиболее хорошо изучены горы Моголтау, где встречается не менее 950 видов, из них примерно 620 видов общи флоре Варзоба (более 65% видов). Флора Кураминского хребта изучена слабее. Общее число видов здесь не менее 1500.

Ключевые слова: *флора, Северный Таджикистан, Кураминский хребет, Моголтау, почва, рельеф, климат, природные условия, растительность, гидрогеография.*

Annotation

NATURAL CONDITIONS AND FLORA OF NORTHERN TAJIKISTAN (KURAMIN RANGE AND MOGOLTAU)

Tajikistan is a typical mountainous country with absolute surface heights from 300 to 7495 m. The main feature of orography is the alternation of mountain ranges and valleys of various sizes and shapes. The mountain ranges belong to the Tien Shan, Alai and Pamir-Darvaz mountain systems. In the North of Tajikistan, the kuraminsky range (mount Boboi Ob, 3769 m) is located sublatitudinal, while the Mogoltau mountains (mount Muzbek, 1624 m) are located to the South.

Administratively, the district belongs to the Sughd region of the Republic of Tajikistan. Located North of the Syr Darya river, it covers the southern and partially Northern slopes of the Kurama range, the Mogoltau mountains, and the right-Bank Syr Darya plain, which is the Western, narrowest edge of the Fergana valley.

Floristically, the Mogoltau mountains are the best studied, where at least 950 species are found, of which about 620 species are common to the Varzob flora (more than 65% of species). The flora of the Kuraminsky range is less studied. The total number of species here is at least 1500.

Key words: *Flora, Northern Tajikistan, Kuramin Range, Mogoltau, soil, relief, climate, natural conditions, vegetation, hydrogeography.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиев Талабшо, магистранти соли якуми факултети биологии ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.б. Қурбонов Абдуллоҷон Рузимадовиҷ

Сведения об авторе: Алиев Талабшо, магистрант первого курса биологического факультета ТГПУ им. С.Айни

About the author: Aliev Talabsho, the 1st year of Master Student in the Department of Biology.

ХУСУСИЯТИ БИОЛОГЙ ВА ЗАРАРРАСОНИ МЕВАХҰРАКИ ШАРҚЙ

Ватани меваҳұраки шарқй Осиёи шарқй (Хитой ё Корея) мебошад. Он аз ончо соли 1989 – 1900 бо масолеҳи күчаткунй (Яхонтов, 1939; Mitic-Muzina, 1958; Данилевский, Кузнецов, 1968) ба Япония оварда шуд.

Соли 1901 зааррасон шафттолу ва нокро аллакай то 80-90% осеб расонд, агарчи (Roehrich, 1960), Allen (1958) пайдоиши умумии меваҳұраки шарқиро дар Япония ба соли 1902 рабт медиҳад. Дар айни ҳол меваҳұраки шарқй дар тамоми қисмати шарқии Япония паҳн гардидааст (Данилевский, Кузнецов, 1968).

Дар оғози ин аср онро дар Австралия муайян намуданд. Мувофиқи маълумотҳои Mitic-Muzina (1958), Allen (1958), Roehrich (1961), ин ҳолат дар Виктория (Австралия) соли 1909 ба вуқӯй омадааст, дар ҳоле, ки Wishart (1959) қайд мекунад, ки бори аввал меваҳұрак дар шафттолу дар ноҳияи Сиднейи Австралия ба назар расидааст. Дар Австралияи ҷанубу шарқй меваҳұраки шарқиро соли 1914 муайян намудаанд ва солҳои 50 – ум онро дар Австралияи Фарбй қайд намудаанд (Данилевский, Кузнецов, 1968).

Тахмин мешавад, ки меваҳұраки шарқй соли 1913 аз осиёи ҷанубу шарқй ба қитъаи Амрико бо масолеҳи күчаткунй оварда шудааст Яхонтов, 1939; Allen, 1958).

Тибқи ахбороти (цит. ПО Roehrich, 1961) соли 1915 зааррасон дар Вашингтон ба назар расида, соли 1916 он аллакай дар штатҳои Виргиния ва Мэриленд паҳн гардида буд (Mitic-Muzina, 1958). Соли 1925 ин зааррасон дар Канада муайян гардид. Аз инчо то соли 1929 он дар соҳилҳои уқёнуси Ороми ИМА паҳн гардида, тамоми Ҳудуди Калифорнияро фаро гирифтааст, (Яхонтов, 1939; Allen, 1958). Аммо мувофиқи маълумотҳои Finney, Ploudors, Smith (цит. по Roehrich, меваҳурони шарқй дар Калифорния танҳо соли 1942 маълум гардида доимо ба дараҳтоҳи шафттолу ва биҳи зарари чиддӣ мерасонданд.

Соли 1929-1930 меваҳұраки шарқй аллакай дар Амрикои Ҷанубӣ (Аргентина) ба қайд гирифта шуд, ки ба дараҳти шафттолу зарари чидди расонид, (Яхонтов, 1940; Allen, 1958; Roehrich, 1961). То соли 1956 зааррасон дар Калифорния ва дар бисёр ноҳияҳои дигари Амрикои Ҷанубӣ муайян гардид.

Соли 1917 зааррасон дар Корея ҳам муайян гардид, ки айни ҳол дар ҳама ҷой он ба дараҳтони мевадиҳанда зарари калон мерасонад.

Ба Аврупо бошад, меваҳұрак бори аввал соли 1920 оварда шудааст. Он аз Италия ба ИМА афтода, дар қисматҳои зиёди шимолии нимчазираи Апеннистик пашн гардид, (Яхонтов, 1940; Allen, 1958; Mitic-Muzina, 1958; Roehrich, 1958, 1961; Данилевский, Кузнецов, 1968).

Соли 1922 зааррасон дар қисмати ҷануби Фаронса ба қайд гирифта шудааст.

Мувофиқи маълумотҳои Boever (цит. по Roehrich, 1961) Меваҳуреки шарқй дар Швейцария соли 1935-1936 пайдо гардидааст, аммо Nitic – Muzina (1958) ин ҳодисаро ба соли 1937, ва Яхонтов (1940) ва Aften (1958) онро ба соли 1938 рабт медиҳанд.

Дар Югославия меваҳұрак соли 1937 муайян гардид Nitic – Muzina (1958) . Чунин меҳисобанд, ки он ба ин ҷо аз Италия тавассути масолеҳи күчаткуни оварда шудааст ва то имрӯз дар тамоми ҳудуди давлат пашн гардидааст, (Данилевский, Кузнецов, 1968).

Пашншавии минбаъда меваҳұраки шарқй дар кишварҳои Аврупой ба нима дуюми асри XX рост меояд: дар Венгрия соли 1963, дар Австрия соли 1964 -1965, ар Болгария соли 1966, дар Юнон соли 1967 дика шудаст, (Варшалович, 1966; Шутова, Егорова, 1970). Эҳтимол зааррасон аз Италия ва Югославия ба Африқо низ афттидааст, ки дар он ҷо соли 1930 дар Мароккаш, ноҳияи Рабат ба қайд гирифта шуда буд, (Roehrich, 1961; Е03Р, бюлл. № 5, 1966). Баъдан он дар Туркия соли 1962 муайян гардид, ки меваҳұраки шарқй аз он ҷо дубора ба Аврупо оварда шуд.

Дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ зааррасони шарқи бори аввал с. 1864 дар меваҳои шафттолу муайян гардид.

Соли 1865 ин зааррасон дар колхози (Дружба) – и ноҳияи Гагрский, Ҷумхурии Иттиҳоди Шӯравии Абхазия дар сарҳади сарзамини Краснодар ёфт гардид. Он аз он ҷо дар шаҳрҳои Гагро, Сухуми ва Очамчири дар майдони умумӣ 25га паҳн гардид. То соли 1981 меваҳұраки шарқй дар тамоми ноҳияҳои Абхазия дар майдони 87-85га паҳн гардид. Соли 1965 оилаҳои меваҳұраки шарқй дар Ҷумхурии Иттиҳоди Шӯравии Озарбойҷон низ пайдо гардидаанд, (Хачмасский, Кубинский, Давичинский и Кусарский райони) (Стригина С.П., 1970).

Каме дертар (1966) меваҳұраки шарқй дар 4 нохияи вилояти Закарпатский баъдтар дар ҹануби Украина пайдо гардид. Соли 1968 он дар Җумхурии Иттиҳоди Шұравии Аджарский, ҶИШС Осетини шимолй, ҶИШ Чегения – Ингуш, ва ҳамчунин дар ҶИШ Молдавия муайян гардид, (Шутова, Егорова, 1970).

Пайдо гардидани меваҳұраки шарқй дар кишварҳои гуногуни дунё муҳақиқонро водор намуд, ки биологияни ин зааррасони хатарнокро муфассал биомұзанд. Дар ИМА давраи рушди меваҳұраки шарқиро Peterson, Haeußler (1930) ва Allen (1958) омұхтаанд. Дар Япония ва Хитой давраи рушди ин зааррасонро Muramatsu (1927), Konodo, Myiahara (1930), Вэн-Дзюнь ва Хуан-Ко-Сюнь (1955) (цит. по А.С.Данилевскому ва И.И.Кузнецовой, 1968) мавриди омұзиш қарор додаанд. Дар Фаронса тадқиқоти муфасали биология ва экологияни зааррасон гузаронида шуд, (Roehrich, 1943; Besson, Gauraud, 1948).

Дар тадқиқотхои аналоги дар Италия (Gamboro, 1957), дар Юғасловия (Mitic-Muzina, 1958), дар Австралия (Wishart, 1959), дар Венгрия (Bodor, Reihart, 1966) ва Белгия (Цалев, Диков, 1967) гузаронида шуд. Dustan (1967) масъалаҳои афзоиши шапалакҳои меваҳұраки шарқй ва муносибати чинсҳои онро муайян намуд. Ҳамзамон тадқиқот оид ба таъсири шароитҳои муҳталиф ба давомнокий рушди кирмак ва зочай кирмак гузаронида шуд, Besson, Gauraud, 1949; Smith, Summers, 1948).

Allen (1958), Dichson (1949), Gamboro (1958), Roehrich (1961) таъсири ҳароратро дар тұхмгузорй; Dickson (1949), Boolor, Reichert (1969), Glass (1970) – сабабҳои пайдо гардидани диапаузаҳоро дар кирмакхо; Deso, Soringer (1978) таъсири фотопериодро дар сернаслии меваҳұракй шарқи Roberts (1979) таъсири ҳарорати доимиро дар миқдори афзоиши кирмакхо омұхтанд.

Дар тағовут аз корхои дар боло зикргардида оид ба муайян намудани таъсири ҳарорати мувоғиқ ва баланд дар меваҳұраки шарқй, Roehrich (1960) яке аз тадқиқотхои худро ба омұзиши масъалаи таъсири ҳарорати паст ба кирмакхо бахшидааст. Маълумотхои аналоги дар Dustan (1969) кашф гардида буданд.

Биологияни меваҳұраки шарқиро дар кишварҳои ИДМ Н.Н.Шутова (1965, 1966, 1968), М.К.Егорова (1968, 1969), Н.Е.Енуқидзе (1968, 1968а, 1969, 1972), С.А.Загайный, Н.А.Панкова (1969) муфассалан омұхтаанд.

Меваҳұраки шарқй - яке аз зааррасонхои хатарноктарин ва аз чихати иқтисоди мұхими растаниҳои мевадиҳанда ба ҳисоб меравад. Он ба навдау шох ва меваҳои тамоми намудхо қабл аз ҳама ба шафттолу себи биҳи ва нок зарап мерасонад. Ҳамчунин ба олу, гелос, олуболу, бодом, зардолу ва себ зарап мерасонад. Дар шароитҳои Узбекистон ва мамлакатҳои пушти Қавказ ин намуди зааррасон то ба 70%-и нок ва 100%-и шафттолу осеб мерасонад. Ба себҳо, олу, зардолу ва осеб камтар мерасонад. Ҳангоми зааррасони бо кирмак аввал баргҳои норасидаи болои нисбатан ҹавони навдаҳо, баъдан 4-5 баргҳои болой ва билохир тамоми навда хүшк мешавад.

Дар Җумхурии Тоҷикистон тадқиқотҳо оид ба меваҳұраки шарқй гузаронида нашудааст. Аз ин рӯ масъалаҳои экологияни биологияни рушди зааррасонҳо, зааррасонии онҳо ва коркарди методҳои замонавӣ мубориза бо зааррасонҳо тамоман омӯхта нашудааст.

Дар робита бо ин фарқияти маҳсусро омузиши паҳншавии меваҳұраки шарқй дар экосистемаҳо, барқарор намудани биотобҳои он омузиши биологияни фенологияни он ва коркарди чораҳои асосноккардашудаи профилактикаи ва экологияни ҳифзи дараҳтҳои мевадиҳанда аз ин намуди зааррасонҳо соҳибанд.

Читавре, ки аз гуфтаҳои боло бармеояд талафоти зиёди ҳосили дараҳтҳои мевадиҳандаро аз меваҳұракҳои шарқй, набудани тадқиқот оид ба ин масъаларо ба назар гирифта, мавзӯи интихобнамудаи мо мавзӯи актуали мебошад. Натиҷаҳои ба дастовардашуда имкон медиҳанд, ки чораҳои асоснок кардашудаи экологияни ҳифзи растаниҳои мевадиҳанда аз ин намуди зааррасони хатарнок дар Тоҷикистон омұхта шавад.

Адабиёт:

1. Абдуллаев Э.Н. Энтомофаги яблонной плодожорки // Защита растений. 1974. - № 8. - С. 27.
2. Аншлиевич, Булыгинская М.А. Стерилизация природной популяции яблонной плодожорки в половых ловушках. Методические указания. - Л., 1977.- 16 с.
3. Армении // Энтомологическое обозрение. - 1992. - Т. 71.-Вып. 3.-С. 46 - 49.
4. Абдулло Маҳмадзиеев, Комилшо Исоеев, Саидали Рахматов, Маҳмуд Имонов // Зоология (ҳайвоноти бесутунмуҳра). Душанбе “ilm” 2011сол. С.480- 548.
5. Булыгинская М.А. Стерилизация насекомых в природных условиях с помощью ловушек с феромоном // Феромоны в защите с.-х. культур: Тез. докл. науч.-практ. совещ. «Проблемы практ. прим. феромонов в защ. с.-х. культур», 2-5 февраля 1981 г., Тарту, 1981. - С. 99 - 101.

Мұхা঳қын

6. Барабанов В.А. Биологический метод в борьбе с плодоповреждающими вредителями яблони // Экол. безопас. и беспестицид. технол. получ. растениевод. продукции: Матер. Всерос. науч.-произв. совещ., Краснодар, 24-26 августа, 1994. Ч.2. -Пущино, 1994. -с. 71-72.
7. Болдырев М.И. Роль температурных условий и фотoperiodизма в сезонном развитии яблонной плодожорки // Методика исследований и вариационная статистика в научном плодоводстве: Сборн. докл. Междун. науч.- метод. конф. 25 - 26 марта 1998 г., г. Мичуринск. Т. 1. - Мичуринск, изд. МГСХА, 1998. - С. 123 - 126.
8. Булыгинская М.А., Иванова Т.В. К вопросу о борьбе с некоторыми чешуекрылыми методом химической стерилизации // Биолог, методы борьбы с вредит, раст. - Рига: Зинатне, 1968. - С. 309 - 314.
9. Булыгинская М.А., Лазуркина Н.В. Использование неполной или частичной половой стерильности в борьбе с вредителями сельского хозяйства // Итоги науки и техники. Серия энтомология. Т. 4. - М., ВИНИТИ, 1979. - С.128 - 161.
10. Булыгинская М.А., Соколова Д.В., Мезенкова Н.И. Методы оценки качества лабораторных и природных популяций яблонной плодожорки // Феромоны листовёрток - вредителей сельского и лесного хозяйства: Матер. Все- союзн. конф., Кяэрику 19 - 21 ноября 1984 г. - Тарту, 1986. - Ч. 2. - С. 139 -151.
11. Булыгинская М.А., Азизян А.А., Акопян А.С. Стерилизация природной популяции яблонной плодожорки Laspeyresia pomonella L. (Lepidoptera, Tortricidae) в горной зоне

Калидвоҗаҳо: мевахұраки шарқӣ, феромоҳои ҷинсӣ, ҳормонҳо, зараррасонӣ, методҳои замонавӣ, домҳои феромонӣ, гумроҳкунии наринаҳо, инсектидисидҳои замонавӣ

Аннотация

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ВРЕДОНОСНОСТЬ ВОСТОЧНОЙ ПЛОДОЖОРКИ

Родиной восточной плодожорки является Восточная Азия (Китай или Корея), оттуда она в 1898-1900 гг. была завезена в Японию с посадочным материалом .

В 1901 г. в Японии вредитель повреждал персики и груши уже на 80-90%, хотя Allen массовое появление восточной плодожорки в Японии относит к 1902 году. В настоящее время восточная плодожорка широко распространена по всей восточной части Японии.

В начале века её обнаружили в Австралии. По данным Mitic-Muzina, Allen, Roehrieh, это произошло в Виктории (Австралия) в 1909 году, тогда как Wishart отмечает, что впервые в Австралии плодожорка замечена на персиках в районе Сиднея. В Юго-Восточной Австралии восточную плодожорку обнаружили в 1914 году, а в 50-х годах зарегистрировали ее в Западной Австралии .

Ключевые слова: восточная плодожорка, половые феромоны, гормоны, вредоносность, современные методы, феромонные ловушки, нарушение спаривания, современные инсектициды.

Annotation

BIOLOGICAL FEATURES AND HARMFULNESS OF THE EASTERN FRUIT MOTH

The birthplace of the Eastern fruit moth is East Asia (China or Korea), from where it was brought to Japan with planting material in 1898-1900 .

In 1901, in Japan, the pest damaged peaches and pears by 80-90%, although Allen attributes the mass appearance of the Eastern fruit moth in Japan to 1902. Currently, the Eastern fruit moth is widely distributed throughout the Eastern part of Japan.

At the beginning of the century, it was discovered in Australia. According to Matic-Musina, Allen, Roehrieh, this occurred in Victoria (Australia) in 1909, while Wishart notes that for the first time in Australia, the fruit moth was seen on peaches in the Sydney area. In South-Eastern Australia, the Eastern fruit moth was discovered in 1914, and in the 50s it was recorded in Western Australia.

Keywords: the Eastern codling moth, genital pheromone, hormones, damnification, modern methods, pheromone traps, the pairing interruption, modern insecticides.

Маълумот дар бораи муалиф: Ҳомидов Комрон Комилчонович, магистранти соли дуюми шуъбаи энтомологияи Институти зоология ва паразитологии ба номи Е.Н.Павловский АМИТ.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои биологӣ Ҷалилов А.У.

Сведения об авторе: Хомидов Комронжон Комилджонович, магистрант второго курса отделения классификации беспозвоночных Института зоологии и паразитологии имени Е.Н.Павловский АННТ.

About the author: Homidov Komronjon Komiljonovich, the 2nd year of Master Student in the Department of Department of invertebrate classification of the Institute of Zoology and Parasitology named after E.N. Pavlovski of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan, phone: 918854161

Scientific director: candidate of Biological Science: Jalilov Anvar Umarovich

АҲАМИЯТИ ГУНОГУНҶАНБАИ ҚАТРАБОРОН ДАР ХОЧАГИИ ХАЛҚ ВА ТАРКИБИ КИМИЁВИЮ ФИЗОНOKИИ ҚАТРАБОРОН

Қатраборон аз руи кимати физой ва дигар аломатҳои экологи-биологиаш дар хочагии кишоварзи зироати басо муҳим ва фоиданок ба ҳисоб меравад. Дар шароити табии вай чун растании хуби чарогоҳӣ ва киштааш бошад барои тайёр кардани хасбеда силосикупони истифода бурда мешавад. Аз руи фоиданокиаш қатраборон ба юнучка ва донник (говришка) монанд буда, онро як чанд бор дарав кардан мумкин аст ва он аз онҳо чунин ҳусусияти фарқкунондае дорад, ки истеъмоли алафи тару тозааш чорворо ба қасалии дамиши шикам дучор намекунад. Дар солҳои каме ҳушк омадани боду ҳаво қатраборон ба юнучка ва дигар зироатҳои алафи ҳосили баландтари баргу пояи сабз медиҳад. Зеро системаи решагиаш ба намудҳои қатраборон имкон медиҳад, ки онро дар таллу теппаҳои ҳушк ва хокҳои регио санглоҳдор бо барор кишту кор кунанд. Инчунин қатраборон зироати хуби асаловар ба ҳисоб меравад. Асали табиии қатраборони навъи аввалиндарача буда, бо ширинӣ, таъми алафи ва буи ҳуши атрангезаш аз дигар намуди асалҳо фарқ мекунад. Асали қатраборони аз витаминҳо, микро ва макроэлементҳо, моддаҳои аз ҷиҳати биологи фаъол бой буда, ҳусусияти табобатӣ дорад.

Чунин асал (қатраборони) системаи асадро орому таскин дода, девори каппиллярҳои хунгардро мустаҳкам мекунад ва ҳусусияти аракрони ва пешбронӣ дорад. Инчунин, ин асалро метавон барои табобати бемориҳои гинекологӣ истифода кард. Ҳусусияти барҷастаи дигаре чунин асал он аст, ки босамарона ҳиссу таваҷҷӯҳи мардонро нисбати ҷинси зан ба авчи аъло мерасонад (яъне потенсияи мардонро зиёд мекунад). Бар зимми ин барои профилактикаи (пешгирии) бемории простин низ давое ҳубест. Ба ин ҳолат, мавҷудияти долаваноидҳо; ки ҳусусияти фармокологи доранд, мусоидат мекунад. Аз ин рӯ дар тибби маъмули ва ҳалқи асали он барои даво ба қасалиҳои гуногун ҳеле назаррас мебошад. Умуман дар тибби ҳалқи нақеъ (настой) ва ҷуҷундан қатраборонро ба сифати омили бардамкунони ва умуми мустаҳкамкунии организми инсон истифода мебаранд.

Фақат, ҳаминро бояд ба назар ғирифт, ки истифодаи қатраборон ба мақсади табобати барои тифлони хурдсол, занони ҳомиладор ва давраи ширмаконии онҳо, ғайри қабул аст.

Ба сифати маводи табобатӣ, асосан барг, гул ва пояи қатраборон истифода мешавад, ки онро дар давраи гулкунии он тайёр мекунанд. Решаашро бошад тирамоҳ тайёр мекунанд.

Қатраборон ҳамчун растании хуби ҳуроки чорво об ва намии хокро ҳеле сарфакорона истифода мебарад, назар ба юнучка ва себарга (коэффициенти истифодабарииаш 300-400) аст. Ва он вобаста ба намнокии хок аз 25-30 то 40-60 с/га ҳосили хасбеда медиҳад. Аз руи натиҷаи кор ВНИИ-и ҳуроки чорво дар 100 кг бедаи он қариб 54 воҳиди ҳуроки ва то 12,6 кг протеини ҳазмшаванда дорад. Дар 100 кг алафи тараҷӯҷ 16,5-29,2 воҳиди ҳуроки ва то 3,9 кг протеини ҳазмшаванда мавҷуд аст [2, 50].

Системаи решагии қатраборон бағоят инкишофёфта буда то чуқурии 170 см решашонад ва назар ба дигар растаниҳои алафи моддаҳои душвор ҳазмшавандаро аз хок ҷаббида мегирад.

Ҳусусан, аҳамияти қатраборон барои аз худ кардани нитрогени дастнораси ҳаво ҳеле қалон аст. Бактерияҳои лундарешагии он нитрогени ҳаворо ба нитрогени дастрас табдил дода, нитрогенро дар хок захира мекунанд ва бо ин восила ба рушду инкишофи дигар зироатҳо ба таври мусбат, мусоидат мекунанд. Бактерияҳои лундарешагии қатраборони қалонандоза буда, вазншон то ба 400 мг мерасад, ҳол он ки вазни бактерияҳои лундарешагии юнучка ва донник (говришка) ҳамаги 1-2 мг мебошанду ҳалос.

Дар айни замон такрибан 27 навъи қатраборонро дар хочагии кишоварзи киштукор мекунанд, ки аз онҳо навъҳои васеъ паҳншудаашон инҳоянд: навъи Северокавказский дубор даравшаванда, Песчанный 1251, Песчанный бехтаркардашуда ва ғайраҳо.

Дар Тоҷикистон мувоғиқи маълумотҳои В.Г.Агалина ва дигарон (1967) дар баргу пояи сабзи қатрабороне, ки дар шароити заминҳои лалмӣ парвариш карда шудааст дар таркибаш вобаста ба навъ, аз 4,4 то 5,0 фоиз протеин дорад. Нисбат ба дигар навъҳо, навъи Кубанӣ-3 физонокиаш баланд аст. Ҳурокаҳои аз ин навъ тайёркардашуда дар таркиби 100 кг-ашон 25 воҳиди ҳурока ва 6,5 кг протеини ҳазмшаванда доранд [5, 40].

Мұхаббат

Баргу пояи сабзи қатраборони дар давраи пайдоиши пояҳо ва шонабандӣ нисбат ба давраи пурра гулкунӣ, камғизотар аст. Барои мисол агар дар вақти ғуунучини ҳосил дар давраи пайдоиши пояҳо то шонабандӣ дар таркиби баргу пояи сабзи қатраборон 1,6 фоиз протеин мавҷуд бошад, пас ин нишондод дар давраи пурра гулкунӣ то 4,5 фоиз зиёд шудааст. Таъсири давраи ғуунучини ҳосил пас аз давраи гулкунӣ низ ба камшавии миқдори протеин сабаб мешавад ва он дар давраи пайдоиши ғилофакҳо 4,1 фоизро ташкил медиҳад. Пастравии миқдори моддаҳои сафедадор пас аз гулкунӣ дар қатраборон дар тадқиқотҳои Ш.М. Агабабян (1958), ки дар шароити Арманистон гузаронида шудаанд, низ исбот шудааст. Мувофиқи маълумотҳои муаллифи номбаршуда қатраборони дар давраи то гулкунӣ ғуунчин шуда, дар таркибаш 15,06 фоиз сафеда, дар давраи гулкунӣ -17,53 ва баъди он -13,71 фоиз сафеда дошт [3, 60].

Таркиби кимиёй ва гизонокии қатраборон. Ин нишондодҳои баргу пояи сабз ва бедай қатраборон чун дигар зироатҳои ҳӯроки чорво вобаста ба хусусиятҳои навъӣ, минтақаи парвариш, шароити парваришу хок, мӯҳлатҳо, истифода ва нигоҳдорӣ тағиیر меёбанд. Новобаста ба ин маълумотҳои М.Ф. Томмэ (1964) аз он шаҳодат медиҳанд, ки таркиби химиявии баргу пояи сабзи қатраборон ва маҳсусан миқдори протеин вобаста ба минтақаҳои парвариши он ба таври кулӣ тағиир намеёбад. Одатан баргу пояи сабзи қатраборон дар ҳолати 70-77 фоиз намиро доро буданаш 4,2-4,8 фоиз протеин дорад. Мувофиқи маълумотҳои муаллиф қатраборони дар шароити Арманистон ва вилояти Самараи Федератсия парвариш шуда миқдори зиёди протеинро (4,4-4,8 фоиз) дорост. Миқдори камтаринро протеин дар намунаҳои Украина (4,2 фоиз) мушоҳида шудааст.

Таркиби химиявӣ ва гизонокии қатраборон вобаста аз навъ

Навҳои қатраборон	Таркиби химиявӣ, фоиз						Дар 1 кг	
	06	протеин	равган	ғоз	МБС	ҳокистар	вояҳиди ҳӯрокӣ	протеини ҳазмшаванда, Г
Қатраборон (ибтидои ҳосилбанӣ)								
Ахалтекинӣ	63,0	4,4	0,5	12,8	16,6	2,7	0,24	30,8
Кубанӣ	70,9	4,5	0,2	8,9	13,3	2,2	0,21	31,5
Кубании 1	69,2	4,4	0,4	9,4	14,4	2,1	0,23	30,8
Кубании 2	64,4	4,4	0,7	14,5	13,8	2,2	0,20	30,8
Кубании 3	62,9	5,0	0,3	12,4	16,9	2,5	0,25	35,0
Севорокавказии дудараوا	65,8	4,6	0,6	11,1	15,5	2,4	0,24	32,2

Ҳамин тариқ, аз маълумотҳо бармеояд, ки ғуунучини ҳосили қатраборон барои ҳӯрока дар давраи гулкуниаш мақсаднок аст. Дар чунин ҳолат иқтидори ҳӯрокагии ин зироат аз рӯйи баромади воҳиди ҳӯрокаҳо ва протеини ҳазмшаванда пурра истифода мешавад. Бартарии қатраборон боз дар он аст, ки дар алафзорҳои он чорворо ҷаронидан мумкин аст. Чунки пас аз ҷаронидани алафи сабзи он чорвои калони шоҳдор ба дамиш (тимпонит) дучор намешавад [4, 30].

Миқдори зиёди карбогидратҳои ҳазмшаванда дар баргу пояи сабзи қатраборон имконият медиҳад, ки аз он силоси хушсифат тайёр карда шавад, ки аз рӯи ҳуришаш барои чорвои калони шоҳдор, гӯсфандони бо беҳтарин ҳӯрока таъмин баробар аст. Дар силоси қатраборон 4,4 фоизи протеин нигоҳ дошта шуда, миқдори ғоз кам мешавад. Дар 100 кг чунин ҳӯрока, 19 воҳиди ҳӯрока ва 2,7 кг протеини ҳазмшаванда мавҷуд аст [1, 100].

Адабиёт:

1. Горышина Т.К. Экология растений. – Л.: Высшая школа, 1979. – 450 с.
2. Гальтман Д.В., Валида А. Красная книга. – Краснодар: 2017. с. 287-289.
3. Қосимов Җ, Қ., Сардоров М. Н., Масайдов Р. С., Набиев Т. Н., Бухориев Т. А. Растанипарварӣ. – Душанбе: 2000. – 228 с.
4. Литвинов В.Н., Сардоров М.Н. Кормовые культуры Таджикистана. – Душанбе: Изд-во ТСХИ, 1989. – 200 с.
5. Раҳманина Қ.П., Аҳмедов Н., Тартаковская Н.М. Водный режим кормовых культур интродуцентов в условиях Гиссарского высокогорья// Коллектив авторов: Научные основы создания и рационального использования культурных пастбищ в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1984. с. 178-198.

Калидвожаҳо: қатраборон, растаниӣ, экология, биология, намуд, поя, реша, ҳосилнокӣ, водиҳо, варзоб.

Аннотация**МОРФО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭСПАРЦЕТА**

В статье рассматриваются морфо-физиологические особенности, химический состав, анатомические строение эспарцета. Также указаны его значение в сельском хозяйстве, животноводстве и медицине.

Ключевые слова: эсперҷет, растения, экология, биология, вид, стебель, корень, урожайность, долина, варзоб.

Annotation**MORPHO-PHYSIOLOGICAL FEATURES OF ESPARCET**

The article deals with morpho-physiological features, chemical composition, and anatomical structure of the esparcet. Its significance in agriculture, animal husbandry, and medicine is indicated as well as.

Key words: *onobrychis, plant, ecology, biology, view, stalk, root, productivity, floodplain, Varzob.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаев Ворис Нуруллоевич, магистранти соли дуюми факултети биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Сафаров Ё.Х.

Сведения об авторе: Джумаев Ворис Нуруллоевич, магистранти второго курса, биологического факультета ТГПУ имени С.Аини.

About the author: Jumaev Voris Nurulloevich, the 2nd year of Master Student in the Department of the Biology of TSPU named after S.Aini.

МОХИЯТИ ТАШХИСИ МОЕИ АССИТИКӢ

Таҳлил микроскопӣ ва ситологии мои аситикий яке аз муҳимтарин қисматҳои таҳкиқоти илмӣ ба ҳисоб меравад. Тавассути ин таҳлил мо дар бисёри вақтҳо ба ташхис нуқта мегузорем. Аз натиҷаҳои бадастомада бармеояд, ки дар таркиби мои аситикий миқдори зиёди ҳӯчайраҳои гуногун мушоҳида гардид [2, 29].

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, эритроситҳо ё ин ки ҳуҷайраҳои сурҳи хун яке аз қисмҳои таркибии мои асцитикӣ ба ҳисоб меравад. Эритроситҳо метавонанд муддати дарозтар ҳамчун қисмати таркиби мои асцитикӣ дар доҳили он мавҷуд бошанд. Эритроситҳо дар доҳили мои асцитикӣ дар 2 шакл вомехӯранд. Якум дар шакли тағйирёфта. Ин ҳуҷайра аз сабаби тӯлонитар дар мои асцитикӣ ҷой доштанашон соҳтори морфологии ҳудро каме тағйир дода, дар як қисмати онҳо пигменти гемоглобин вуҷуд надорад. Ин ҳуҷайраҳо беранг буда мембранаи ситоплазматикиашон таъғйирёфта буда, шакли дандон ё арамонандро гирифтаанд. Дуюм, эритроситҳо дар шакли таъғйирнаёфта вомехӯранд. Ингуна ҳуҷайраҳо метавонанд ҳангоми сӯроҳ намудани пӯст ва мушакҳо ҳангоми осеб дидани мӯйрагҳо ба мои асцитикӣ ҳамроҳ гарданд [4, 30].

Одатан дар таркиби моєї асситикий, ки табиати транссудатӣ дорад, микдори эритроситҳо начандон зиёд буда, дар як майдони биной аз 12 то 15 ҳуҷайра вомехӯрад. Ин гуна молишакро асосан дар бемороне, ки моёй дар соли якуми бемори ҷаъм гардидааст ва аввалин маротиба онро барои таҳлил гирифтем, мушоҳида намудем. Ҳангоми дар давоми сол якчанд маротиба сӯроҳ намудани пардаи шикам ба ковокии бактерияҳо ҳамроҳ гардида микдори эритроситҳо зиёдтар мегарданд. Ҳангоми экссудати гемораргӣ бошад моєї асситикий ранги сурхӣ баландро гирифта дар майдони биноии микроскоп ба микдори зиёд эритроситҳо вомехӯранд ва дар ин ҳолат моингуна моёро эксадати геморрагӣ меномем [5, 110].

Лейкоситҳо ё ҳуҷайраҳои сафеди хун яке аз ҳамрадифҳои мои ҷафи шикам ба ҳисоб мераванд. Дар таркиби мои асситикӣ асосан лимфоситҳо, нейтрофилҳо ва ба миқдори камтар эозинофилҳо вомехӯранд [7, 355].

Микдор ва таносуби ин гурӯҳи лейкоситҳо вобаста аз табииати моеъ ва давомнокии он дар ковокии шикам таъфир мейбанд. Дар 60%-и беморони серрози чигар, ки дар ковокии шикамашон моеи асситикий дида мешавад аз лейкоситҳо асосан лимфоситҳо бартарӣ доранд.

Дар ин гурӯҳи bemoron миқдори лимфоситҳо дар як майдони бинои аз 10 то 15 лимфосит вомехӯрад. Ҳангоми муайян намудани формулаи лейкоситарӣ дар молишаки мои асситикий то 90%-ро лимфосит ва 8%-нейтрофилӣ ва 2%-эозинофил ташкил доданд.

Дар одамоне, ки сабаби пайдоиши мои асситикӣ бемориҳои гайри чигар, аз ҷумла илтиҳоби паҳнгаштаи шикам, саратони пардаи шикам ва ассите, ки табииати экссудати фасод дорад, дар таркиби ин моёй бо микдори зиёд лейкосит вомехӯрад. Ингуна моёй ранги хокистаранг дошта, дорои бӯйи бад буда, дар майдони бинои микроскоп то 100% нейтрофилҳо дар дараҷаи гуногуни инкишоф қарордошта вомехӯранд. Ҳангоми табобати пурсамар мо камшавии нейтрофилҳоро дар таркиби мои асситикӣ мушоҳида мекунем.

Хүчайрахой мезотел аз берун пардаи луоби шикамро рүйпүш намудаанд. Ин хүчайрахо дар мембранаи базалй чойгир шуда, аз рүйшакли беруниашон ба лимфоситхо монанд буда, дар ситоплазмаашон як ядри инкишифөйтэй яклухт мавчуд буда, тамоми ковокии ситоплазмаро ишгол намудаанд. Хүчайрахой мезотел нисбати лимфоситхо 5-6 маротиба калонтар мебошанд. Ситоплазмаин хүчайрахо як порчай тунук буда, хосияти базофилии пуркуувват дорад. Ҳангоми бо усули Романовский ранг намудани молишаки мои асситикий ядро ранги гулобиро гирифта ситоплазма ранги кабуди осмониро мегирад.

Дар таркиби мои чафи шикам, ки бо сабаби бемории серрози чигар мебошад, хучайрахой мезотели кариб, ки во нахурда ҳамаги 1 ё 2 дона мушохида мегардад. Ҳангоми ассити рефракторӣ ё инки илтиҳобӣ пардаи луобии шикам миқдори хучайраҳои мезотели зиёд гардида дар як майдони бинои аз 12 то 20 ҳучайра вомехурад.

Дар 5%-и ҳолатҳо мо ҳангоми таҳлили микроскопии дар мои ҷафи шикам ҳӯҷайраҳои атипикро дарёфт намудем. Ҳӯҷайраҳои атипикӣ аз шакли морфологии худ аз дигар элементҳои ҳӯҷайрави мои ассиликӣ ба куллӣ фарқ мекунанд. Аввалан, ин ҳӯҷайраҳо аз ҷиҳати андоза нисбати ҳамаи дигар ҳӯҷайраҳо якчанд маротиба қалон мебошанд. Ҳама вакт дар

хучайраҳои атипикӣ таносуби ядро нисбати ситоплазма бартарӣ дорад. Ядро шакли кураро гирифта пурра тамоми ситоплазмаро ишғол намудааст. Дар хучайраҳои атипикии риштаҳои хроматин соҳтори маҳин дошта баъзан хучайраҳо дар зинаҳои гуногуни митозӣ қарор доранд. Аломати дигари фарқунандаи хучайраҳои атипикӣ аз он иборат мебошад, дар як хучайра якчанд ядро дидар мешавад. Аломати маҳсуси хучайраҳои атипикӣ аз он иборат мебошад, ки ин хучайраҳо дар шакли танҳо во нахурда ҳамавақт дар шакли пласт вомехӯранд. Баъзе хучайраҳои атипикӣ дар ҳолати дегенератори қарор доранд.

Чигар дар мубодилаи сафедаҳо нақши марказиро иҷро мекунад. Вай функцияҳои асосии зеринро иҷро мекунад: синтези сафедаҳои маҳсуси плазма; ҳосилшавии мочевина ва кислотаи пешоб; синтези холин ва креатин; реаксияи трансаминиронӣ ва дезаминиронии амино гурӯҳҳо, ки он барои ба ҳамдигар табдилёбии аминокислотаҳо, инчунин протсеси глюконеогенез ва ҳосилшавии ҷисмҳои кетонӣ бениҳоят муҳим аст. Ҳамаи албуминҳои плазма, 75-90%, алфа-глобулинҳо ва 50% бета-глобулинҳо дар хучайраҳои гепатоситӣ синтез мешаванд. Танҳо углобулинҳо дар хучайраҳои системаи макрофагҳо синтез мешаванд. Дар асл асосан углобулинҳо берун аз чигар синтез мешаванд. Чигар ягона узве аст, ки дар он сафедаҳои барои организм бениҳоят муҳим – протромбин, фибриноген, проконвертин ва проакселерин синтез мешавад.

Вайроншавии синтези як қатор омилҳои сафедагии системаи лахташавии хун ҳангоми мубталои бемории вазнини чигар гардидан метавонад ба ҳодисаи лахташавии хун оварда расонад.

Ҳангоми осебёбии чигар, раванди дезаминиронии аминокислотаҳо дар чигар вайрон мешавад, ки он ба зиёдшавии концентратсияи онҳо дар таркиби хун ва пешоб оварда мерасонад. Ҳамин тавр, агар микдори нитрогени аминокислотаҳо аз рӯи меъёр дар таркиби зардоби хун тақрибан 2,9-4,3 ммол/л-ро ташкил дихад (ҳангоми мубталои бемории вазнини чигар гаштан 9 протсеси атрофӣ), нишондиҳандаи мазкур то ба 21 ммол/л зиёд мешавад, ки он ба аминоатсиурия оварда мерасонад. Барои мисол, ҳангоми мубталои бемории вазнини атрофияи чигар гардидан микдори тирозин дар таркиби пешоб дар як шабонарӯз метавонад то ба 2 г расад (аз рӯи меъёр 0,02-0,05 г/шабонарӯз).

Дар организм мочевина асосан дар чигар ҳосил мешавад. Синтези мочевина ба сарфи микдори хеле зиёди энергия эҳтиёҷ дорад (барои ҳосилшавии як молекулаи мочевина 2 молекула АТФ сарф мешавад). Ҳангоми бемории чигар, ки микдори АТФ дар гепатоситҳо кам мешавад, синтези мочевина вайрон мешавад. Дар чунин ҳолат муайян намудани таносубияти нитрогени мочевинагӣ ба нитрогени аминокислотагӣ ба мақсад мувоғиқ аст. Агар дар меъёр ин таносубият ба 2:1 баробар бошад, ҳангоми мубталои бемории вазнини чигар гардианд он ба 1:1 баробар мешавад.

Инчунин қисми зиёди кислотаи пешоб дар организми одам дар чигар, ки дар он ҷо ба микдори зиёд ферменти қсантиноксидаза мавҷуд аст, ҳосил мешавад ва дар иштироқи он оксипуринҳо (гипоксантин ва қсантин) ба кислотаи пешоб табдил мейбанд. Нақши чигарро дар синтези креатин набояд фаромӯш намуд. Дар организм ду сарчашмаи мавҷудияти алокамандӣ ба креатин аст. Креатини экзогенӣ, яъне креатине, ки дар таркиби маводҳои гизӣ – гӯшт, чигар ва гайра мавҷуд аст ва креатини эндогенӣ, ки он дар бофтаҳо синтез мешавад. Синтези креатин асосан дар чигар мегузарад, ки он тавассути ҷараёни хун ба бофтаҳои мушак рафта мерасад. Дар он ҷо креатин фосфорилиронида шуда, ба креатинфосфат табдил мейбад, ки аз пайвастаи охирини он маҳсулоти охирини мубодилаи аминокислотаҳо-креатинин ҳосил мешавад.

Нақши чигарро танҳо дар мубодилаи пигментҳои гемохромогениро дидар мебароем, ки онҳо дар натиҷаи таҷзияи гемоглобин дар организм ҳосил мешаванд. Таҷзияи гемоглобин дар ҳучайраҳои микрофаг, ҳусусан дар ретикулоэндотелиотситҳои ситорашакл, инчунин дар гистиотситҳои бофтаҳои пайвасткунандаи ҳар як узв мегузарад.

Ҷӣ тавре қайд кардем, марҳилаи аввали таҷзияи гемоглобин аз қандашавии яке аз купруқҳои метинӣ сар мешавад, ки дар натиҷа вердоглобин ҳосил мешавад. Дар оянда аз молекулаи вердоглобин атоми оҳан ва сафедаи глобин чудо мешаванд. Дар натиҷа бливердин ҳосил мешавад, ки он силсилаи ҷор ҳалқаи пиролидоштаро ифода мекунад, ки онҳо тавассути купруқӣ метинӣ пайваст мебошанд. Баъдан бливердин барқарор шуда, ба пигменти-билирубин табдил мейбад, ки он тавассути талҳа ҳориҷ мешавад, аз ҳамин сабаб онро пигменти талҳа меноманд. Он дар об ҳал намешавад, бо диазореактив реаксияи гайримустақим медиҳад, яъне танҳо баъд аз тавассути спирт коркард намудан ба реаксия дохил мешавад.

Мұхা঳қық

Дар чигар билирубин ба кислотаи глюкуронат пайваст мешавад. Ин реаксияро ферменти УДФ-глюкуронилтрансфераза катализ мекунад. Дар ин ҳолат кислотаи глюкуронат дар намуди фаъол, яне КУДФГ иштирок мекунад. Глюкурониди билирубин ҳосилшударо билирубини пайвастшудаи мустақим (билирубини конюгатсияшуда) меноманд. Он дар об ҳал мешавад ва ба диазореактив ба реаксияи мустақим дохил мешавад. Қисми зиёди билирубин ба ду молекулаи кислотаи глюкуронат пайваст шуда, диглюкуронида билирубинро ҳосил мекунад.

Болои узувҳои дохилии бадан бо пардаи маҳсуси серрози рӯйпӯш гардидаанд. Ин пардаҳо аз 2 қисмат иборат буда 1-дар назди девори шикам ҷойгир аст, ки онро мо париетали меномем. Пардаи дуюм бошад, бевосита дар болои узувҳои дохилӣ ҷойгир шуда онро висералӣ меноманд. Ҳар як парда девори шашқабата дорад. Асоси пардаҳоро ҳуҷайраҳои эпителияви мезотелӣ ва нахҳои каллогенӣ, эластикӣ ташкил медиҳанд. Дар байни ин ду парда ҷағи танге мавҷуд мебошад. Ҳуҷайраҳои мезотелӣ ҳамавақт аз худ моеи ками часпакеро ихроҷ мекунанд, ки вазифаи физиологии онҳо кам қардани соишҳӯрӣ ва такягоҳӣ мебошад. Моеи ҳосилшуда маҳсули плазма, лимфа, моеи байнибофтагӣ ва маҳсули ҳуҷайраҳои мезотелӣ мебошад.

Ҳангоми баъзе бемориҳо дар ҷағи байни ин пардаҳо моеи зиёде ҷаъм мегардад, ки онро ассит меноманд. Омӯзиши ҳусусиятҳои физикий, химиявӣ ва микроскопии ассит нишон дод, ки аз рӯи табиати пайдоишашон ба 2 гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1-Моеи гайриилтиҳоӣ, ки онро транссудат меноманд, 2-Моеи илтиҳоӣ, ки онро экссудат меноманд.

Аз ҷиҳати ташхиси таҳлили микроскопии моеи асситикий дар ҷои аввал ҷойгир шуда. Таҳлили химиявӣ бошад, дар ҷои дуюм ва таҳлили ҳусусиятҳои физикии моеъ дар ҷои сеюм ҷойгир мешаванд.

Ҷӣ хеле ки аз таҳлили адабиётҳои мавҷуда маълум гардид, ҷаъмшавии моеъ дар ковокии шикам, ки бо номи ассит маълум аст. Яке аз оризаҳои вазнинтарини серрози чигар ба ҳисоб рафта, сабаби марги беморон мегардад. Оиди механизми пайдоиши ассит ақидаҳои гуногун вуҷуд доранд, ки нақши асосиро ҷаъмшавии варидҳои ҷаъмшавии сурхӯда ва фишорбаландии порталӣ мебозанд. Оиди табобати моеи асситикий бошад. Ҷои ҷаъмшавии моеъ дар ҷои сеюм ҷойгир мешаванд.

Адабиёт:

1. Алексеева И.П., Возможности использования эдинта в терапии асцита у больных циррозом печени- // Международная конференция: Новые направления в гепатологии. –Санкт-Петербург, 1996. – 96 с.
2. Андреев Г.Н. Лимфодренирующие операции при циррозе, осложненном резистентным асцитом / Г.Н.Андреев, А.Г. Ибадильдин, Е.Т. Каушенов и др. // Хирургия. 2001. - №12. – 29 с.
3. Bloomstrand R., Dahlback O., Radner S/ Observation on the thoracic duct lymph in patients with cirrhosis of the liver. - Acta Hepatoaplen (Stuttgart), 1960. – 7 с.
4. Корнев Б.М., Лопаткина Т.Н., Апросина З.Г., Бочман.Н.Л, Несспецефическое легочные синдромы при болезни Шегрена и хроническом активном гепатите. – Тер: Архив, 1979. – 81 с.
5. Мансуров Х.Х. Портальная гипертензия. – Душанбе, 1963. – 180 с.
6. Мансуров Х.Х. Состояние портального кровообращения в норме и понятие о тяжести портальной гипертензии при циррозе печени. - В.кн: Проблемы гастроэнтер., вып.2. – Душанбе, 1972. – 16 с.
7. Николаева О.С., Ичаджик Ф.С., Дик Э.А. Реинфузия асцити-ческой жидкости как метод лечения больных декомпенсированным циррозом печени. - В.кн.: Второй Всес. Съезд гастроэнтерологов. – Москва-Ленинград, 1978. – 358 с.
8. Тареев Е.М., Апросина З.Г., Семенкова Е.Н. Ревматологические аспекты хронического активного гепатита. – Тер: Архив, 1979. – 13 с.

Калидвоҗахо: ассит, чигар, ҳуҷайра, билирубин, фишорбаландии порталӣ, сафедаҳо, албумин, беморон, лейкосит, лимфосит

Аннотация

ЗНАЧЕНИЕ ДИАГНОСТИКИ АСЦИТИЧЕСКОЕ ЖИДКОСТИ

Исследованные показали, что основными проявлениями аридной жидкости являются следующие заболевания:

1. Цирроз печени - 80%
2. Туберкулоз живота -70%
3. Рак оболочки живота – 5%
4. Сердечная недостаточность -3%
5. Крупная киста яичника-2%

Очевидно, что аридной жидкости в брюшине не является самостоятельным заболеванием, а является одним из осложнений вышеперечисленных заболеваний. Правильные лабораторные исследования аридной жидкости, в первую очередь, выявляют основную причину болезни и показывают правильный путь их лечения.

Ключевые слова: *асцит, печень, клетки, билирубин, портальная гипертензия, белки, альбумин, больные, лейкоциты, лимфоциты*

Annotation

VALUE OF DIAGNOSTICS ASCETICAL LIQUIDS

Studies have shown that the main manifestations of arid fluid are the following diseases:

1. Cirrhosis of the liver-80%
2. Tuberculosis of the abdomen -70%
3. cancer of the lining of the abdomen-5%
4. Heart failure -3%
5. Large ovarian cyst-2%

It is obvious that arid fluid in the peritoneum is not an independent disease, but is one of the complications of the above diseases. Correct laboratory tests of arid fluid, first of all, reveal the main cause of the disease and show the correct way to treat them.

Key words: *ascites, liver, cages, bilirubin, a portal hypertension, fibers, albumin, patients, a leukocyte, lymphocyte*

Маълумот дар бораи муаллиф: Насурдинов Наврӯз Раҳмоналиевич, магистранти соли дуюми факултети биологии ДДОТ ба номи С. Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Шамсудинов Шаъбон Наҷмуддиновиҷ

Сведения об авторе: Насурдинов Навруз Раҳмоналиевич, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Nasurdinov Navruz Rahmonalievich, the 2nd year of Master Student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University name after Sadriddin Ayni.

ТАЪСИРИ ФАҶОЛИЯТИ ХОЧАГИДОРИИ ИСТЕХСОЛЙ БА СИСТЕМАИ ЭКОЛОГИИ ҲАВЗАИ ДАРЁИ ВАРЗОБ

Мувофиқи мушоҳидаҳо ҳолатҳои авҷ гирифтани таъсири фаҷолияти хочагидорӣ дар минтақаҳои «Сафедорак», «Чорбог», «Дугоба», «Лучоб», «Варзоб», «Ҳушёре», «Фузгарф», «Харангон», «Даҳана» ва дигар маҳалаҳо ба назар мерасад. Дар ин минтақаҳо «Такоб», «Ҳушёре», «Фузгарф», «Харангон», «Лучоб» ҳолати чойгир намудани партовҳои иҷтимоӣ дар самтҳои ҷориҷавии манбаҳои обӣ ҳавзаи дарёи Варзоб мушоҳида мешавад.

Баъди солҳои 2008-2010 ҳолатҳои афзоиши чорвои маҳаллӣ дар минтақаҳои «Такоб», «Чорбог», «Лучоб», «Дугоба», «Ҳушёре», «Фузгарф» ва дигар маҳалаҳо аз 3-5 маротиба зиёд ба назар мерасад.

Дар минтақаи «Сиёма», «Такоб» ҳолати тағйир додани муҳити ландшафтҳо ба муҳити таназзулёфта ба назар мерасад. Аз моҳҳои май сар карда то аввалҳои моҳи июни ҳамарӯза аз ин минтақа зиёда аз 15-16 рамаи чорвои майдо ба минтақаи Варзобгес даромада, ба дараи Ҳарангон ворид шуда, аз тарафи дигар бошад, чорвои хочагии қишлоқ ва аҳолӣ аз минтақаи «Лучоб» вориди минтақаҳои болои ҳавза меравад. Мувофиқи мушоҳидаҳо дар як сол зиёда 130-150- рамаи гӯсфандон-бӯз, ки ҳар як рама иборат аз 1100-2300 сар моли майдо аз ин минтақа гизо гирифта, бештар ба набототи наврӯста таъсири хеле зиёд мерасонанд [1].

Ҳавзаи дарёи Варзоб, дар қисмати гарбию шарқии шаҳри Душанбе чойгир шудааст ва дар соли 1991 аҳолии ин минтақа ба 23 000 нафар рост меомад. Ин нишондиҳанда дар соли 2014-2015 бошад ба 57-60 000 нафар омада расидааст. Таъсири буриши дараҳтон дар ҳавзаи дарёи Варзоб бошиддат афзуда истодааст. Дар натиҷа афзудани шиддатнокии шусташавии заминҳои минтақа ва авҷ гирифтани ҳодисаҳои эрозияи обӣ, мусоидат намуда истодааст.

Мувофиқи маълумотҳои Муассисаи обуҳавошиносии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсоли охир дар минтақа ҳолати кам заҳирашавии заҳираҳои обӣ аз 28 то 33% ба назар мерасад [2].

Ҳолатҳои авҷ гирифтани селҳо бошад, дар минтақа нисбат ба солҳои 1980-1990, 12-15% ва солҳои 2015-2018 аз 25 то 30% зиёд гардида ва шустани заминҳои соҳилҳои дарёи Варзоб ва олами набототи даҳсоли дарё мавҷудбуда, зиёд ба назар расида истодааст.

Дар минтақаи мазкур, то солҳои 1991 ҳолатҳои омадани селҳо 2-3 маротиба ба қайд гирифта мешуд, аммо дар солҳои 2005-2015 бошад, ҳолатҳои омадани селҳои ҳаробиовар аз 8 то 11 маротиба зид гардидааст.

Ҳангоми тадқиқотҳо маълум карда шуд, ки дар муддати 25-30 соли охир афзоиши аҳолӣ ва шумораи табиат истифодабарандагон аз 3 то 5 маротиба афзудааст.

Ҳавзаи дарёи Варзоб дар 100 соли охир масоҳати сарҳадоти худро таҳмин 110-120 маротиба зиёд карда бошад ҳам, аммо заҳираи обӣ он, аз 40 то 60% кам шуддааст. Мувофиқи мушоҳидаҳо ва маълумоти Агентии хочагии ҷангали назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳавзаи дарёи Варзоб зиёда аз 21 намуди растанҳои дараҳтӣ ва буттагӣ сабзиш ва инкишоф мёбад. Дар ин худуд бештар дараҳтони сафедор, иргай, қарғоҷ, акатсия, ғашғаш, гор, фарқ, чинор, бед, ҷормагӯз, себ, зардолу, олича, дулона, анҷир, бодом, ҳуҷ ва гайра месабзад [1].

Нақши ҷангалзорҳо ба устувории ҳавзаи дарёи Варзоб хеле бузург аст. Зеро ҷараёнҳои идорашавӣ ва танзимшавии заҳираҳои обӣ ва ҳаракати заҳираҳои обӣ аз манбаҳои обӣ, танҳо бо таъсири бешазорҳо ва ҷангалзорҳои минтақа, ба танзим ва идора карда мешавад.

Алоқамандии ҷараёнҳои заҳирашавии намӣ дар минтақаҳои ҷангалзори ҳавза ва идорашавии равандҳои заҳирашавии намӣ боиси афзоиши заҳирашавии об дар ҳавзаро ба вуҷуд овардааст. Аммо дар ду даҳсолаи охир, таъсири аз тарафи таъсиротҳои антропогенӣ, ҳолатҳои тағйирёбии шароитҳои табиӣ минтақаи ҳавзаи дарёи Варзоб ба назар мерасад.

Аз рӯи тадқиқотҳои гузаронидашуда маълум карда шуд, ки фаҷолияти хочагидории ҷорводорӣ дар минтақа афзуда Аммо мушоҳидаҳо нишон доданд, ки афзоиши чорвои маҳаллӣ ва кучиши чорвои зиёд аз дигар минтақаҳо ба минтақаи мазкур барои парвариш ва нигоҳубинӣ ҷорво оварда, мешавад, ки дар натиҷа таъсиррасонии фаҷолияти хочагидорӣ бошиддат афзуда истодааст. Мувофиқи қодекси обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, қодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист», «Дар бораи ҳифзи наботот», «Дар бораи ҷароғоҳ» ва дигар санадҳои мөъёрии ҳуқуқӣ, ҷаронидани ҷорво ва фаҷолияти хочагидорӣ, қатъиян манъ аст.

Бо таъсири омилҳои табиӣ равандҳои барқароршавии ҷангалзорҳо бошиддат то моҳҳои май ба назар расад ҳам, аммо бо таъсири ҷаронидани ҷорво дар 1 га зиёда аз 10-11 ҷорво майдо аз 3-4

чорвои калон, боиси афзудани таназзулёбии чангальзорхой табии минтақаро бештар ба вучуд оварда истодааст. Ин таъсиrott хоиси 25-30% кам захиравии намиро дар минтақаҳои «Харангон», «Сиёма», «Зиддӣ» ва дигар минтақаҳо ба миён овардааст [3].

Таъсири чангаль ба намнокии ҳаво ва чангальзор аз рӯи намнокиашон аз ҷойҳои бечангаль фарқ мекунанд. Дар чангальзор намнокӣ баланд мебошад. Ба ҳисоби миёна намнокӣ дар чангаль 5-10% нисбат ба дашт баланд буда, дар давоми як шабонарӯз ин нишондиҳанда боз ҳам зиёд мешавад. Рӯзона дар зери ҷодари зичи чангальзор намнокии ҳаво баланд буда, шабона нисбат ба ҷойҳои кушод паст мешавад. Аз намнокии ҳаво шиддатнокии буҳоршавии об вобаста аст.

Ташаккулёбии манбаҳои обии ҳавзаи дарёи Варзоб бештар аз масоҳат ва устувории экосистемаи чангальзорхой минтақа, алоқаманди зиёд дорад. Дар шароити табиии минтақаи ҳавзаи Варзоб ду экосистемаи хоси табий: экосистемаи чангаль ва экосистемаи барфпӯш-яҳпӯш, доимо масоҳати ҳудро вобаста аз алоқамандии якдигар устувор мегардонанд. Дар минтақаи ҳавзаи дарёи Варзоб, ки аз баландиҳои 930м то 3260 м. аз сатҳи баҳр дар қаторкӯҳҳои Ҳисор ҷойгиршуда дар масоҳати 1740 км² тӯл кашида, шароитҳои табий самарарабахш барои афзоиши ареалҳои фарқ, ҷинор, дулона, себ, нок, ҷормағз, ҳуч, бодом ва сӯзанбаргиҳо ҳуб доро аст, ки ин ба афзоиши гуногунии биологӣ ва таъмини устувории муҳити атрофи минтақа заминай устувори ҳудро гузошта метавонад [4].

Ҳавзаи дарёи Варзоб аз ду дарёҷаи ҳурди шуҳоб Зиддӣ ва Майхура сероб ва фаъол мегардад. Захираи ҷоришавии обӣ ҳавза бештар аз речай гидрологии ҳавза зич алоқамандӣ дорад. То солҳои 1990 ҷараёни об аз дар ҳавзаи дарёи Варзоб ҷараёни об бо сурати 45,9 м³/с, макс. 61,3 м³/с, миним. 31,5 м³/с. аз манбаҳои барф ва яҳ гизо мегирад. Таркиби минералий оби ҳавза ба 100- 260 мг/л. рост меояд. Аммо, дар солҳои 2015-2018 ҷараёни об бо сурати 21,6 м³/с, макс. 31,4 м³/с, миним. 18,5 м³/с. аз манбаҳои барф ва яҳ гизо мегирад. Таркиби минералий оби ҳавза ба 156- 410 мг/л. рост меояд.

Ташаккулёбии шароити мусоиди табий ба равандҳои захиравии об дар қисми болооби ҳавзаи дарёи Варзоб ва қисми поёни ҳавза алоқамандии зиёди экологӣ дорад, ки бештар ба афзалиятҳои асосии мусоидаткунанда ба равандҳои таъмини нигоҳдории захираҳои обии ҳавза мусоидат карда истодааст.

Дар баъзе ҳолатҳо боришот моддаҳои заарарнокро низ ба рӯи замин меорад. Ба таркиби боришот ҳангоми ба болои растаниҳо рехтан, баъзе моддаҳои ин растаниҳо доҳил мешавад. Ҳамин тавр, дар протессҳои физиологии чангаль боришот мавқеи муҳимро мебозад. Боришот, ҳусусан дар зимиистон ба чангаль таъсири физикӣ мерасонад. Таъсири мусбии боришот ин заминро аз яҳбастан муҳофизат кардани барф, ҳифзи растаниҳо (навниҳол, ниҳолҳои ҳудрӯида, растаниҳои бисёрсолаи рӯйзамиинӣ ва ғ.) аз хунуқӣ, ҳифзи растаниҳо аз газҳо ва ғ. мебошад.

Ҳавзаи дарёи Варзоб, яке аз ҳавзаи болообӣ дарёи Душанбе мебошад, ки аҳолии минтақаи шаҳри Душанбе бо обӣ тоза ва таъмини иқлими мусоид ва захираҳои зиёди гуногунии биологӣ ташакул ёфтааст.

Ташаккулёбии захираҳои манбаҳои обии ҳавза аз иқлими захираҳои чангали минтақа вобастагии зиёд дорад, ки ин алоқаманди устуворӣ ва идорашавии захираҳои обии ҳавзаро ба таъзим дароварда истодааст.

Мувоғики мушоҳидаҳо, ҳолатҳои кам захиравии манбаҳои обии ҳавза ба назар мерасад. Аммо ҳолатҳои барқароркунни захираҳои чангаль, дар ҳолати гайриқаноатбахш мушоҳида карда шуд. Яъне дар минтақа консепсияи идоракунни самараноки захираҳои обии ҳавза ба назар намерасад.

Дар ҳавзаи дарёи Варзоб, зери таъсири антропогенӣ ҳолатҳои буриши чангальзорҳо бошиддат авҷ гирифта ба маҳдудшавии ҳавзаи мазкур ва тағиیرёбии речай гидрологии болообро ба вучуд оварда истодааст, ки ин ба камобиҳо, обхезиҳо, селҳо ва ярҷу вайроншавии ҳок (эрозия) бештар мусоидат намуда истодааст. Бо таъсири ҳамарӯзai аҳолии минтақа ва афзоиши аҳолӣ, масоҳати аҳолинишинӣ, ки аз 30 то 43% ташкил медиҳад дар баъзе минтақаҳои аҳолинишин то 80% чангальзорҳо несту нобуд карда шудааст. Афзоиши фаъолиятҳои ҳочагидорӣ-ҷорводорӣ то 60-70% афзуда таъсири он ба захираҳои чангальзорҳои навруста таъсири ниҳоят ҳаробиовар расонида истодааст, ки ин боиси маҳдудшавии ареалҳои чангальзорҳо дар минтақа гардида истодааст. Ҳоло аҳолӣ мунтазам қитъаҳои кӯҳиро аз ҳуд намуда, бештар ба несту нобуд кардани дараҳтон ва буттагиҳо даст зада истодаанд, ки ин ба тағиیرёбии ҳолатҳои экологӣ-биологӣ таъминкунни речай гидрологии об, дар ҳавзаро ба миён овардааст. Ин қитъаҳо аз ҳисоби чангалу буттазорҳо, ки бурида мешаванд, аз ҳуд карда мешаванд, инчунин дар нишебиҳои кӯҳӣ. Дар натиҷа эрозияи ҷароғоҳҳо ва захираҳои заминӣ паҳн шуда истодааст ва дар он ҷойҳо қабати растаниҳо, ки барои суст кардани ҷараёни эрозия қарӣ, ки дидо намешавад.

Бо таъсири омилҳои экологӣ дар қисмати минтақаҳои «Такоб», «Гушар», «Сиами», «Кар-Коля», «Зинаҳ» (қаторкӯҳи Фон) ва маҳалаҳои дигар барқароршавии чангальзорҳо бештар ба назар мерасад. Барқароршавии чангальзорҳои ҳавза ба захиравии намӣ, афзоиши боришот ва речай гидрологии обӣ ҳавза овардааст.

Муҳакқик

Натиҷаи тақиқот иаълум намуд, ки афзоиши чорво дар ин минтақа ҳар сол ба ҳисоби 11-12 000 зиёд ба назар расида истодааст. Ба ҳисоби миёна дар як сол зиёда аз 240-260 000 чорвои майда дар ин ҳавза аз олами наботот ғизо мегирад ва ба ҳисоби миёна аз ҳар як чорво 0, 75-0,80 сомони рост меояд ва ҳаҷми даромади умумӣ ба 180-230 ҳазор сомонӣ дар бâъзе ҳолатҳо то 250 ҳазор сомонӣ пардоҳт карда мешавад, ки ин ба самарабаҳшии иқтисодӣ-экологии истифодабарии захираҳои ҳавза аз 3 то 5 % рост меояд [2].

Аmmo дараҷаи таъсиррасонии ҳаробиовар бошад, ба 100 миллион сомони расонида мешавад. Аз таъсири буриши дараҳтон, садҳо гектар ҷангалзорҳо, ҳазорҳо тонна ҳокҳои серҳосил, набототу ҳайвоноти зиёд ва талафёбии миқдори захираҳои обӣ ба назар мерасад. Ин таъсирот на танҳо ба қисмати болооби минтақа, балки ба қисмати поёноби ҳавза бо таъсири селҳои хурду бузург бармаҳал соҳилҳои дарёи Варзоб, Душанбе ва системаи обрасонӣ ва сарҳадоти ҳавзаро бошиддат ҳароб намуда истодааст, ки ин дар ояндаи наздиқ ба як проблемаи глобалий оварда мерасонад.

Идоракуни устувори захираҳои ҷангал дар минтақаи ҳавзаи дарёи Варзоб бештар ба афзунгардонии захираҳои манбаҳои обӣ, гуногуни биологӣ, рушди туризми экологӣ, сайёҳӣ, варзишӣ ва минтақаи табиати хоси истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологии тоза, ривоҷ меёбад [4].

Дар минтақаи ҳавзаи дарёи Варзоб ҳамасола аз сабаби ноуствор гардиданни экосистемаҳои табии, зиёда аз 230-250 ҳазор тонна ҳоки серҳосил шуста, ба эрозияи обӣ ва шамолӣ, гирифткор мегардад, 230-250 га заминҳои киштшаванд ҳароб гашта дубора ба эрозия гирифткор шуда истодааст.

Дар сурати ташкили идоракуни самарабаҳши захираҳои ҷангал дар минтақа ва гирифтани пеши роҳи буриши ҷангалзорҳо, ҳолатҳои захиравии манбаҳои обӣ ва таъминоти речай гидрологӣ ва низоми ҷоришавии захираҳои об, таъмин мегардад, ки дар натиҷа ҳолатҳои омадани селҳои ҳаробиовар, шусташавии соҳилҳои дарёи Варзоб, Душанбе пешгирий карда мешавад.

Аҳамияти иқтисодии захиравии манбаҳои обӣ меафзояд ва аз 13 ҳазор km^3 ба 16,1-16,3 ҳазор km^3 захираи об зиёд гардида, ба рушди энергетика, заминai устувор мегузорад [3].

Адабиёт:

1. Аҳбори экологӣ. – Душанбе, 2016. – 148 с.
2. Баҳодиҳи сеюм ва ҷоруми «Ҳолати экологии табиати Тоҷикистон». – Женева, 2016-2018. – 321 с.
3. Маърӯаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба «Ҳолати экологии табиати Тоҷикистон». – Душанбе, 2018.
4. Мушкилотҳои экологии ҳавзаи дарёи Варзоб. – Душанбе: 2018. – 26 с.

Калидвоҷаҳо: Варзоб, ҳавза, дарё, ҷангал, ҳоҷагӣ, чорво, минтақа, захиравӣ, иқлим, таъсир

Аннотация

ВЛИЯНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ БАССЕЙНА РЕКИ ВАРЗОБ

Основной водной артерией Варзобского района является река Варзоб. Среди водных объектов района следует выделить такие притоки, как Такоб, Оджук, Лучоб, Харангон, Курортная, Гурке, Ходжа-Оби-Гарм и др. Питание рек в основном происходит за счет выпадения осадков, снеготаяния и родников. Основными загрязнителями водных ресурсов ВР являются сели, осадки, смыв почвы, сброс отходов в водные источники, выпас и водопой скота, застройка санитарных водоохраны зона.

Ключевые слова: Варзоб, бассейн, река, лес, домохозяйство, домашний скот, область, архивирование, климат, эффект

Annotation

IMPACT OF ECONOMIC AND INDUSTRIAL ACTIVITIES ON THE ECOLOGICAL SYSTEMS OF THE VARZOB RIVER BASIN

The main waterway of the Varzob district is the Varzob river. Among the water bodies in the district should allocate these tributaries, as Such, Juke, Luchob, Kharangon, Resort, górká, Khodja-Obi-Garm, etc. Rivers are mainly fed by precipitation, snowmelt, and springs. The main pollutants of BP's water resources are mudflows, precipitation, soil washout, waste discharge into water sources, grazing and watering of livestock, construction of sanitary water protection zones.

Key words: Varzob, pool, river, forest, households, livestock, region, archiving, climate, effect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторзода Абдугаффор Абдулҳамид, магистранти соли дуюми факултети биология, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Акрамов Убайдулло Ҳасирович

Сведения об авторе: Сатторзода Абдугаффор Абдулҳамид, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Sattorzoda Abdugaffor, the 2nd year of Master Student in the Department of Biology, Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Ayni.

Исаев Бахтиёр Боймуродович,
магистранти соли дуюми факультети технология ва иқтисодиёт

ОСОБЕННОСТИИ ВОЗМОЖНОСТИ ИСЛАМСКОГО БАНКИНГА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Современное системе исламских финансов позволяет выделить три основных сегмента оперирующих на мировом рынке исламские банки, инвестиционные фонды и исламские ценные бумаги (сукук) на долю которых приходится 99%.

Исламские банки, являются одним из самый быстрорастущий сегмент на современных условиях. По данным некоторых статистиках наибольшая доля исламских банковских активах в мире, принадлежит Совета сотрудничества арабских государств, который составить 42,9% или 353,2 млрд. долл. от общий объема активах. Остальные объема исламские банковские активы принадлежат на США, Франция, Испания, Дания, Люксембург, Австралия, Германия, Япония, Сингапур, Таиланд, Китай, Южная Корея, Турция и другие страны.

По данным специалистов в ближайшие пять лет отрасль исламских финансов останутся одной из наиболее быстрорастущих сфер международных финансовых отношений ежегодными темпами роста 20-40%. Для развития ИФИ внутри каждый отдельный стран препятствуют три фактора:

- первый законодательство, не предусматривающее функционирование подобных организаций;
- второй отсутствие специального органа, который бы давал заключение о соответствии различных финансовых продуктов шариату;
- третий практика применения законодательства.

При сохранении среднегодового роста в 19% к 2019 году объем исламского финансового рынка в Катаре, Индонезии, Саудовской Аравии, Малайзии, ОАЭ и Турции может достигнуть на 1,8 трлн. долл. Рост спроса на исламские финансовые инструменты, успешный опыт исламских банков на мировом банковском системе дают возможность для дальнейшего развития этого система в мире. В настоящее время основным рынком для исламского банкинга считается Саудовская Аравия, потому что большому спросу со стороны клиентов на эту страну приходится более трети исламских финансовых активов, то есть приблизительно 290 млрд. долл.

Большой внимание на исламских банков началось после возникновение финансового кризиса 2008 года. Несколько немусульманских страны изменили свои законы, чтобы разрешить финансовую деятельность по законам шариата и дать зеленый свет исламскому банкингу. К таким странам относятся Великобритания, Гонконг, Люксембург и ЮАР, в то время как Япония и США рассматривают возможность разрешить такой вид банковских услуг.

Таким образом, исламский банкинг представляет собой комплексный механизм, которому должен предстоит определенные этапы на пути своего развития. Однако, несмотря на существующие проблемы и вопросы исламский банкинг является тем самым институтом, который доказал свою состоятельность и способность работать во время глобального финансового кризиса [1, 2].

В различных странах формирование и развитие исламского банкинга проходит в соответствии с особенностями экономики страны. В то же время во всех случаях формирование и развитие исламских финансовых институтов имеет ряд общих черты с традиционного банкинга. Процесс формирования и развития исламского банкинга можно разделить на три стадии:

1. Начальная стадия, на которой осуществляется внедрения.
2. Лицензирование исламских банков.
3. Развитие небанковских исламских финансовых институтов, расширение ассортимента предлагаемых продуктов [2, 4].

Современные исламские банки позволяют своим клиентам финансировать на недвижимости или оборудования, строительные и сельскохозяйственные проекты, малый и средний бизнес, и прочее и это делают долевым участием в проекте. Всем нам известно, что кризис начался в области кредитования. Это не говорить, о том, что система кредитования в мире не устойчивый. Сам же суть кредитования это получение материальная выгода [1, 2].

Как отмечает, А.Р.Бикмурзин, что «сегодня банки выдают кредиты с заранее установленной проценты. По истечении срока пользования кредитом, независимо от того,

Мұхақкық

получил заемщик прибыль или нет, он должен вернуть банку не только сумму кредита, но и определенный процент за пользование им. Такая система крайне несправедлива по отношению к заемщику. Он должен заплатить процент независимо от того, вложил он эти деньги в бизнес или истратил на личные нужды. Возможно, эти средства нужны были ему просто для выживания. Но наши банки не ставят целью выяснение этих причин, их цель – получить свои проценты, то есть получить прибыль от всех вложений, вне зависимости от того, были они доходными или убыточными у заемщика. Главный принцип деятельности неисламской банковской системы – это получение личной материальной выгоды. Но это не значит, что вся банковская система живет только за счет процента».

По мнению А.Н.Муканова, что для правильного понимания функции исламских кредитных институтов необходимо рассмотреть их особенности. Исламская экономика, в том числе исламский банкинг, воздерживаются от использования процента. Одним из главных принципов и задач исламских банков это обойти отсудный процент, и работать как партнерства. То есть в рамках партнерства исламский банк не берет процента за выданный кредит, и обе стороны ведут себя как партнеры. Исламские банки обслуживаются больше для мусульманских клиентов, но они не являются религиозными организациями. Однако они сталкиваются с иными ограничениями, которые основаны на законе шариата. Исламская банковская деятельность обладает тремя уникальными особенностями:

- **запрет на проценты** (риба) представляет собой основное различие между исламской и традиционной банковской системы. Это означает, что установление заранее положительной ставки по займу в качестве вознаграждения за использования заемных средств не допускается. Вместо кредитов партнерам исламского банкинга предоставляется финансирование, основанное на принципах участия в прибылях и убытках проекта, а также долгового финансирования. Очень важно, что отношения между сторонами строятся только на взаимном доверии и высокой двусторонней ответственности.

По мнению Х.Миракилов, обе стороны разделяют риски и выступают в качестве равноправных участников, реализуется принцип истинного партнерства между банком и его клиентом. Результатом реализации принципа участия банка в прибылях и убытках финансируемых проектов предприятий является стабильность финансовых институтов.

- **запрет на неопределенность** (гаар) это не означает запрет на любые экономические риски. Неопределенность в отношении условий договора, что шариат требует полной прозрачности условий контракта. Примером гаар является участие в деловом предприятии без достаточной информации.

- **запрет на получение прибыли в результате случайного стечения** (майсир). Соответственно, сделки с запрещенными товарами и услугами (алкоголь, свинина, азартные игры и т.д.). При этом, как правило, разрешенными являются сделки с имущественными комплексами, незначительную часть которых может составлять запрещенная продукция. Например, разрешается участие в строительстве и эксплуатации отелей, несмотря на то, что в ресторанах при этих отелях может продаваться алкоголь. Запрет на спекуляцию также помог исламскому банкингу успешно функционировать в условиях кризиса. Данный принцип имеет глубокое логическое обоснование и вменяется всем участникам экономических отношений вне зависимости от того, является он кредитором либо заемщиком. Нельзя вкладывать средства в проекты, связанные с производством алкоголя, табака, с продажей свинины, с азартными играми [5, 1].

Как отмечает, Х.Миракилов, что запрет на спекуляции, и неопределенность сводят к минимуму спекулятивные операции с ценными бумагами, ставшими одной из причин ипотечного кризиса в США, и исламское финансирование выступает в качестве альтернативного источника, способного обеспечить потребности бизнеса в капитале и финансовых ресурсах. Исламских финансовых продуктах имеет своих особенностях(табл. 1).

В банкинге по исламским принципам финансирования отношения строятся на максимальной прозрачности и ясности. Это один из главных принципов их деятельности, наряду с запретом на ссудный процент максимальная ясность взаимоотношений и всех сделок. Исламский банк в различных формах договоров-мударба, мушарака, мурабаха рассчитывает только на ту часть прибыли, которую заработает в результате их партнерских отношений заемщик. Причём о фиксированной доле прибыли стороны договариваются заранее. Естественно, что и риски банк также делит с предпринимателем.

Особенности исламских финансовых продуктах

Банковские продукты	Сильные стороны	Слабые стороны
Финансирования торговой деятельности в качестве торгового посредника с предоставлением коммерческого кредита	Сумма платежей заранее известна клиенту.	Отсутствует возможность получения наличности, т.к. исламский банк приобретает определенный актив и продает клиенту с наценкой в рассрочку.
Финансирования производственной и торговой деятельности путем участия в уставных капиталах юридических лиц и (или) на условиях партнерства	1.Исламский банк и клиент выступают в качестве партнеров. 2.Исламский банк и клиент заинтересованы в прибыльности проекта. 3. Прибыль распределяется в заранее оговоренном соотношении. 4.Обе стороны несут убытки в размере вложенных средств.	Совместно с клиентом исламский банк может принимать участие в реализации проекта.
Инвестиционная деятельность на условиях лизинга (аренды)	Сумма лизинговых платежей заранее известна клиенту.	Приобретаемое по лизингу имущество должно соответствовать принципам исламского финансирования.

Таким образом, исламская финансовая структура всё тщательно просчитывает ещё на стадии рассмотрения заявки. Надо отметить, что в мировой практике исламские банки являются высокорентабельными и высокодоходными финансовыми учреждениями. Во многих странах мира исламские банковские услуги набирают популярность у людей вне зависимости от религиозных убеждений.

В последние годы мусульманскими экспертами по экономике и банковскому делу внимательно рассматривались возможные пути замены процента. Мусульманские экономисты разработали экономические модели беспроцентной экономической системы и проанализировали последствия отмены процента на экономический рост, установление ресурсов и распределение дохода. Они также обосновали теоретическую базу для организации современного банковского дела на беспроцентной основе. Большой вклад в литературу о беспроцентном банковском деле такженесли банковские работники. Концепция беспроцентного банковского дела уже не является чисто теоретической категорией. В последние два десятилетия было создано и работают на беспроцентной основе несколько исламских банков в разных частях мира. Три страны исламского мира, Пакистан, Иран и Судан предприняли смелую попытку упразднить процент в масштабе всей экономики, и был сделан значительный прогресс в работе над данной целью.

Литература:

1. Бикмурзин А.Р. Исламский банкинг: сущность и значение. [Текст] // А.Р.Бикмурзин. Статья в журнале «Институт управления и социально-экономического развития». Выпуск №5 Башкир, 2012-996стр.
2. Байрам У.Р. Исламские банки: особенности, перспективы развития в Украине. [Текст]//У.Р.Байрам. Статья в журнале «Экономика Крыма». Серия внешне экономическая деятельность. Выпуск №2 (43), Крым, 2013-228 стр.
3. Муканова А. Н. Сущность и функции исламских кредитно-финансовых Институтов в Республике Казахстане. [Текст] // А.Н.Муканова, К.Т.Идимов. Казахстан, 2008-7стр.
4. Миракилов Х. Исламский банкинг. История, опыт и возможности для Таджикистана.
5. Трунин П.В. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития. [Текст] // П. Трунин, М. Каменских, М. Муфтяхетдинова. Москва, 2008-67стр.

Муҳаққик

6. Электронное научно-практическое периодическое издание «Экономика и социум». Выпуск № 6(19) декабрь, 2015, Часть 4-538 стр.
7. Электронные ресурсы [www.mirec.ru; www.islam-today.ru; www.islam-today.ru; www.islamisemya.com; 104]

Ключевые слова. *Исламский банкинг, финансовый кризис,riba, гарар (неопределенность), майсир, банковские продукты, процент*

Аннотатсия

ХУСУСИЯТХО ВА ИМКОНИЯТХОИ БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи илмии мазкур хусусиятҳо ва имкониятҳои бонкдории исломӣ дар шароити муосир, ки фаъолияти онҳо ба талаботи шариат вобастагӣ дорад, дида баромада шудааст. Моҳияти мағхумҳои «рибо», «гарар» ва «майсир» ҳамчун мағхумҳои асосии фаъолияти бонкдории исломӣ оварда, мушкилотҳо ва имкониятҳои истифодабарии қудрати бонкдории исломӣ дар иқтисодиёт таҳлили карда шудааст.

Калидвожаҳо: *Бонкдории исломӣ, бӯҳрони молиявӣ, ribo, гарар (номуайянӣ), майсир, маҳсулотҳои бонкӣ, фоиз*

Annotation

FEATURES AND POSSIBILITIES OF ISLAMIC BANKING IN MODERN CONDITIONS

The article dealt with features and capabilities of Islamic banking in the modern conditions, carried out in accordance with the principles of sharia, provided the interpretation of the category "riba", "gharar" and "maysir" as a key concept of islamic banking. The problems and prospects of using the potential of islamic banking in the economy are analysed as well as.

Keywords. *Islamic banking, financial crisis, riba, gharar (uncertainty), maysir, banking products, percent*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исоев Б.Б., магистранти соли дуюми кафедраи асосҳои назарияи иқтисоди ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Сведения об авторе: Исоев Б.Б., магистрант кафедры основы экономической теории ТГПУ им. С.Айнӣ, электронная почта: Bakha_007@mail.ru

Научный руководитель: Оймаҳмадов И.

About the author: Isoev B.B., 2nd year of Master Student in the Department of Technology and Economics, Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Ayni, электронная почта: Bakha_007@mail.ru

БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТИ ВОСИТАҲОИ ПУЛИИ НАҚДӢ ВА ҒАЙРИНАҚДӢ

Пурра дохилкунии маблагҳои аз бонк гирифташуда ва дигар воридот дар рафти санчиш бояд ҳаматарафа аниқ тафтиш карда шаванд. Дар амалияни азхудкуни маблаг, ки ба хазина ҳамчун хонапулӣ дохил мешавад, маблаги нақдӣ аз фурӯши молу масолеҳ, дуздии воситаҳои пулӣ аз хазина ҳам вомехӯранд [6].

Аудитор тафтиши маблагҳои нақдиро, ки аз хазина хориҷ мешавад, гузаронида, бояд донад, ки маблаги нақд аз хазина бо ордери ҳарочоти хазинавӣ ва дигар ҳуччатҳо (ведомости пардохтии музди меҳнат ва дигар пардохтҳо, ариза барои гирифтани пул, ҳисоби ва гайра) дода мешавад. Ба ин ҳуччатҳо бояд сарвари корхона ва сармуҳосиб ё дигар шахсони ваколатдор имзо гузошта бошанд.

Амалиётҳои хазинавӣ оид ба ҳарчи пул аз рӯи ҳуччатҳое, ки бо ҳисботи хазина пешниҳод шудаанд, омӯхта мешаванд. Дар рафти аудит чунин шаклҳои ҳисобгирии ҳуччатҳои амалиёти хазина истифода бурда мешаванд [7]:

- ❖ КО – 1 «Ордери даромади хазинавӣ»;
- ❖ КО – 2 «Ордери ҳарочоти хазинавӣ»;
- ❖ КО – 3 «Журнали қайди ордерҳои даромад ва ҳарочоти хазинавӣ»;
- ❖ КО – 4 «Китоби хазина»;
- ❖ КО – 5 «Китоби ҳисобгирии додан ва гирифтани маблаг аз тарафи хазинадор»;
- ❖ Қайдгиракҳои ҳисоби 10100 «Воситаҳои пулӣ дар хазина»;
- ❖ Китоби асосӣ;
- ❖ Баланси муҳосибӣ дар давраи муайян ва гайра.

Ба дуруст пур кардани ҳуччатҳои воридот ва ҳарочоти пул аз хазина, мавҷуд будани имзоҳо дуруст гузоштани сана, роҳ надодан ба ислоҳкуниҳо дикқати асосӣ дода мешавад.

Чуноне ки таҷриба нишон медиҳад, аз ҳама бештар ҳолатҳои сӯистеъмол аз хазина ба музди меҳнат ва маблагҳои таҳтиҳисоботӣ вобаста аст: ба ведомост ҳамроҳ кардани шахсони вучуднадошта, ведомостҳои гуногун, зиёд нишон додани маблаги умумии ведомост барои аз бонк зиёд гирифтани пул ва гайра амалҳои гайриқонунии шахсони масъул ба ҳисоб мераванд, ки дар рафти санчиши аудиторӣ бояд пурра ошкор карда шаванд [8].

Дар рафти тафтиши хазина ва амалиёти хазинавӣ дастури методии тартиби бурдани амалиёти хазинавӣ дар ҳоҷагии ҳалқ, ки бо Қарори Бонки миллии Тоҷикистон аз 15 июни соли 1993, таҳти № 19 қабул шудааст, дар ҳамаи корхонаву муассисаҳо, новобаста аз шакли моликияташон истифода мешавад.

Инчунин, аудитор бояд аз ҳуччатҳои ибтидиои қабул ва додани пули нақд: китоби хазинавӣ, китобҳои ҳисобгирии аналитикии қоғазҳои қиматноки дар хазинабуда, акти тафтиши хазина, регистрҳои ҳисобҳои 10100 «Хазина», 10200 «Ҳисоби ҳисоббаробарқунӣ» истифода барад [3].

Тафтиши хазина ва амалиётҳои он дар се самт дида баромада мешаванд:

1. Барӯйхатгирии воситаҳои нақдии пулӣ;
2. Санчиши пурра ва саривакти ҳуччатноккунии дохилшавии воситаҳои пулӣ ба хазина;
3. Таҳқиқи дуруст аз ҳисоб баровардани пул ва ва мақсаднок ҳарочот кардани он.

Хазина аз тарафи аудитор дар ҳузури хазинадор ва сармуҳосиб барӯйхат гирифта мешавад. Дар ҳолати мавҷуд будани якчанд хазина тафтишкунандагон хазинаҳои барӯйхатгирифташонро мӯҳр мезананд, то ки дар мавриди камбудии яке аз хазинаҳо аз ҳисоби маблаги нақди дигараш истифода бурда нашавад. Дар як вақт хазинадор оид ба амалиётҳои хазина дар рӯзи охир ҳисбот тартиб медиҳад ва бақияи маблагро дар китоби хазина нишон дода забонҳат медиҳад, ки ҳамаи ҳуччатҳои даромад ва ҳарочоти хазинавӣ дар мавриди пеш аз тафтиш дар ҳисбот акс ёфтааст ва дигар ҳуччатҳо оид ба даромад ва ҳарочот вучуд надоранд [4].

Ҳисботи хазинадорро сармуҳосиби корхона тасдиқ менамояд. Баъд аз ин ҳисобгирии пул ва дигар қоғазҳои қиматноки дар хазина буда, оғоз мегарданд. Дар рафти барӯйхатгирий дар хазина варақаҳои пардохтии музди меҳнат, ёрдампулиҳо ва дигар пардохтҳо, ки қисман маблагашон дода шудааст, мавҷуд буданаш мумкин аст. Ин ҳуччатҳо аз тарафи аудитор ба ҳисоб гирифта, дар акт қайд карда мешаванд. Пас воситаҳои пулии нақди ва қоғазҳои қиматноки ба рӯйхат гирифташудаи хазина бо нишондодҳои бақияи дар ҳисобгирии муҳосибӣ аксёфта, муқоиса карда мешаванд. Баъд оид ба натиҷан барӯйхатгирий санад тартиб дода мешавад, ки сармуҳосиб ва хазинадор дар он имзо мегузоранд.

Дар рафти тафтиши хазина аудитор бояд ҳолатҳои зеринро муайян кунад:

1. Вучуд доштани уҳдадории хазинадор оид ба ҷавобгирии молии шакли муқарраршуда, ки дар тартибин бурдани амалиётҳои хазина пешбинӣ шудааст;

Мұхаққик

2. Дар ишооти хазина вучуд доштани шароит барои кори хазинадор, таъмини пособони хазина ва бемамоният овардани пули нақд аз бонк ба хазинаи корхона;

3. Дар хазина дар санаи муайян бокӣ мондани маблаги аз меъёри муқарраршуда зиёд;
 4. Гузаронидани тафтиши даврагии хазина ва мавҷуд будани акти ин тафтишот.

Дар байзэ мухосибот шарти охирин байзан ичро намешавад ва тафтиши хазина дар даврахой хисоботии муайян гузаронида мешавад, ки хазинадор медонад ва пешакӣ тайёр мешавад. Дар амал санадхое низ буданд, ки аз тарафи хазинадор вакти камомади зиёди воситаҳои пулӣ маҳфӣ нигоҳ дошта мешуд. Дар натиҷаи тафтиши ҳаматарафа маълум гардид, ки хазинадор ин камомадро вакти зиёд рӯйпуш намуда, хисоботро дар рӯзи охирி моҳ ва рӯзҳои аввали моҳи оянда тартиб медод, ки аз хисоби маблагҳои дар моҳи нав аз бонк гирифтааш бо ҳуҷҷатҳои хазинавии моҳи гузашта маблагро сарф мекард.

Чунин тарзи тартиб додани хисоботро, ки дар он қоидаҳои бурдани амалиёти хазина риоя намешавад, сармухосиб ба хазинадор иҷозат додааст. Тафтиши хазина ва амалиётҳои он руякӣ гузаронида шудааст.

Мақсади асосии барӯйхатгирии хазина муайян кардани камомад ё зиёдомади воситаҳои пулӣ хазина дар давраи аввали тафтиши аудиторӣ мебошад. Маълумотҳои дигар оид ба камомад ва зиёдомади воситаҳои пулӣ, дуруст даромад кардан ва хориҷкунӣ дар давоми тафтиш дида баромада мешаванд [5].

Дар ҳолати хисоббаробаркунни гайринақдӣ ҳуччатҳои зеринро истифода мебаранд, ки санҷиш аз онҳо шурӯй мегардад:

1. Супоришномаи пардохтӣ;
 2. Талабномаи пардохтӣ-супоришнома;
 3. Эъломия оид ба гузаронидан бо пули нақд;
 4. Китоби чекӣ;
 5. Реестрҳои чекӣ;
 6. Аккредитивҳо;
 7. Шартномаи қарзӣ;
 8. Нусхай бонкӣ.

Аудитор вазифадор аст, ки пуррагии даромад ва дурустии харчи пулро пурра санчида барояд. Пули нақд ба корхона бо ордери даромади хазинавӣ аз бонк, коргарон оид ба расонидани хизматҳо ё бақияни пешпардоҳти истифоданашуда ва файра доҳил мешавад. Ба пуррагӣ ва саривакт доҳилкунии пул, ки аз бонк бо чек гирифта шудааст, диққати маҳсус дода мешавад [3]. Муқовай чекро дид, баъзеҳо ба ҳатогӣ роҳ медиҳанд. Бояд аз тарафи аудитор нусхай суратҳисоби бонкӣ тафтиш карда шавад.

Агар нусхай суратхисоби бонкӣ ислоҳ карда шуда бошад ё ки дар бақияҳо фарқият пайдо шавад, бояд аудитор аз бонк дар давраи муайян нусхай нав талаб карда, онҳоро муқоиса намояд. Дар рафти тафтиш инчунин муайян карда мешавад, ки коркунони муҳосибот барои аз худ намудани пул рақамҳои нусхай суратхисоби бонкиро ислоҳ намудаанд, чеки пули нақд гирифташонро нест карда, ба маблағи он варакаи пулгузоронии қалбакиро пешниҳод кардаанд.

Дар рафти тағтиш аз тарафи аудитор қонунхой амалиёти суратхисоби дар бонкбудай мизоч дида баромада мешавад.

Сарчашмахой ахборотии асосии санчиши ин амалиёт-нусхай суратхисоби бонкӣ бо ҳуҷҷатҳои пулӣ-ҳисобӣ, китоби асосӣ, журнал – ордерҳои № 2 ва 3, ведомости № 2 дар холати бурдани ҳисобигирии журнал-ордерӣ ва гардиши мошинограммаҳои ҳисобҳои 10200 «Воситаҳои пулӣ дар бонк», мебошанд.

Дар вакти тафтиши хисобхой хисоббарбаркуний ва арзии дар бонкбуда, муайян намудан лозим аст:

1. Дар кадом бонк ҳисобҳои мазкур кушода шудаанд;
 2. Мувоғиқ омадани маблаги нусхай суратҳисоби бонкӣ бо маблаги ҳучҷатҳои ибтидоии пешниҳодшуда;
 3. Дуруст иншон додани амалиёти бонкӣ дар ҳисобгирии муҳосибӣ (дурустии ба ҳисобҳо 10100 «Воситаҳои пулӣ дар хазина» доҳил намудани маблаги нақди аз бонк гирифташуда);

Хар як амалийёти бонкии гузаронидашуда, дар нусхай суратхисоби бонкӣ бо хуччатҳои ҳамроҳиқунандай он варақаи пулгузаронӣ, варақаи қарзҳоҳӣ) бояд тасдик шавад [6].

- Дар рафти тафтиши нусхай суратхисоби бонкӣ аз тарафи аудитор, бояд муайян карда шавад:

 1. Вучӯд доштани гузаронидани маблағҳо аз суратхисоб барои мол ва кору хизматҳое, ки ба корхонаи мавсүф даҳл надорад ва дигар амалиёти гайриқонунӣ;
 2. Дуруст ва саривакт истифодабарии қарзҳои бонкӣ, ё корҳои иҷрошуда ва гайра.
 3. Истифодаи дурусти чекҳои лимитӣ ва гайрилимитӣ, дар ҳисобгирий аниқ нишон додани ин амалиётҳо, пешниҳоди ҳисбот аз тарафи шахсони таҳтиҳисботӣ оид ба истифодаи дафтарчаҳои чекӣ ва гайра.

4. Дуруст ва қонунӣ бурдани амалиёти аккредитивӣ.

Муайян намудани сабабҳои ноқодир будани корхона, барои саривақт пӯшонидани қарзҳо ва барои бехтар кардани фаъолияти молиявии корхона, кадом чорабиниҳо дида шудааст.

Дар рафти тафтиши амалиёти бонкӣ хуччатҳои аввалае, ки дар журнアル-ордерҳо ва мошинограммаҳои ҳисобҳои 10200, ведомостҳои ҳисобгирии анализатории воситаҳои пулӣ дар хазина, дар ҳисоби ҳисоббаробаркуний ва дигар ҳисобҳои дар бонкбуда санҷида мешаванд.

Дар рафти тафтиши амалиёти бонкӣ аудитор бояд маблаги ҳисоби 10250 «Воситаҳои пулӣ дар роҳ» -ро дида барояд, ки дар ин ҳисоб гоҳо иштибоҳан маблагҳои қарзҳои муҳлаташон гузаштаи фармоишгарон акс меёбад. Дар ин ҳисоб маблагҳое, ки ба хазинаи бонк супорида шудааст, лекин ба суратҳисоб ё ҳисоби маҳсуси бонк дохил нашудааст, инчунин маблагҳои гузаронидашуда ба ҳисоби корхонаи тафтишшаванд, ки дар охири моҳи ҳисботӣ ба ҳисоб дохил нашудааст, нишон дода мешавад. Асоси дар ҳисобгирий акс намудани ин амалиётҳо квитансияи бонк ё шуъбаи алоқа оид ба супоридани пул, дар ҳолати гузаронидани маблаг – авизои корхона оид ба гузаронидани маблаг бо рақам, сана ва маблаг, ки аз тарафи ягон бонк ё шуъбаи алоқа гузаронида шудааст, мебошад [1].

Аз тарафи аудитор дар рафти тафтиш дурустии амалиёти суратҳисоб ба ҳисоби арзӣ, дуруст дохилшавии маблаг, ҳарчи саривақт ва пурра ба мақсади муайян сарф кардани маблагҳои гирифташуда, муайян карда мешавад.

Дар ҳолати дар рафти тафтиш аудиторӣ муайян шудани маблаги калонро аз худ намудани роҳбар ва ё сармуҳосиби корхона, аудитор ба шурои директорони ин корхона ин маълумотро мерасонад, зоро аудитор пуштибони моликони ин корхона мебошад.

Дар ҳолати давлатӣ будани корхона шахсони гунаҳкор бо моддаи 347-и Кодекси чиноятӣ (ҳабар надодан ё пинҳон кардани аҳборот оид ба қонуншиканӣ), моддаи 319 (гирифттан, додани пора ва миёнаравии порагирий), моддаи 145 (аз ҳудкунӣ ё суйистеъмол, яъне дуздии амволи бегона, ки дар тасарруфи ё истифодаи шахси гунаҳкорбуда) ва моддаи 247 (каллобӣ, яъне дуздии амволи бегона бо роҳи фиреб ба даст овардани ҳуқуқи истифодаи амволи бегона) ба ҷавобгирии аз ҷарима то маҳрумият аз озодӣ қашида мешаванд.

Дар рафти тафтиши амалиёти бонкии арзӣ хуччатҳои дар ҳисоби 10200 «Воситаҳои пулӣ дар бонк» истифодашуда дида баромада мешаванд. Аудитор бояд донад, ки дар мавриди гузаронидани амалиётҳои иқтисодии берунӣ дар ҳисобгирии бухгалтерӣ ба ин ҳисоб се субҳисоб кушода мешавад [4]:

1. Ҳисобҳои арзии транзитӣ;
2. Ҳисобҳои арзии ҷорӣ;
3. Ҳисобҳои арзии ҳориҷӣ.

Дар дебити ин ҳисоб арзиши арзи ҳориҷие, ки бо курси Бонки миллии Тоҷикистон дар рӯзи фурӯш ҳисоб карда шудааст, бо алоқамандии ҳисобҳои 10220 «Ҳисобҳо бо арзи ҳориҷӣ дар бонкҳои маҳалӣ» (субҳисоби «Ҳисоби арзии ҷорӣ») ё ҳисоби 10250 «Воситаҳои пулӣ дар роҳ» бо ҳарочоти ин амалиёт нишон дода мешавад. Дар кредити ин ҳисоб маблаги пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои фурӯши арзи ҳориҷӣ дохил шудааст, бо алоқамандии дебити ҳисоби 10210 «Ҳисобҳо бо арзӣ миллӣ» нишон дода мешавад. Дар як вакът фарқияти қурбии бақияи ҳисоби 10220 бо қурби Бонки миллӣ дар рӯзи фурӯши арзи ҳориҷӣ муайян карда мешавад.

Арзиши арзи ҳориҷӣ, ки бо ҳоҳиши корхона ба фурӯш бароварда мешавад, аввал дар дебити ҳисоби 10250 «Воситаҳои пулӣ дар роҳ» бо алоқамандии кредити ҳисоби 10220 субҳисоби «Ҳисобҳои арзии транзитӣ» ба ҳисоб гирифта шуда, баъди дохилшавии эквиваленти сомонӣ ба ҳисоби ҳисоббаробаркуний гузаронида мешавад.

Дар вакти ҳариди арзи ҳориҷӣ арзиши дар дебити ҳисоби 10220 (субҳисоби «Ҳисобҳои арзии транзитӣ») бо маблаги азнавҳисобкуни арзи ҳориҷӣ, ки бо қурби Бонки миллии Тоҷикистон муайян шудааст, бо кредити ҳисоби 10210 «Ҳисобҳо бо арзи миллӣ» ё 10500 «Қарзҳои дигари дебиторӣ» акс меёбад. Бо қурби баланд аз қурби Бонки миллии Тоҷикистон ҳаридани арзи ҳориҷӣ дар дебити ҳисоби 22700 «Даромадҳои муҳлаташ дарозкардашуда» ва кредити ҳисоби 10210 «Ҳисобҳо бо арзи миллӣ» нишон дода мешавад [3].

Риояи қонунгузории ҷории арзиро тафтиш намуда, дар навбати аввал бояд диққати асосиро ба пуррагӣ ва саривақт дохилкуни маблаги арзии корхонаи содиркунанда, бо ҳисоби арзии транзитиашон дида баромадан лозим аст. Инчунин истифодабарӣ, нигоҳдории арзи ҳориҷии нақдӣ ва масолехи қиматноки бо арзи ҳориҷӣ ҳаридашударо тафтиш намудан зарур аст. Дар вакти тафтиши ҳаридани молҳои воридотӣ ва амалиёти мубодилаи мол, риояи чунин талаботҳо дида баромада мешаванд [5]:

- агар корхона моли воридотиро ҳаридорӣ намояд (инчунин амалиёти мубодилавӣ), арзиши ҳариди мол ва арзиши мол дар асоси шартномаи басташуда, пардохтҳои гумrukӣ, ҳарочоти нақлиётӣ ва дигар ҳарочотҳо оид ба ҳаридан ва расонидани мол санҷида мешавад;

Дар мавриди гузаронидани амалиётҳои мубодилавӣ ҳисобгирии фурӯш ва муайян кардани натиҷаи молиявӣ дар санаи дар эъломияи гумrukӣ нишондодашуда ва арзиши дар шартнома нишондодашуда муайян карда мешавад.

Адабиёт:

1. Каримов Б.Х., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 с.
2. Қодирова Г.Т., Ақрамова Ҳ.А., Қаюмова Ф.А. Баҳисобигирии молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 412 с.
3. Қодирова Г.Т., Ғаффоров Ф.Ф. Аудит. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2013. – 206 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобигирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», аз 25 марта соли 2011, Душанбе, 2011.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июля соли 2013, № 993
6. Менгниев А.Х., Содиков С.И., Мирзоалиев А.А. Асосҳои аудит (Дастури таълимӣ). – Душанбе, 2000.
7. Нақшаш ҳисобҳои баҳисобигирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидор ва нишондодҳои методӣ оиди истифодабарии нақшаш ҳисобҳои баҳисобигирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидор, Душанбе, 2011.
8. Хочаева Д.Б. Баҳисобигирии бухгалтерӣ ва ҳисбот (васоити таълимӣ). – Душанбе: Ирфон, 2013. – 458 с.

Калидвозжаҳо: маблаги нақдӣ, масолех, воситаҳои пулӣ, хазина, аудитор, барӯйхатгириӣ, барӯйхатгирии хазина, ҳисоббаробаркунис гайринақдӣ, бонк, фурӯши, амалиёти хазинавӣ.

Аннотация

АУДИТОРСКИЙ УЧЕТ НАЛИЧНЫХ И БЕЗНАЛИЧНЫХ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ

В статье рассматриваются вопросы учета и аудита наличных и безналичных средств. В ней отражены, критерии проверки счетов.

Особое внимание уделяется кассовым операциям о стоимости денег на основании предложенных документов, а также было подчеркнуто, что правильное заполнение входных документов и кассовые издержки, наличие подписей, правильное заполнение даты и предотвращения исправлений являются основными критериями проверки счетов.

Основная цель данного исследования - изучить кассу, определить нехватку или увеличение денежных средств в течение начального периода аудита. Другая информация о нехватке и избытке денежных средств, правильном доходе и исключении была рассмотрена в ходе расследования.

Ключевые слова: наличные, товар, денежные средства, касса, аудитор, перепись, кассовая перепись, безналичный расчет, банк, продажа, кассовые операции.

Annotation

AUDIT ACCOUNTING OF CASH AND NON-CASH FUNDS

The article dealt with accounting and auditing of cash and non-cash funds. It reflects the criteria for checking invoices.

Special attention is paid to cash transactions on the cost of money based on the proposed documents, and it was also emphasized that the correct filling in of input documents and cash costs, the presence of signatures, the correct filling in of the date and the prevention of corrections are the main criteria for checking invoices.

The main purpose of this study is to study the cash register, determine the lack or increase in funds during the initial audit period. Other information about the lack and excess of funds, correct income and exclusion was considered during the investigation.

Key words: cash, goods, cash, cash, auditor, census, cash census, bank transfer, bank, sale, cash transactions.

Маълумот доир ба муаллиф: Чумабоева Мавлуда Хуршедовна, донишҷӯи соли чоруми факултети технология ва иқтисодиёди ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: муаллими қалон Ш.Давлатали

Сведения об авторе: Джумабоева Мавлуда Хуршедовна, студентка 4-го курса факультета технологии и экономики ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: старший преподаватель Ш.Давлатали

About the author: Jumaboeva Mavluda Khurshedovna, the 4th year student in the Department of Technology and Economics of TSPU named after S. Ayni.

МОДЕЛИ ҲИСОБГИРИИ ХАРОЧОТХО ОИД БА ҲАРИДАНИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Мутобиқи принсипҳои дар СБҲМ, аз он ҷумла СБҲМ **16** “Воситаҳои асосӣ” овардашуда ба муассисаҳо пешниҳод карда мешавад, ки ба сифати сиёсати ҳисобдорӣ ба кулли синфҳои воситаҳои асосӣ модели ҳисобгирӣ аз рӯйи харочотҳои ҳақиқӣ қабул карда шавад ё ки модели ҳисобгирӣ аз рӯйи аз нав баҳогузории арзиш қабул карда шавад [5]:

1. Модели ҳисобгирӣ аз рӯйи арзиши аз нав баҳо додашуда. Пас аз эътирофи объекти воситаҳои асосӣ ҳамчун актив, бояд бо арзиши аввалааш баҳисоб гирифта шавад, ки он ҳамчун арзиши боадолатона дар давраи аз нав нархгузорӣ бо тарҳи истеҳлек ва заарҳои аз бекурбашӣ гирифташуда, ки ҷамъоварӣ дар охир шудаанд.

Аз нав нархгузорӣ бояд доимо гузаронида шавад, барои он ки арзиши тавозунӣ аз он арзише, ки дар мавриди истифодаи арзиши боадолатона дар давраи ҳисоботӣ қабул карда шуда буд, дигар намешавад.

2. Пас аз эътирофи активҳо вобаста ба принсипи мувофиқа, объекти воситаҳои асосӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд, бо арзиши аслӣ бо тарҳи маблаги ҷамъшудаи истеҳлек ва заарҳо аз бекурбашӣ. Истеҳлек тоаввали истифодабарии воситаҳои асосӣ эътироф карда намешавад [3]:

Арзиши боадолатонаи қитъаҳои замин ва биноҳо бо нархи бозорӣ эътироф карда мешаванд. Агар нархи бозорӣ вучуд надошта бошад, онгоҳ муассиса баҳои ҳисобии арзиши боадолатонаро дар асоси усули даромаднокӣ ё усули баҳисобгирӣ ё ивазкуни бозорӣ бо назардошти маблаги ғункардаи истеҳлек мегузаронад.

Давраи аз нав баҳодиҳии воситаҳои асосӣ аз тағиیرёбии арзиши боадолатонаи воситаҳои асосӣ вобастагӣ дорад [2]. Агар арзиши боадолатонаи воситаҳои асосии аз нав баҳодода аз арзиши тавозуни онҳо фарқ кунад, бояд аз нав нархгузории иловагӣ ташкил карда шавад. Объектҳои арзиши боадолатонааш бехад фарқкунанда доимо аз нав нархгузорӣ карда мешавад, барои объектҳое, ки фарқияти на он қадар дараҷаи бузург аз арзиши тавозунӣ дар мавриди аз нав нархгузорӣ доранд, баҳодиҳӣ дар мӯҳлати 3-5 рӯз гузаронида мешавад.

Дар ҳолати гузаронидани аз нав баҳодиҳии объекти воситаҳои асосӣ, истеҳлеки ҷамъшударо дар мавриди баҳодиҳӣ ба яке аз ин усулҳо ба ҳисоб мегиранд [6]:

а) аз нав баҳо гузошта мешавад, мутаносибан ба тағиирёбии арзиши тавозуни актив то тарҳ кардани истеҳлек. Пас аз баҳодиҳӣ арзиши тавозунӣ баробар мегардад ба арзиши аввалай актив. Ин усул дар ҳолатҳои истифода бурда мешавад, ки агар актив то арзиши барқароршуда баҳо дода шавад, бо назардошти фарсадашавӣ бо роҳи индексиятсиякунонӣ;

б) аз арзиши умумии тавозуни актив тарҳ карда мешавад, маблаги бокимонда то маблаги аз нав баҳодода ҳисоб карда мешавад. Ин усул дар ҳолате истифода бурда мешавад, ки мисол, барои биноҳое, ки пеш аз маълум кардани арзиши бозорӣ баҳо дода мешаванд;

Маблаги корректировка дар натиҷаи аз нав баҳодиҳӣ ҳисоб карда шуда ё ки хориҷ кардани истеҳлеки ғункардашуда, қисми арзиши тавозуни активро зиёд ё кам карда метавонад.

Дар ҳолати аз нав баҳодиҳии объектҳои алоҳидаи воситаҳои асосӣ, кулли гурӯҳҳои воситаҳои асосӣ бояд аз нав баҳо дода шаванд, ки ба онҳо ин актив дохил мешавад. Вай ба дебети ҳисоби сармояи ҳусусӣ дохил карда мешавад [7]:

Категорияҳои воситаҳои асосӣ – ин муттаҳидкунии активҳо аз рӯйи мазмун, ҳусусияти истифодабарии якхелаи муассиса мебошанд. Мисоли синфҳои алоҳидаи воситаҳои асосӣ инҳо мебошанд [1]:

- а) қитъаҳои замин;
- б) қитъаҳои замин ва биноҳо;
- в) мошинҳо ва таҷҳизотҳо;
- г) қишиҳои обӣ;
- ғ) қишиҳои ҳавоӣ;
- д) воситаҳои нақлиёт;
- е) мебел ва элементҳои маҳсусӣ, таҷҳизотҳои мухандисӣ;
- ё) таҷҳизотҳои идоравӣ(офисӣ);

Агар арзиши балансии актив дар натиҷаи аз нав нархгузорӣ баланд гардад, вай ба сармояи ҳусусӣ дохил карда мешавад, бо амалиёти ҳисобӣ” Зиёдшавии арзиш аз баҳодиҳӣ”. Вале чунин зиёдгардии арзиши актив дар натиҷаи аз нав баҳодиҳӣ бояд ҳамчун даромад дар

Муҳаққиқ

дарацае эътироф карда шавад, ба дарацае, ки вай маблағи камшавии арзиши ҳамон активро ҷуброн кунад, ки пештар ҳамчун даромад эътироф шуда буд [4]:

Агар арзиши актив дар натиҷаи аз нав баҳодиҳӣ кам гардад, ҳамчун фоида ва ё зарар эътироф карда мешавад ва ба кредити ҳисобӣ “Зиёдшавии актив аз ҳисоби аз нав баҳодиҳӣ” навишта мешавад. Агар пас аз гузаронидани аз нав баҳодиҳии пештара, барои актив зиёдшавии арзиши муайян карда шуда бошад, дар ин ҳолат дар амалиёти пастшавии арзиши актив аз нав баҳодиҳии оянда ҳамчун хароҷот эътироф карда мешавад.

Дар амалиёти якчанд активҳо ҳарида мешаванд ва ба маблағи умумӣ, мисол, замин, бино, таҷхизот гузаронида мешаванд. Дар ҳолати ҳаридани ин активҳо бо алоҳидагӣ нархи ҳар яке нисбати дигар паст мешавад, агар онҳоро ба алоҳидагӣ ҳарида бошанд, ки барои ҷалб кардани ҳаридорон лозим аст. Чунин усули ҳаридани активҳо усули поушалий номида мешавад. Гоҳдо активҳо ҳамчун замима ҳарида мешаванд, мисол, замин бо биноҳо. Чунин намуди ҳаридории активҳо, ки сабадӣ, гурӯҳӣ ё ки ҳаридорӣ бо маблағи умумӣ (поушалий), муаммоҳоро оид ба тақсими маблағи умумӣ байнин активҳои ҳаридашуда, ба миён меоварад. Аз сабабе, ки замин истеҳлоқ намешавад, вале дигар активҳо истеҳлоқ карда мешаванд, муассиса ҳароҷотҳои ҳаридории активҳоро байнин активҳо дар асоси баҳои онҳо ҳориҷ карда мешаванд, баҳо медиҳад. :

Мисол, ҶДММ ”Сомонӣ“ заминро ҳаридорӣ кард бо бино ва таҷхизотҳояш ба маблағи 800 000 сомонӣ. Ҳиссаи ҳароҷотҳо ба ҳар як намуди актив бо тарзи зерин муайян карда мешавад.

Актив	Баҳодиҳии актив	Ҳиссаи актив
Замин	400 000	50%
Бино	200 000	25%
Таҷхизот	200 000	25%
	800 000	100%

Яъне арзиши аввали ҳар як актив баробар аст:

Замин $50\% \times 800\,000 = 400\,000$ сомонӣ;

Бино $25\% \times 800\,000 = 200\,000$ сомонӣ;

Таҷхизот $25\% \times 800\,000 = 200\,000$ сомонӣ;

Ин амалиётҳо дар баҳисобигрии муҳосибиҷ чунин сабт карда мешаванд:

Дебети ҳисоби 11010 “замин” - 400 000

Дебети ҳисоби 11020 “бино” - 200 000

Дебети ҳисоби 11030 “таҷхизот” - 200 000

Кредит воситаҳои пулӣ (ҳисобҳои 10100, 10120, 10130, 10140.);

Дар ҳолате, ки объекти воситаҳои асосӣ бо маблағи пулӣ ҳарида мешаванд, он гоҳ навиштаоти муҳосибиҷ бо маблағи умумӣ дода мешавад [8]:

Дебетии ҳисоби 11000 воситаҳои асосӣ – 800 000

Кредит ҳисоби 10100 воситаҳои пулӣ – 800 000

Хуласа, якчанд актив ба маблағи умумӣ ҳарида шудааст, дар мавриди баҳисобигрии онҳо ҳар як актив дар гурӯҳ нархгузорӣ карда мешаванд, ба таносуби арзиши бақиявӣ ва маблағи умумии арзиши бозорӣ. Агар шароит муайян кардани арзиши ҳақиқӣ танҳо якто аз ду актив дар гурӯҳ бошанд, ин маблағ барои баҳодиҳии активи якум истифода бурда мешавад. Активи дуюм дар асоси маблағи боқимондаи тақсимшаванда баҳо дода мешавад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобигрии муҳосибиҷ ва ҳисботи молиявӣ”, аз 25 марта соли 2011, таҳти №702.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба Стандартҳои Байналхалқии Ҳисботи Молиявӣ”, аз 4 ноябрини соли 2002, таҳти №428.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Чорабиҳои иловагӣ оид ба ҷорӣ кардани Стандартҳои Байналхалқии Ҳисботи Молиявӣ”, аз 3 октябрини соли 2006, таҳти №465.
4. Методические рекомендации по применению Международных Стандартов Финансовой Отчетности, Том 1; с МСФО (IAS-1) по МСФО (IAS-28), Министерство Финансов Республики Таджикистан, Душанбе-2009г, 232страница.
5. Методические рекомендации по применению Международных Стандартов Финансовой Отчетности, Том 2, с МСФО (IAS-29) по МСФО (IAS-41), МСФО (IAS-1) по (IFRS-7), Министерство Финансов Республики Таджикистан, Душанбе-2009г, 262страница.

6. Международные Стандарты Финансовой Отчётности, Том 1, МСФО (IAS-1) по МСФО (IAS-27), (IAS/IFRS), Министерство Финансов Республики Таджикистан, Душанбе-2009г, 185 страница.
7. Международные Стандарты Финансовой Отчётности, Том 2, МСФО (IAS-28) по МСФО (IAS)(IFRS-7), Министерство Финансов Республики Таджикистан, Душанбе-2009г;, 324страница.
8. План счётов бухгалтерского учёта, финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и методические указания по его применению (МСФО), Министерство Финансов Республики Таджикистан от 31 марта 2004г, Душанбе-2004 г.

Калидвожаҳо: воситаҳои асосӣ, арзиии аввала, актив, истеҳлӯк, тавозун, объект, нарҳ, сармоя, фоида, зарар

Аннотация

МОДЕЛЬ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ПРИОБРЕТЕНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

В статье рассматриваются вопросы моделирования затрат для расходов на покупку основных средств. Статья рассматривает вопросы учетной политики, признание активов, которые рассчитываются по принципу соотношения объектов договора на основных средствах. Также изучаются случаи переоценки объектов основных средств, накопленной амортизации, которые учитываются при оценке по определенным методам. Кроме того, представлены случаи расчета основных средств (при приобретении земли), а также, стоимость основные операции по затратам в отчетных расчетах в соответствии с МСФО.

Основной целью данного исследования является оценка и переоценка определенных объектов основных средств, базового учета основных средств и введение учета основных средств.

Ключевые слова: основные средства, первоначальное средство, актив, амортизация баланс, объект, цена, капитал, прибыль, убытка

Annotation

COST ACCOUNTING MODEL FOR THE ACQUISITION OF FIXED ASSETS

The article dealt with the issues of cost modeling for expenses for the purchase of fixed assets. The article deals with accounting policy issues, recognition of assets that are calculated on the basis of the ratio of contract items to fixed assets. We also study cases of revaluation of fixed assets and accumulated depreciation, which are taken into account when evaluating certain methods. In addition, the cases of calculating fixed assets (when purchasing land), as well as the cost of basic operations for expenses in accounting calculations in accordance with IFRS are presented.

The main purpose of this study is to evaluate and revalue certain items of fixed assets, basic accounting of fixed assets, and introduction of fixed assets accounting.

Key words: fixed assets, initial means, asset, depreciation of balance, object, price, capital, profit, and loss

Маълумот доир ба муаллиф: Пулодова Хотира Шавқмамадовна, донишҷӯи соли чоруми факултети технология ва иқтисодиёди ДДОТ ба номи С. Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: муаллими калон Ш.Давлаталий

Сведения об авторе: Пулодова Хотира Шавқмамадовна, студентка 4-го курса факультета технологии и экономики ТГПУ имени С. Айни.

About the author. Pulodova Khotira Shavqmamadovna, the 4th year student in the Department of Technology and Economics of TSPU named after S. Ayni.

ЗАРУРИЯТИ ҚАРЗ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТ

Тибқи мұхлат пардохти қарз метавонад бемұхлат – дархості шавад, ки ин дар амалия хеле кам ба вүкӯй меояд ва мұхлати онҳо ба таври зайл аст:

- күтохмуддат – то 1 сол;
- миёнамұхлат – аз 1 то 3 сол;
- дарозмуддат – зиёда аз 3 сол.

Дар ҳачми умумии сандуқи қарзии бонкхой тичораті ба қарзхой күтохмуддат зиёда аз 80% рост меояд.

Тибқи андоза, бонкхо қарзхоро мустақилона вобаста аз бузургии захираҳои қарзии худй ва базай мизочон тафриқа мекунанд. Лекин андозай максималии қарзхо бо риояи нишондиҳандаҳои меъёрии Бонки Миллӣ ба танзим дароварда мешавад.

Тибқи мақсадхои истифодабарӣ, обектхои қарздиҳӣ муайян карда мешаванд.

Қарзи истеъмолотӣ асосан ба шахсони вокей барои ҳаридани молҳои истифодаашон дарозмуддат, бо мақсади маърифатӣ, истироҳат ва гайраҳо пешниҳод карда мешавад. Дар шароити ҳозира бо қўмаки он ҳамчунин метавонад талаботи чории истеъмолотии мизоч дар мавриди ҳаридани молҳо бо қўмаки кортҳои пластикии қарзӣ қонеъ гардонида шавад.

Қарзи таъйиноти истеҳсолӣ бо андӯҳти сарватҳои молию моддӣ ва амалӣ гардонидани ҳарочотҳои истеҳсолӣ алоқаманд мебошад.

Қарзҳо таҳти захираҳои молӣ пешниҳод шуданашон мумкин аст:

- бо ҳуҷҷатҳои молӣ, ки дар бораи ҳарочоти қарзгиранда барои ҳариди онҳо шаҳодат медиҳанд. Қарз гўё ҳарочоти маблағҳои худиро ҷуброн мекунад (**хусусияти чубронӣ**);
- ба пардохти ҳуҷҷатҳои ҳисоббаробарқунӣ (талабномаҳои пардохти таъминкунандагон) барои маҳсулоти ба қарзгиранда боркардашуда (хусусияти пардохти қарз).

Қарзҳо барои пӯшонидани ҳарочотҳо, мавсимий ва қарзҳо ба эҳтиёҷоти муваққатиро (то 30 рӯз) аксар вақт қарзҳо барои пурра намудани сармояи гардишии қарзгирандагон дар мавриди мавҷудияти камчинии маблағҳои худии гардиший номида мешавад. Ҳарочотҳо дар мавриди гузаронидани ин ё он амалиётҳо пайдо мешаванд. Масалан: заминӣ – дар мавриди соҳтмони обьектҳо ё мавсимий – дар ҳаридани миқдори калони ашёи ҳоми ҳочагии қишлоқ ё маҳсулоти корхонаҳои коркардабароранд ва саноати ҳўрокворӣ. Қарзҳо барои эҳтиёҷоти муваққатӣ дар мавриди набудани маблағи қарзгирандагон барои додани музди меҳнат ё ҳисоббаробарқунӣ бо буҷети давлатӣ дода мешавад.

Қарзҳо ба эҳтиёҷоти фавқулодда барои қонеъ гардонидани талаботи мизоч ба маблағҳои гардиший дода мешавад, ки он тасодуфӣ бо ин ё он муомилоти муфиди фавқулода пайдо мешавад.

Қарзҳо барои зиёд намудани сармояи асосӣ (сармоягузорӣ) ипотекӣ, соҳтмон (дар давраи сикли соҳтмон дода мешавад), лизингӣ (маблағгузории иҷорай таҷхизоти қиматбаҳо), таъцилӣ (зиёда аз 1 сол) барои ҳаридани мошин, таҷхизот, таъмири биноҳо дода мешавад.

Тибқи намудҳои таъминот, чуноне аз таснифоти қарзӣ дида мешавад, қарзҳо ба таъминнашуда ва таъминшуда тақсим карда мешаванд. Қарзҳои таъминнашуда дар варака танҳо бо шартнома бе кафолатҳои иловагай ба расмият дароварда мешавад, яъне қарзҳои таъминнашуда – ин қарзҳо мебошанд, ки ба бонки машҳур, қарзгирандаи дараҷаи баланд дода мешавад, чун қоида ба мұхлати кўтоҳ.

Дар амалияи ватании бонкӣ таъмин намудани қарз ҳатмӣ мебошад. Агар бонк қарзи таъминнашуда ё суст таъминшударо пешниҳод намояд он бояд таҳти он захираи калонро ташаккул дихад, ки он андозай захираҳои қарзиро кам мекунад, ки ин ба бонк муфид намебошад. Ҳисобҳои қарзӣ ба се намуд тақсим мешавад: оддӣ, маҳсус, контокорентӣ.

Ҳисобҳои оддӣ (муқаррарӣ) - ҳисобхое, ки дар онҳо ҳамаи амалиётҳои қарзӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳисоби қарзи оддӣ тибқи ҳар қадом обьекти қарздиҳӣ алоҳида күшода мешавад. Маблағи қарзӣ додашуда тибқи дебети ҳисоб, пардохт бошад, тибқи кредит инъикос карда мешавад. Ҳисоби қарзи одӣ бо як мизоч вобаста аз миқдори муомилотҳои қарзӣ, ки байнин бонк бо мизоч баста мешавад якчандто шуданаш мумкин аст. Ҳисоби қарзӣ – ин ҳисоби талабномаҳои бонк бо мизочони қарзгиранда мебошад.

Таҳти санаи додани қарз бояд санаи гузаронидани маблағ ба суратҳисоби қарзгиранда ҳисобида шавад.

Қарзи байнидавлати дар худ харакати сармояи қарзиро дар сатҳи муносибатҳои байналхалқии иқтисоди таҷассум менамояд, ки бо пешниҳоди захираҳои молӣ ва арзӣ бо шартҳои баргардонӣ, мұхлатнокӣ ва пардохти фоиз, дар шакли фоиз гирифтани даромад аз

заемхо, қарзхой тиҷорати депозитҳо ва гайраҳо алоқаманд аст. Қарзи байнидавлатӣ яке аз шаклҳои қадимтарини муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мебошад, ки дар асрҳои 14 - 15 таъсис дода шуда ба вучуд омада буд:

- гирдгардиши воситаҳо дар хоҷагиҳо;
- хусусияти истеҳсолӣ ва фурӯш;
- фаркияти ҳаҷм ва муҳлати шартномаҳои иқтисодиёти хориҷа;
- зарурияти якбора сармоягузории пурра барои васеъкуни истиҳсолот.

Вазифаҳои қарзи байнидавлатӣ, ки хусусияти ҳаракати сармояи қарзиро дар сатҳи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ инъикос менамояд, инҳо мебошад;

1. Азнатаксимкуни сармояи қарзи байни давлатҳо барои таъминкуни талаботи тақрористеҳсолӣ васеъшуда.

2. Сарфи ҳароҷотҳо, муомилот дар соҳаи ҳисоббаробаркуни байналхалқӣ бо роҳи иваз кардани пулҳои аслӣ ба пулҳои қарзӣ.

3. Тезонидани ҷалбнамоӣ ва марказонидани воситаҳои пулӣ дар бонкҳо.

4. Вазифаи идоракунни иқтисодиётро иҷро мекунад ва худаш низ объекти идоракунӣ мебошад.

Дар шароити муосир қарздиҳии байналхалқӣ пеш аз ҳама, аз рӯи зайдемҳо амалӣ мегардад. Зайдемҳо аз худ кардани воситаҳои қарздиҳанда бо фоизи муайян ва дар муҳлати мукарраршуда мебошад. Ба сифати қарздиҳанда ва қарздор метавонанд ҳукумати мамлакатҳои гуногун, бонкҳо, ширкатҳои иқтисодии байналхалқӣ фирмаҳои шахсӣ ва гайраҳо баромад қунанд.

Воситаи асосии азҳудкуни ҳароҷии байналхалқӣ, ки дар суратҳисоби пардоҳт инъикос карда мешавад, инҳоянд:

Талабот ва пассивҳо, ки дар натиҷаи пешниҳоди қарз ба таъминкунандагон ва ҳаридорон аз рӯи шартнома бо молҳо ва хизматрасониҳо ва пардоҳтҳои суратҳисобӣ барои кор, ки дар асоси ин шартнома амалӣ гардидааст, ба вучуд омадааст. Қарзҳои тиҷоратӣ метавонанд ҳам ба ҳукумат, ҳам барои муассисаҳои шахсӣ ва инчунин барои муассисаҳои гайридавлатӣ пешниҳод гарданд. Чунин қарзҳо, аз рӯи қоида, ба муҳлати кӯтоҳ бо максади тезонидан ва осонкуни муомилоти молҳо ва хизматрасониҳо байни давлатҳо пешниҳод карда мешавад.

Активҳои молиявианд, ки дар асоси қарздории воситаҳои қарздиҳанда ба қарзгиранда, ки дар натиҷаи он қарздиҳанда, ё ки ягон хел уҳдадории ҳаттии кафолати аз қарзгиранда намегирад, ё ин ки қофази қимматноки қағазиро мегирад. Ба қатори зайдемҳо, барои молиякунонии савдо, дигар зайдемҳо ва авансҳо, инчунин ипотеки ва қарзҳои Фонди Байналхалқии Асъор доҳил мешавад.

Зайдемҳо метавонанд ба ҳукумат, бонкҳо ва дигар секторҳои идоракунни пешниҳод гардад ва ба кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат тақсим мешавад.

Бонкнотаҳо ва тангаҳои дар муомилот буда, барои иҷроқунни пардоҳт истифодашуда, инчунин асъори миллии таҳти идоракунни резидентҳо мебошад, активҳо ба ҳисоб мераванд. Асъор метавонад таҳти идоракунни ҳокимиюти пулӣ ва бонкҳо бошад.

Ба асъори миллӣ ё ба асъори хориҷа мубодилашуда депозитҳои интиқолӣ, ки бо талаби амонатгузор бе чуну чаро метавонад ба пули нақд баргардонида шаванд ва барои пардоҳткунӣ истифода бурда мешавад. Депозитҳои резидентҳо дар хориҷа ҳамчун пассив, депозитҳои гайрирезидентҳо дар доҳили ҷумхурӣ актив ба ҳисоб мераванд.

Дигар активҳо ва пассивҳо - категорияи боқимонда, ки тамоми шаклҳои сармояи ҳаракаткунандагон, масалан пардоҳтҳои давлатҳо ва ширкатҳои байналхалқиро дар бар мегирад.

Ҳаракати сармояи қарзӣ дар қадом шакле, ки набошад, дар иқтисодиёти байналхалқӣ ҳамчун ҳолати маҳсуси савдо фаҳмида мешавад. Аз як тараф қарзгиранда бо гирифтани қарз имконияти зиёдкуни истеъмолоти ҷориро аз ҳисоби камқунни истеъмол дар оянда дорад зеро, ки вай бояд қарзи гирифтаашро бо фоизаш баргардонад.

Аз тарафи дигар бошад, қарздиҳанда бо пешниҳоди қарз, аз имконияти истифодабарии ин маблағҳоро барои истеъмоли ҷорӣ, маҳрум мегардад.

Лекин бо камқунни истеъмоли ҷорӣ, қарздиҳанда имконияти дар оянда зиёдкуни истеъмоли ҳудро дорад.

Дар сатҳи микроиқтисодӣ ин вазъият, ки аз қаҷхатаи даромад ва истеъмоли давраҳои ҷорӣ ва оянда бо C_0I_0 и C_1I_1 нишон дода шудааст. Агенти иқтисоди имконияти чудо намуданро дар ҳамаи нуқтаҳои ҳатти АВ, ки сатҳи истеъмолотҳои муайянкардашуда дар давраи ҷорӣ ва оянда мебошад, мутобиқ мегардонад.

Дар қаҷхатаи беътинои додашудаи ў нуқтаи Е, ки дар қаҷхатаи беътинои U_2 ҳатти рости АВ-ро мерасад. Дар ин ҳолат дар давраи ҷорӣ ў назар ба даромадаш камтар истеъмол

Муҳаққиқ

менамояд. Фарқияти байни даромад ва истеъмол ба ў имконияти пасандоз дар давраи чориро медиҳад, ки баробаранд ба I_o-C_o . Бо чунин интихоб агенти иқтисодӣ истеъмоли чориро кам карда пасандозҳои худро ба қарз пешниҳод карда, истеъмоли давраи ояндаро зиёд менамояд. Ҳаҷми истеъмоли ў дар оянда баробари истеъмоли чорӣ зарбӣ ($1+i$), аст ки дар ин ҷо і арзиши фоиз-и мебошад. Ҳамин тавр, истеъмоли давраи ояндаи агенти иқтисодӣ $C_1=I_1+(I_o-C_o)(1+i)$

Графики 1. Даромад ва истеъмоли давраи чорӣ ва оянда.

Он ҷизе, ки барои агенти алоҳидай иқтисодӣ ҳақиқист, ба давлат низ дуруст аст. Ҳар як давлати иттиҳоди ҷаҳон интихоб менамояд: истеъмоли ҳамаи даромадҳои гирифташуда ё ин ки қисми онро пасандоз намоянд, яъне бо истеъмолоти давраи ояндаро имконияти зиёд намуданро доранд ё худ қарз гиранд ва истеҳсолотро зиёд истеъмол намоянд.

Маълум аст, ки ҳангоми интихоби варианти якум ҳаракати сармояи қарзи байни давлат ва иттиҳодияи ҷаҳонӣ амалӣ намегарданд. Қарздиҳии байналхалқӣ ва қарзгири ҳангоми интихоби дуюм ва сеюм амалӣ мегардад.

Агар давлат пасандозҳои худро ба дигар давлатҳо пешниҳод намояд, ў ба сифати қарздиҳанда баромад мекунад. Вақте ки ў худ аз қарзҳои хориҷӣ истифода мебарад, қарзгиранда истеъмоли чории худро мефурӯшад, бо умеди дар оянда истифодабарии он. Вазъияти давлати қарзгиранда бошад баръакс аст, ў истеъмоли ояндаро бар ивази истеъмоли чорӣ мефурӯшад.

Дар назарияи иқтисодӣ байналхалқӣ мисоли дар боло овардашуда тиҷорати миёнгоҳи номида мешавад.

Адабиёт:

- Савчук В.П., Венлигко Е.Г.Ве. Анализ и разработка инвестиционных проектов. – Киев: Абсолют-В Эльга, 1999. – 17 с.
- Сайдмуровов Л.Х., Мирбобоев Р.Х., Солиев А.А. Международный бизнес. стр. -22.
- Расулов Г. Роль информации в привлечении иностранных инвестиций. “Экономика Таджикистана: стратегия развития”, №3. 2000. – 135 с.
- Рахмонов А.А. Иностранные инвестиции в экономику Республики Таджикистан “Экономика Таджикистана: стратегия развития”. №2. 1999. – 73 с.
- Максимова Л.М., Носкова И.Я. Международные экономические отношения: Учебное пособие. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 124 с.

Калидвоҷаҳо: истеҳсолот, иқтисодиёт, равии, фаъолият, қарз, сармоягузорӣ, ҳатар, мамлакат, ниишондиханда, бонк, микроиктисодиёт, корхона, захира

Аннотация

НЕОБХОДИОСТЬ КРЕДИТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Изучение проблемы общественно-политической активности граждан, их участие в решении возникших проблем, становлении и развитии независимой Республики Таджикистан приобретает особую актуальность, что не может быть исключением получение краткосрочные кредиты. В этой статье рассматриваются некоторые вопросы развития коммерческих банков и их основные функции при кредитовании.

Ключевые слова: производство, экономика, процесс, кредит, активности, инвестиция, производственная, социальная, макроэкономика, проблема, запас, страна, банк

Annotation

THE NEED FOR CREDIT AND ITS IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

The study of the problem of socio-political activity of citizens, their participation in solving the problems that have arisen, the formation and development of the independent Republic of Tajikistan gains particular relevance, which can not be an exception to obtaining short-term loans. This article dealt with some issues of development of commercial banks and their main functions in lending.

Keywords: production, economics, the process, stock, content, technology, invest, indicator, fishing, problem, Shot, pupil, work

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамроқулов Орзу Ҳамроқулович, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракуни маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.и Faффорзода Чононаи Faффор

Сведения об авторе: Ҳамроқулов Орзу Ҳамроқулович, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the author: Hamrokulov Orzu Hamrokulovich, the 2nd year of Master Student in the Department of Management and Economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ТАШКИЛИ ҲИСОБГИРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ХУРД

Дар корхонаҳои хурд дар асоси низомномаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли фишурдашудаи ҳисобгирии муҳосибӣ бурда мешавад ва доир ба ин нақшаи ҳисобҳои фишурдашуда барои корхонаҳои хурд пешниҳод карда мешавад.

Аз сабаби ба усули фишурда нақшаи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ гузаштан, ки якчанд иловагаро дар назар доранд. Аз он чумла, дар ҳисоб 11000 - воситаҳои асосӣ, баҳисобгирии дороиҳои гайримодӣ ва ҳамчунин фарсадашавии онҳо ҳам пешниҳод карда мешавад.

Хоричкуни воситаҳои асосӣ аз кредит ҳисоб 11000 – Воситаҳои асосӣ ба Дебети ҳисоб 111000 – фарсадашавии воситаҳои асосӣ навишта шуда, натиҷаҳои молиявӣ аз фурӯш ё барҳамдиҳӣ дар ҳисоби 44010 - Даромад аз фурӯш муайян карда мешавад.

Кулли захираҳои истехсолӣ дар корхонаҳои хурд дар ҳисоби 10 700 «Захираҳои моддию молӣ» ба ҳисоб гирифта мешавад. Кулли ҳароҷоти истехсолӣ дар ҳисоби 55400 «Ҳароҷоти фурӯш» баҳисоб гирифта мешавад. Таъмири воситаҳои асоси бо усули ҳочагӣ гузаронида шавад бевосита дар ҳисоби 55060 «Ҳароҷоти таъмир ва нигоҳбини воситаҳои асосӣ» навишта мешавад, агар бо усули пудратӣ гузаронида шавад дар ҳисоби 55070 «Дигар ҳароҷот» ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар мавриди истифодаи усули Ҳазинавии даромаду ҳароҷот, ҳароҷот оиди истехсол ва фурӯш маҳсулот дар ҳисоби 55000 «Арзиши аслии маҳсулоти фурӯҳташуда» баҳисоб гирифта мешаванд, аммо дар қисми пардоҳти масолех, музди меҳнат, амортизатсия ва дигар пардоҳти ҳароҷот ҳисобҳои 55010 «Ҳароҷоти ҳариди ашёи ҳом ва масолех», 55020 «Ҳароҷоти музди меҳнат», 55050 «Ҳароҷоти истехложи воситаҳои асосӣ» истифода бурда мешаванд.

Дар ҳолати дохилшавии маблаг аз фурӯш маҳсулот (молҳо)

Дебети ҳисоби 10100-10200 «Воситаҳои пулиӣ»

Кредити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» нишон дода мешавад ва сипас арзиши аслии маҳсулоти фурӯҳташуда бо амалиёти

Дебет ҳисоби 55000 «Арзиши аслии маҳсулоти фурӯҳташуда» ва Кредити ҳисоби 10700 «Захираҳои моддию молӣ» аз ҳисоб бароварда мешавад.

Дар ҳолати бо усулҳои гуногун иҷро кардани ўҳдадориҳо аз тарафи ҳаридорон (бартер, ҳисобуқитоби байнияқдигарӣ ва ҳ.к), навиштаоти Дебети ҳисоби 11400 «Ҳисобҳо барои қабул»

Кредити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» тартиб дода мешавад.

Маҳсулоти тайёр дар ҳисоби 10710 «Молҳо» баҳисоб гирифта мешавад. Моле, ки ба фурӯш гузашта шудааст бо нархи ҳарид ба ҳисоб навишта мешаванд, дар ҳолати хоричкуни бо нархи миённаи арифметикӣ ҳисоб карда мешаванд.

Фурӯши мол ва натиҷаҳои молиявӣ оиди ин амалиётҳо дар ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» баҳисоб гирифта мешаванд. Натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо (фоида ва зарар) бевосита дар ҳисоби 33900 «Ҷамъи даромаду ҳароҷот» баҳисоб гирифта мешаванд.

Дар охири сол бақияи ҳисоби 33900 «Ҷамъи даромаду ҳароҷот» ба ҳисоби 33200 «Фоида (зарари) тақсимашуда» гузаронида мешавад.

Дар корхонаҳои хурд дар мавриди истифодаи шакли фишурдашудаи ҳисобгирий ба сифати сабткунаки синтетикӣ (кулӣ) «Китоби ҳисобгирии амалиётҳои фаъолияти ҳочагидориро» (шакли 1 ҷадвали №4) ва ба сифати сабт қунакҳои ҷузъӣ (аналитикӣ) ва рақаҳои зеринро истифода мебаранд.

Шакли В – 1. Ҳисобгирии воситаҳои асосӣ ва ҳиссаҷудокуниҳои амортизатсионӣ;

Шакли В – 2. Ҳисобгирии захираҳои истехсолӣ, молҳо ва инчунин ААИ супоридашуда аз арзишҳои қимматнок;

Шакли В – 3. Ҳисобгирии ҳароҷоти истехсолӣ;

Шакли В – 4. Ҳисобгирии воситаҳои пулиӣ ва сармояҳо;

Шакли В – 5. Ҳисобгирии ҳисоббараబаркуниҳо ва дигар ҳисобкуниҳо;

Шакли В – 6. Ҳисобгирии фурӯш, пардоҳт ва В – 6 (боркунӣ);

Шакли В – 7. Ҳисобгирии ҳисоббараబаркуниҳо бо таъмингарон;

Шакли В – 8. Ҳисобгирии музди меҳнат;

Шакли В – 9. Шоҳмотӣ.

Бояд қайд кард, ки бурданӣ Китоби қайди амалиётҳо ва Варақаи ҳисобгирии музди меҳнат ҳатмист, дигар ва рақаҳо дар шароити лозими истифода бурда мешаванд. Дар ин ҳолат қитоби қайди амалиётҳои фаъолияти ҳочагидорӣ ҳамчун сабткунаки кулӣ ва ҷузъӣ истифода бурда мешаванд.

Дар қитоби қайд амалиётҳои ҳочагидорӣ оиди ҳар як амалиёти ҳочагидорӣ ҳар як амалиёт бо нишрноди рақами тартибӣ, рақам ва рӯзи ҳучҷат, мазмуни амалиёт, маблаг, камшавӣ ва зиёдшавии амвол дар ҳисобҳо, ўҳдадориҳо ва ҷараёнҳо ба Китоби ҳисобгирии амалиётҳо гузаронида мешаванд.

Муҳаққиқ

Фондҳо, захираҳо ва даромад сарчашмаҳои воситаҳои хочагидорӣ мебошад, фаъолиятнокии ҳамагуна субъектҳои хочагидориро 1.4. Ҳусусияти ташкилёбии сармояи корхонаҳои хурд таъмин менамояд. Дар вақтҳои охир нисбат байни моликияти давлати ва моликияти шахси саҳт таъғир ёфтааст. Бисёрии субъектҳои ташкилшаванд – шахсони юридикӣ – моликияти оммавиро ташкил медиҳанд. Инҳо муассисони ҷамъиятҳои акцеонерӣ, рафиқӣ ва корхонаҳои хурд, ташкилотҳои ҳукукӣ мебошанд.

Дар вақти ба қайдгирии корхонаҳои хурд дар низомномаи онҳо миқдори сармояи таҳқурӣ ҷамъи пулҳои, ки муассисаҳо, акционерҳо, дороихои гайримоддӣ, воситаҳои асосии масолеҳҳои қимматнок нишон дода мешавад.

Ҳисоби 33000 Пассив мебошад, бақияи гирифташуда маблағи сармояи оинномавии ба қайд гирифташударо нишон медиҳад. Камшавии онҳо дар дебет, зиёдшавӣ дар кредит инъикос мебад.

Сармояи оинномавӣ аз ҳисоби даромад, зиёд шуда метавонад, дар вақте, ки ин дар ҳуҷҷатҳои муассисавӣ ба ҳисоб гирифта шудааст, ё ин ки аз ҳисоби гузаронидани девиденҷҳои напардоҳта бо қарори муассисон. Камшавии сармояи оинномавӣ дар ҳолати баромадани яке аз муассисон аз ҳисоб ба амал меояд, ба шарте, ки қисмати ин муассисро накарданд.

Адабиёт:

1. Ашурев Н, Лалбеков И. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк. – Душанбе, 2002. – 127 с.
2. Александрова Н.Г., Александров Н.А. Банки и банковская деятельность для клиентов. – СПБ.: Питер, 2002. – 221 с.
3. Ашурев Ф.Д., Азизмуродов Ш.Ҳ. Баҳисобигирии амалиёт дар бонкҳои тиҷоратӣ. – Душанбе: Комбинати Полиграфӣ, 2009. – 117 с.
4. Ашурев Н. Пул, қарз, бонк. – Душанбе: Матлубот, 2011. – 113 с.
5. Лаврушина О.И. Банковское дело. Учебник / Финансы и статистика, под ред. проф. – М.: 2002. – 122 с.

Калидвоҷаҳо: иқтисодиёт, истеҳсолот, равии, соҳибкор, корхона, молия, хурд, захираҳои меҳнати, фондҳо, инфрасоҳтор

Аннотация

ОРГАНИЗАЦИЯ ОТЧЁТНОСТИ В МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Развитие рыночных отношений в виде новых форм требует развития предприятия. С точки зрения экономической организации предприятия, это совокупные материальные и финансовые ресурсы, которые используется для производства и реализации товаров с целью удовлетворения спроса рынка на прибыль и функционирования полезных социальных функций. Государственная финансовая система с национальными бюджетным механизмом, государственным долгом, целевыми фондом, нефинансовыми, финансовыми и институциональными финансовыми, а также государственными и частными проверками безопасности.

Ключевые слова: цель, контроль, планирование, управлять, отношения, организация, финансы, кредит, деятельность, мотивация

Annotation REPORTING IN SMALL BUSINESSES

The development of market relations in the form of new forms requires the development of the enterprise. From the point of view of the economic organization of an enterprise, it is the total material and financial resources that are used for the production and sale of goods in order to meet the market demand for profit and the functioning of useful social functions. Public financial system with national budget mechanism, public debt, trust Fund, non-financial, financial and institutional financial, as well as public and private security checks.

Key words: natural resources, relevance, production, social, negative, independence, trends, kind, energy, driving factor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомов Бехзод, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракуни маориф Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: профессор Рауфӣ А.

Сведения об авторе: Имомов Бехзод, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the author: Imomov Behzod, the 2nd year of Master Student in the Department of Management and Economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ, МАФҲУМ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ КОРХОНАҲОИ САВДО ДАР ШАРООТИ МУОСИР

Инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ дар Ҷумҳурии мо шаклҳои нав ба навъи ривоҷи корхонаҳоро талаб менамояд.

Корхона соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хочагии ҳалқи Ҷумҳурии мо ба шумор меравад. Зеро аз инкишофи он пешрафти тамоми хочагии ҳалқ ва ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми мо вобастагӣ дорад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурӣ барои ривоҷу равнақи корхонаҳо ҳавасманд мебошанд.

Бо назардошти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи корхонаҳо” - **Корхона субъекти мустақили хочагидорӣ мебошад, ки мувофиқи тартиботи мӯқарраршудаи қонунгузорӣ, барои истеҳсоли маҳсулот, иҷрои хизматрасонӣ ба мақсади қонеъ гардонидани талабот ва гирифтани фоида таъсис дода шудааст [4, 2].**

Дар ҷараёни омӯзиши мағҳуми “Корхона” баррасӣ намудани он аз рӯи нуқтаҳои назари зерин ба мақсад мувофиқ аст: **ташкiliй-иқтисодӣ, ҳукуқӣ, нақш ва мавқеи он дар иқтисоди бозорӣ.**

Аз рӯи нуқтаи назари ташкiliй-иқтисодӣ корхона маҷмӯи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ мебошад, ки барои истеҳсол ва фурӯши молҳо, пешниҳоди хизматҳо бо мақсади қонеъ намудани талаботи бозор, ба даст овардани фоида ва амалӣ гардонидани функсияҳои муҳими иҷтимоӣ истифода мешаванд.

Вале чунин таърифи мағҳуми “Корхона” пурра нест, зеро танҳо як тарафи фаъолияти онро шарҳ медиҳад, яъне ҳамчун субъекти хочагидорӣ, ки мақсад ва визифаҳои он фаъолияти соҳибкорист.

Ба гайр аз ин корхона бояд мустақилона қарор қабул намояд ва нисбати амалҳои худ масъулият дошта бошад. Аз рӯи ин нуқтаи назар корхона дар бозор ҳамчун субъекти мустақили хочагидорӣ баромад менамояд.

Корхонаҳо мол истеҳсол мекунанд, онро мефурӯшанд ва дигар намудҳои фаъолияти соҳибкориро, ки барои бозор ва ҷомеа заруранд, амалӣ мегардонанд. Аз ин бармеояд, ки корхона зинаи асосии истеҳсолоти ҷамъияти мебошад.

Корхона дорои мақоми шахси ҳукуқӣ мебошад, яъне дар моликияти худ амволи мустақил дорад, барои ўҳдадориҳои худ ҷавобгӯ буда аз номи худ дар суд баромад менамояд.

Ҳамин тавр, “**Корхона** – ин зинаи асосии иқтисоди бозорӣ, субъекти мустақили хочагидорӣ, шахси ҳукуқӣ мебошад, ки барои истеҳсол ва фурӯши молҳо, расонидани хизматҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи бозор, гирифтани фоида ва ё амалӣ намудани функсияҳои муҳими иҷтимоӣ таъсис дода шудааст.

Нишонаҳои асосии корхона:

- бояд системаи муайяни ташкили кор, соҳтори худ, технология ва тартиби идоракунӣ дошта бошад;
- бояд амволи мустақил дошта бошад (онҳоро мустақилона ихтиёрдорӣ намояд);
- доир ба амалҳои ҳамчун худ масъулияти амволӣ дорад;
- номи худро дорад.

Нишонаҳои номбаршуда новобаста аз шакли моликият, мақсади таъсис ва намудҳои фаъолият ба ҳамаи корхонаҳо даҳл доранд.,

Корхонаи савдо – ин зинаи асосии бозори молҳои истеъмолӣ, субъекти мустақили хочагидорӣ бо мақоми шахси ҳукуқӣ, ки барои ҳариду фурӯши молҳо ва пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи бозор ва гирифтани фоида таъсис дода шудааст. Новобаста аз шакли моликият корхонаҳои савдо дар шароити ҳисоби пурраи хочагӣ, ҳудкифой ва ҳудмаблағузорӣ фаъолият менамоянд. Онҳо мустақилона шартнома мебанданд ва бо истеҳсолгарон, таҳвилгарон ва истеъмолгарон ҳисобу китоб мекунанд.

Вазифаҳои асосии корхонаҳои савдо дар шароити мусоир чунинанд:

- ба даст овардани фоида;
- қонеъ гардонидани талабот ва таъмини аҳолӣ бо маводи истеъмолӣ;
- хизматрасонии иттилоотӣ ва машварати;

Мұхәқкік

- тадқықотхой маркетингй ва гайра.

Ба функцияҳои асосии корхонаҳои савдо дохил мешаванд:

- ташкили сатҳи баланди хизматрасонӣ ба ҳаридорон бо пешниҳоди хизматҳои иловагӣ;
- қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ ба молҳо;
- ҳаридани молҳо аз истеъмолгарон, нигаҳдошти онҳо, ташаккули таснифоти молӣ мутобиқи талаботи ҳаридорон;
- тадқықотхой маркетингй, хизматрасонии иттилоотӣ ва машваратӣ ва гайра.

Функцияҳои зикршудаи корхонаҳои савдо метавонанд бо назардошти андозаи корхона, мансубияти соҳавӣ, шакли моликият, дараҷаи маҳсусгардонӣ ва гайра мушаххас ва дақиқтар гарданд.

Намудҳо ва шаклҳои ташкилий-хуқуқии корхонаҳои савдо

Корхонаҳои савдо дар бозори молҳои истеъмолӣ тавассути нишондиҳандаҳои гуногун, ба монанди масштаби фаъолияти корхона, маҳсусгронии молӣ, нақш ва мавқеъ дар системаи умумии ҳаракати мол ва гайра тасниф карда мешаванд.

Корхонаҳои савдо ҳамчун субъекти мустақили ҳочагидорӣ дар вобастагӣ аз хусусияти фаъолият ва таъйинот ба се гурӯҳи калон чудо мешаванд: **корхонаҳои савдои чакана, корхонаҳои савдои яклухт ва корхонаҳои ҳӯроки умумӣ**.

Одатан ҳиссаи асосии корхонаҳои савдоро корхонаҳои савдои чакана ташкил медиҳанд.

Корхонаҳои ҳӯроки умумӣ барои истеҳсоли маҳсулоти ҳудӣ, фурӯши молҳо ва ташкили истеъмол таин гаштаанд. Вазифаи асосии онҳо қонеъ намудани тақозои аҳолӣ ба ғизо ва ташкили истироҳати онҳо мебошад.

Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ шакли хуқуқии танзими муносибатҳои корхонаҳо дигаргунихои куллиро талаб менамояд. Ҳаминро ба назар гирифта, дар Ҷумҳурии мо як қатор санадҳои расмии нав қабул карда шуд.

Қисми муайянни муносибатҳое, ки дар байни корхонаҳо ба вучуд меоянд, дар асоси қонун «Дар бораи корхонаҳо», «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» ва оинномаи намунавии корхонаҳо ва гайраҳо ба танзим дароварда мешавад.

Мухити дохилий ва берунии корхонаҳои савдо

Мухити корхона - ин шароити иқтисодӣ- иҷтимоӣ, сиёсӣ, хуқуқӣ ва шаҳрвандӣ фаҳмида мешавад, ки озодии иқтисодиро ба субъектҳои ҳочагидорӣ барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ таъмин менамояд.

Мухити иқтисодӣ - мавҷудияти тақозои пардохттавонии аҳолӣ, даромади пули онҳо, вазъи бозори меҳнат, мавҷудияти ҷойҳои кори ҳолӣ, дастрасӣ ба воситаҳои пулӣ ва ғ.

Мухитӣ ҳуқуқӣ - низоми қарору қонунҳоро оид ба рушд, дастгирий, андозандӣ ва дигар самтҳои танзими давлатии соҳибкориро ки, ба ҳолати он таъсири назарас мерасонад, дар ҳуд мутаҳид месозад [17, 33].

Ба мухити дохилии корхонаи савдо омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

- гардииши чакана ва яклухти мол,
- базаи моддӣ-техникӣ,
- меҳнат ва музди меҳнат,
- даромадҳо аз фаъолияти савдо,
- ҳароҷоти муомилот,
- фоида ва фоиданокӣ.

Ба мухити берунии корхонаи савдо се гурӯҳи омилҳои ба ҳам наздик чунин таъсир мерасонанд:

1. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ фаъолияти корхона.
2. Маълумотҳо дouiр ба рушди соҳаи савдо.
3. Ҳисоботҳо ва ояндабинии рушди иқтисодиёти давлат.

Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар фаъолияти корхонаҳо

Ҳангоми таҳлил ва нақшагирии вазифаҳои мухими корхонаҳои савдо бояд нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти онҳо омӯхта мешаванд. Ин нишондиҳандаҳоро метавон ба ҷор гурӯҳ тақсим намуд:

Ба гурӯҳи яқум – шумора ва ҳайати аҳолие, ки корхона хизмат мерасонад – ба онҳо дохил мешаванд:

- ҳайати иҷтимоии аҳолие, ки хизмат расонида мешавад;

- ҳайати синну соли аҳолӣ;
- шумораи кӯдакон ва муассисаҳои табобатӣ;
- шумора ва ҳайати аҳолӣ аз рӯи мавзеъҳои алоҳидай аҳолиниишин;
- миқдори мактабҳо ва талабагон аз рӯи синфҳо.

Ҳангоми хисобу китоби нишондиҳандаҳои гурӯҳи дуввум – маълумотҳо оид ба фондҳои ҳаридории аҳолӣ – бояд:

- тавозуни даромадҳо ва ҳароҷоти аҳолӣ;
- малумотҳо доир ба даромадҳои аҳолӣ;
- маълумот дар бораи ҳайати оила, таркиби даромадҳо ва ҳароҷоти он истифода бурда мешавад.

Ба гурӯҳи нишондиҳандаҳои саввум – вазъи корхонаҳои рақибон ва низоми қулли минтақа – доҳил мешаванд:

- ҷойгиршавии шабакаҳои савдои чаканаи низоми гуногуни ташкилотҳои савдо;
- ҳаҷм ва таркиби гардииши чаканаи мол дар корхонаҳои рақибон.

Ба гурӯҳи чаҳоруми нишондиҳандаҳо – маълумот дар бораи ресурсхои молии маҳаллӣ – доҳил мешаванд:

- аҳборот доир ба вазъи корхонаҳои саноати маҳалий ва мавҷуд будани ашёи ҳоми маҳалий;
- маълумот доир ба мавҷудияти ҳунармандӣ дар дехот;
- самтҳо ва дурнамои рушди кишоварзӣ;
- маълумот доир ба ҳочагиҳои назди ҳавлигӣ ва ҳаҷми истеҳсоли онҳо.

Нишондиҳандаҳое, ки ҳаҷми корхонаро муайян мекунанд инҳоянд; шумораи кормандон, ҳаҷми фурӯши маҳсулот, арзииши фондҳои асосии истеҳсолӣ.

Сифати маҳсулоти корхонаҳо маҷмӯъи хосиятҳое мебошад, ки дараҷаи муофиқ будани маҳсулотро муайян намуда бо як ҷанд нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад. Аз ҷумла;

- нишондиҳандаи пурарзииши маҳсулоти корхонаҳо;
- нишондиҳандаҳои биологӣ;
- нишондиҳандаҳои аз ҷиҳати санитарию эпидемӣ бенуқсон ва бе иллат будан;
- бе зарарӣ барои саломатӣ (аз бактеря, вирусҳо, моддаҳои заҳрнок, аз ҳашароти зараррасон озод будан).

Сифати маҳсулоти корхонаҳо бояд аз санчишҳои санитарӣ ба тариқи назорати риояи қоидаҳо ва меъёрҳои тайёр намудан, нигоҳдорӣ, қашондан, фурӯши маҳсулот гузаранд. Назорати лабараторӣ ва тозагӣ аз ҷониби ҳадамоти санитарӣ бояд мунтазам бо роҳи ташхиси микробиологӣ сурат гирад.

Дурбинҳои молияни корхонаҳо дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ яке аз масъалаҳои муҳим мебошад, ҷониб максади асосии ҳар як корхона, пеш аз ҳама ба даст овардани фоида мебошад. Ин мақсад бо таъмини молиявии ҷараёни истеҳсолот, интихоби тарафҳои истифодабарии захираҳои молиявӣ ва роҳҳои ҷалби сармояи хориҷӣ ва доҳилӣ амалӣ мегарданд.

Адабиёт:

1. Ашурев Н., Лалбеков И. Муомилоти пули қарзвабонк. – Душанбе: 2002. – 127 с.
2. Александрова Н.Г., Александров Н.А. Банк и банковская деятельность для клиентов. – СПБ.: Питер, 2002. – 221 с.
3. Ашурев Ф.Д., Азизмуродов Ш.Х. Баҳисобгирии амалиёт дар бонкҳои тиҷоратӣ. – Душанбе: Комбинати Полиграфӣ, 2009. – 117 с.
4. Ашурев Н. Пул, қарз, бонк. – Душанбе: Матубот, 2011. – 113 с.

Калидвожаҳо: рушд, арзии, маҳсулот, бозор, иқтисодӣ, миллӣ, технолог, таҳлил, аудит, амалиёт, фурӯши

Аннотация

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ, ПОНЯТИЕ, ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ УЧРЕЖДЕНИЙ
ТОРГОВЛИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Развитие рыночных отношений в виде новых форм требует развития предприятия. С точки зрения экономической организации предприятия, это совокупные материальные и финансовые ресурсы, которые используется для производства и реализации товаров с целью удовлетворения спроса рынка на прибыль и функционирования полезных социальных функций.

Ключевые слова: *развитие, стоимость, производство, рынок, экономика, продажа, операции, национальный, технология, прибыль*

Annotation

ECONOMIC SIGNIFICANCE, CONCEPT, PURPOSE AND OBJECTIVES of TRADE INSTITUTIONS IN MODERN CONDITIONS

The development of market relations in the form of new forms requires the development of the enterprise. From the point of view of the economic organization of the enterprise, it is the total material and financial resources that are used for the production and sale of goods in order to meet the market demand for profit and the functioning of useful social functions.

Keywords: *production, economics, process, stock, krediet, sale, would, economical, visit, forum.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодиров Иброхим, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунӣ дар соҳаи маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Қараева Ҷ.Ф.

Сведения об авторе: Кодиров Иброхим, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the author: Qodirov Ibrohim, the 2nd year of Master Student in the Department of Management and Economics in the field of Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

Халифаева Муниса Ҷамиедовна,
магистранти соли дуюми ихтисоси менечменти кафедраи менечмент,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

МЕНЕЧМЕНТИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР МЕҲМОНХОНАҲОИ МУОСИР

Менечмент дар бахши хизматрасонӣ соҳаи фаъолияти ташкилии идоракуниро дар бар мегирад, ки коркард ва амалигардонии қарори самаранокии фаъолияти ташкилотро ҳамчун система таъмин менамояд.

Менечменти хизматрасонӣ бояд самаранокии фаъолияти корхонаро дар бахши хизматрасонӣ, ки барои таъмин намудани талаботи тамоми гурӯҳи аҳолӣ бо маҳсулотҳо ва хизматҳои иҷтимоӣ равона шудааст, таъмин менамояд.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ яке аз намудҳои фаъолияти соҳибкории зуд инкишоффёта истода ин фаъолияти меҳмонхонадорӣ мебошад. Зоро низоми ҷаҳонишавӣ ба рушди соҳаҳои туризм, омехташавии қавму ҳалқҳо ва ғ. сабаб гардида ба инкишофи меҳмонхонаҳо водор менамояд. Вобаста ба ин иқтисодиёти меҳмонхона ба яке аз соҳаҳои сердаромадтарин мубадал гардида аз соҳибкор муносабати ба худ хоси идоракуниро талаб мекунад. Аз ин лиҳоз сол то сол шумораи меҳмонхонаҳо ва шуғли аҳоли дар кишвар зиёд гардида таваҷҷӯҳи мутахассисон ва иқтисодчиёнро ба худ беш аз пеш ҷалб менамояд.

Менечменти тоҷик фаҳмиши эҷодкоронаи таҷрибаи хориҷӣ бо назардошти хусусияти миллӣ, яъне синтези таҷрибаи ҷаҳонии менечменти босамар ва таҷрибаи мавҷудаи миллӣ дар замини хусусиятҳои миллио таърихии маданияти мо мебошад.

Ин омилҳо зарурати таҳияи парадигмаи нави идоракуниро ба миён меорад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Муқаррароти асосии парадигмаи кӯҳна ва нави идоракуни хизматрасонӣ [2, 142]

№	Парадигмаи кӯҳна	Парадигмаи нав
1	Муассиса – система, мақсад, вазифаҳо «пӯшида» ва шароити фаъолият нисбатан устувор	Муассиса – дар омилҳои ягонаи муҳити доҳилӣ ва берунӣ система «кушода» мебошад
2	Инкишофи доираи истеҳсолот ва хизматрасонӣ	Самтирий ба сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ, барои қонеъгардонии талаботи истеъмолкунандагон
3	Ташкили оқилонаи истеҳсолот, самаранок истифодабарии ҳамаи намудҳои заҳираҳо ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат ҳамчун вазифаи асосии менечмент	Муносабати ҳолатӣ ба идоракунӣ, қабули муҳиммияти таъчилий ва аксуламали якхелаи таъминкунандай мутобиқат ба шароити муҳити берунӣ
4	Сарҷашмаи асосии арзиши иловагӣ – кормандони истеҳсолӣ ва ҳосилнокии кори онҳо	Сарҷашмаи асосии арзиши иловагӣ – одамони дорои дониш ва шароит барои амалигардонии нерӯи он
5	Системаи идоракунӣ дар асоси назорати ҳамаи намудҳои фаъолият, меъёрҳо, стандартҳои иҷроиши таҳия карда шудааст	Системаи идоракунӣ ба баландбардории нақши маданияти ташкилий, навоварӣ, мотиватсияи кормандон ва услуби роҳбарӣ равона карда шудааст

Тасвири муқоисавии парадигмаи кӯҳна ва нави идоракунӣ, ки хусусиятҳои хоси системаи маъмурию фармондӣ ва иқтисоди давраи гузариши Тоҷикистон мебошад, дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Таҳлили муқоисавии парадигмаи кӯҳна ва нави идоракуни хизматрасонӣ [3, 312]

№	Парадигмаи тасвияёфта дар давраи то ислоҳотӣ	Парадигмаи тасвияёфта дар давраи гузариш ба шароити хочагидории бозорӣ
1	Марказонидани идоракуни комплекси ягонаи хочагидории миллӣ	Муттамарказонидан дар асоси таносубияти танзимнамоии бозорӣ ва давлатии ҷараёни иҷтимоӣ-иктисодӣ

Мұхা�ққиқ

2	Системаи яккамарказии хочагидорй	Гузариш ба системаи бисёр маркази хочагидорй
3	Мустақим идоракунии давлатии фаъолияти истеҳсолӣ-хочагидории муассиса	Идоракунии фаъолияти муассисаҳои баҳшҳои давлатӣ дар асоси таносубияти усулҳои бозорӣ ва маъмурӣ
4	Мустақилияти маҳдуди хочагидории муассиса, системаи қатъии тақсимнамоӣ ва алоқа дар байни онҳо	Худидоракунии ташкилотҳои баҳши гайридавлатӣ, ҳамчун системаи иҷтимоии кушода

Ташаккули парадигмаи нави идоракунӣ дар менечменти амалии Тоҷикистон дар зери таъсири як қатор омилҳои мухим амалӣ шуда истодааст:

- истиқрори механизми бозорӣ ва муштаракии он бо танзими давлатӣ;
- тағйирёбии соҳтори талаботи ҷомеа ба маҳсулоту ҳадамот, таваҷҷуҳи бештари менечмент ба қонеъсозии талабот ба предметҳои истеъмол;
- тезутундшавии рақобати доҳилӣ дар натиҷаи маҳдудияти захираҳо ва коҳиши такозо ба маҳсулоту хизматҳои ватанӣ;
- тақвияти талаботи иҷтимоӣ ва экологӣ нисбат ба фаъолияти ташкилоту муассисаҳо, таваҷҷуӯҳи менечмент ба омилҳои берунии самаранокии ташкилот;
- қасбӣ шудани менечмент, болоравии аҳамияту арзёбии ҷамъиятии менечмент, қӯшиши бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси қасбӣ.

Бинобар ин, асоси омӯзиши менечменти хизматрасонӣ моҳият ва аҳамияти баҳши иҷтимоӣ, равандҳои асосии инкишофи соҳаҳои фаъолияти он, усулҳои тартибдӣӣ ва таъмини аҳолӣ бо хизматҳои маълумоту маориф - тандурустӣ, истироҳат, меҳмонхона ва гайра мебошад, ки барои инкишофи иҷтимоӣ зарур аст. Аз ин лиҳоз, мо ба сифати объекти таҳқиқи масъалаҳои менечменти хизматрасонӣ яке аз меҳмонхонаҳои бонуфузи ш.Душанбе «Меҳмонхонаи Тоҷикистон»-ро қобили қабул ҳисобидем.

Аз рӯи шакли идоракунӣ меҳмонхонаи «Тоҷикистон» соҳтори оддӣ мебошад. Меҳмонхонаи «Тоҷикистон» дар бинои навъи 9-ошёнаға, ки соли 1987 соҳта шудааст, қомат афроҳтааст. Ҳаҷми умумии биноҳои меҳмонхона – 2623,2 м. кв., аз он ҷумла ҷои зист – 1391 м. кв. Меҳмонхона дар ҷои ободу зебои шаҳр ҷойгир шуда бо роҳҳои асфалпӯш, ҷароғҳо, ҷои тавакуфгоҳ барои нақлиётҳо ва г. таъмин аст.

1) Хизматрасониҳое, ки меҳмонхонаи «Тоҷикистон» барои мизочон фароҳам месозад:

Дар меҳмонхона 112 ҳӯҷра ба монанди ҳӯҷраҳои сексия мавҷуд аст:

- якката – 33;
- дуката – 73;
- секата – 6.

Дар ҳамаи ҳӯҷраҳои меҳмонхона ҷои дастурӯйшӯӣ, 20 адад дастгоҳҳои ошхонавӣ, телевизор, телефон ва яҳдон. Инчунун ҳамаи ҳӯҷраҳо дорои мебелҳои босифат ва хуб мебошад. Дар ҳар як ҳӯҷра камера хранения ва сейфҳои маҳсус ҷойгир карда шудааст.

Хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ба мизочон:

- Иҷораи нақлиёт;
- Фармоиши чипта ба нақлиёт;
- Фармоиши чипта ба ҷорабиниҳои маданиӣ ва варзишӣ;
- Шустушӯи либосҳо;
- Фармоиши таксӣ;
- Истифодаи дарзмол.

Тавсифи нарҳномавии ҳӯҷраҳои меҳмонхона чунин навъ аст (ҷадв. 3.)

Ҷадвали 3. Тавсифи нарҳии ҳӯҷраҳои меҳмонхонаи «Тоҷикистон»

Дараҷаи мизочон	Арзиши ҳӯҷра, сомонӣ	
	Якката	Дуката
Шаҳрвандони Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ	то 700	то 600
Хориҷиён	аз 550 – 950	аз 800

Сарчашма: Ҳисоботи солонаи меҳмонхонаи «Тоҷикистон» барои соли 2020. С.18.

Дар ошёнаи якуми меҳмонхона кафе-бар, чойхона ва г. чойгир шудааст, ки шабонарӯй бе танаффус фаъолият менамояд.

2) Мизочони иқтидории меҳмонхонаи «Тоҷикистон»

Истеъмолкунандагон ва мизочони меҳмонхонаро мо дар ҷараёни гузаронидани тадқиқот бо воситай усулҳои коршиносӣ, мушоҳида ва пурсиш омӯҳтем. Дар услуи коршиносӣ мо фикру ақидаи роҳбаријати меҳмонхона, дар мушоҳида ва пурсиш анкетаи маҳсусро истифода намудем. Дар ҷараёни пурсиш мо 70 нафарро пурсон шудем. Пурсишномаи анкетии мавҷударо бо воситай технологияи компютерӣ коркард намуда мавриди истифода қарор додем.

Дар натиҷаи истифодаи усули пурсиш ва тасниф маълумоти зерин ба даст оварда шуд (чадв. 4).

Чадвали 4. Омӯзшии таркиби мизочони меҳмонхонаи «Тоҷикистон»

№ №	Тавсими мизочон	Миқдор аз ҳаҷми умумии мизочон бо %
1	Чинс:	
	мард	84%
	зан	16%
2	Синну сол:	
	то 30 сол	22%
	30 – 50 сол	67%
	аз 50 сола боло	11%
3	Навъи фаъолият:	
	хизматчӣ	53%
	соҳибкор	34%
	донишҷӯ	13%
4	Сатҳи маълумот:	
	миёна	6%
	Миёнаи маҳсус	37%
	олӣ	47%
	гайраҳо	10%
5	Мақсади ташрифорӣ:	
	туризм	16%
	Истироҳати варзишӣ	23%
	бизнес	17%
	командировка	44%
6	Сатҳи даромад:	
	ҳаҷми минималии музди маош	18%
	аз 2 то 5 ҳаҷми минималии музди маош	62%
	гайраҳо	20%

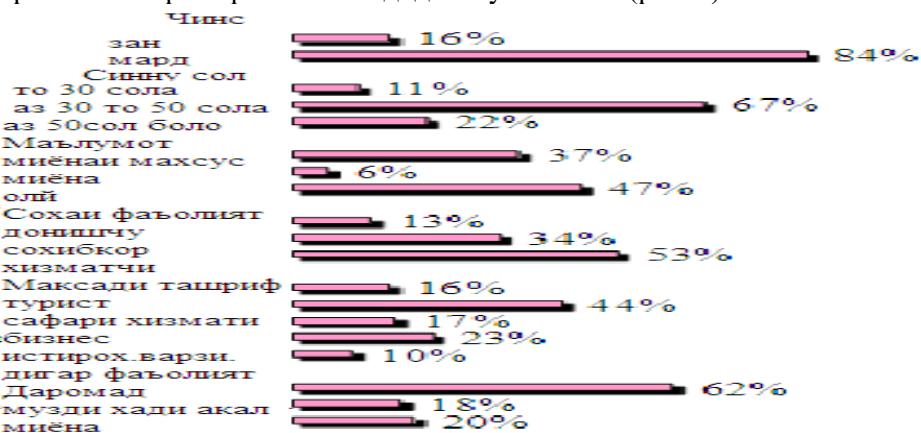
Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси тадқиқотҳои амали

Аз ҷадвали 4 хулосаи зеринро баровардан мумкин аст.

Бештарни мизочони меҳмонхонаи «Тоҷикистон»-ро мардҳои аз 30 то 50 сола ташкил медиҳанд. Аз рӯи навъи фаъолият хизматчӣ буда соҳиби маълумоти олӣ мебошанд. Сатҳи даромади мизочонро миёна шарҳ додан мумкин аст.

Мақсади ташрифорӣ беш аз ҳама сафари хизматчӣ мебошад.

Дар шакли расм ба таври зерин нишон додан мумкин аст (рас. 1).

Расми 1. Тавсифномаи мизочони меҳмонхонаи «Тоҷикистон»

Муҳаққиқ

Бештари мизочони меҳмонхона аз минтақаҳои дурдасти Тоҷикистон ва дигар давлатҳои ИДМ мебошад. Аз хориҷӣ дур аҳмиятан кам мебошад.

Аз рӯи пурсиши мизочони меҳмонхонаи «Тоҷикистон» барои такмил додани фаъолияти муассиса чорабиниҳои зеринро гузаронидан зарур аст:

- ҷори кардани технологияҳои мусоири компьютерӣ;
- васеъкунии комплекси хизматрасонӣ: масалан ҷорикунии хизматрасониҳои ҳӯрока, Интернет ва ғ.
- такмилдиҳии низоми пардохти хизмат (ҷори кардани пардохт бо карта, бо ёрии Интернет)
- баландбардории сатҳи мутахассисии ҳайат [1, 31].

3) Баҳогузории рақобаттобоварии меҳмонхонаи «Тоҷикистон»

Ба бозори хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ дар ш. Душанбе тамоми меҳмонхонаҳои шаҳр дохил мешаванд. Аммо ба сифати рақибони асосии меҳмонхонаи «Тоҷикистон» муассисаҳои меҳмонхонавии зерин муайян карда шудааст:

1. Меҳмонхонаи «Ваҳш». Меҳмонхонаи мавҷуда барои он рақиб ҳисоб меёбад, ки дар наздикий ҷойгир шуда нарҳномаи монанд дорад ва хизматрасониҳои монандро пешниҳод мекунад.

Имкониятҳои рақобатии меҳмонхонаи «Тоҷикистон» дар он аст, ки ҷойгиршавии қулай, шароити таваққуфгоҳӣ ва замонавӣ аст.

2. Меҳмонхонаи «Пойтаҳт», барои меҳмонхонаи «Тоҷикистон» барои он рақиб аст, ки дар маркази шаҳр ҷойгир шуда ба истеъмолкунандагони бо даромади сатҳи миёна пешбинӣ шудааст.

Инчунин рақибони асосии меҳмонхонаи «Тоҷикистон» инҳо: меҳмонхонаи «Серена», меҳмонхонаи «Хаятреченсӣ», меҳмонхонаи «Хилтон», «Ватан», «Азия Гранд Отель» ва ғ., ки шумораи онҳо 51 номгӯйро ташкил медиҳад. Мо мушоҳида намудем, ки дар бозор зиёда аз 51 брендҳо қарор доранд, ки онҳо боз дар ҳоли афзоиш ҳастанд. Меҳмонхонаи «Тоҷикистон» айни замон ҷои сеюм-ҷорумро ишғол мекунад, қисмати зиёди бозори хизматрасониҳоро аз худ намудааст ва ба нақша дорад, ки дар оянда бозорҳои дигари хизматрасониҳоро ишғол кунад.

Имкониятҳои рақобатии меҳмонхонаи «Тоҷикистон» дар он аст, ки нархи дастрас бо сифати баланди хизматрасонӣ.

Аз тадқиқотҳои гузаронидашуда барои меҳмонхонаи «Тоҷикистон» тавсияҳои зеринро барои бехтар гардонидани менечменти хизматрасонӣ пешниҳод намудан мумкин аст:

- васеънамоии номгӯи хизматрасонӣ;
- доимо азнавкунии номгӯи хизматрасонӣ;
- муқараркунии нарҳҳои дастрас ба ҳамаи намудҳои хизматрасонӣ;
- ҷустуҷу ва ҷоринамоии техника ва технологияҳои нави хизматрасонӣ;
- баландбардории ихтисоси кормандони меҳмонхона;
- омӯзиши талаботи мизочони ватанӣ ва хориҷӣ.

Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки бо рушди менечменти хизматрасонӣ ба фаъолияти пурмаҳсул ва самаранокии кори меҳмонхона тақвият бахшида, дар қабули сайёҳон ва мусоидат намудан ба рушди ҳунарҳои мардумӣ мумкин аст.

Адабиёт:

1. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М., Ҳамидов А.Х. Основные направления и меры воздействия государства на неформальный сектор экономики услуг / А. Х. Ҳамидов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: СИНО-2018. №2\4(204) 46 стр.
2. Казаков А. П., Минаева И. В. Экономика (Микро-макро и прикладная экономика). – М.: Изд-во ЦИПКК, 2006. – 392 с.
3. Ковалев В. В. Финансовый анализ. Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности/ В.В. Ковалев // – М.:Финансы и статистика, 2007. – 234 с.
4. Ҳисоботи солонаи меҳмонхонаи «Тоҷикистон» барои соли 2020. – 18 с.

Калидвожаҳо: менечмент, хизматрасонӣ, меҳмонхона, рақобат, мизоч, соҳибкорӣ, сайёҳӣ, андоз, ҳунарҳои мардумӣ.

Аннотация
МЕНЕДЖМЕНТ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ ГОСТИНИЦАХ

В данной статье рассматривается менеджмент услуг, конкуренция и пути его улучшение. Отмечено, что менеджмент услуг должно обеспечить эффективность деятельности предприятия по удовлетворение потребности население с продуктом и социальных услуг. Среди клиентов проведено социологический опрос по условие сервиса, цена, возможности, льготы и определенно стороны, которые требует улучшение.

Также анализировано деятельность услуг конкретной гостиницы по улучшению менеджмента услуг и дано своевременное предложение и рекомендации.

Ключевые слова: менеджмент, услуга, гостиница, конкуренция, клиент, предприниматель, туризм, налог, народное ремесло.

Annotation
SERVICE MANAGEMENT IN MODERN HOTELS

This article considers service management, competition and ways of the improvement. It's important to emphasize that service management should ensure the enterprise efficiency to maintain the population with products and social services. Among the clients a sociological survey was conducted regarding service conditions, prices, opportunities, benefits and have been defined the moments to be improved.

Also, of a particular hotel's services activity was analyzed in order to improve the service management and a timely proposal and recommendations were provided.

Key words: management, service, hotel, competition, client, entrepreneur, tourism, tax, folk craft.

Маълумот оид ба муаллиф: Халифаева Муниса Чамшедовна, магистранти соли дуюми ихтисоси менечменти кафедраи менечмент, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. E-mail: khalifaeva.munisa@mail.ru. Телефон: (+992) 988215005.

Сведения об авторе: Халифаева Муниса Джамшедовна, магистрант 2-го курса специальности менеджмент, кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: khalifaeva.munisa@mail.ru. Телефон: (+992) 988215005.

About the author: Khalifaeva Munisa Jamshedovna, Tajik State Financial and Economic University, undergraduate student of the 2nd course of the specialty Management of the Department of Management. Address: Republic Tajikistan, 734067, Dushanbe, street. Nakhimov 64/14. E-mail: khalifaeva.munisa@mail.ru. Telephone: (+992) 988215005.

**ШАКЛИ МАҲФИЛИ ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ - ОМИЛИ МУҲИМИ
ИНКИШОФИ ФАҶОЛИ ЭЧОДӢ**

Шакли маҳфилии корҳои фориг аз дарс маъмултарин намуди корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ мебошад. Агар хониши беруназсинфӣ тэъдоди зиёди хонандагонро фаро гирад ҳам, хонандагон мустақилона амал мекунанд ва аз ҳам чудо фаъолият менамоянд. Маҳфил хонандагони як синф ё гурухи синфҳоро аз рӯи майлу ҳоҳиши онҳо муттаҳид месозад.

Агар кулли чорабиниҳои фориг аз дарс, чуноне ононро муаллифи «Корҳои берун аз синф ва берун аз мактаб доир ба адабиёт» Л.К.Голубев тадбирҳои лаҳзавӣ (эпизодӣ) номидааст, може як маротиба ва ё ҷоряке як маротиба гузаронида шаванд, маҳфилҳо мунтазам амал мекунанд.

Агар маҳфилҳо аз рӯи мақсад ва вазифаҳояшон, яъне мукаммал намудани ҷаҳонбинӣ ва баланд бардоштани шавқу рағбати онҳо бо ҳусусиятҳои хониши берун аз синф ва кулли чорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабӣ умумияте дошта бошанд, бо соҳти ташкилӣ, мунтазамии фаъолият ва аз рӯи нақшай муайяну доимӣ, ки тибқи тақозои умумии дидактикий танзим меёбанд, амал мекунанд, тафовути азим доранд.

Аз ин гузашта, маҳфилҳо шакли кореанд дар ҷараёни таълим, ки тавассути онон дигар чорабиниҳои фориг аз дарс: шабнишиниҳо, конфронсҳои хонандагон, мубоҳисаҳо, бозиҳои мухталифи фаниӣ, саёҳатҳои илмӣ ва бисёр дигарҳо тайёр карда гузаронида мешаванд.

Масалан, маҳфили «Дӯстони табиат»-и мактаби № 17-и шаҳри Душанбе ноҳияи Исмоили Сомонӣ, ки асосан аз ҳатмкунандагон ташкил ёфтааст, пас аз омӯхтани мавзӯи «Муҳофизати рустаниҳо ва ҳайвоноти нодир Тоҷикистон» (аз фани ҳаётшиносӣ) ба боғи ботаникӣ ва боғи ҳайвоноти шаҳри Душанбе саёҳат ташкил намуд. Мақсади ин саёҳат дар сӯҳбати қабл аз сафар гузаронида муайян карда шуд. Ҳангоми ҷамъбаст намудани натиҷаҳои саёҳати илмӣ ба аъзоёни маҳфил саволҳои зерин дода шуд:

1. Боигарии табиат дар чист?
2. Одами дар бораи рустаниӣ ва олами ҳайвонот дониши коғи надошта магар қобили зиндагӣ аст?
3. Саҳми олами набототу ҳайвонот дар ҳаёти инсон аз чӣ иборат аст?
4. Кадом навъи ҳайвоноти нодир дар марзи Тоҷикистон маскун аст ва қадоме аз онҳо дар ҳолати нестшавист?
5. Кадом намуди рустаниҳои муолиҷавиро дар боғи ботаникӣ шаҳри Душанбе шинохтем?
6. Аҳамияти «Китоби сурҳ» ва мамнӯъгоҳҳо дар чист?
7. Давлат перомуни муҳофизати табиат ва ҳайвоноти чӣ хел тадбирҳо андешидааст?
8. Кадом ташкилотҳои муҳофizati табiatro medonem?

Аз посуҳи аъзоёни маҳфил оиди ҷамъбости саёҳати илмӣ маълум шуд, ки онҳо ягонагӣ ва иртиботи табиат ва ҷамъиятро дуруст дарк намуданд, моҳияти ҷамъиятӣ-иҷтимоии олами наботот ва ҳайвонотро дар ҳаёти одамон муайян намуданд, раванди эҳёшавии табиат ва нестшавии баъзе намудҳои ҳайвоноти нодирро эҳсос намуданд, зарурияти нигоҳ доштани олами набототу ҳайвонотро аниқ намуданд ва фаҳмиданд, ки тадбири асосии ҳифзи рустаниӣ ва ҳайвонот мавҷудияти мамнӯъгоҳҳо ва таъсиси «Китоби сурҳ» мебошанд, ба он боварӣ ҳосил намуданд, ки нестшавии олами наботот ва ҳайвонот ба чӣ оварда мерасонад.

Бинобар ин, соли 1948 Ҷамъияти умумиҷаҳонии муҳофizati табiati таъsis ёфт. Ин ҷамъият кулли давлатҳоро, новобаста ба соҳти иҷтимоиашон, даъват менамояд, ки табiati ва олами ҳайвоноти мамлакати ҳудро муҳofizat намоянд.

Маҳфили «Дӯстдорони кимиё»-и мактабӣ № 37-и ноҳияи Восеъ дар мавзӯи «Кимиё ва ҳаёт» шабнишинии кимиёвӣ гузаронid. Шабнишинӣ се намуди кори фориг аз дарсро дар бар гирифт:

- а) маърӯзаи ҳатмкунандai синфи XI «A»- С. дар мавзӯи «Аҳамияти нуриҳои минералӣ дар тараққиёти ҳочагии қишлоқ»
 - б) гузаронидани кори лабораторӣ-намоишдӣ:
- истехсоли мочевина,
- истехсоли селитра,
- истехсоли карбамид;

в) гузаронидани викторинаи кимиёй, ки саволҳои зайлро дар бар гирифт:

- Кимиё ба хочагии қишлоқ чӣ медиҳад?
- Дар қадом ноҳияи Тоҷикистон нуриҳои минералӣ истеҳсол карда мешаванд?
- Нуриҳои минералӣ чӣ хел ҳусусиятҳои кимиёй доранд. Бартарин ҳар қадоми онҳоро ҷудо намуда, нишон дихед!
- Дар истеҳсоли ғалладонаҳо истифодаи қадом навъи нуриҳои минералӣ бехтар аст?
- Қай ва дар қадом ҳолатҳо истифодаи нуриҳои минералӣ зарар дорад?
- Мақолаи оҳирини маҷаллаи «Кимиё ва истеҳсолот» дар бораи истифодаи нуриҳои минералӣ ҳангоми парвариши сабзавотро номбар намоед.
- Махсулоти хочагии қишлоқро умуман бе истифодаи нуриҳои минералӣ парвариш кардан мумкин аст?

Ҷамъбости натиҷаҳои шабнишинӣ ва посухи ҳонандагон ба саволҳои боло моро ба ҳулоасе оварданд, ки аъзоёни маҳфил ва иштирокчиёни шабнишинӣ фаъолӣ ва мустақилии донишшандӯзӣ зохир намуда, фаъолнокию эҷодкории ҳудро инкишоф доданд ва талаботи онҳо ба дониш, маърифат, ба омӯхтани масоили боз ҳам мураккабтару ҳалли масъалаҳо аз руи барномаи кимиёй органикӣ даҳчанд афзуд.

Дар мактаби № 7-и шаҳри Душанбе муаллимони таъриҳ, инсон ва ҷомеа фаъолияти аъзоёни маҳфили «Муаррихони наврас»-ро ба омӯзиши амиқи таърихи аҷдодону ниёғон ҳидоят менамоянд.

«Муаррихони наврас» ташаббус нишон дода, ҳамаи ҳатмкунандагон ва ҳонандагони синфҳои болоиро ба шабнишинии саволу ҷавоб дар мавзӯи «Таълим ва тарбия дар аҳди Сомониён» тайёр намуданд.

Ҳадаф аз тайёрӣ ва гузаронидани ҷунин шабнишинҳо дар он низ ифода мейёбад, ки шогирдони мактаб бо ашҳоси маъруфи давру замон баҳусус олимони шинохта воҳӯранд, шинос шаванд, аз баромаду сухбати муфиди онҳо баҳравар шаванд.

Дар ин шаби саволу ҷавоби ҳонандагон бо олимон сарвари Пажӯҳишгоҳи улуми педагогии ҷумҳурӣ профессор М.Лутфуллоев ва ҳодими қалони илмии Пажӯҳишгоҳ, номзади илми таъриҳ Т. Зиёев ширкат варзишанд. Меҳмонон перо- муни таълиму тарбия дар аҳди Сомониён маълумоти ғанӣ дода, ба саволҳои бешумори шогирдон посухи қонеъ доданд. Маҳз ҷунин воҳуриҳо шавқу ҳавас, талабот ба маърифатро таъмин намуда, фаъолӣ ва мустақилию эҷодкории онҳоро ташаккул медиҳанд.

Агар профессор В.В.Голубков дар китобаш «Методика преподавания литературы» се намуди маҳфилҳо: маҳфили адабӣ ё адабӣ-эҷодӣ, маҳфили драмавӣ ва маҳфили ҳониши ифоданокро нишон дода бошад, Л.К.Голубев маҳфилҳоро ба шаш намуд ҷудо кардааст: маҳфили китобхонӣ, маҳфили ҳониши ифоданок, маҳфили нақли бадӣ, маҳфили драмавӣ, маҳфили эҷодӣ ва маҳфили адабӣ.

Аммо муаллими адабиёт бояд шароити мактаб ва маҳалро ба назар гирифта, маҳфилҳо ташкил кунад.

Масалан, мо дар мактаби миёнаи рақами 3-и шаҳри Ваҳдат дар иттиҳоди методии муаллимони забон ва адабиёт ин масъаларо муҳокима намуда, ҷунин маҳфилҳо ташкил намудем: маҳфили ҳониши ифоданок ва нақли бадӣ, маҳфили драмавӣ ва маҳфили адабӣ-эҷодӣ. Дуруст аст, ки ба ҳар як маҳфил ҳонандагон бо майлу рағбати ҳуд доҳил мешаванд, аммо ба ҳар яке аз онҳо муаллими алоҳида вобаста карда шуд, ки мумкин дар маҳфили муаллими синфҳои 4 - 5 ҳонандагони синфҳои 6 - 7 иштирок намоянд ва баръакс. Дар маҳфили адабӣ-эҷодӣ, ки маъруза ва рефератнависӣ аксари вакти машғулиятҳоро ишғол мекунад, асосан ҳонандагони синфҳои болоӣ ширкат доранд.

Адабиёт:

1. Искандар Ҳ., Тошев М. Роҳбари синф, мавқеъ, мақом, вазифаҳои хизматӣ, нақшай кор. – Душанбе: 2004.
2. Муллоев М. Таълиму тарбияи ҳуқуқии мактаббачагон. – Душанбе: 1992.
3. Эмоммалӣ Раҳмон. Ҷавонон ояндаи миллат. – Душанбе:1999.

Калидвозжаҳо: мактаб, ҳонанда, ташаккул, донишшандӯзӣ, фориг аз дарс, ҷараён, нақш, ташкил

Аннотация

**ШАКЛИ МАҲФИЛИ ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ - ОМИЛИ МУХИМИ
ИНКИШОФИ ФАЬОЛИ ЭЧДӢ
КРУЖКОВАЯ ФОРМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА – ВАЖНЫЙ
ФАКТОР АКТИВНОГО ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

В данной статье рассказывается важнейшие источники внеклассной работы в общеобразовательных школах.

Вней раскрывается роль кружковой формы в организации процесса обучения, как фактор развития творческой деятельности во внеклассной работе. Автором уделено серьёзное внимание особенностям переходного периода внеклассного обучения для успешной реализации внеклассной работы в реальной жизни.

Ключевые слова: школа, ученик, образование, выдержка из урока, процесс, роль, организация

Annotation

**THE CIRCLE FORM OF THE EDUCATIONAL PROCESS IS AN IMPORTANT FACTOR
OF ACTIVE CREATIVE DEVELOPMENT**

This article dealt with most important sources of extracurricular activities in secondary schools.

It reveals the role of the circle form in the organization of the learning process, as a factor in the development of creative activity in extracurricular activities. The author pays serious attention to the peculiarities of the transition period of extracurricular education for the successful implementation of extracurricular work in real life.

Key words: school, student, education, student, excerpt from the lesson, process, role, organization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нажмудинов Хусен, магистранти соли дуюми кафедраи психологии умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. husen. nazhudinov @yandex.ru .

Роҳбари илмӣ: Саидов М.

Сведения об авторе: Нажмудинов Хусен, магистрант второго курса кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Nazhudinov @ yandex. ru.

About the author: Najmidinov Husen, the 2nd year of Master Student in the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni husen.nazhudinov@yandex.ru .

ТАСНИФОТИ МАФҲУМИ ИННОВАТСИЯ ДАР ТАҲСИЛОТ

Навовариҳо ё инноватсияҳо, барои дилҳоҳ фаъолияти касбии инсон хос мебошанд ва аз ин лиҳоз воқеан мавзӯи омӯзиш, таҳлил ва вориднамой мебошад. Инноватсияҳо худ аз худ ба миён наомада, онҳо натиҷаи ҷустуҷӯҳо илмӣ, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони алоҳида ва колективҳои мақсаднок мебошанд. Ҷараёни мазкур номуташакилона буда наметавонад ва он ба идоранамой эҳтиёҷ дорад.

Дар қаринаи стратегияи инноватсионӣ ҷараёни маҷмуии педагогӣ нақши субъектҳои равандҳои таҳсилот ва тарбиявӣ, ҳамчун равандҳои воридкунандаи навовариҳо ба таври аслӣ боло меравад. Бо ҳамаи гуногуннамудиҳои технологияҳои таҳсилот: дидактикӣ, компьютерӣ, масъалавӣ, модулӣ ва ғайра – амалинамоии вазифаҳои асосии педагогӣ ба души омӯзгор мемонад. Бо ворид намудани технологияҳои муосир ба раванди таълимию тарбиявӣ, омӯзгор ва тарбиятгари мактаб боз ҳам бештар вазифаи машваратчӣ, маслиҳандиҳанда, ҷонноккунанада ва тарбиятгарро аз бар менамояд. Ин аз онҳо «омодагии маҳсуси психологӣ-педагогиро талаб менамояд, чунки дар фаъолияти касбии омӯзгор на танҳо дониши маҳсуси фанӣ, балки дониши муосир дар соҳаи педагогика ва психология, технологияи таълим ва тарбия амали мешавад. Дар заминай мазкур омодагӣ ба даркнамой, баҳодиҳӣ ва амалишавии инноватсияҳои педагогӣ ташаккул мейбад».

Чи тавре ки Бургин М.С. қайд менамояд, мафҳуми «инноватсияҳо» маъни нав, навоварӣ, тағииротро дорад; инноватсия ҳамчун мавод ва раванд ворид намудани ягон чизи навро пешбинӣ менамояд. Дар истифода ба ҷараёни педагогӣ инноватсия маъни ворид намудани чизи навро ба мақсад, таркиб, усул ва намудҳои таълим ва тарбия, ташкили фаъолияти якҷояи омӯзгор ва хонандаро дорад.

Дар педагогикай ватаний кушишҳои аввалин барои шарҳи моҳият ва таркиби ҷараёнҳои инноватсионӣ роҳандозӣ карда шуданд.

Асоси мафхӯфми моҳияти ҷараёнҳои инноватсионӣ дар таҳсилот аз ду масъалаи муҳими педагогӣ – масъалаи омӯзиш, ҳулосагирий ва паҳннамоии таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва масъалаи ворид намудани дастовардҳои илми психологию педагогӣ дар амалия иборат мебошад. Баъзеҳо ҷараёнҳои инноватсиониро, қабл аз ҳама бо омӯзиш, ҳулосагирий ва паҳннамоии таҷрибаи пешқадами педагогӣ алоқаманд менамянд ва баъзеҳои дигар бошад, масъалаи коркард ва вориднамоии навовариҳои педагогиро интиҳоб менамянд. Аз ин лиҳоз маводи инноватсия, таркиб ва механизмҳои ҷараёнҳои инноватсионӣ бояд дар хати ба ҳам пайвасткунандаи ду ҷараёни байни яқдигар алоқаманд, ки ҳоло ҳанӯз алоҳида баррасӣ мешаванд, ҷой дошта бошад. Алоқаи мутақобилаи холисонаи онҳо аз он иборат аст, ки раванди омӯзиш, ҳулосагирий ва паҳннамоии таҷрибаи педагогӣ мақсади оҳирони вориднамоии навоварӣ ва пешқадамро дар амалияи оммавии худро, дорад. Ҳамин тарик, натиҷаҳои ҷараёнҳои инноватсионӣ бояд истифодаи навовариҳои табиити назариявӣ ва амали дошта, дар раванди маҷмуии педагогӣ бошад. Ҳамаи ин муҳимиати фаъолияти идорашавандаро оид ба ташкил, азхуднамудан ва истифодаи навовариҳои педагогиро қайд менамояд. Албата сухан дар бораи он меравад, ки омӯзгор метавонад ба сифати муаллиф, таҳиягар, тадқиқотчӣ, истифодабаранда ва тарғибкунандаи технологияҳо, назария ва консепсияҳои нави педагогӣ амал намояд. Идоранамоии ҷараёни мазкур омодагиро ба интиҳоб, баҳодиҳӣ ва дар фаъолияти худ истифода намудани таҷрибаи ҳамкорон, ё ақида ва усулҳои наверо, ки илм пешниҳод менамояд, таъмин мекунад.

Мақсади ғоявии инноватсионии фаъолияти педагогӣ воридшавии омӯзгорро ба раванди ташкил, азхуднамой ва истифодаи навовариҳои педагогӣ дар таҷрибаи таълим ва тарбия, дар мактаб ташкил кардан муҳити муайянни инноватсиониро пешниҳод менамояд.

Зарурияти ба равонанамоии инноватсионии фаъолияти педагогӣ дар шароитҳои муосири рушди ҷомеа, фарҳанг ва таҳсилот бо якқатор вазъиятҳо муайян карда мешавад.

Аввалан – «ислоҳоти баамаломадаистодай иҷтимоию иқтисодӣ зарурияти аз решা нав кардан системай таҳсилот, методология ва технологияи ташкили раванди таълимиу тарбиявӣ дар муассисаҳои таълими шакли гуногун доштаро ба миён меорад. Равонанокии инноватсионии фаъолияти омӯзгор ва тарбиятгар, ки таносуб, даркнамой ва истифодаи навовариҳои педагогиро дар бар мегирад, маводи азnavнамоии сисёсати таҳсилотӣ мебошад».³

Мұхা঳қық

Дуюм – пурзұр кардани гуманитарикунонии таркиби таҳсилот, бефосила; тағири ҳақым, таркиби фанҳои таълимӣ, вориднамоии фанҳои нави таълимӣ ҷӯстуҷӯи мунтазами шаклҳо ташкилий ва технологияҳои таълимии навро талаб менамояд. Дар вазъияти мазкур нақш ва нуфузи дониши педагогии дар муҳити омӯзгорӣ ба таври аслӣ боло меравад.

Сеюм – тағирии муносибати омӯзгорон ба худи далели дарканамой ва истифодай навовариҳои педагогӣ ба амал омада истодааст. Дар шароитҳои ба расмиятдарории ҷидии таркиби раванди таълимю тарбиявӣ, омӯзгор на танҳо дар мустақилона интихоб намудани барномаҳо ва китобҳои нав, балки дар истифодай тарз ва усулҳои нави фаъолияти педагогӣ маҳдудият дошт. Агар қаблан фаъолияти инноватсионӣ асосан аз истифоддаи навовариҳои аз боло тавсияшуда иборат буд, пас ҳоло онҳо хусусияти интихобию тадқиқотиро мегиранд.

Маҳз аз ҳамин лиҳоз раванди муҳим дар фаъолияти роҳбарони мактаб, идораҳои роҳбарикунандаи маориф, таҳлил ва баҳодиҳии инноватсиоҳо педагогии аз ҷониби омӯзгорон воридшаванда, фароҳам овардани шароитҳо барои коркард ва истифодай бомуваффақияти онҳо мегардад.

Чорум - гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба муносибати бозоргонӣ, соҳтани намудҳои нави муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла ғайридавлатӣ, вазъияти воқеии рушд ва такмили онҳоро бо мақсади ноил гаштан ба рақобатпазирий.

Мактаби муосир дорои таҷрибаи бой аст, ки он бояд дар фаъолияти мушахасси педагогӣ роҳандозӣ шавад, аммо аксар вақт талабнапазир мемонад, чунки дар бештари омӯзгорон ва роҳбарон талабот ба омӯзиш ва истифодай он ташаккул наёфта, малака ва маҳорати интихоб ва таҳлили он мавҷуд нест. Дар амалияи аслӣ омӯзгор аксар вақт дар бораи зарурият ва мақсаднокии таҳлили таҷрибаи шаҳсии педагогӣ ва таҷрибаи ҳамкасбони худ фикр намекунанд.

Таҷрибаи педагогӣ метавонад оммавӣ ва пешқадам бошад. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ аз ҷиҳати таърихӣ маҳдудият дорад, чунки дар ҳар як марҳилаи нав бо васеъшавии имкониятҳо маводӣ, услуубӣ, қадрӣ ва дигар имкониятҳои мактаб талаботи нав ба фаъолияти педагогӣ ба миён меояд. Таҷрибаи пешқадам баъзе аз ҷузъҳои ногузарандоро низ доро мебошад, ки ҳазинаи илм ва амалияи педагогиро бой мегардонанд. Дар ташкил ва додани таҷрибаи пешқадам мавқеи омӯзгор нақши муҳим мебозад ва аз ин лиҳоз ҳангоми таҳлил ва паҳннамоии ҳолатҳои асосии таҷрибаи мушахас, ба инобат гирифтани таъсири омили субъективӣ, пешгӯиӣ намудҳои баҳодиҳӣ ва вориднамоии он ба ҳайати педагогӣ хело зарур аст. Дар ҷараён ва азхуднамоии таҷриба, аз ҳар ҳолат дида бештар нишонаҳои арзиши холисонаи инфириодият бо ҳам пайваст мешаванд, вале на ҳамаи фаъолияти инфириодӣ ва педагогӣ метавонад дастоварди амалияи оммавӣ гардад. Боз он боқӣ мемонад, ки соҳаи беҳамто ва тақрорнашавандагиро дар шаҳсияте, ки таҷрибаи нав ба амал меорад, ташаккул медиҳад. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ки дар заминай оммавӣ ташаккул мёбад, ин сатҳи азхуднамоии қонуниятиҳои холисонаи педагогӣ мебошад. Намудҳои таҷрибаи пешқадами педагогӣ, таҷрибаи педагогии навоварӣ ва тадқиқотӣ, ҳамчун зинаи болобаронда аз таҳлил ва хулособарории эмпирикӣ ба назариявӣ, мебошанд. Намунаҳои таҷрибаи педагогии навоварӣ ва тадқиқотии ҷунин педагогон ва олимони Россия, ба мисли И.П.Волков, Т.И.Гончарова, И.П.Иванов, Е.Н.Ильин, В.А.Караковский, С.Н.Лысенкова, Р.Г.Хаазанкин, М.П.Щетинин, П.М.Эрдниев, Е.А.Ямбург и бисёри дигарон дастоварди омӯзгории тамоми мамлакат гаштаанд.

Равонанокии инноватсионии фаъолияти омӯзгорон таркиби дуюм – дар амалияи фаъолияти педагогӣ ворид намудани тадқиқотҳои психология педагогиро дар бар мегирад. Натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ оид ба психология ва педагогика барои кормандони мактаб, аксар вақт бо сабаби набудани маълумоти муосир номаълум мемонанд. Дар корҳои иҷтимоии В.Е.Гмурман, В.В.Краевски, П.И.Карташов, М.Н.Снаткин, Нугмонов М., Зубайдов У., Разоков А., Саёдов И. ва дигарон нишон дода шудааст, ки ворид намудани натиҷаҳои тадқиқотҳои педагогӣ шиношавии маҳсуси кормандони амалиро бо маълуумотҳои бадастомада, асосноккунии мақсаднокии вориднамоии онҳо, дар заминай мазкур бамиёнои талабот ба истифодай натиҷаҳои илмӣ дар таҷрибаи худро пешниҳод менамояд. Ин дар шароити ташкили маҳсуси таълим бо тарз ва усулҳои амалинамоии тавсияҳои илмӣ, ҳангоми кӯмаки фаврӣ, методӣ ва машваратӣ аз ҷониби мутахассисон имконпазир мебошад.

Вобаста ба ин савол оид ба он ки кӣ метавонад ва бояд паҳнкунандаю тарғиботкунандаи ақида ва технологияҳои нави педагогӣ бошад, ба миён меояд. Омӯзиш ва паҳннамоии таҷрибаи педагоги алоҳида, ё таҷрибаи мактаб, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ, бояд аз ҷониби гурӯҳи омӯзгорони тайёркардашуда, бо роҳбарии ҷонишини директор оид ба корҳои илмӣ, ё мудири бахши таълими мактаб роҳандозӣ карда шаванд. Зарурияти ташкил намудани ҷунин гурӯҳҳо бо

якқатор вазъиятҳо шарҳ дода мешавад. Аввалан – муаллифи навоварии педагогӣ ё ягон ақидаи ё технологияи сохтории педагогӣ, на ҳамеша оид ба арзишнокӣ ва афзалиятнокии он ҳисобот медиҳад.

Адабиёт:

1. Забрашная С.Д. Аз ташхис ба рушд: Дастур барои омӯзиши психология педагогии қӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ ва дар синфҳои ибтидоии мактаб/ С.Д.Заббрашная. – М.: Донишкадаи тадқиқотҳои умумигуманитарӣ, 2004.
2. Загвязинский, В.И. Ҷараёнҳои инноватсионӣ дар таҳсилот ва илми педагогӣ/ В.И.Загвязинский// Ҷараёнҳои инноватсионӣ дар таҳсилот: Маҷмуи заҳматҳои илмӣ. – Тюмен, 1990. – с.
3. Иванова, Н.Ф. Нақшай амалинамоии мутассилий байни боғчай бачагона, сатҳи ибтидой ва миёнаи мактаб/ Н.Ф.Иванова//Чонишини директор. – 2004. - № 5. – с. 47.
4. Калинина, Р.Р. Таҳхиси психолог- педагогӣ дар боғчай бачагона/ Р.Р.Калинина. – СПб.: Нутқ, 2003.
5. Каменский, А.К. Заминаи меъёрию ҳуқуқии идороти ҷамъияти давлатии мактаб/ А.К.Каменский//Директори мактаб. –2006.-№3. – с.93.

Калидвожаҳо: технологияи муосир, раванди таълим, тарбиятгар, маҷиваротҷӣ, ҷонноккунанда, маслиҳатдиҳанд, технологияи инноватсионӣ, мактаби муосир

Аннотация

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ ИННОВАЦИИ

В настоящей статье рассматриваются основные принципы и характеристика понятия инновации для развития современного педагогического образования. Автор считает, что для этого необходимо конкретизировать, прежде всего, понятие «Инновация». Трактовка и определение данного понятия позволило конкретизировать понимание и авторской позиции в отношении педагогической инновации в школе в условиях современных технологий.

Ключевые слова: современная технология, учебный процесс, эффективность, средняя школа, образование, тренинг, метод, инновация

Annotation

CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF INNOVATION

This article dealt with basic principles and characteristics of the concept of innovation for the development of modern teacher education. The author believes that for this purpose it is necessary to specify, first of all, the concept of "Innovation". Interpretation and definition of this concept made it possible to concretize the understanding and the author's position in relation to pedagogical innovation in school in the conditions of modern technologies.

Key words: *consepsia, technology, samarabahsh, maktabi miyona, maorif, omozish, method, innovation*

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонов Мехроҷ, магистранти соли дуюми кафедраи психологияи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои педагогӣ, дотсент Саидов М.В.

Сведения об авторе: Усмонов Мехроҷ, магистрант второго курса кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Usmonov Mehroj, the 2nd year pf Master Student in Department of General Psychology of Tajik State Pedagogical University named after S. Ani.

РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА ИНКИШОФИ ҲАМАЧОНИБАИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДА

Барои дар хонандагон ташаккул додани асосҳои ҷаҳонбинии демократӣ, сиёсати ҳирадмандонаи Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олий Эмомали Рахмон, аҳамияти калон дорад. Вазифаи муҳими тарбияи ғоявӣ - сиёсӣ ин таъмини таъсири ғоя ва аҳлоқи чомеаи демократӣ, фоида ва нуқтаи назари он ба шакли маънавии ҷавонон мебошад. Ҷаҳонбинӣ ин ганигардонии системаи ақидаҳо, нуқтаи назар ва ғояҳо мебошад, ки дар он инсон муносибаташро ба муҳити иҳотакардаи табиӣ ва иҷтимоӣ ҳуд, нишон медиҳад. Ҷаҳонбинӣ инсонро аз болои нуқтаи назар, ақидаҳо ва ормонҳои ўмуайян кардан мумкин аст. Нақши маҳсусро дар ташаккул ёфтани нуқтаи назар, ақидаҳо ва ормонҳо шаҳсият дарсҳои таълими технология, меҳнати истеҳсолӣ ва фоиданоки ҷамъиятии хонандагон мебозанд. Дар раванди меҳнат ва таълими технология онҳо бо табииати зинда ва гайризинда, объектҳои фарҳанги моддӣ наздиқ мешаванд. Ин ба хонандагон ҳангоми аз ҳуд намудани асосҳои ғояҳои ҷаҳонбинӣ оиди ҷаҳони моддӣ ва диалетикӣ, оиди нақши амалия ҳамчун ҷузъи ҳақиқат дар бораи омӯзиши дунё, ёрӣ мерасонад. Ҳангоми тавлид намудани неъматҳои модӣ дар раванди фаъолияти меҳнатӣ, иштирок намуд он дар муносибатҳои колективҳои меҳнатӣ, ҳангоми додани маҳсули меҳнати ҳуд ба корхонаҳои базавӣ, боғчай қӯдакон, яъне тухфа намудан ва армуғон ҳадя кардан ва гайра, хонандагон вазифаҳои меҳнати нақши он дар инкишофи ҷамъият ва дар ҳаёти ҳар як шаҳсро аниқтар дарк менамоянд. Дар раванди меҳнати ташкилёфта дар хонандагон муносибати демократӣ ба меҳнат ва фаҳмиши зарурати меҳнат ба фоидаи ҷамъият ташаккул мебайд. Муносибати демократӣ ба меҳнат ҳангоми инкишоф тадриҷан ба зинаи олии мағнитаҳои шаҳсӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ба якҷояшавии мақсадҳои ҷамъияти демократӣ ва ормону қӯшишҳои шаҳсии инсон, дар охир ҳодисае ба монанди меҳнати хушҳолона, меҳнати қайфиятбахш оварда мерасонад. Раванди ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ дар шароити таълимӣ ва тарбиявии технология дар ҳамон маврид нисбатан самаранок мегардад, агар алоқаи ўбо ҳамон системаи таълим ва тарбия маҳдуд бошад маҳсусан бо тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ. Барои ҳамин ҳам ба омӯзгори таълими технология муҳим мебошад, то ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои тарбияи ғоявӣ-сиёсии хонандагон, мулоҳизакорона муносибат намояд. Тарбияи ғоявӣ - сиёсӣ барои мақсаднок равона намудани фаъолияти меҳнатии хонандагон замина гузошта, ташаккулёбии шуурнокии онҳо ва барои фаҳмиши вазифаҳои ҷамъиятии меҳнат, мусоидат менамояд. Омӯзгори технологияро зарур аст, то ки дар байни хонандагон, ҳусусан хонандагони синнусоли калон, бомаҳорат ва эҷодкорона тарзи ҳаёти демократӣ ва арзишҳои демократиро тарғиб намуда, сифати нави ҳаёти меҳнаткашон, ки дар ҳуд рафиқӣ ва колективизм, солимии аҳлоқӣ ва зиндадилии иҷтимоӣ, боварии ҳар як инсонро ба фардо, маданияти баланди меҳнат ва истеъмолот, рафтор ва майшатро, тасдиқ намуда бо зебогӣ ифшо намояд. Ҳангоми дарсҳои технология, дар раванди кори фоиданокӣ ҷамъиятӣ, меҳнати истеҳсолӣ, имкониятҳои зиёда мавҷуд аст, то ки хонандагонро бо мақсади фаъолияти аҳамияти ҷамъиятидошта шинос намуда, дар онҳо маҳорати бо дигарон кор кардан инкишоф дода, талаботи доимо коркарданро дар онҳо инкишоф диҳем. Дар мактабҳои қишварамон таҷрибаи калони истифода бурдани ин имкониятҳо дар шаклҳои гуногун ҷамъ шудааст. Баъзе аз онҳоро номбар менамоем: иштироки хонандагон дар шанбегҳо, корҳои ҷамъиятӣ, ҳангоми қабудзоркуни гирду атрофи мактаб ва маҳали зист, ҷорабиниҳои экологӣ барои тоза намудани атрофи дарёҳо, кулҳо обанборҳо, забурҳо ва гайра. Лахзай муҳими тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ дар шаклҳои гуногуни таълими технология «методи таъсиррасонии тарбиявӣ бо роҳи ташкили ҳамкории эҷодӣ ва муборизаи хонандагон барои нишондодҳои баланд дар меҳнат ва корҳои ҷамъиятӣ» ба ҳисоб меравад.

Риоя намудани принципҳои педагогии ташкили мусобиқаҳои гуногуни хонандагон имконият медиҳад, ки якбора масъалаҳои тарбияи ғоявӣ -сиёсӣ, меҳнатӣ ва аҳлоқиро бомуваффақона ҳал намоем. Ин принципҳо шаффоғият (барои ин маҷаллаҳои гуногун, радио, телевизион, интернет, лавҳаи фахрӣ ва гайра); аниқият (аниқ муайян намудани номгӯи корҳо, иштирокчиён, мӯҳлат, шакли бақайдгирӣ); муқоисаи натиҷаҳо (нишондиҳандаҳои аниқи баҳогузорӣ, шакли бақайдгирӣ, қарори одилонаи ташкилкунандагон) - ро дар назар доранд. Дилҳоҳ мусобиқа имконият медиҳад, ки фаъолияти меҳнатии хонандагонро нисбатан мақсаднок ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол гардонад.

Омӯзгори технология дар ташкили корҳои меҳнатии наврасон, мактаббачагони синфҳои болой, вохурӣ бо собиқадорони меҳнат, ҷамъ намудани ҳуччатҳо ва маводҳо ва дигар корҳо кумак менамояд. Тамоми ин корҳо барои ташаккул додани самтҳои арзишноки хонандагон маълумот, меҳнат, фарҳанг, ахлоқ ва инсонро ҳамчун арзиши олӣ, шароит фароҳам меорад. Дар раванди инкишофи ҳаматарафаи шахсият тарбияи ахлоқӣ дар баробар ба тарбияи гоявӣ-сиёсӣ аҳамияти муайянро дорост. Як вақтҳо В.Г.Белинский тасдиқ намуда буд дар байнӣ бисёр намуди маълумотҳо ва рушдҳо, ки ҳар қадомаш ҳуд ба ҳудаш зарур аст, аз ҳама муҳимашон маълумоти ахлоқӣ мебошад. Инак, тарбияи ахлоқӣ - ин таъсири доимӣ ба шахсият, бо мақсади ба он додани арзишҳои ахлоқие, ки дар ҷамъият мавҷуд буданд ва инкишофи қобилиятаҳои он то ба камолоти ахлоқӣ мебошад. Қоҳият ва предмети тарбияи ахлоқиро ҷамъи муносибатҳои ахлоқӣ (ба Ватан, ҷамъият, табииат зинда ва гайризинда, колектив, арзишҳои моддию рӯҳонӣ, одамони дигар, ба ҳудат), ташкил медиҳанд. Аз он ҷумла ин муносибатҳо байнӣ одамон мувоғики меъёрҳои умумие, ки дар ҷамъият қабул шудаанд, яъне аз нигоҳи некию бадӣ, риоя карда мешаванд. Дастварҳои илмӣ, фарҳангӣ, меҳнатӣ зоҳир кардани масалан сифатҳои беҳтарини инсонӣ (қаҳрамонӣ, ватанпарастӣ ҳисси масъулиятнокӣ, колективизм ва гайра) дар ҷамъияти мо ҳамчун сифати некӣ башумор мераанд, чунки натиҷаи арзишнокии ҷамъиятӣ доранд. Зоҳир намудани бадаҳлоқӣ, қоидавайронкуни, қонунвайронкуни, сифатҳои бади шахсият (дуруғӯи, дурӯягӣ, дағалӣ, фиребгарӣ, мансабпарастӣ ва гайра) аз диди бад баҳогузорӣ карда мешаванд, чунки натиҷаи манфири барои одамон нишон медиҳанд. Тарбияи ахлоқӣ барои дар ҳонандагон ташаккул ёфтани фаҳмиши ахлоқӣ, ҳиссиятҳои ахлоқӣ ва рафтори ахлоқӣ, сабаб мегардад. Барои оқилона ташкил намудани тарбияи ахлоқии ҳонандагон дар раванди таълими технология доностани он ки ҳуди раванди технология асоси ахлоқӣ дорад зарур аст, чунки ба воситаи меҳнат одам бевосита муносибати ҳудашро ба дигарон нишон медиҳад. Ин қувваи маҳсуси дарси технология буда, мураккабияти дарсҳо дар он диди мешаванд, яъне дарси технологияи нодуруст ташкил карда ин тарбияи ахлоқии бесамар мебошад, яъне он машқ барои рафтори бадаҳлоқона аст. Ба барои ҳамин ҳам зарур аст, то ки дарси технология, кори дилҳоҳи беруназсинфиро ба ду талаботи асосии ҳалқунанда ҷавобғӯй намояд:

1. Намунаи муносибати байнӣ қӯдаконро, ҳамчун муносибати одамони намояндагони беҳтарини ҷамъият, созмон диҳад.

2. Таҷрибаи муносибати ахлоқии қӯдаконро ба меҳнат созмон диҳад. Роҳҳои нисбатан самараноки ташкили ҳодисаҳои ахлоқӣ дар раванди таълими технология чӣ гуна бошанд?

Якум, омӯзгори фанни технология аз як дарс то дарси дигар меъёрҳои анъанавии рафтори ҳонандагонро созмон дода, онҳоро мустаҳкам мегардонанд. Анъанҳои дарс-ин таъсири ахлоқии доимо амалқунанда буда, чунин таъсирнокиаш зиёд аст, ки шакли аз тарафи омма қабулшударо доранд, яъне банаҳар гирифта намешавад ва ҳамчун меъёри муқаррарӣ қабул мешавад.

Анъанаҳои дарс на фақат ба муносибатҳои дарс, инчунин ба муносибатҳои раванди меҳнат, тааллук доранд (масолехи меҳнат, ҷои корӣ, предмет ва олоти меҳнат, баҳогузории меҳнат). Ана чунинанд, баъзе номгӯи меъёр ва анъанаҳои зарурӣ барои дарси технология, ки сатҳи камтарини муҳити ахлоқиро дар синф таъмин менамояд:

- тайёрӣ то саршавии дарс, ҷои кор, асбобҳои зарурӣ, таҷхизот масолехҳо;
- тозагии ҷои кор;
- баъд аз ба итном расонидани дарси технология пурра тоза намудани синфҳона, устоҳона, олоти меҳнат;
- ҳатман, ислоҳ ва дигаргун кардани кори бемуваффақ иҷро шуда;
- ёрии ҳамдигарӣ ҳангоми кор ва назорати ҳамдигарӣ баъди баҳиррасии кор;
- баҳогузории натиҷаи кор мувоғики принципи «аввал оиди бартарии кор, бадан оиди камбудиашон»;
- истиснои ғалогулаи зиёдатӣ ва гапзадан ҳангоми кор.

Омӯзгори технология, ба ҳонандагон талаботҳоро оиди иҷроқунонии қоиди ва амалҳои тасдиқшуда пешниҳод намуда, онҳоро бо асоснокнамоии муайян ба фоидай муносибати ахлоқӣ, тақвият мебахшад. Ҳонандагон на бояд қӯр-қӯрона ҳатто меъёрҳои анъанашудаи рафторҳоро дар дарс иҷро намоянд, онҳо бояд мазмун ва арзиши рафторҳои пешниҳод шударо диди тавонанд.

Мұхаббат

Дар ҳамин маврид талаботхой педагоги ба хонандагон ҳамчун меңдері чамъиятій, яне аз тарафи хамаи аъзоёни чомеа қабулшуда, қабул карда мешаванд, на чун нозу нуз ё хошишхой субъективонаи омұзгор.

Бо чунин рох тарбияи ахлоқы дар тамоми самтхой тайёрии технологияи хонандагон амалй мегардад ва аз омұзгор донистани барномаи инкишофи ахлоқии шахсият, ки умуман бо назардошти синусоли күдакон дар мактаб амалй мегардад, шароити хаёти оилавии онҳо, ғавобхой чамъшудаи онҳо оиди муносибат бо одамон, талаб карда мешавад.

Дар раванди таълими технология, хонандагон сохиби малака ва маҳорат зиёде мегарданд, ки ташаккуләбии онҳо ба кори системаи устохониу мушакы вобастагы доранд. Бо мурури аз худ намудани як қатор амалиётхой технология аз тарафи хонанда аз ү күшиш ва шиддати ғисмоний талаб карда мешавад, ки дар натиҷа бадани хонанда инкишоф ва мукаммал мегардад. Шиддатнокий ғисмоний ин ҳамон амале мебошад, ки таълими технологияро бо инкишофи ғисмоний алокаманд менамояд. Ба инкишофи ғисмонии одам ҳолу ахволи одам таъсири калон мерасонад, ҳолу ахволи одам нафақат аз мундарицаи фаъолият вобастагы дорад, балки аз шакли ташкил намудани он низ вобастааст.

Омұзгори фани технология бо мақсади ҳалли масъалаи ичтимої, яне инкишофи ғисмонии хонанда, бояд андоза ва хусусияти сарбории ғисмониро, ки дар раванди дарси технология ба хонанда таъсир мекунац дуруст мұайян намуда, шароити берунаро барои фаъолияти меҳнатии бомуваффаки дарс таъмин намояд. Дар раванди таълими технология имкониятхой калон барои инкишофи зебопарастии шахсият мавчуд мебошад. Чунин имкониятхо ҳам дар мундарицаи маводхой барномавы вә ҳам дар ташкили раванди таълим, шакл ва методхой он дохил мешаванд. Пеш аз оне ки ба дида баромадани имкониятхой инкишофи зебопарастии шахсият дар дарси технология шурұй намоем, худи мағұмуми онро дида мебароем зебопарасты (эстетика) - илм оиди зебогы, оиди қонунхой умумии әздөйді бадей, оиди муносибатхой зебопарастии инсон ба ҳақиқат мебошад. Азхуднамої, зебопарастии дунё бо ёрии ҳиссиёте, ки ҳамаи атрофро аз даруни призмаи зебогы қабул менамояд, ба рох монда мешавад. Аҳамияти меҳнати чамъияті дар раванди ташаккуләбии ҳиссиёти зебопарастии инсон, хеле бузург аст. Асосхой объективии ин ҳиссиётхо дар амалияи чамъияти раванди меҳнати әздөй замина шудааст. Инкишофи зебопарастии шахсият, инкишофи ҳиссиётхой зебопарасты, ташаккуләбии шуури таҷрибавии зебопарасты ва фаъолияти әздөй бо қонунхой зебогиро, дар назар дорад. Дарси таълими технология бисёртар ба таҷрибаи зебопарасты равона шудааст, дурустараш ба фаъолияти бадеи хонандагон. Гарчанде, ки дар барномаи фани технология фахмишхой аники зебопарасты мавчуд нестанд, лекин ташаккуләбии онҳо дар дарси технология хеле мұхимаст, бо ҳамин мақсад ғавобгары аз болои омұзгор оиди ташакқули мағұмұх бардошта намешавад. Кор оиди ташаккуләбии фахмишхой зебогы, созгоры, андоза ва салоҳдод бояд ҳар як дарси технология, гузаронида шавад.

Адабиёт:

1. Спирина А.Ф., Зайцев Е.С. Трудовое воспитание в сельской школе. – М.: 1979.
2. Разин А.В. Трудовая активность - важнейший показатель нравственной зрелости личности. – М.: 2001.
3. Чернышенко И.Д. Трудовое воспитание школьников. – М.: 2000
4. Шопоринский С.А. Вопросы теории производственного обучения. – М.: 1981.
5. Шило А.Т. Перспективы и пути совершенствования трудового воспитания - Педагогика. 1991, №9
6. Щербак Ф.Н. В труде красота человека. – Л.: 1998.

Калидвожахо: технология, малака, маҳорат, система, амалиётхой технология, қүшиши, шиддат, инкишоф, мукаммал

Аннотация

ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ И ВСЕСТОРОННЕЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА

В процессе обучения технологии ученик овладевает большим количеством умений и навыков, формирование которых связано с работой его скелетно-мышечной системы. При освоение школьником целого ряда трудовых операций от него требуются физические напряжения и усилия, в результате чего развивается и совершенствуется организм школьника. Физическое напряжение и есть тот акт, который связывает трудовое обучение с физическим развитием.

На физическое развитие человека большое влияние оказывает его общее самочувствие, а это самочувствие зависит не только от содержания деятельности, но и от формы ее организации.

Ключевые слова: технология, умения, навыки, система, технологическая операция, напряжения, усилия, развития, совершенствования

Annotation

THE PROCESS OF LEARNING TECHNOLOGY AND COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF THE STUDENT'S PERSONALITY

In the process of learning technology, the student learns a large number of skills and abilities, the formation of which is associated with the work of his musculoskeletal system. When a student learns a number of labor operations, physical stress and effort are required from him, as a result of which the student's body develops and improves. Physical exertion is the act that connects labor training with physical development.

The physical development of a person is greatly influenced by his General state of health, and this state of health depends not only on the content of the activity, but also on the form of its organization.

Key words: educations, ideological, political, moral, labour, physical, technical, creative, aesthetics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфхусейнов Шариф, магистранти соли дуюми факултети технология ва иқтисодиёти ДДОТ ба номи С.Айни

Роҳбари илмӣ: Муминов Ф.

Сведения об авторе: Сайфхусейнов Шариф, магистрант второго курса факультета технологии и экономики ТГПУ имени С.Айни

Научный руководитель: Муминов Ф.

About the author: Saifhuseinov Sharif, 2nd year of Master Student in the Department of Technology and Economics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ИСТИФОДАИ КОМПЮТЕР ДАР ГУЗАРОНИДАНИ КОРХОИ ЛАБОРАТОРИЙ АЗ ФИЗИКА

Дар мақола тақрибаи тарзи истифодаи корхои лаборатории вариативй бо истифода аз моделҳои интерактивй дар дарсҳои физикаи мактабҳои таҳсилоти умум оварда шудааст. Баъзе марҳалаҳо ва методҳои гузаронидани дарсҳои лабораторий тавсифи худро ёфтаанд.

Барои ин Разумовский В.Г. фармудааст, ки барои халли масъалаҳои рушди фаъолияти хонандагонро пеш аз ҳама донистани хусусиятҳои раванди эчодӣ дар пешравии ин фан ва татбики техники он донистан зарур аст.

Имрӯз дар ҷомеаи мо назарафкани ба равиши муқаррарии омӯзиш тағиیر ётааст, шаклҳои нави методҳои омӯзиш ва тарбия пайдо гардидаанд, ки баъзе пурра ва дуруст ҳал кардани масъалаҳои тарбиявии дар назди омӯзгорон гузаштаро ҳал менамоянд. Маълум аст, ки дар ин маврид зарурати тағиир додани таълими мактабӣ, аз ҷумла физикӣ мегардад ва онро бо ба ҳисоб гирифтани шавқу рағбати хонандагон пешниҳод намудан зарур мебошад. Ҳаракати паст кардани фарози тавсифи абстрактии математикий ва гузаштан ба фарози сифатӣ дониши физикии онҳоро ба қадри зарурӣ баланд мебардорад ва имконият фароҳам меорад, ки мисолҳои барои аналогҳои физикӣ заруриро пайдо гардонем.

Ба чунин гуфтаҳо розӣ шудан лозим нест. Алоқаи байнҳамдигарии баъзе элементҳо ва умумигардониро дар асоси назарияи фундаменталий аз байн бояд бардошт. Дар натиҷаи чунин муносибат хонандагонро бо яке аз мағҳумҳои маълум аз қабили ҳаритаи ягонаи илмии ҷаҳон ошно кардан душвор мегардад. Электроника ва техникаи ҳисоб дар ин маврид компоненти муҳтавои омузиши физика ва математика мегардад, васоити оптимиликунанда ва баландбардорандай самаранокии раванди таълим, инчунин барои гузаронидани принсипҳои омузиши пешбарандай таълим рушд медиҳад.

Оё компьютер дар дарсҳои физика зарур аст? Дар дарси физика вай қадом ролро мебозад? Оё истифодаи он оё фоида ё зарар меорад? Барномаҳои компьютериро қадом вақт дар дарсҳои физика истифода кардан мувофики мақсад мебошад? Пеш аз ҳама мо бояд бовар кунем, ки татбики технологияҳои компьютерӣ дар ҳамон вақт мавриди истифода бояд қарор гиранд, ки афзалияти онҳо нисбат ба шаклҳои муқаррарии омузиш бартарияти назарраси шакли муқаррарии омӯзиш муайян гардад. Яке аз чунин ҳолатҳо гузаронидани дарсҳои физика бо истифода аз моделҳои компьютерӣ мебошад.

Физика – илмест, ки усули таҳқиқоти муҳим дар он моделонии математикий арзи ҳастӣ менамояд.

Имрӯз мо метавонем бидуни физикаи назарӣ ва физикаи мушоҳидавӣ (эксперименталий) ғасли сеюм – физикаи ҳисоббарорро чудо карда метавонем, ки он метавонад роли муайян бозад.

Яке аз роҳҳатҳои ҷолиби истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими физика моделонии компьютерии равандҳо ва ҳодисаҳои физикӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии таълим дар физика аҳамияти беандоза мебозад. Моделҳои компьютерро ҳангоми гузаронидани дарсҳои муқаррарӣ дуруст ҷо ба ҷо кардан мумкин мебошад ва он мконият фароҳам меорад, ки омзгор дар экрани компьютер тбисёр самараҳои физикро нишон дода тавонад, инчунин имкон медиҳад, ки намудҳои ғайримуқаррарии фаъолияти таълимӣ нишон дода шавад.

Вазифаҳои асосии татбики компьютер дар дарсҳои физика аз инҳо иборат мебошад:

Рушд додани фаъолияти эҷодии хонандагон, тавонистани таҳлилот, моделони, гузаронидани ояндабинӣ, фикри эҷодӣ.

- Баланд бардоштани фаъолият дар омӯзиши физика.
- Такмил додани одатгардонии хонандагон ҳангоми кор бо компьютери фардӣ.
- Ташаккулдиҳии кори хонандагон доир ба гирифтани дониш доир ба кори мустақилона, ҳангоми кор бо барномаҳои таълимӣ дар компьютер.

• Ташаккул додани кор аз ҷониби хонандагон ҳангоми истифодаи пакетҳои MS Office (Word, Excel, PowerPoint ва ғайра) барои моделонии таҳқиқотҳои равандҳои физикӣ ва ҷобаҷоқунии натиҷаҳои бадастомада.

- Тавассути компьютер муайян кардани дониши хонандагон.

Холо миқдори барномаҳои компьютерӣ, ки ба омӯзиши физика пешниҳод шудаанд, хеле зиёд мебошанд. Моделҳои виртуалӣ ва онҳо ба гурӯҳ чудо карда шудаанд ва онҳо ба ҳалли ду масъалаи алоҳида бахшида шудаанд.

Якуми он бо мақсаднок маҳорат дар хонандагон мустақилона таҳиябандии моделҳои оддитарини муҳитҳои физикӣ бахшида шудааст.

Дуюми он ба омӯзиши онҳо – ба омӯхта тавонистани истифодаи самараноки моделҳои «тайёр» – и компьютерӣ, барои гузаронидани озмоиши виртуалий.

Ҳангоми истифодабарии моделҳо компүтер ҳодисаи ҳақиқии табииро нишон намедиҳад, яъне модели ҳақиқии онро нишон надода, имкони канда-канда нишон додани онро дорад ва ҳангоми илова кардани факторҳои мураккаб моделро ба аслаш наздик менамояд. Файр аз ин, маълум аст, ки ҳангоми иҷроиши умумии корҳои лабораторӣ ба душворӣ дучор мегардем. Дар ин ҳолат кори иҷро мекардаи хонандагон бо моделҳои компүтерӣ хеле фоиданоканд, зоро моделонии компүтерӣ Имконият фароҳам меорад, ки дар экрани компүтер расми ҳаракатноки таҷрибаҳои физикӣ ва ҳодисаҳоро тасвир намоем. Гуфтан ҷоиз аст, ки истифодаи моделонии компүтерӣ набояд ба сифати иваз намудани таҷрибаи физикӣ амал намояд. Дар ин ҳолат ҷиҳози дар кабинети физика буда ба ин ёрии амалӣ оварда мерасонад.

Якчанд ҳарактери шартии натиҷаҳои моделонии компүтериро аз ҳисоби намоишдиҳии таҷрибаҳои воқеӣ ба ҷо овардан имкон дорад.

Методикаи гузаронидани дарси физика бо истифодаи компүтер аз тайёрии муаллим вобастагии калон дорад ва интихоби ин ё он варианти кор ба омӯзандагон вобастагии беандоза дорад. Корҳои лаборатории вариативӣ албаттa бо васоити дидактикаи бояд муҷаҳҳаз бошанд, дар иҷрои онҳо компүтери фардӣ мавриди истифода қарор гирифта тавонад.

Корҳои лаборатории вариативӣ дар се вариант тайёр карда мешаванд:

Вариант 1. Барои хонандагоне пешниҳод мешавад, ки ҳоло натиҷаҳои таҷрибари дуруст ба ифоқа оварда наметавонанд. Дар ин ҳолат онҳо ҳангоми гузаронидани кор аз рӯи алгоритми муқараршуда бо ёрии омӯзгор то коркарди натиҷаҳо амал менамояд.

Вариант 2. Таъмини методии қисман ҷустуҷӯро иҷро менамояд. Формулабандии гипотеза ва муҳокимаи нақшаи таҷрибари бо ҳамроҳии омӯзгор мегузаронад. Ҳама дигар амалҳо аз тарафи хонандагон ба субут расонида мешавад, ки ин варианти мустақилона интихоб кардаанд.

Вариант 3. Ба таври таҳқиқотӣ гузаронида мешавад. Мустақилияти пурраи хонандагон барои иҷрои пурраи ин вариант шароити муайян муҳайё кардан лозим мебошад.

Иҷроиши моделҳо то ба вакти дарсӣ маҳдуд мебошад. Моделҳои фарози якум ва дуюм ҳангоми иҷроиши бояд пеш аз иҷрои корҳои лабораторӣ аз худ карда шаванд.

Принципҳои татбиқи моделҳои компүтерӣ инҳоянд:

- Модели пайдоишро танҳо дар ҳамон вакт истифода кардан лозим аст, ки агар таҷриба гузаронидан имкон надошта бошад. Ё ин пайдоиш ниҳоят тез мегузарад ва аз паси он мушиҳида кардан имкон надорад.

- Модели компүтерӣ бояд пайдоиши омухташавандаро барои омузиши ҳодиса ёрӣ расонда тавонад. Ё намоиши ин ҳодисаро пайдарпай нишондода тавонад ё шарти масъаларо намоиш дидад.

- Дар натиҷаи бо модел кор кардан, хонандагон вобастагиҳои сифатӣ, инчуни миқдории бузургиҳои ҳодисаро муайян карда тавонанд.

- Ҳангоми кор бо моделҳо ба хонандагон супоришҳои душвории гуногундоштаро пешниҳод намудан лозим аст, то ки онҳо мустақилона кор карда тавонанд.

Банақшагирии дарсҳои физика бо татбиқи компүтерро бояд аз чукур омӯхтани имконияти маҳсулоти таълими программагӣ сар кардан лозим аст. Компүтерро дар дарси ихтиёрий низ татбиқ кардан имкон дорад. Танҳо барои соҳиб шудан ба натиҷаи самаранок истифода кардани онро ба нақша гирифтани лозим мебошад. Татбиқи барномаҳои компүтерии тайёркардаро бо дигар дарсҳои муқаррарии физика ҳамҷоя кардан имкон дорад, ки он метавонад дар вакти муайяншуда иҷро шудани нақшаи таълимиро ба ӯҳда гирад.

Адабиёт:

2. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Информатикаи татбиқӣ (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ). – Душанбе: Бахт LTD, 2009. – 364 с.
3. Оспенникова Е.В. Основы технологий развития исследовательской самостоятельности школьников. – Москва: 2002. – 375 с.

Муҳакқик

4. Оспенников Н.А. Лабораторный физический эксперимент в условиях применения компьютерных технологий обучения [Текст]: учеб. - метод. пособие / Н.А. Оспенников. – Москва, 1982. – 192 с.
5. Равшанов Ч., Ҳамидов Б. Информатика. – Душанбе: Маориф ва фарҳонга, 2012. – 208 с.
6. Равшанов Ч., Ҳамидов Б. ва диг. Информатика. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 320 с.
7. Ҳамидов Б. ва диг. Практикум лабораторий аз информатика. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 164 с.

Калидвожаҳо: усулҳои ададӣ, тригонометрия, лингвистика, система, квадратҳои хурдтарин, зуддии эҳтимолӣ, ҳатогиҳои ченкуниӣ, пайвастагиҳои кимиёвӣ.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬТЕРА В ЛАБОРАТОРНЫХ ЭКСПЕРИМЕНТАХ ПО ФИЗИКЕ

Во многих физических, биологических, химических, а также некоторых других исследованиях результаты исследования выражаются в виде координаты точек на плоскости. Для правильного понимания составляют множество точек и по ним создают формулу эмпирической зависимости. В статье приведена компьютерная программа, решающая данной проблемы, так как метод наименьших квадратов широко применяется для решения таких проблем.

Ключевые слова: численные методы, тригонометрия, лингвистика, система, метод наименьших квадратов, вероятностные частоты, ошибки измерения, химические соединения.

Annotation

USING A COMPUTER IN LABORATORY EXPERIMENTS IN PHYSICS

In many physical, biological, chemical, and some other studies, the results of the study are expressed as the coordinates of points on the plane. For correct understanding, they make up a set of points and use them to create a formula for empirical dependence. The article presents a computer program that solves this problem, since the least squares method is widely used to solve such problems.

Keywords: numerical methods, trigonometry, linguistics, system, least square method, probabilistic frequencies, measurement errors, chemical compounds.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фозилов Шӯҳрат Орифҷонович, магистранти соли дуюми факултети математика ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Ҳомидов Б.

Сведения об авторе: Фозилов Шухрат Орифджонович, магистрант второго курса факультета математики ТГПУ имени С.Айни.

About the avtor: Fozilov Shuhrat Orifjonovich, master the 2ndyear of Master Student in the Department of Mathematics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini.

ФАЬОЛИЯТИ ОМЎЗГОРИ БИОЛОГИЯ ЧИҲАТИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ МАҲОРАТУ МАЛАКАҲОИ УМУМИТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади сифатнок ва натиҷабаҳш гардонидани раванди таълими фанниҳои биология силсилаи стандартҳои нави фанниро таҳия ва дастраси омма гардонид. Вазорати маориф ва илм натиҷа ва дастовардҳои ислоҳоти соҳаро, ки тайи солҳои охир татбиқ гаштаанд, эътироф карда, дар асоси ба эътибор гирифтани таҷриба ҷаҳонӣ стандарт ва барномаҳои навро ҳамчун як ҷузъи таркибии ислоҳоти пурраи мундариҷаи таҳсилот таҳия намудааст.

Соҳаи маориф ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки ру рушди мамлакат аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта шуда, дар ин самт ҳамасола тадбирҳои зиёд андешида мешаванд. Илова ба бунёди муассисаҳои таълимии типи нав, таҷдиди инфрасоҳтор, инчунин диққати маҳсус ба сифат, мазмуну самарабахшии мундариҷа ва ҷараёни таълим равона мегардад. Таҳияи стандарт ва барномаҳои нави таълимӣ метавонад сатҳу сифати таҳсилоти миёнаи умумиро баланд бардорад.

Ҷаноби Оли, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста дар суханрониҳо, воҳӯриҳо ва дастуру супоришҳо ба соҳаи маориф диққати маҳсус дода, таъсири онро ба инкишофи ҷомеа таъқид мекунанд.

Дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф омӯзгорон нақши калидӣ мебозанд. Ин нукта имсол дар суханронии Президенти Ҷумҳурӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6, 3], баргузор гашт мушахҳас баён гардидааст: «Таҳқим баҳшидани иқтидори илмии қишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникии муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодиву техниқӣ вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад».

Барномаи такмилёфтае [8, 20], ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ карда шуд, мавқеи курси биологияро дар системаи таълим, инчунин аҳамияти илмии онро дар ҳаёти ҷамъияти муосир муайян мекунад.

Таълими биология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, барои кор дар ҳочагии ҳалқ, идомаи таҳсил ва ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон нигаронида шудааст.

Дар барномаи курси биологии мактабӣ [7, 8] дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон нишон дода шудааст, вале барои амалӣ гардонидани онҳо душвориҳои зиёде пеш меоянд; 1) ба мазмуну мундариҷаи барнома каме мувоғиқ набудани китобҳои дарсӣ; 2) набудани адабиёти методие, ки аз рӯйи онҳо омӯзгор бояд фаъолияти ҳудро ба низом дарорад; 3) барои тағиیر додани соҳтори дарс, доҳил кардани тарзҳои нави таълим ва ба талаботи имрӯза мувоғиқ кардани дарс, омӯзгор дастурҳои методии ба талаботи замон ҷавобгӯ, надорад.

Аз ин рӯ, дар кори ҳатми магистрӣ барои омӯзгорони навкор ва донишҷӯёни донишгоҳҳои омӯзгорӣ тавсияҳоеро пешниҳод менамоем, ки барои ташкили навъҳои фаъолияти омӯзгор баҳри ташаккул додани маҳорату малакаҳои умумитаълимии хонандагон дар таълими биология мусоидат мекунанд.

Баҳри ташаккул додани маҳорату навъҳои фаъолияти омӯзгор малакаҳои умумитаълимии хонандагон, тибқи [1, 10]: 1) ташаккул додан ва дарк кардани фаъолияти педагогӣ, омӯхтани системаи донишҳои умумӣ ва маҳсус, инчунин ташаккул додани маҳорату малакаи методӣ; 2) омӯхтани тарзи кор бо китоби дарсӣ, адабиёти илмию методӣ, барномаю тавсияномаҳо, ба нақша даровардани маводи таълимию тайёр кардани дарсҳои алоҳида, маҳорати навиштани конспекти маърӯзахо, дуруст кашидану хондани нақшаву графикҳо, мувоғиқи қоидаҳои забони адабию илмӣ талағфуз кардани қалимаю ибораҳо (истилоҳот), шарҳ додани мағҳуму далелҳои илмӣ, инчунин, хушхаттию соддабаёнӣ; 3) омӯхтани нозукиҳои қасби педагогӣ, идора кардани фаъолияти донишомӯзии хонандагон, тарзи ташаккул додани маҳорату малакаи онҳо, инчунин ҳудомӯзию мустақилона инкишоф додани фаъолияти эъҷодӣ; 4) маҳорати навҷӯй, ба ҳар як машғулият бонизом тайёрӣ дидан, баёни мавзӯй ва кори мустақилонаи хонандагонро мувоғиқи мақсади дарс муайян кардан, дар хонандагон инкишоф додани фаъолияти эҷодӣ, ташаккул додани маҳорату малакаҳои умумитаълимии хонандагон, ҷаҳонбинии илмӣ ва талқин кардани хислатҳои неки инсонӣ [4, 5].

Мұхаббат

Хамай ин худ аз худ ба даст намеояд, балки дар натицаи құстуручы, захматходи паёпай, хонданы адабиети психолог, педагог, омұхтани тақрибаи пешқадам таҳсил дар курсходи тақмили ихтисос вағ. хосил мешаванд.

Мұвоғиқи талаботи имрұза омұзгор барои ташаккул додани маҳорату малакаҳои умумитаълимии хонандагон бояд корхой зеринро ба анчом расонад: 1) ба нақша даровардани тамоми құзъхой кор нақшай тақвимій, нақша-конспекті дарс ва гайра; 2) худомұзій тавассути адабиети илмій, методій, матбуоти даврій, иштирок кардан ба семинару конференсияҳо; 3) тартиб додани нақшай машғулиятхо, тайёрій ба машғулиятхо, ташкил ва гузаронидани машғулиятхо; 4) тақхизонидани кабинет, таъмини кабинет бо воситаҳои техникій ва аёй, таъмири асбобо, гузоштани корхой лабораторій, сохтани асбоб ва дигар воситаҳои аёй; 5) ташкил карданы конференсияҳо, шабнишинихо мағфилхо вағ.; 6) корхой инфириодій бо хонандагон, қамъбасты корхой санчишій ва лабораторій, ташкил карданы мусобиқаҳо; 7) иштирок ба дарсҳо, курсходи тақмилии ихтисос, сұхбат бо омұзгорону методистон; 8) истифода бурдани методдои таҳқиқот (мушоҳида озмоиш), құстуручүи усулхой самараноки таълиму тарбия, навищтани маърӯзаву мақолаҳои илмій-методій вағ.; 9) тарғиби илму техника, аҳамияти илм ва донишомұзій вағ.

Омұхтану амалій гардонидани силсилаи фәйолиятхои номбурда вазифаи асосии омұзгор ва нишонаҳои ихтисосмандии ў буда, аз чұмла ба нақша даровардану ташкил кардан ва босамар гузаронидани дарсҳо, самаранок ташаккул додани маҳорату малакаҳои умумитаълимии хонандагон савияи баланди фәйолияти касбии омұзгорро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Баротов К.А., Шарипов М. Корхой беруназсінфій аз биология. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айні, 2003. – 96 с.
2. Давыдов В.В. Проблема развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального исследования. – Москва: Педагогика, 1986. – 146 с.
3. Добляев Л.П. Психологические основы работы с учебником. – М.: Педагогика, 1970. – 156 с.
4. Зубайдов У., Абдуллозода Х., Баротов К., Шарипов М., Саторов Т. Методикаи таълими биология. – Душанбе: Нашриети ДДОТ ба номи С.Айні, 2018. – 291 с.
5. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон ба Мачлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон. 26.12.2018 сол.
6. Султонов С., Давлатзода С., Баротов К., Фаратов М., Маҳмадзиёев А., Савлатов С. ва гайра. Барномаи таълимии фанни биология дар синфҳои V-XI. – Душанбе: Вазорати маориф ва илми Чумхурии Тоҷикистон, 2018. – 112 с.
7. Баротов К.А., Шарипов М. Истифодаи бозихои дидактикаи таълими биология. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айні, 2011. – 100 с.
8. Султонов С., Нигмонов Н., Маҳмадзиёев А., Савлатов С. Барномаи биология барои синфҳои V-XI. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 94 с.

Калидвозажаҳо: таълим, тарбия, барнома, стандарт, маҳорат, малака, семинар, адабиёт, семинарҳои даврі

Аннотация

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ БИОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ОБЩИХ НАВЫКОВ И КОМПЕТЕНЦИИ УЧЕНИКОВ

В настоящей статье анализируется значение деятельности учителя биологии в развитии общих навыков и компетенции учеников. Автор на основе примеров и фактов научно обосновал в этом роль деятельности учителя биологии.

Ключевые слова: образование, обучение, программа, стандарт, мастерство, навыки, семинары, литература, периодические семинары.

Annotation

ACTIVITY OF A BIOLOGY TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF GENERAL SKILLS AND COMPETENCIES OF STUDENTS

This article dealt with importance of the biology teacher's activity in the development of General skills and competence of students. The author based on examples and facts scientifically justified the role of the biology teacher in this.

Keywords: education, training, program, standard, skill, skills, seminars, literature, periodic seminars.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бедалов Ҷурабек, магистранти соли дуюми факультети биологиии ДДОТ ба номи Садриддин Айні

Роҳбари илмій: н.и.п. дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторе: Бедалов Журабек, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени С.Аини

About the author: Bedalov Jurabek, the 2nd year of Master Student in the Department of Biology, TSPU named after S. Aini

ФАРҲАНГИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР

Дар ҷаҳони муосир илму маориф ҳамчун сарчашмаи бунёди пешрафти иқтисодию иҷтимоии ҷомеа арзёбӣ карда мешавад. Дар инкишоф ва пешрафти соҳаи маориф соҳаҳои гуногун нақши хеле калон доранд. Ҳусусан соҳаи техника ва технология яке аз соҳаҳои муҳими давлатӣ ба шумор рафта, таъсири хеле калон мерасонад. Инчунин нақши технология дар баланд бардоштани сифати таълим басо калон буда, дар инкишофи малакаву маҳорат ва донишшандӯзии хонандагон таъсири бузург мерасонад.

Рушд ва пешравии ҷаҳони муосир бо ду ҷанбаи асосӣ, ки яке ба илму техника ва технология, дигаре маънавиёт, ахлоқ ва пос доштани анъанаҳои ниёғон мебошанд, саҳт марбут аст. Рушди техника ва технология бе маънавиёт амалӣ наҳоҳад шуд. Бинобар ин мо бояд дар баробари ташаккули тафаккури техникӣ маънавиёти насли наврасро баланд бардошта, аз анъанаҳои неки миллии ниёғони худ онҳоро бархурдор намуда ва ба арзишҳои волои инсонӣ арҷ гузорем. Ин падида моро водор менамояд, ки вобаста ба талаботи замон аз имкониятҳои мавҷуда истифода намуда, роҳҳои самарарабаҳши истифодаи дастовардҳои илму техникоро ҷустуҷӯ намоем.

Ташаккули тафаккури фарҳанги техникии насли наврас ба эҷодкорӣ, навовариву ихтироъкорӣ аз айёми кӯдакӣ ва наврасӣ яъне аз боғчаи кӯдакон, мактаби миёна оғоз гардида, дар таълимгоҳҳои олий рушд меёбад. Ин амал тақозо менамояд, ки шогирдон бояд дар мактаб аз фанҳои дақиқ ва табиатшиносӣ дониши хуб гиранд, ки он ба ихтироъкорӣ ҳамчун таҳкурсӣ хизмат мекунад.

Замоне, ки донишҷӯён аз технология ба унвони як василаи муваффақ ва саҳех истифода мебаранд, имкони тарҳрезии ҷадид дар онҳо фароҳам мешавад ва метавонанд дар шароите қарор бигиранд, ки битавонанд, аҳдофи худро ба гунае ҷадид таъриф кунанд. Ҳамчунин донишҷӯёнро қодир месозад, ки мизони пешрафти худро андозагирий намоянд.

Яке аз ҳусусиятҳои беҳтарини истифоданамоии технологияи иноватсионӣ, баҳрамандӣ аз манобеи хориҷӣ ва ҷадиди иттилоотӣ аст, ки муаллимон ва донишҷӯёнро бо он қодир месозад, ки аҳдофи илмии худро ба илми имрӯза мутобиқ гардонанд. Истифодаи технология дар соҳаи илм шаҳсро ба таҳлилномаӣ ва ҷалоӣ мубаддал мегардонад [1, 43].

Ҳангоми интиҳоби технологияҳои педагогӣ дар таълими забони хориҷӣ дар мактаби ибтидой омӯзгор бояд барои муҳайё кардани шароити омӯзиш дар муҳити забонӣ кӯшиши зиёд ба ҳарҷ дода, мусоидат намояд, ки қобилияти эстетикӣ-нутқии хонанда инкишоф ёбад. Дар баробари ин интиҳоби технологияи таълим бояд вобаста ба ҳусусиятҳои равонӣ ва синнусолӣ бошад ва таълим тағирии усулу методҳоро пай ҳам талаб менамояд. Барои самаранокии таълим муҳим аст ки:

- а) шахсияти ҳар як талаба ва колективи талабагон, бо роҳи мушоҳида, ба пуррагӣ омӯхта шавад (дар рафти дарс ва берун аз он, табодули фикр бо ҳамкорон, сухбат бо падару модарон);
- б) ҳангоми ташкили мӯошират бо талаба масъалаҳое пешниҳод шаванд, ки онҳо шавқи талабагонро бедор кунанд ва бо таҷрибаи шахсияшон алокаманд бошанд;
- в) ҳангоми ташкили шаклҳои кори ҷуфтӣ ва ё ғурӯҳӣ бо талабагони сустхон бештар аҳамият додан лозим аст;
- г) дикқати колективи хонандагонро ба низом ва ба муваффақиятҳои талабагони ҷудогона дар фаъолияташон ҷалб намудан лозим аст.

Имрӯз воситаҳои техникӣ омили муҳими пешрафти донишҷӯён ва хонандагон дар таълим ба шумор меравад. Пешрафти соҳаи маориф дар замони муосир аз истифодаи васоити техникӣ дар ин соҳа сарчашма мегирад. Барои баланд бардоштани сатҳи саводи техникии хонандагон бояд аз давраи наврасӣ ва боғча бо қудакон якҷоя фаъолият намуд ва асосҳои техникоро ба онҳо омӯзонид [3, 78].

Имрӯз забонҳои хориҷӣ дар шуури шахсони муосир на ин ки мустаҳкам шудааст, балки ба фазои мадании ҳастии якҷояи одамон ҷо гирифтааст.

Омӯзиши забони хориҷӣ ҳамчун воситаи алоқа барои одамон чун омили бузурги инкишофи шахси муосир мебошад. Ҷамъияти муосир бе муносибатҳои байналмилалии васеъ номумкин аст. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва аз худ кардани он қисми ҷудошаванди раванди таълиму тарбия мебошад. Аз ин ҷост, ки имрӯз дар тамоми соҳа дониши забониро ба назар гирифта, кадрҳои болаёқат ва донандай забонҳои хориҷиро ба вазифаҳо таъйин менамоянд.

Муҳаккик

Чуноне, ки Президенти кишвар, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар ҳама ҷаласа ва баромадҳояш таъкид менамояд, ки ҳар як шаҳси соҳибкор бояд зиёда аз ду забони хориҷиро донад. Имрӯзҳо омӯзиши забони хориҷӣ дар кишвар дар сатҳи миёна қарор дошта, барои таълим ва ба роҳ мондани омӯзиши забони хориҷӣ шароити мусоидеро фароҳам овардаанд. Ба роҳ мондани забони хориҷӣ, ба виҷаанглисию олмонӣ яке аз мақсадҳои асосии маорифи кишвар ба ҳисоб меравад.

Барои дар сатҳи замонавӣ сурат гирифтани таҳсилот дар мактабҳои олӣ моро зарур меояд, ки аз ҳама гуна шароит истифода намоем. Ҳамчунин ҳама он методҳои пешниҳодшударо тибқи имконият мӯҳайё созем, то ин ки омӯзиш дар мактаби олӣ дар сатҳи баланд сурат гирад [2, 98].

Адабиёт:

1. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – Москва, 2003. –43 с.
2. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. – Москва: Наука, 1997. – 223 с.
3. Мирзоахмедов Ф. Тадбики маорифи кишварҳои гарб ба мағкураи шарқии мо мусоидат мекунанд. Газетаи Садои мардум, №2, Душанбе, 2001. С.78.

Калидвоҷаҳо: малакау маҳорат, ҷаҳонбинии хонандагон, фарҳанги истифодаи технология, рушиди техника ва технология, пешрафти соҳаи маориф, технологияи педагогӣ, қобилияти эстетики-нутқӣ, ҳусусиятҳои равонӣ, ҳадафи илмӣ, сифати таълим, рушиди ҷаҳони муосир

Аннотация

КУЛЬТУРА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье была рассмотрена культура использования новых технологий и подчеркиваются позитивные аспекты его использования в образовании, а также важность использования технологии в процессе обучения. Автор подчеркивают, что использование современных технологий при изучении иностранного языка способствует развитию способности учащихся совершенствовать знания и мировоззрения.

Ключевые слова: способности, мировоззрение учащихся, культура использования технологии, развитие технологии, развитие образования, педагогические технологии, эстетико-коммуникативная способность, психологический характер, научная цель, качество обучения, развитие современного мира.

Annotation

CULTURE OF USING NEW TECHNOLOGIES

This article dealt with culture of using new technologies and highlights the positive aspects of its use in education, as well as the importance of using technology in the learning process. The author emphasizes that the use of modern technologies in learning a foreign language contributes to the development of students' abilities. improve your knowledge and outlook.

Key words: skills and abilities, knowledge of students, culture of using new technologies, technology development, development education, pedagogical technology, esthetic communicative ability, psychological character, scientific purpose, quality training, development of the modern world

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймонов Муҳаммадҷон, магистранти соли дуюми кафедраи забони олмонӣ ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Сайфуллоева З.

Сведения об авторе: Сулейманов Мухаммеджан, магистрант второго курса кафедры немецкого языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Sulaimonov Muhamadjan, the 2nd year of Master Student in the Department of German and its Methodology of Teaching, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini,

МАҚСАДИ ОМҮЗИШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНФОРМАТСИОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИ

Пешрафти бесобиқаи илму технологияи нав, ки ҷаҳони имрӯзаро фаро гирифтааст, бештар аҳамияти рӯзағузун пайдо карда аст.

Мутахассисони оянда ҳамон вакт ҷои ҳудро дар ҷамъият меёбанд, ки агар дар мактабу маорифи Тоҷикистон баробари ахлоқу одоб, барои пешравии соҳаҳои муосири илму технология азму талош намуда, қӯшиш намоянд, ки мақоми дониши ҳудро дар соҳаи технологияи нави замонавӣ боз ҳам мустаҳкамтар гардонанд. Барои ин дониши хонандагонро аз соҳаи илми информатика мустаҳкам намудани онҳо аввал соҳаи маорифи ҷумҳурияномон аҳамияти аввалин дараҷа водор намояд.

Аз ин ҷиҳат, Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон водор менамояд, ки дар шароити нави иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсию фарҳангӣ вобаста ба ҷаҳони тараққиёфтai имрӯза баробари дигаргунсозиҳои қуллӣ дар мазмуни таҳсилот барои истифодаи шаклу методҳои нави таълим аҳамияти аввалиндарача дода шудааст [2, 56].

Инчунин гузориши проблемаи ягонагии системаи маълумоти техникро қобили қайд медонем, ки ин дар роҳи коркарди стандартҳои маориф ва ба вучуд овардани шароити таъмини омодагии хонандагон қадами аввалин мебошад ва рушди инсон дар Тоҷикистон ба масъалаҳои мушаххас таваҷҷӯҳи бештар сурат мегирад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда ҳулоҳаи табиие баровардан мумкин аст, ки бозсозии пурраи маълумоти олӣ ва миёнаи маҳсус, ба вазифаҳои тезонидани рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар марҳилаи ҳозира мувофиқ гардонидани таҳсилотро зарур дониста мешавад.

Дар адабиётҳое, ки ба проблемаи таълим баҳшида шудааст, термини маҳсус «информатикаи мактабӣ» вомехӯрад. Дар зери ин мағҳум соҳаи амалии педагогика, ки ба хонанда имконияти ба фазои информатсионӣ тақи кардан, истифода бурда тавонистани ҷараёни лозимаи информатсионӣ, мазмун ва мундариҷаи онро таҳлил намудан, амалигардонии мутобиқаи информатсионӣ бо мақсади ба манфиати ҳуд истифода бурда ва ба муҳити зисташ мувофиқ қунонида тавонистанро нишон медиҳад.

Информатикаи мактабӣ, ҳамчун қисми информатика муайян гардида, барои фаниҳои тадқиқотӣ, ки масъалаҳои барномавӣ, техникӣ, таълими-методӣ, таъминкунандай ташкили истифодаи компьютер дар протсеси таълими мактабӣ дидан мумкин аст.

Дар ибтидои компьютеркунонии таҳсилот академик А.П. Ершов чунин шиореро ба миён гузашта буд. «Барномасозӣ-саводнокии дуюми инсон аст». Аз тарафи А. П. Ершов ва В.М. Малахова китоби дарсӣ барои синфҳои 9-10 ва дастури методӣ барои муаллимон «Омӯзиши асосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор» аз ҷон дар баромада буд [4, 25].

Ба масъалаи асосии омӯзиши информатика дар мактабҳо муаллифон ба чунинҳо аҳамият додаанд:

- фаҳмиши ба ҳамаи хонандагон имконпазирро таъмин намуда, маҳдудияти хоси компьютерро дар назар доштан;

- маълумоти курсҳои мактабии математика ва физика шинос намудан;

- таъсисёбии мақсадноки компонентҳои асосии маданиятнокии алгоритми хонандаогон, ки саводнокии компьютерӣ мебошад нишон медиҳад;

- шинносии хонандагон бо компьютер ва истифодаи он барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаётан муҳимро нишон додан аст.

Муаллиfon борҳо таъкид намуданд, ки информатика-ин илм дар бораи алгоритмкунонӣ, барномасозӣ ва ҳалли масъалаи гузашташударо бо воситаи МЭҲ ҳал намудан мебошад.

Бо ҳамин тарик ба хонандагон зарур аст, ки бояд саводи компонентҳои назариявии компьютерҳоро донанд. Омӯзиши фанни информатика дониши хонандагонро ба ягон низоми муайян дар соҳаи алгоритмсозӣ медарорад. (алгоритмсозӣ-асоси барномасозӣ аст) [1, 74].

Асосҳои талаботи дониши информатсионии хонандагон пурра кор фармуда тавонистани компьютер, донистани қисмҳои он мебошад.

Мұхা঳қық

Дар замони ҳозира аз хатмунандаи мактабҳои миёна ва миёнаи маҳсус саводнокии компьютериро талаб карда мешавад. Бо ҳамин сабаб ноил гардидан ба саводнокии компьютерй, бо омили истифодабарии компьютер алоқаи зич дорад.

Холо мақсади таълимдиҳии технологияи информатсионӣ ин таъсисёбии маданияти информатсионии хонанда мебошад. Компоненти асосии он тафаккури амалиётӣ мебошад.

Усули амалиётии тафаккур ба худ ташакулёбии маҳорат ва малака ба нақшагирии фаъолияти хонанда, кофтукоби информатсия барои ҳалли масъалаҳои актуалӣ, шакли мушират ва ба низом дарории маълумотҳо ба низом даровардани ҳамаи намуди фаъолият мебошад.

Аз тарафи Ю. А. Первин қисмҳои асосии услуби тафаккури амалиёти чудо карда шуд.

-тавонситани ба нақшагирии структураи амалиёт, ки барои ба даст овардани мақсади дар пеш гузошташуда, бо ёрии воситаи маҷмӯи таҷхизотҳо ин маҳорат дар бисёр ҳолатҳо маҳорати тафаккури алгоритми қайдшударо меноманд -тавонистани соҳтани модели информатсионӣ барои шарҳ додани объект ё система. Дар ин ҳолат беҳтар аст, ки структураи объектҳои информатсиониро дар шакли формалӣ донистан. Натиҷаи ин маҳорат бо паҳншавии системаҳои интегронишудаи базаи додашудаҳо аниқ мегардад, СИ (системаи информатсионӣ) ва СИА (системаи идоракуни автоматӣ) асоси онҳоро моделҳои информатсионӣ ташкил медиҳад.

Дар ин ҳусус олимони чумхуриямон низ дастурламалҳо, китобҳои дарсӣ ва корҳои таълимиӯ тарбиявии зиёдеро ба анҷом расонидаанд ва корҳои эҷодкоронаи худро давом дода истодаанд. Олимони тоҷик Эргашева М., Ҳомидов Б., Юнусӣ М., Комилов ва дигарон дар соҳаи илми информатика ва татбиқи математика барои таҳлили масъалаҳо дар компьютерҳо корҳои илмии зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Онҳо нисбати моделонии математикӣ ва омӯзиши он дар муассисаҳои таълимӣ дастурламалҳо бо барномаи компютерии Excel масъалаҳои иқтисодиро таҳлил намуда, роҳҳои кор бо ин барномаро дар китобҳои дарсиашон нишон додаанд. Дар он ҷо дар бораи моделҳои математикӣ, тартиб додани моделҳои математикӣ бо мисолҳои намунавӣ, навиштани барномаҳо бо забонҳои барномасозӣ ва ноил гардидани натиҷаҳоро инъикос намудаанд. Заррурият ва ҳусусиятҳои моделҳо, татбиқи онҳо дар дарси информатика тавсияҳоро пешниҳод кардаанд [6, 85].

Дар ҳолати кор ба ин гунна моделҳо зарур аст, ки ҳамаи омилҳои зарурии онро барои масъалаи гузошташуда иникоҳ намояд.

-тавонистани амали кофтукоби информатсия, ки барои ҳалли масъалаи гузошташуда лозим аст. Ҳалли масъала дар он самаранок аст, он вақт ки ҳаҷми маълумот маълум бошад.

- маҳорати техникии алоқа бо компютер, дар ҳолати ҳусуси тавонистани кор бо клавиатура ва мушак мебошад.

Дар ин ҳолат мақсади асосии курси информатикаи мактабӣ иборат аст:

-таъминоти мустаҳкам ва бошууrona доштани дониши асоси дар бораи протсеси дигаргунсозӣ, интиқол истифодаи информатсия ва дар асоси ин равшан намудани роли фанни «информатика», «протсесҳои информатссионӣ» барои ташакулёбии тасвири илми ҷаҳонӣ, мазмuni роли информатика барои пешрафти ҷаҳони имрӯза, пайдо намудани маҳорати истифодаи компютер барои фаъолияти худ мебошад.

Ҳамин тавр хонандагон бо модели умумикардашудаи қисмҳои барои омӯхтани принципии кори компютерҳо шинос бояд шаванд. Фаъолияти гузаронидани экспериментҳо пеш аз ҳама барои инкишоғ ёфтани маҳорати хонандагон, ки зинаҳои асосӣ ва амалиёти технологияи ҳалли масъала ва пайдо намудани маҳорату малакаи дониши худашон барои ҳалли дигар масъалаҳо истифода бурданашон ёрии амалӣ мерасонанд [4, 18].

Мақсади гузошташуда барои инкишоғи технологияи компютерӣ бо воситаи таъсирӣ далелнокии он ба хонандагон ва ҳавасмандкуни фаъолияти фаҳмишии онҳо мебошад. Истифодаи моделҳои компютерӣ барои ташкил намудани экспериментҳои ҳисобӣ ва ҳалли масъалаҳо мақсаднок бо ҳамҷоягии муаллимон барои истифодаи технологияи информатсионӣ. Мағҳуми алгоритмаҳо, моделсозии математикӣ, программасозӣ, донистани забонҳои программасозӣ (забонҳои соддатарини программасозӣ), донистани заруияти забонҳои программасозии амалӣ аз забонҳои программасозии компютерӣ, программаҳои стандартӣ, ки мағҳумҳои асосии фанни информатика мебошад, барои хонандагон матлуб аст. Ин методикаи коркардашуда дар оянда барои тайёр намудани мутахассисони ояндаи истифодабарандагони технологияи информатсионӣ ёрии амалӣ мерасонад.

Инак, дар курси информатика ва воситаҳои технология он мағҳум дар бораи информатсия ва технологияи информатсионӣ, дар бораи протесҳои интиқоли информатсия шакли нигоҳдорӣ, воситаҳои техниқӣ, моделҳои информатсионӣ, математикӣ, барномаҳои компьютерӣ ва ҳоказо ташаккул ёфта, омӯҳта мешавад.

Адабиёт:

1. Баришникова Г. Б. Психолого-педагогические теории и технологии начального образования. Я: ЯГПУ, 2009
2. Бим-Бад М. Педагогический энциклопедический словарь /Б.М. Бим-бад// Научное издание.
3. Современные информационные технологии в образование. – М.: Школа-Пресс, 1994 г.
4. Умаров У., Кодиров А., Обидов И. Программасозии математики. Қисми 1. – Душанбе: 1987, 77 с.
5. Хамидов Б. и др. Информатика. – Душанбе, 2012 г.

Калидвоҷаҳо: технология, аҳборот, таъмини барномавӣ, алгоритм, модели математики, барномасозӣ, идоракуни автомататкӣ.

Аннотация**ЦЕЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ**

В своей научной статье автор акцентирует внимание на изучении информационных технологий в образовательных учреждениях. Технология обучения позволяет студентам освоить основные этапы и операции технологии решения проблем и получить практические навыки, чтобы применить свои знания для решения других задач.

Ключевые слова: технология, информация, программное обеспечение, алгоритмы, математическое моделирование, программирование, система автоматического управления.

Annotation**THE PURPOSE OF STUDYING INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

In his scientific article, the author focuses on the study of information technology in educational institutions. Learning technology allows students to master the basic steps and operations of problem-solving technology and gain practical skills to apply their knowledge to solve other problems.

Keywords: technology, information, program, algorithms, mathematical modeling, programming, automatic control system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тешаева Рухшона, магистранти соли дуюми факултети математика, иҳтиёсси информатикаи ДДОТ ба номи С.Айни

Роҳбари илмӣ: дотсент Каримзода X.

Сведения об авторе: Тешаева Рухшона, магистрантка второго курса факультета математика по специальности информатики ТГПУ им. С. Аини

Научный руководитель: доцент Каримзода X.

About author: Teshaev Rukhshon, the master masters of 2th the faculty of mathematics, computer science of the Tajik state pedagogical university by name Sadreddina Aini

РОҲҲО ВА УСУЛҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ НЕРӮИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН

Профессор И.Л Бим таъкид мекунад, ки соҳти дарси забони хориҷӣ аз соҳти дигар дарсҳо фарқ мекунад. Яъне он аз қисми ташкили, пурсиши вазифаи хонагӣ, баёни мавзӯи нав, мустаҳкамкунӣ ва супоридани вазифаи хонагӣ иборат аст [1, 44-45].

Аксари методистон дар соҳти дарси забони хориҷӣ З ҷузъи асосиро чудо мекунанд.

1. Оғози дарс.

2. Ҷузъи моҳиятии дарс, яъне қисми асосии дарс.

3. **Фарҷоми дарс**, олимони Аврупо низ дарси забони хориҷиро аз З ҷузъ иборат медонанд:

Presentation —манзуркунии маводи таълим

Practice -машқунии мавод

product - натиҷа ё маҳсули машқҳо, ки ин изҳори фикр аст.

Дар вақти банақшагири омӯзгор бояд хусусан давраи оғози дарсро ошкорона фикр карда барояд. Чи қадар, ки вай оғози дарсро ҷолиб мекунад, ҳамон қадар осон хонандагонро ба атмосфераи сирати забони хориҷӣ ҷалб месозад, ки мувафакияти тамоми дарс вобаста аст. Мутасифона омӯзгорон зуд-зуд нақшай якранги оғози дарсро истифода мебаранд: бо навбатдор дар бораи таърихи рӯз гап задан, дар бораи шахсони набуда дар бораи обу ҳаво ва гайра мебошад [4, 50-52].

Машқҳои гуфтугӯии даври оғози дарс бояд бо фонетика мувофиқат кунад. Дар вақти банақшагири омӯзгор бояд барои ҳар як давраи дарс вақти муайяне чудо кунад, илова бар ин қисми зиёди онро бояд ба гуфтугӯи шарти ва машқҳои гуфтугӯй гузаронад [3, 54-55].

Дар доираи ҳар як давраи дарс бояд, ки гузаштре аз гуфтори содда ба мураккаб дида барояд, ки ба муюширати нутқи ҳақиҷӣ наздик шавад. Инчунин мухим аст, ки гузашт аз як давра ба давра ба таври муюширати равона карда бошанд. Ин бояд дар план - конспекти дарс инъикос ёфта бошад.

Тайёр кардани намоиш аз тарафи омӯзгор нигоҳи эҷодӣ, корҳои зиёди тайёрӣ ва дониши хубро талаб мекунад: тайёр кардани слайдҳо, ки ҳар қадоми он бояд мантиқан дар доираи мавзӯи дарс бошад. Намоиш дарсро рангоранг, дикқатчалбукунанда мекунад. Тайёр кардани дарс-намоишҳо ин омили эҷодӣ барои муаллим аст. Барномаи таълимии телевизионӣ метавонад дар зинаҳои гуногуни омӯзиши маводи таълимӣ истифода бурда шаванд. Чунки барнома метавонад ба дарс ҳамчун қисми ташкилбандҳо ҳангоми омӯзандани мавзӯи нав аз тарафи муаллим дохил карда шавад. Дар ин ҳолат бояд дар оянда ба маълумотҳои аз барнома гирифташуда такя кард, коркарди саволҳои мавзӯро бо ёрии дигар васоит давом дод. Пеш аз қабули барномаи телевизионӣ дар сӯҳбати воридшавӣ муаллим хонандагонро барои қабули маълумоти нав аз экран тайёр мекунад, аммо маводро такрор намекунад. Ҳангоми истифодаи барномаи телевизионӣ ба сифати сарчашмаи асосии донишҳои нав доир ба мавзӯ саволҳо бояд вазифаи ҷамъкунандай маълумотҳои навтарин доир ба мавзӯ бошанд [6, 134-135].

Пеш аз ҳама, бо истифода аз мундариҷаи фанҳои мактабӣ хонандагонро таълим додан лозим аст, ки падидаҳо ва мавзӯҳоро ҳамчун система тасвир намоянд ва ҷизи асосиро чудо карда, лаҳзаҳои дуюмдараҷао сарфи назар қунанд. Бинобар ин, дар ҳар як система умумиятҳои зиёде мавҷуд аст. Агар умумиятҳоро донем, мо дар ҳолати хеле мусоид қарор мегирем ва то саршавии тадқиқоти системоҳои муайян мо дар бораи он ҷизи бисёреро медонем. Ҷолиб будани муносибати системавӣ дар ҳамин аст. Чунин муносибат имконият медиҳад, ки фаҳмиши амиқи мағҳумҳо, равандҳо ва падидаи омӯхташаванда ба даст оварда шаванд. Илова бар ин, назора кардани самаранокии чунин таълимот, бо назардошти стандартҳои фикрронии системавӣ лозим аст. Аз нутқи назари муносибатҳои системавӣ фикрёнӣ элементҳое, ки ба системаи мазкур дохил мешавад, бояд ҳам худ ба худ ва ҳам вобаста ба дигар объектҳо ва падидаҳо дида баромада шаванд. Дастури мазкур аз як тараф дар баланд бардоштани маърифати касбӣ ба омӯзгорон кӯмак расонад, аз тарафи дигар, ба самаранок гаштани раванди дарс мусоидат менамояд [7, 7-15].

Раванди таълим фаъолияти мақсадноки пайдарпай ва тағиyrёбандა аст, ки амалиёти алоқамандонаи омӯзгору толибилиро дар бар гирифта, дар рафти дарҳои забони олмонӣ ва инкишофи ҳамаҷонибаи толибилимон ҳалли ҳудро мейбанд. Дар навбати ҳуд инкишофи ҳамаҷонибаи толибилимон ягонагии маълумотнокӣ, маънавиёт ва инкишофи умумиро дар назар дорад. Ҳамаи ин қисматҳо инкишофи ҳамаҷонибаи шахсиятро тавассути мустаҳкамшавии донишҳо, ҳосил гаштани маҳорату малакаҳо, баамалоии тарзҳои нави муносибат, дараҷаи ташаккули сифатҳои шахсият, инкишофи ҷиҳатҳои психологии шахс таъмин менамояд. Раванди таълим дорои вазифаҳо мебошад; таълим, тарбия, инкишоф. Ин чунин маъно надорад, ки ҳар як хонанда бояд ҷизеро қашф ё

ихтироъ кунад. Иштирок дар фаъолиятҳои гуногун хонандаро ба фаҳмиш ва гирифтани донишҳои баланд водор месозад. Албатта, чунин фаъолият дар хонанда таваҷҷӯро ба даркунӣ бедор мекунад, ё агар бо дигар роҳ ифода кунем таваҷҷӯҳи шахсии хонанда дар омӯзиш омили ҳалкунанда мебошад.

Машгулиятҳои хониш, ҳисобкунӣ ва навиштан танҳо дар робита бо ниёзу эҳтиёҷҳои гузаронида мешуд, ки дар кӯдак онҳо худ ба худ, вобаста ба балогати физиологиашон пайдо мешуданд. Дию дар омӯзиш ҷаҳор эҳтиёҷро муайян кардааст: иҷтимоӣ, ифодай бадей ва тадқиқотӣ. Ба сифати сарчашмаҳои даркунӣ ба кӯдакон сухан, асарҳои бадей, механизму дастгоҳҳои техникий пешниҳод мешуданд ва кӯдакон ба бозӣ ва фаъолияти амалий, яъне меҳнат ҷалб мегаштанд. методҳо иборат мебошад. Кӯдак роҳи инсониятро дар мавриди даркунӣ такрор мекунад [2, 32].

Хулоса омӯзгори забони олмонӣ бояд ҳама ҷиҳатҳои дарсро ба назар гирифта нақша тартиб дидад. Чунки таҳлил ва баҳоғузорӣ кардан дар дарс вобастагии калон дорад. Дар оғози дарс дар бораи обу ҳаво, хонандагон гап мезананд, ки ба ҷои ин масалан хонандагон метавонанд ҳар рӯз ягон ҳикояе ё ин ки воқеъае аз ҳаёти шахсии худ нақл кунанд фикр мекунам, ки ин барои худи хонандагон ҳам шавқовартар мешавад назар ба ҳар рӯз дар бораи як ҷиз гап задан.

Адабиёт:

- Бим. И.Л. Методика обучения иностранных языков как наука и проблемы школьного учебника. – М.: Русский язык, 1977. – 67 с.
- Волошук И.С., Рудик Я.М. Структура и содержание творческого потенциала личности (в исследованиях англоязычных авторов) // Актуальные вопросы современной науки, 2013. – 87–98 с.
- Гладилина И.П. Развитие творческой одаренности российского студенчества как одно из направлений государственной молодежной политики. – М.: Коллаж, 2009. – 403 с.
- Куимова М.В., Габерлинг И.П., Тясто А.А. О воспитании духовно-нравственных ценностей студентов М.: В мире научных открытий. 2013. – 27–34 с.
- Попович Г.В. Вид творчества на уроке иностранного языка – ролевые игры Актуальные проблемы преподавания иностранных языков. – М.: Ижевск, 2000. – 98-100 с.

Калидвожаҳо. намоии, метод, машгулиятҳои хонии, маҳорат ва малака, тадқиқот, слайд, системавӣ, объект, иҷтимоӣ, бадей.

Аннотация

ПУТИ И МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ТВОРЧЕСТОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧЕНИКОВ

В данной статье рассматриваются способы и методы повышения методической силы творчество учеников. Процесс обучения – это цел направленная, а следовательно, и изменчивая деятельность, которая состоит из совместной деятельности учеников и учителей. Всестороннее развитие учеников – это знание и духовный мир с учётом творческого потенциала учеников.

Ключевые слова: метод, навыки чтения, навыки, исследование, слайд, систематический, общество, литература.

Annotation

WAYS AND METHODS OF INCREASING STUDENTS' CREATIVE POTENTIAL

This article dealt with ways and methods to increase the methodical strength of students' creativity. The learning process is a well-directed, and therefore changeable, activity that consists of students and teachers working together. Comprehensive development of students is knowledge and spiritual world, taking into account the creative potential of students.

Key words: performance, method, reading practice, skills, investigation, slide, systemic, object, society and literary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Мехрафзо Рахматовна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. E-Mail: Shoeva.mehrafzo@mail.ru

Роҳбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Ҳ.

Сведения об авторе: Шоева Мехрафзо Рахматовна, магистрантка второго курса немецкого отделения факультета романо-германских языков ТГПУ имени Садриддина Айни. E-Mail: Shoeva.mehrafzo@mail.ru

About the author: Shoeva Mehrafzo Rakhmatovna, 2nd year of Master Student in the Department of Romance-Germanic Languages, TSPU named after S. Aini. E-Mail: Shoeva.mehrafzo@mail.ru .

ҲАВАСМАНДОНИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАШАККУЛИ ФАҶОЛИЯТИ МУШТАРАК

Боз ҳам бештар моро зарур аст, ки дар бораи ин метод саҳлангори насозем, чун ин раванди метод барои соҳтани хонанда ва онро дар рӯҳияи баланди дониш тарбият кардан хело зарур аст. Дар ин раванд моро мебояд дар паи ҳавасманд гардонидани хонандагон бошем. Чун ҳаргоҳ хонанда шавқ ва ҳаваси зиёди омӯзишро доро бошад барои мо ҳамон қадар беҳтар ва осонтар мешавад, ки фаҷолияти муштараки ононро ба сатҳи олий расонем. Ҳавасмандонии хонанда нисбат ба дарс пеш аз ҳама бо дарки зарурати омӯзиши забони хориҷӣ аз ҷониби хонандагон, эҳсоси пешрафт ва фаҷолияти муштарак дар омӯзиш таъмин мегардад. Танҳо дар ҳамин сурат дарс барои хонанда маънӣ пайдо мекунад ва ў бо шавқи том шуғл меварзад. Дар фаҷолияти муштараки хонандагон ба дарс дастрасии маводи таълимӣ ва супоришиҳои нақши муҳим мебозад. Агар ичрои супоришиҳои таълимӣ аз хонанда бартараф кардани душвории муайянро талаб кунад ва ў аз ўҳдаи он баромада тавонад, ҷунин ҳодиса талабаро боз бештар ҳавасманд менамояд, хонанда онро бо шавқ ичро мекунад. Супоришиҳои нисбатан соддаю осон барои бачагон мароқовар нестанд [1, 208].

Лозим аст, ки супориш бо ҳаяҷони муайян ичро шавад. Барои амалӣ гаштани ин мақсад бояд машқу супоришиҳо тибқи принципи аз содда ба мураккаб интиҳоб гардида, моҳияти инкишофидҳӣ дошта бошад. Дар баробари он, муаллим аз намунаҳои возех ва воситаҳои таҳқимбахши дарс истифода мебарад. Масалан, ҳангоми сӯҳбат дар бораи нависандагон ва осори онҳо, муаллим корро аз он шурӯъ мекунад, ки нахуст худаш нависандана ва асари дӯстдоштаашро мегӯяд ва гуфтори муаллим ба хонандагон барои ифодай фикр ва навъ намуна мешавад.

Функцияи иҷтимоии забон имконият медиҳад, ки он ба соҳаҳои гуногуни воқеият роҳ ёбад. Бо ёрии он ҳамаи зуҳуроти табиат ва ҷомеа, ҷаҳони пурэҳсос ва мутлакро тасвир кардан мумкин аст. Забони хориҷӣ низ бояд ҷунин вазифаҳоро ба ичро расонад. Ҷиҳати фароригии муваффақонаи он муҳим аст, ки дар дарс “лаҳзаҳои” воқеияти барои баёнсозӣ ва фаҳмиши ифодаҳо зарурӣ тасаввур карда шаванд. Ба ибораи дигар, дар дарс бояд худ ҳаёт дар намуди воқеӣ ё таҳайюлӣ ва ё қолаби он арзи ҳастӣ намояд. Амсила (намуна)-ро дар навбати худ, бо роҳи баёни забонӣ ё аёни нишон додан мумкин аст.

Мо қаблан дар бораи истифодаи вазъиятҳои нутқии таълимие сухан кардем, ки метавонад мисоли ҳавасмандонии забонӣ бошанд. Дар дарс ба ҷузъ ҳавасмандонии забонӣ, бояд ҳавасмандонии аёни низ истифода шавад, ки он метавонад бо ёрии воситаҳои техникӣ ё бе ёрии онҳо амалӣ гардонида шавад. Масалан, муаллим дар таҳтаи синӣ расми мазмундореро меовезад ва барои инкишофи нутқи мураттаб аз рӯи расм мусоҳиба ташкил менамояд. Расму тасвиротҳои мазмундор бояд чун воситаҳои муҳими ғанӣ гардонидани заҳираи лугат дар шакли нутқи тайёру нотайёру ва монологиву муколамавӣ истифода шаванд.

Ҳамин тариқа, намудҳои кор бо расм ҷунинанд:

- тасвир кардани расм;
- унсури дар расм норасоро барқарор кардан;
- тасвироти расмро мутобиқ ба таҷрибаи ҳаётии худ баён кардан;
- бо ёрии ҳаёл ҳодисаҳои қабл аз тасвирот ва баъди тасвиротро бофта, эҷод карда, тавсиф намудан;
- аз рӯи тасвироти расм саҳнача ташкил кардан;
- муносабати худро ба тасвирот (мусаввара) баён кардан ва монанди инҳо;

Ҷунин супоришиҳо нутқи хонандаро инфириодӣ гардонида, таҳайюлоту фикри онҳоро бедор месозанд ва имконияти ҳавасмандсозии аёниятро афзун мекунанд.

Дигар омили ҳавасмандсозии муюширати хонандагонро фильмҳо ва видеотасвирҳо ташкил мекунанд. Нутқи овозӣ омили самарабахши рушди нутқи шифоҳӣ, яъне ҳам гуфтор ва ҳам шунавоӣ ба хисоб меравад. Дарси ҳозираи забони хориҷиро бе истифодаи сабти овоз ва видеотасвирҳо тасаввур кардан имконнопазир аст. Онҳо ба фаҷолияти нутқӣ - фикрронии хонандагон тақвият бахшида, ба дилу ҳиссииётӣ онҳо таъсири мусбат мерасонанд [2, 203 -204].

Фаҷолияти муштараки хонандагон асосан аз фаҷолиятмандии хонандагон дар дарс сурат мегирад. Ин бояд дар фаҷолияти фикрӣ ва нутқии онҳо зуҳур кунад, ин бошад дар навбати худ бо тарбияи ташабbus ба муюшират алоқаманд аст.

Дар амалияи таълими забони хориҷӣ, мутаассифона аксар ташаббуси хонандагон хеле суст амалӣ гардонида мешавад. Дар ҷараёни дарс ба маънни аслӣ, асосан омӯзгор фаъол аст, на муҳассилин. Муаллим чун ҳамавақта дар дарс “ҳокимӣ” меқунаду, хонандагонро ба обьектҳои ноғаъоли таъсиррасонии худ табдил медиҳад. Вақти дарс байни муаллиму хонандагон нодуруст тақсим мешавад. Муҳимтар аз ҳама, қонуни муошират, ки баробарии ҳамдастонро дар назар дорад, вайрон мегардад. Агар ташаббуси муошират танҳо дар дасти муаллим бошад, пас хонандагон ўро чун шарику ҳамкор қабул карда наметавонанд. Дар ин маврид қисми зиёди вақти дарс бо чунин тарз сурат мегирад: муаллим саволҳо медиҳад, хонандагон ба онҳо ҷавоб мегардонанд. Дар хонандагон таассуроти назорати якранг ҳосил мешавад, яъне тӯли тамоми дарс муаллим онҳоро мепурсаду месанҷад [5, 300].

Тибқи талаботи имрӯзай психология ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ оид ба концепсияи рефлексии таълим – фаъолиятмандии муаллим бояд хусусияти бавосита дошта бошад, яъне вай дар ташкили фаъолияти хонандагон, ҷалб кардани онҳо ба омӯзиши фаъолона ва табдилдиҳии онҳо ба субъектҳои ҳақиқии фаъолияти иртиботӣ зохир гардад. Нутқи асил вақте арзи вуҷуд дорад, ки хонанда ба гуфтаи худ сарфаҳм рафта, маъни суханашро худаш идора менамояд (А.К. Маркова). Дар натиҷа дарсҳо аз фаъолиятмандии муаллим ба дарсҳои фаъолиятмандии хонандагон табдил мейёбанд, ки маънни асили омӯзиш мебошад.

Муаллим вазифадор аст, ки ба хонанда дар иҷрои супоришҳо ёрӣ расонад, онро фаъол созад, то ки ҳолати пуризтиробаш рафъ гардад, аз саҳву ҳатоиҳо дар гуфтору муошират наҳаросад, суханашро бочуръат ва пурра исботу ифода карда тавонад. Исбот шудааст, ки ҳатоиҳои хонанда восита ва шарти муваффақона аз бар кардани салоҳияти коммуникативӣ мебошанд. Мавҷудияти онҳо ҳаргиз шаҳодати бемуваффақиятий нест. Баръакс онҳо собит месозанд, ки раванди таълим мӯътадил ҷараён дорад ва хонандагон дар он фаъолона ширкат меварзанд [4, 124].

Олими Эстониягӣ X. И. Лимиметс принсипҳои зеринро дар гурӯҳи корӣ чунин баён карда мефаҳмонад:

Донишҷӯён сараавал ба пурраги ба гурӯҳо мтақсим карда мешаванд, зеро барои онки фаъолияти муштараки онҳо ба дарачаи аъло ворид шавад, моро ба чунин кор зарурате пеш меояд. Мо дар инҷо якчанд масъалаҳорор пеш меорем, ки онҳо чунинанд:

1) донишҷӯён ба якчанд гурӯҳҳои хурд аз 3 то 6 нафар тақсим мешаванд.

2) Ҳар як гурӯҳ вазифаи худро дорад. Вазифаҳо метавонанд барои ҳамаи гурӯҳҳо якхела бошанд ё фарқ кунанд.

3) Дар ҳар гурӯҳ, нақшҳо дар байни аъзоёни он тақсим карда мешаванд.

4) Раванди иҷрои вазифаҳои гурӯҳ дар асоси мубодилаи фикру мулоқот сурат мегирад.

5) Қарорҳое, ки дар гурӯҳи мазкур таҳия шудаанд, дар пленум баррасӣ мешаванд.

Ҷанбаҳои мусбии фаъолияти гурӯҳҳо ин аст, ки ҳар як донишҷӯ фикри худро чунин: ба ақидаи дигарон дикқат дихед, муқоиса кунед, нуқтаи назари худро бо нуқтаи назари дигарон муқоиса кунед ва монанди инҳоро баён ва муҳофизат меқунад. Ҳадафҳои таҳияшуда барои назорат кардани амалҳои дигарон ва худдорӣ, ташаккули тафаккури таҳрикӣ хело мусоид аст. Муҳокимаи гурӯҳӣ аз олитарин тарзи ташаккули фаъолияти муштарак мебошад. Муҳокима фаъолияти ҷустуҷӯи донишҷӯёнро таъмин меқунад.

Таҷрибаи ў (олими эстониягӣ) дар тақсими нақшҳо дар гурӯҳ ва қоидаҳои ташкили гурӯҳҳо аз ҷониби муаллимони забонҳои олмонӣ ва методолог Фредерик Попер, ки дар тобистони соли 2011 дар конфронс ширкат варзид хело ҳам дар байни олимон мақоми мусбиеро ба роҳ андоҳт. Бори дигар дар семинари ИҲҚ дар Дюсселбург оид ба мавзӯи меҳнати гурӯҳ иштирок кард. Ў пешниҳод кард, ки нақшҳои зеринро дар байни донишҷӯён тақсим қунанд:

1. Роҳбар - ғамхорӣ ба гурӯҳро ба таври қатъӣ риоя кардан ва аз он хориҷ шудан;

2. Вазифаи муддаъӣ - барои кафолат додани он вазифа, ки дар вақти таъйиншуда анҷом дода шудааст;

3. Нозирон - муҳити атрофро мушоҳида меқунад: ҳамаи иштирокчиён имконияти сӯҳбат доранд? Оё муҳокима ҳоҳад шуд?

4. Котибон - Натиҷаҳои мусоҳибари сабт меқунанд.

Ташкили кори гурӯҳ вазифаҳои муаллимиро тағиیر медиҳад. Агар дар курси анъанавӣ ў донишшро дар шакли ҳаттӣ ба анҷом расонад, пас дар он ў бояд ташкилкунанда ва директори курсӣ, шарики фаъолияти колективӣ бошад. Амалҳои ў бояд чунин бошанд:

- шарҳи мақсадҳои корие, ки бояд иҷро шаванд;

- тақсим кардани донишҷӯён ба гурӯҳҳо;

- тақсими вазифаҳои гурӯҳҳо;

Муҳаққиқ

- назорати супориш;
- иштироки алтернативӣ дар кори гурӯҳҳо, вале бидуни нуқтаи назари онҳо ҳамчун имконпазир ва ҷустуҷӯи фаъолона;
- баъди ҳисоботи гурӯҳҳо оид ба иҷрои вазифаҳо, эълон намудани натиҷаҳои кор, диққат ба ҳатогиҳои муқаррарӣ;
- баҳодиҳии кори хонандагон.

Ин маъни онро дорад, ки омӯзиш бояд дар чунин тарз тарҳрезӣ карда шавад, ки ба донишҷӯён шифоҳӣ (гуфтор ва гӯш кардан) ва ҳаттӣ (хондан, навиштан) муошират кардан зарур аст. Истифодаи усулҳои омӯзиши фаъоли таълим аз гузариш аз маълумоти иттилоотӣ-тавсифиҳанда ба маориф ва рушд, ки барои иваз намудани усулҳои монологӣ пешниҳод намудани иттилооти таълимӣ бо шаклҳои муколамаи муоширати байни муаллимон ва донишҷӯён имконият медиҳад, ин дар баланд бардоштани сифати таълимӣ дарҳол инъикос меёбад [3, 265].

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методика умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 350 с.
2. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.). Учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. – Душанбе: ТГПУ, 2013. – 350 с.
3. Артёмов В. А. Психология обучения иностранным языкам. – Москва: Просвещение, 1969. – 300 с.
4. Бабинская П.К., Леонтьева Т.П., Андреасян И.М., Будько А.Ф., Чепик И.В. Практический курс методики преподавания иностранных языков: английский, немецкий, французский: Учеб. пособие. Изд. 2-е, стер. – Минск, 2003. – 124 с
5. Лимиметс Х.И. Организационно - управленческая игра как форма и метод психологического исследования практики народного образования. – Новосибирск: 1987. – 265 с.

Калидвоҷаҳо: нақшиофарӣ, фаъолияти эҷодӣ, қобилияти сухангӯӣ, беҳтаршавии дарс, вазъият, омӯзиши забон, бозӣ, такмили нерӯи эҷодии хонандагон.

Аннотация

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идет об общих подходах к совместной деятельности, отношение к проектам, ролевым играм, диалогам, пресс-конференциям, театральным представлениям и т.д.

Ключевые слова: умение говорить, урок, импровизация, ситуация, изучение языка, творческая деятельность, расширение культурного пространства, улучшение творчества студентов.

Annotation

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF JOINT ACTIVITY OF PUPILS AT LESSONS OF GERMAN LANGUAGE

This article dealt with general approaches to joint activities, attitudes to projects, role-playing games, dialogues, press conferences, theatrical performances and etc.

Keywords: speech competence, lesson, improvisation, situation, language learning, creative activity, expansion of the cultural space, improving student creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нӯшервон Убайдуллоҳода, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Ҳ.

Сведения об авторе: Нушервон Убайдуллоҳода, магистрант второго курса немецкого отделения факультета романо-германских языков ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Nushervon Ubaidullozoda, 2nd year of Master Student in the Department of Romance-Germanic Languages, TSPU named after S. Aini.

РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ИДИОМАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Идиома дар забон яке аз соҳаҳои бузурги гуногуншакл аст ва таҳқики яке аз ҷанбаҳои он, бешубҳа, қобили таваҷҷуҳи алоҳида мебошад. Идиома ба мисли ҳар як соҳаи илм масоили баҳсангезе дорад, ки имрӯз ҳам мубраманд ва ҳалли худро интизоранд. Таҳқики муқоисавии ҳодисаҳои забон дар соҳаи идиома ва луғатшиносӣ (лексикология) барои забоншиносии мусир ба сабаби аҳамияти қашфи ҳусусиятҳои умумӣ ва ҳос дар сатҳҳои забонии идиома ва лексикологияи якчанд забон қобили таваҷҷуҳ аст. Таҳқикҳотҳои гуногуни олимон аз он шаҳодат медиҳад, ки пахлӯҳои муҳталифи маънӣ, ҳам аслӣ ва ҳам мачозии воҳидҳои идиома ҳамеша боиси ҳушбуранг баён ёфтани ақидаҳо мегардад. Воҳидҳои идиома дар забонҳои муқоисашаванда истифода мешаванд ва то андоза бо ҳамдигар умумиятҳо дошта ва тафовут низ дорад. Ин тафовут ва ё худ умумиятҳои боиси мушкил гаштани кори тарҷумон дар рафти тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс мегардад. Дуруст дарк кардан маънои асоси қалима, мачоз ва ё асл будани он, муродиф шудани он дар чумла дар аксар маврид ноғаҳмиҳоро ба мутарҷимон ва ё худ забономӯзон ба миён меоварад. Аслан, аксари муҳаққиқон зикр мекунанд, ки тарҷума як навъи санъати сухан аст ва тарҷумон бояд ҳамин санъатро моҳирона, устодона ба кор барад, то ин ки маънои асл дар асари тарҷумашуда коста нагардад. Тарҷума худ яке аз воситаҳоест дар таҳқими равобити гуногуни ҳалқҳои олам мебошад. Тарҷума кардан ҳамеша ва дар ҳама даврҳо имконият фароҳам меоварад, ки ҳалқҳо ба ҳамдигар алокаманд бошанд, аз урғу одат, мадиният, фарҳанг ҳамдигар барҳурдор гарданд. Ба мисли дигар соҳаҳои илм назарияи тарҷума ва маҳз ҳуди тарҷума қонун ва қонуниятиҳои худро дорад. Вобаста ба ин ҳар як мутарҷим вазифадор аст, ки аз ин қонун ва қонуниятиҳо огоҳ бошад ва дар раванди тарҷума ба қадри имкон онҳоро роия намояд. Забоншиносон ва мутарҷимон маъруф ва забардасти олам ба мисли В. Н. Гумболдт, А. Тайлер, А. В. Фёдоров, О. Каде, В. Н. Комиссаров, Ю. Найда, Ж. Вине, Л. С. Барҳударов, А. Д. Швейтсер, Э. Муллоқандов, Б. Камолиддинов, М. Б. Нағзибекова, М. М. Мирзоева ва дигари олимон оиди масъалаи мазкур назария ва ақидаҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Забоншинос ва тарҷумони тоҷик М. Б. Нағзибекова дар ин маврид чунин қайд кардааст “... аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан мумкин аст, вале гузашта аз ин тарҷума талаботи асосиро аз тарҷумон таъқид мекунад: тарҷумон уҳдадор аст забонеро, ки аз он тарҷума мекунад, донад. Тарҷумон факат забони бегонаро фаҳмида ва бо ҳамин воқеяти бевоситай фикри ҳалқи дигарро фаҳмида гирифта, дар пахлӯи мутафаккирон ва шоироне, ки ин ҳалқ ба вучӯд овардааст, меистад” [9, 67]. Гуфтан ҷоиз аст, ки вазифаи ҳар як мутарҷим тарҷумаи фаҳмо, дарки аники маънӣ ҳангоми тарҷума, нигоҳ доштани асолати забони асари тарҷумашаванда мебошад.

Мусаллам аст, ки ба ақидаи бисёр олимони забоншиносу мутарҷimon усулҳои гуногуни тарҷумаро дар илм пешниҳод гардидаанд. Мавриди истифодаи қарор додани ин принципҳо ва ё усулҳои тарҷума дар амал татбиқ карада шудаанд ва риояи онҳо дар ҳама маврид ҳатмӣ мебошад. Воқеан, дар тарҷума амал кардан аз руи принципҳо ба монанди дуруст дода тавонистани фикри нусҳаи асл, қалимаҳои матни аслро вусъат дода тавонистан, хонда шудани тарҷума ҳамчун матни асл, нигоҳ доштани услуби матни асл принципҳои асосӣ ба шумор меравад. Олими намоён А. Тайлер дар асари хеш “Принципҳои тарҷума” принципҳои зайлро пешниҳод намудааст:

1. Тарҷумон бояд пурра ғояҳои матни аслро дихад;
2. Услуб ва тарзи ифодаи тарҷума ба матни асл монанд бошад;
3. Тарҷума низ мисли матни асл осон ҳонда шавад.

Ин гуфтаҳо онро тақозо мекунанд, ки дар тарҷума бояд пирнисипҳои мазкур ҳамчуноне роия шавад, ки инъикоси маълумотро бо ҷузъиёташ, маъноҳои вожаҳои алоҳидаро таъмин карда тавонад, аниктараш нусҳаи пурраи матни асл бошад [4, 118].

Дар бароробари ин, дар илми тарҷума метод ва усулҳои муҳталифера пешниҳод мекунанд, ки онҳо ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Возеху равшан аст, ки методҳои гуногуни тарҷумаи ҷумлаҳо вобаста аз мутарҷимон истифода мешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо мушоҳида кардан мумкин аст, усулҳои конкретикунонӣ, куллгӯй, васеъ намудани маънӣ ҳангоми тарҷума, истифодабарии инверсия, истифодаи шакли фоил ба ҷои шакли мағъул, компрессия тарҷумаи антонимӣ ва дигар роҳҳое, ки дар илми тарҷумашиноси маймӯл мебошанд, корбурд мешаванд. Дар иртибот бо ин ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта, вожаҳои гуногуни забон, ки барои тарҷума ҳаммаънои худро надорад, қолабҳои муайян тарҷумаро доро мебошад. Ба таври дигар гӯем, барои тарҷума кардани онҳо аз роҳи қолабҳои муайн тарҷума истифода карда мумкин аст.

Мұхаққиқ

Моҳиятан, дар рафти тарчумаи идиомаҳо ва ибораҳои фразеологӣ аксарияти идиомаҳо ба ҳамагон маълум роҳи дурусти худро пайдо мекунад, аммо илова бар ин усулҳои гуногуни тарчума барои истифода нашудани ҳамин вожаҳо дар забони тарчуманашаванда сабабгор шуданашон аз эҳтимол дур нест. Пай бурдан мумкин аст, ки онҳо гоҳо тарчумаи таҳтулафзи, гоҳе тасвирий ва то чое тарчумонҳо кӯшиш мекунанд, ки дар забони тарчумашаванда эквиваленти муносибро пайдо кунанд. Вокеан тарчумаи вожа ё калима аз он оғоз мегардад, ки тарчумон кӯшиши дар забони тарчумашаванда ёфтани вожа ё калимаи ҳаммаъни онро мекунад. Бештари вожаҳои забони тоҷикӣ ва ё забони англисӣ калимаҳои ҳаммаъни худро дар ҳарду забон доранд. Вобаста ба ин як нуктаро мебоист қайд намуд, ки дар назарияи тарчума калимаи забони тоҷикиро, ки мағҳумаш ба ягон калимаи забони англисӣ наздик мебошад. Мувофиқати вожагӣ ё мувофиқати лугавӣ меноманд.

Идиомаҳо ё худ воҳидҳои идиомагӣ дар ҳарду забон, баҳусус дар асарҳои бадей ба таври васеъ истифода мешаванд ва онҳо бо забонҳои гуногуни дунё бо роҳҳои мухталиф тарчума мешаванд ва ба толибильмон пешниҳод карда мешаванд. Забоншинос ва мутарҷими тоҷик Комилиддинов Б. Чунин қайд мекунад: “Нуқсони асосии тарчумонҳо дар забон ин аст, ки бисёр тарчумонҳо забони тоҷикиро намедонанд ва қоидаву қонунҳои онро дағалона вайрон мекунанд. Онҳо калимаю ибораҳои номувоғиқро кор мефармоянд, мавриди истеъмоли таъбирҳо машҳурро дуруст муайян карда наметавонанд, чумлаҳои тартиб медиҳанд, ки аз ҷиҳати услуб ва маъно вайрон аст, ё хеле дағалу носуфта мебошанд” [2, 161].

Дар забон ҳар як воҳиди идиомагӣ мағҳуми хоси худро дорад. Забоншинос Мачидов Ҳ. Дар ин маврид чунин қайд мекунад, ки “Ифодай маъни яклиҳт ва ҳиссаҳои ҷудонашаванда аз ҳусусиятҳои муҳими воҳиди идиомаҳо мебошад. Воҳиди идиомаҳо бо маъни яклиҳт ва тобишу оҳангҳои фардии худ ҳеле маҳсуси маъноро ба вучуд меорад” [2, 155].

Муқаррар кардани маъни онҳо дуруст дарк кардани он ҳамчун воҳиди идиома дар маъни маҷозӣ омадани онҳо ҳамеша ба тарчумон душвориҳоро пеш меорад. Оид ба тарчумаи воҳидҳои идиоматикий яке аз забоншиносони тоҷик Мирзоева М. М. чунин мефармояд, ки “Воҳидҳои идиомагиро бо фразеологизми забони тарчумашаванда баргардонидан лозим аст. Ин усули идиоматикии тарчума буда, тарчумаи идеали ҳисоб меёбад. Дар ҳолати ҷой надоштани муодили мувоғиқ усули дигар роҳи ғайриидиомагии тарчумаро ба кор мебаранд” [3, 18].

Аз як забон ба забони дигар ифода намудани ибораҳои идиомаҳо ба ҳусус ба забони англисӣ барои мутарҷим кори ниҳоят мушкил мебошад. Ба воситай густурдагии маъно, маҷозият, кӯтоҳи ва дураҳшии маъно ибораҳои идиомагӣ дар забон нақши муҳимро мебозад. Вокеан маълум аст, ки як қатор воҳидҳои идиоматикии аз ҷиҳати ҷузъҳои доҳилиашон тағиیر ёфта метавонанд. Дар ин сурат варианҷҳои тозаи воҳидҳои идиомаҳо тавлид меёбанд.

Вучуд доштани навъҳои гуногуни як идиома хосияти ивазнашаванда будани калимаҳои доҳили онро инкор карда наметавонад, зеро дилҳоҳ воҳидҳои идиомаҳо шумораи аниқи варианҷҳои худро дошта, аз ин ҷиҳат доираи тағиیرёбии ҷузъҳои он маҳдуд мебошад. Ибораҳои идиомаҳо ҳусусан дар нутқи шифоҳӣ, матнҳои бадей ва сиёсӣ мешаванд. Дар рафти тарҷмуи ибораҳои идиомаҳо тарчумон бояд ҳам маъно ва ҳам фасоҳати онро тасвир карда тавонад ва дар айни замон ў бояд вазифаҳои услубии ибораҳои идиомаро ҳатман ба инобат гирад. Дар сурати мавҷуд набудани ибораи идиомаги муродиф, ба тарчумаи зарур аст, ки ибораи идиомаро аз рӯи маъно наздик ба онро пайдо кунад. Дар вокеъ, чи тавре ки зикр гардида буд навъҳои зерини тарчумаи ғайриидиоматикиро мушоҳида кардан мумкин аст.

1) “Тарчумаи лугавӣ (дар сурати пайдо нашудани муодили мувоғиқ дар забон тарчумашаванда, ибора бо лексикаи аз ҷиҳати маъно наздик тарчума мешавад);

2) таҳтулафзӣ (ин усул бо мақсади муайян кардани мақсади нависандай асар, дар ҳолати пайдо накардани тарчума он бо усулҳои дигар истифода мешаванд);

3) тасвирий (ин усул воҳиди идиомаро аз ягон ҷиҳати шарҳ медиҳад ва мазмуни онро барои хонанда муайян мекунад) [7].

Агар дар бобати забон англисӣ сухан ронем эквивалентҳои ибораҳои идиомагӣ пурра ва ё қисмӣ шуда метавонанд. Ҳамрадифони пурраи идиомагӣ он эквивалентҳои тайёри забони англисӣ мебошанд, ки ба дигар забон аз ҷиҳати маъно, соҳтор, фасоҳат, тобиши услубӣ ва соҳтори ғрамматикий бо ҳам мутобиқат мекунад. Масалан, дар мисоли зерин ҳамин нуктаро дидан мумкин аст: namaki zamīn –the salt of the earth; бо оташ бозӣ кардан- to play with the fire; бе оташ дуд нест – there is no smoke without fire ва ғайра. Тарчума бар заминай эквиваленти қисмӣ, маъни онро дорад, ки ҳангоми тарчума фасоҳат, обуранги бадеии идиомаҳо пурра дода шаванд. Дар зери ин истилоҳ бояд дар назар дошт, ки дар варианти пешниҳодшудаи тарчума баъзе фарқиятҳо нисбати забони тоҷикӣ вучуд доранд. Яъне, ба тарчумон ҳангоми тарчумаи ибораи идиомгӣ соҳтори забонии он муҳим набуда, обурангии он (яъне, маъни комил) муҳимтар аст. Эквивалентҳои ибораҳои

идиомагии қисмиро ба се гурүх тақсум кардан мумкин аст. Ба гурүхи якум идиомахое дохил мешаванд, ки аз чихати маъно, раногрангии услугбай ва хушобурангй бо ҳам наздик мебошанд, аммо аз чихати узвҳои лексикӣ фарқ доранд. Масалан, дар ибораи зерин: кӯҳҳои тиллой, ситора ваъда додан –to promise wonders, to promise the moon ва гайраҳо. Гурӯҳи дуюми онҳо аз чихати шумора, тартиби калимаҳо аз ҳамдигар тафовут дошта, аз чихати маъно, соҳтори лексикӣ ва услуг мувофиқат мекунанд. Масалан: Дар шаҳри кӯрон якашма шоҳ аст.-Among the blind one -eyed is a king (фарқ дар шумора).

Гурӯҳи сеюми идиомахо қариб бо ҳам чихатҳо бо ҳам мувофиқат мекунанд ба ҷуз тарзи ифода ва фасоҳат. Масалан, кас нагӯяд, ки дӯғи ман туруш аст –every bird likes its own nest ва гайраҳо.

Дар асари “Идиомахои забони ҳозираи тоҷик” оварда шудааст, ки “қисмати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои идиомахои забонро ибораҳои идиомагӣ ташкил медиҳад. Ибораҳои идиомагӣ бо вучуди он ки аз чихати микдор қисми калон захираи идиомагии забонамонро ташкил медиҳад, факат яке аз навъҳои воҳидҳои идиомагии забонамон мебошад” [6, 75].

Бояд тазаккур дод, ки яке аз ҳусусиятҳои хоси калимаҳои дохили ҳар як забон ин имконияти ташкил кардани ҳар гуна пайвастагиҳо мебошад. Он пайвастагиҳо, ки доимо ҳамчун намунаҳои тайёр истифода мешаванд ибораҳои рехта ва онҳое, ки доимо ҳамчун намунаҳои тайёр истифода мешаванд ибораҳои рехта ва онҳое, ки доимо иваз шуда метавонанд пайвастагиҳои озод меноманд. Аз ин рӯ ба тарҷумон ҳамеша лозим аст, ки ибораҳои рехтаи забони тарҷумашавандаро нағз донад, зеро онҳо ба нутқ ҳусусияти идиоматикӣ, маҷозӣ медиҳад. Масалан, намунаи пайвастагиҳои озод: девори оҳанин- iron fence, маззай тез-testes; bitter инстиқти гург- wolf's instinct; иродай оҳанин-cast-iron will; ҳазли тез bitter irony; иштиҳои гург- voracioius appetiter ва гайра мебошанд. Дар аксар марид дар тарҷумаи чунин вожаҳо усулҳои пайдо кардани эквивалент дар забони тарҷумашаванда истифода мегарданд. Яъне, ҳангоми тарҷумаи ибораҳои рехта муродифи мувофиқ ё тайёри забони дигар истифода мешавад. Дар сарчашмаҳои гуногун чунин роҳи тарҷумаро эквиваленти зиёддошта ном мебаранд. Дар ҳамин ҳол принсиҳи мазкур вайрон намешавад, агар ба забони тарҷумашаванда роҳҳои гуногуни ифода вучуд дошта бошад. Чунончӣ дар ибораи мазкур : мусаллоҳшавии бошитоб, бо шитоб мусаллаҳ шудан-arms race ё ҳуд arms drive. Ҳангоми тарҷумаи ибораҳои рехта аз усулҳои гуногун кор фармудан мумкин аст. Масалан, тарҷумаи интиҳобӣ. Дар зери ин мағҳум одатан тарҷума бо ёрии муродифҳои имконпазири забони тарҷумашаванда дар назар дошта мешавад. Интиҳоби муродиф ё ҳуд синоним аз матни забон тарҷумашаванда вобаста аст. Бояд гуфт ки дар тарҷумаи чунин ибораҳо ҳолатҳо мешаванд, ки онҳо дар забон эквивалент надоранд. Дар ин сурат истифодаи методи тарҷумаи озод қобили қабул аст. Аслан, аз рӯи пешниҳоди сарчашмаҳои илми гуногун ду роҳи тарҷумаи озоди ибораҳои рехтаро имконпазир меҳисобанд: тарҷумаи таҳтуллафзӣ кардан ва ё аз методи тасвири истифода бурдан, ки дар ин бора болотар сухан рондем. Албатта бояд зикр кард, ки методҳои дигари тарҷума дар забон вучуд доранд, аммо тарҷумаи тасвири нисбат ба тарҷумаи интиҳобӣ асосёфта аз мутарҷим маҳорат ва малакаи муайянро ҳангоми тарҷума талаб мекунад, ки ҳамин усуљҳоро дар тарҷумаи асарҳои интиҳобшудаи рисола мушоҳида кардан мумкин аст. Яъне, ҳангоми тарҷумаи ибораҳои идиоматикӣ усулҳои тарфумай дар боло зикршуда истифода мешавад.

Бояд зикр намуд, ки усулҳои гуногуни тарҷума дар забон вучуд дорад, ки ҳангоми тарҷума истифода мешавад. Аз ин рӯ, зарур донистем бо мақсади тақвияти андешаҳои боло андаке дар бораи ин усулҳои гуфта гузарем.

Дар илми тарҷума методи компрессия (ба ибораи дигар амали фишурдан) ҳангоми тарҷума вучуд дорад. Ин усул ба таври кӯтоҳтар истифода бурдани маънои як забон аз ҳисоби истифодабарии унсурҳои аз чихати маъно бокувваттари забони дигар мебошад. Мағҳуми “компрессияи матн- дигаргун соҳтани матни асл бо мақсади ба шакли фишурдатар истифода кардан он мебошад. Фишурдани матн ба воситаи истифода накардани элементҳои зиёдатии нутқ, элементҳо, ки аз контекст пурра дур карда шуда метавонанд ва ҳамчунин ба воситаи истифодабарии конструксияҳои фишурдатар ба даст оварда мешавад”. Дар амалияи тарҷума яке аз воситаҳои васеъ пахншуда якҷо кардани чумлаҳо ҳангоми тарҷума мебошад. Ин усули метавон ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс истифода намуд. Муттаҳид кардани чумлаҳои мураккаб на факат имконияти кӯтоҳ кардани матнро медиҳанд, балки дарки онро дар мӯкоиса бо варианти пешин осонтар месозад. Зикр кардан зарур аст, ки усули муттаҳид кардани чумлаҳо дар таълими тарҷума ба забони модарӣ аз забони хориҷӣ истифода мешавад. Дар як маврид методи тақсум кардани чумлаҳои мураккаб бо сабаби мушкилфаҳмӣ ва вазнинии колабоҳои тарҷума ба ду ва се чумлаи содда васеъ дар тарҷума истифода мешаванд. Амали инверсия ё зуд ҷойивазкуни баръакс дар забон васеъ истифода мешавад. Ҳадаф аз истифода ин усул пеш аз ҳама ҷалб кардани дикқати хонанда мебошад. Амали инверсия ин ҷойивазкуни баръакси калима ва ибораҳо нисбати

Мұхққиқ

тартиби муқаррары мебошад. Вайрон кардани тартиби муқаррарии калима ва ё ибораҳо ба он оварда мерасонад, ки ин ё он қисми чумла барчастатар нишон дода мешавад. Яъне, чумла маъни мушаххас ва иловагӣ мегирад. Максад аз истифодай методҳои конкретиунонӣ ва куллбоғӣ амиктар тарҷума кардани маъни матни асл мебошад. Яъне, чумла маъни мушаххас ва куллбоғӣ (куллгӯй) муқобили методи конкретиро дорад, дар забони дигар мо калимаеро интиҳоб мекунем, ки маъни умумитар дорад. Дар тарҷума бо мақсади шарҳи амиктарин ё он воҳи дилексикий ё ибора аз усулҳои васеъ намудани маъно истифода мебаранд. Яъне, тарҷумон барои худаш маъни ифодашударо аниқ мегардонад ва роҳҳои конкретитар ва аз ҷиҳати услуб беҳтарро пайдо мекунад. Масалан, дар чумлаи зерин: *There is something behing the throne greater then the King himself.* Дар пушти таҳт ҷиҳозиҳои маъни мешавад, ки аз ҳуди шоҳ пурқудраттар аст. Тарҷумаи комил: Дар пушти таҳт шаҳсияте нишон аст, ва гайра [3, 143].

Мисоли дигар методҳои тарҷума, ки болотар сухан рондем дар илми тарҷума барои аниктар ва табиитар баромадани фикри матни асл аз тарҷумайи антонимӣ истифода мебаранд. Масалан, агар дар чумлаи зерин нигоҳ қунем: Қувваҳои мусаллаҳ бояд фақат дар чумлаи зерин нигоҳ қунем: Қувваҳои мусаллаҳ бояд фақат дар ҳолати фавқуллода истифода шаванд. Чумлаи мазкурро чунин тарҷума кардан мумкин аст: *The troops shall be used in cases of emergency.* Аммо, варианти саҳехтари он метавонист, ки чунин бошад: *The troops shall not be used in cases of emergency.* Дар мисоли боло ҷуумлаи дуввум аз он фарқ мекунад, ки шакли инкориро гирифтааст, агар ҷанде ҳамон маъноро дорад. Забоншиносон ва олимон таъқид мекунанд, ки ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ антонимия одатан ба воситаи иваз кардани соҳтори инкорӣ ба таасиқӣ сурат мегирад. Илова ба таҳлили усулҳои боло бояд зикр кард, ки дар тарҷума одатан мутарҷимон аз фарҳангҳои гуногун истифода мебаранд. Ҳангоми муқоисаи вожаҳо дар фарҳангҳо муносибати маъни дар байни ин калимаҳо муйян карда мешавад. Масалан, маъни вожаи забони англисӣ метавонад, ки пурра ба маъни вожаи забони тоҷикӣ мувофиқат қунад. Дар ин заминаи ҳамон мувофиқате дар назар дошта шудааст, ки дар ҳамаи ҳолатҳои ҳангоми истифодаи ин вожа дар матн он бо ҳамин калимаи забони тарҷумашаванда тарҷума мешавад. Ҳамин мувофиқатро дар забон эквивалент ва ё ҳаммаъно мегӯянд. Калимаҳои ҳаммаъно ё эквивалент дар забон асосан номҳои ҷуғрофӣ, номҳои моҳҳо, исмҳои хос, шумораҳо, ва рӯзҳо мисол шуда метавонанд. Чи хеле ки таҳлилҳо муйян мекунанд, калимаҳои ҳаммаъно дар забон хело кам ҳастанд. Дар як мавриди калимаҳои сермаъни забон як эквивалент надоранд. Эквиваленте он метавонад маъни алоҳидаро дошта бошад. Масалан, вожаи hand-даст; 2) коргар, ёрдамчӣ; 3) ақрабаки соат; 4) маҳорат, қобилият; 5) гурӯҳ, даста; 6) иҷроқунанда; 7) самт, тараф, ҳолат; 8) сарҷашма (маълумот ва f); 9) имзо, соядаст; 10) қанот, бол; 11) бозингар (дар қимор); ҳамҷун феъл (verb): 1) to hand-додан, дароз кардан, аз даст ба даст додан; 2) to hand-фиристондан, равон кардан ва гайра [5]. Аз рӯи таҳлилҳо бармеояд, ки ба маъни як калимаи забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Яъне, ҳамаи вожаҳои забони англисӣ дар забони тоҷикӣ якчанд вожаҳои ҳаммаъно дорад. Ин намуди ҳаммаъногӣ ҳаммаъногии мухталиф (вариантӣ) номида мешавад. Масалан, вожаи face (рӯй) дар забон тоҷикӣ ҷанд тарзи ифода дорад: рӯ, рӯх, симо, намуд, рӯхсар, башара, лиқо, ҷеҳра, андом, сурат, афт, қиёфа, тарҳ, ораз, узор ва гайра. Тарҷума бо кӯмаки интиҳоби яке аз ҳаммаъноҳои қисмии луғавӣ яке аз ҳаммаъноҳои қисмии луғавӣ яке аз роҳҳои маъмули тарҷума мебошад. Истеъдоди тарҷума то дараҷае аз маҳорати ёфтани ва интиҳоби кардан ин ё он вожаи англисӣ, ки матн ба он мувофиқат мекунад, вобаста мебошад. Дар айни ҳол бояд дар назар дошт, ки вожаҳои ҳаммаъно на ҳама вакът дар фарҳангҳо оварда мешаванд ва онҳо мутарҷимонро қаноатманд карда наметавонанд. Аз ин рӯ мутарҷим наметавонад, аз вожаҳои додашуда аз нуқтаи назар услубӣ онро истифода барад. Дар ин сурат ба мутарҷим лозим аст, ки гӯруҳи ҳаммаъни вожагиро дарозтар қунад. Бальзан аз дуруст зиёд карданни варианҳои ҳаммаъно амиқ тарҷума шудани матни тарҷумашаванда вобаста аст. Дар ҳамин ҳол ба назар гирифтани ҳамbastagии вожаҳо зарур аст. Илова бар ин калима дар матни муйян метавонад маъноеро дошта бошад, ки доимӣ набуда балки маҳз дар ҳамин матн ҳамин маъноро ифода қунад. Аз ин сабаб, дар байни маъни матни мантиқӣ доимо алоқае вучуд дорад ва мутарҷим бояд байни маъноҳои ин вожаҳо фарқ гузошта тавонад.

Умуман, роҳи усулҳои гуногуни тарҷумаро номбар кардан ва бар онҳо таҳлилҳои гузаронидан мумкин аст, ки мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи асарҳо истифода мебаранд, аз он чумла ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои идиомагӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур дар доираи адабиёти мавҷуда таҳлилҳо гузаронида шуда, роҳи воситаҳои маъмули тарҷумаи идиомагиро пешниҳод шуданд. Омӯзишҳои нишон доданд, ки ҳангоми тарҷумаи матни асл ва ё идиомагиро пеш аз ҳама маҳорати тарҷумон зарур аст. Дар ин баробар истифодаи усулҳо аз манфиат ҳолӣ буда наметавонад.

Адабиёт:

1. Архангельский В. Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкоznании (60-е годы 20 века // Вопросы лексики фразеологии. Совр. Русский язык. – Ростов-на-Дону, 1963. – 76 с.
 2. Балли Ш. Французская стилистика. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 290 с.
 3. Виноградов В. В. Основная понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. – Москва: 1997, – 420 с.
 4. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избр. Тр. – Москва: Наука, 1986. – 260 с.
 5. Голсуорси Дж. Сага о Форсайтах // пер. С англ. Под общ. Ред М.Ф. Лоре. – М.: АСТ МОСКВА, 2007. – 877 с.
 6. Мень А. Библиологический словарь [Электронный ресурс] / А. Мень. – Режим доступа: www.bible-centre.ru, свободный.
 7. Майдов Х. Сабабҳои ба вуҷудӣ роҳҳои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи воҳидҳои фразеологии феълии забони ҳозираи тоҷик, дар кит: «Иранская филология», част 1. – Душанбе: 1982. – 320 с.
 8. Минъяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. – М.: 1980. – 237 с.
 9. Солодуб Ю. П., Альбрех Ф. Б., Кузнецов А.Ю. Теория и практика художественного перевода: учеб. Поссобие для студентов лингв. фак. высш. учеб. заведений. – Москва: Академия, 2005. – 304 с.
 10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 228 с.
 11. Эгамбердиев Р. Муносибати фразеологизмо бо ибораҳои бадеъ. – Самарқанд, 1973. – 290 с.
 12. Эгамбердиев Р. Маънои фразеологӣ // Вопросы фразеологии, стилистикии грамматического староя восточник языков. - Новая серия. – Вып.- № 225. – Самарқанд, 1972. С. 186-191.
- Калидвозоҳо:** *идиома, тарҷума, услуб, вожса, маҷоз, эквивалент, воҳиди идиомавӣ, тарҷумаи таҳтуллағзӣ, фразеология, инверсия, муқоисашаванда.*

Аннотация

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА НЕПРЕРЫВНЫХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена изучению способов перевода идиом таджикского и английского языков. Следует отметить, что существуют разные способы перевода идиоматических единиц, которые используются при переводе идиом таджикского и английского языков. Проанализировав методы, стало ясно, что в процессе перевода идиом с таджикского на английский или наоборот широко используются методы лексического, вербального, описательного, выборочного перевода, сжатия или сжатия, инверсии и перевода антонимов.

Ключевые слова: *идиома, перевод, стиль, слово, метафора, эквивалент, идиоматическая единица, идиоматический перевод, фразеология, инверсия, сопоставимое.*

Annotation

METHODS FOR TRANSLATING CONTINUOUS UNITS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the study of ways to translate idioms of the Tajik and English languages. It should be noted that there are different methods of translating idiomatic units, which are used when translating idioms of Tajik and English languages. After analyzing the methods, it became clear that in the process of translating idioms from Tajik to English or vice versa, the methods of lexical, verbal, descriptive, selective translation, compression or compression, inversion and antonym translation are widely used.

Keywords: *idiom, translation, style, word, metaphor, equivalent, idiomatic unit, idiomatic translation, phraseology, inversion, comparable.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Зухро, магистранти соли дуюми факултети забони англісии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, Телефон: +992987607136

Роҳбари илмӣ: Мусаямов З.

Сведения об авторе: Ахмедова Зухро, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни, Телефон: +992987607136

Научный руководитель: Мусаямов З.

About the author: Akhmedova Zuhro, first year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini, Phone number: +992987607136

Scientific director: Musaymov Z.

ХАДАФХОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ШАВҚУ ҲАВАСИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ТАЛАФФУЗИ ЗАБОНИ АНГЛИСИЙ

Омұзиши забони хориқй дар мактаб ба инкишофи ҳаматарафаи шахсият мусоидат мекунад. Таҳти мағұмы фонетика, чун аспекті забон сохти овозии забон, яъне маңмұи тамоми воситаҳои овози нутқи ғаҳмида мешавад, ки қиҳати моддии забонро ташкил мекунад. Ба он овозхо, зада, оҳанг, пасту баландшавии овоз дохил мешаванд. Забон ҳамчун воситай муюшират пеш аз ҳама ҳамчун забони овози арзы вучуд мекунад. Пас аз худ карданы сохти овозии забон, яъне малакаҳои талаффуз шарти асоси муюширати байни одамон аст. Дар ҳолате, ки гүйнда қоидаҳои фонетикии забонро вайрон мекунад, шунаванда нутқро ба душворй мефаҳмад ва ё тамоман намефаҳмад.

Номукаммалии маҳорати талаффуз инчунин ба нутқи шифохй ва хониш таъсири манғй мерасонад. Хонанда ё шунаванда мазмұни матнро дуруст намефаҳмад ё ғалат мефаҳмад. Азбаски ҳама гүнна фаъолияти инсон мақсаднок аст, омұзиши забони хориқй низ бояд мақсаде дошта бошад. Дар адабиёти методиј мақсадҳои амалй, таълимий, тарбиявий ва такомулии он нишон дода шудааст. Мақсади амалии он инкишоф додани малакаи муюширатй ва хонда ахборот гирифтсанро пешбини менамояд. Ин мақсад дар асоси зина ба зина ташаккулу такмил додани чор рукни фаъолияти муюширатй ба даст меояд.

Ба масъалаи машқҳо таваҷҷӯқ карда, наметавон муносибати профессор А. Бухбиндерро ба ин муаммо таҳлил накард. Ў ячанд намуди машқҳоро нишон медиҳад: Машқҳои иттилоотй, ки онҳоро машқҳои забонй низ номидан мумкин аст. Чунин машқҳо барои дарккунии ҳодисаҳои забонй ва донишандўзй аз онҳо нигаронида мешаванд. Пайдост, ки инкор карданы ин хел машқҳо мақбул нест. Масалан, барои омұзиши фонетика, грамматика ва лексикаи забони хориқй якчанд гурӯхи машқҳо ҳастанд, ки хонандагон бояд ичро кунанд. Масалан:

Гурӯхи якум машқҳои оператсионй ё амалиётй мегүянд, ки онҳоро баъзан машқҳои пешазнұтқй ё омодашавй низ мөхисобанд. Тавассути онҳо дониши талабагон сайқал ёфта, малака ва маҳорати ҳарғзанй, хониш, истимов ва хаттии онҳо такмил мейбад, зеро бе чунин машқҳо малакаҳои даркориро соҳиб шудан басо мушкил аст. Масалан, барои пурсидан ё ба суоле посух гуфтан, розигй ё норозигии худро изхор кардан зарур меояд, ки хонанда калимаҳо ва шаклҳои грамматикии онҳоро дар лаҳзаи зарурии муюшират дуруст интихоб карда тавонад.

Якчанд намунаи чунин машқҳоро, ки дар асоси ягон матн сохта шаванд меорем

- Гүед, ки матн дар бораи чист.
- Ба саволҳо ҷавоб дихед.

➤ Матнро хонед ва якчанд калимаҳоеро, ки дар лафзи қаҳрамони ҳикоя истифода шудаанд, гуфта дихед.

- Ақоиди зеринро тасдиқ ё инкор кунед.
- Ҳоҳиши ҳамсабақатонро пурсед ва онро ичро карда, ба мо маълум намоед.
- Гуфторхой нотамомро пурра кунед.
- Аз ҳамсабақатон ҳоҳиши кунед, ки якчанд амалиётро ичро кунад.
- Фикри худро асоснок кунед ва ғайра.

Гурӯхи дуюм машқҳои мотивасионй меноманд. Вазифаи чунин машқҳо низ инкишоф додани малака ва маҳорати чор рукни фаъолияти муюширатй маҳсуб мешавад.

Намунаҳои чунин машқҳоро меорем:

1. Мундарицаи ҳикояро муайян кунед.
2. Ба саволҳои мавзӯтй ҷавоб дихед.
3. Мазмұни матнро гуфта дихед.
4. Бо ҳамсабақатон дар бораи аҳмияти воситай техники таълим муколамае ороед.

Аз ин фактат мавҷудияти малакаҳои устувори талаффуз ба амали гаштани ҳамаи намудҳои фаълияти нутқи мусоидат менамояд. Ин ақида аҳмияти кори муаллимро аз болои талаффузи хонандагон дар мактаб ба тариқи аёнй нишон медиҳад.

Дар мактаб фонетикаи таълими забони англиси ҳамчун аспекті мустақили забон омұхта намешавад. Хонандагон бояд соҳиби малакаҳои талаффуз шаванд, ки он ба омұзиши нутқи даҳони ва хониш құмак мерасонад. Албатта дар мактаби миёна бенуқсон будани талаффузи хонандагон душвор аст ва муаллим мутобиқи принципи аппроксиматсия (тахминан мувофиқаткүй ба қоидаҳои талаффуз) амал менамояд. Бо вучуди он муаллим вазифадор аст,

ки ба шогирдон талаффузи дуруст ва бурроро ёд дихад. Дар дарсҳои забони англисӣ тарзҳои иҷро ва технологияи истифодай машқҳои фонетикӣ ва нутқӣ маҳоратро талаб мекунад.

Мақсади амалии таълими забонҳои хориҷӣ омӯзиши гуфтугӯи озод ба забони англисӣ мебошад. Аз ин рӯ, ду намуди муоширати нутқӣ, шифоҳӣ ва хаттӣ пешниҳод мегардад.

Вале, барои фаҳмиши нутқӣ забони дигар, хондан ва сухан рондан бо забони англисӣ, аз худ кардани овозҳои забони омӯхташаванд ҳатман лозим аст. Пешгирий кардани душвориҳои фонетикӣ метавонад дар хонанда малакаҳои дурусти талаффузро ҳосил кунад. Қобилияти талаффуз на танҳо талаффузи дуруст, балки доистани қоидаҳои оҳангӣ нутқ, равшану возех талаффуз кардани овозу калима, доистани суръати нутқӣ забони англисӣро дар назар дорад.

Дар такмили талаффуз зинаи аввали таълим, ба хусус соли аввали таҳсил роли муҳим мебозад. Методистон ва муаллимони ботаҷриба чунин мешуморанд, ки кор бо мақсади талаффузи дуруст бояд мунтазам дар давоми соли таҳсил гузаронида шавад, вале намудҳои кор ва хусусияти он дар ҳар як зинаи таълим як хел буда наметавонад.

Таваҷҷӯҳ ба талаффузи хонандагон дар синфҳои баъдина на бояд суст шавад, зеро хонандагон бо маводҳои нави фонетики минбаъд дучор мешаванд. В. А. Васильев дар китоби худ “Таълими талаффузи забони англисӣ дар мактабҳои миёна тасдиқ мекунад, ки дар омӯзиши талаффузи забони англисӣ бояд бештар ба принсипҳои дидактикий шуурнокӣ ва айёният такя карда шавад. Бояд кайд кард, ки на ҳамаи муаллимони забони англисӣ ба шаклҳои гуногуни иҷрои машқҳои фонетикӣ аҳамият медиҳанд, ки одатан дар тақроркуни калимаҳо ба таври ҳамакаса (хор) ва машқунии мисраъҳои шеър ва калимаҳои ҳамқофия мушоҳида мешаванд.

Пешгирий кардани душвориҳои фонетикӣ метавонад дар хонанда малакаҳои дурусти талаффузро ҳосил кунад. Дар такмили талаффуз зинаи аввали таълим, ба хусус соли аввали таҳсил роли муҳим мебозад. Бо мақсади ташаккул додани малакаи фонетикӣ дар оғози ҳар як дарс машқҳои фонетикӣ гузаронида мешаванд. Ба онҳо муаллим он овозҳоеро ва машқҳоеро дохил менамояд, ки хонандагон дар дарсҳои гузашта дар талаффузи онҳо душвори кашида буданд ва муаллим баҳри бартараф кардани ин душвориҳо мекушад. Ҳангоми ба дурустии нутқи хонанда баҳо додан ҳатогиҳои фонетикиро аз ҳатогиҳои фонологӣ фарқ кардан лозим аст. Ҳатоҳои фонетикӣ сифати талаффузро паст мекунанд, вале маънояшро дигар намекунад. Ҳатогиҳои фонологӣ маъни калимаро дигар мекунад.

Дар ташаккул додани малакаҳои талаффузи овозҳои машқҳои аз навтакроркуни истифода бурда мешаванд. Мисоли чунин машқҳо овозҳои алоҳида, ҳичоҳо, калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо шудан медавонанд. Дар ингуна машқҳо ҳамаи мисолҳо метавонанд як хел хусусият дошта бошанд, ё ин ки онҳо чунон интиҳоб карда мешаванд, ки дар онҳо ягон хусусият гузашта мешавад.

Пайдост, ки муҳити забонӣ дар ҷараёни омӯзиши чи забони модарӣ ва чи забони хориҷӣ мавқеи басо муҳимро дорост. Дар ҳолати набудани чунин муҳит, ки хоси азбаркуни забони англисӣ дар қиҷвари мост, меҳнати мунтазам ва зиёди рӯҳонию зеҳнӣ ва пеш аз ҳама, гузаронидани машқҳои таълимии муҳталифро талаб карда мешавад.

Дар натиҷа чунин гуфтан мункин аст, ки яке аз навъҳои босамари инкишофи малакаи фонетикӣ ҳониш бо овози баланд мебошад. Он барои ташаккули малакаи талаффузи овозҳо равона гардидааст. Ҳониш бо ду роҳ амалӣ гардонида мешавад:

Матн бо ёрии муаллим бо воситаи магнитофон хонда ва талаффузи дурусти он барқарор карда мешавад. Дар ин ҳолат ба хонанда танҳо барои дурустии ҳониши баҳо гузашта мешавад. Ба хонанда як вақти муайян барқарор карда мешавад. Ё ҳудаш мустақилона ё бо воситаи магнитафон якчанд маротиба баланд меҳонад ва тарзи дурусти онро ёд мегирад. Дар ин ҳолат бошад аз хонанда талаффузи бурро ва техникаи ҳониши хуб талаб карда мешавад.

Ҳониш бо овози баланд ҳамон вакт натиҷаи хуб медиҳад, ки агар ҳар даъфа дар талаффуз пешрави дида шавад. Бинобар ин матнҳои начандон қалон интиҳоб карда мешаванд. Бо мақсади ташаккул додани малакаи фонетикӣ дар оғози ҳар як дарс машқҳои фонетикӣ гузаронида мешаванд. Ба онҳо муаллим ин овозҳоеро ва машқҳоеро дохил менамояд, ки хонандагон дар дарсҳои гузашта дар талаффузи онҳо душвори кашида буданд ва муаллим баҳри бартараф кардани ин душвориҳо мекушад.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013.
2. Барномаи омӯзиши забони англисӣ. – Душанбе, 2003. – 6 с.
3. Бим И. Л. Подход к проблеме упражнений с позиции нерархии целей и задач. В жур. Иностранный языки в школе. – М., 1979. №4.

Мұхаббат

4. Гез Н. И., Ляховицкий М. В. Методические обучения иностранные языки в средней школе. – М., Высшая школа, 1982.
5. Ёкубова В. Таълими матнҳои забони хориҷӣ ҳангоми фарқкуни овоз. – Душанбе: Мактаби советӣ, №1, 1973.
6. Мильруд Р. П. Методика обучения иноязычной письменной речи. – М., Иностранные языки в школе, 1997. №2. С. 5-11.

Калидвожаҳо: нутқи шифоҳӣ, мушиқилоти фонетикиӣ, барномаи таълимӣ, малакаҳои фонетикиӣ, оҳанг, зада, хушиоҳангӣ, суръат, матн, хонииш.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ РАЗВИТИИ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассмотрено трудности устной речи в произношении английского языка. В срдной школе учебный план играет большую роль. Учебный план обращает особое внимание в обучения произношения и развития фонетических навыков. Там сказано: Произношение учеников рассматривается в начальном этапе обучение. Школьная практика показала, что ученики младших классов за учителям произносят очень хорошо.

Поэтому английские звуки, которых нет в таджикском языке, нужно отдельно их обучать этим звукам. Но работа над произношением особенно над звуками, ударениям, приятно озвучиваемым звукам, скорость должно реализоваться во всех обучениях английского языка. Надо подчеркнуть, что обучение произношения обязывает повторения упражнений и это хорошая выгода для учеников.

Ключевые слова: устный речь, трудности произношения, учебный план, фонетические навыки, звук, ударение, приятно озвучиваемые звуки, скорость, текст, чтение.

Annotation

MAIN OBJECTIVES OF DEVELOPMENT OF MOTIVATION STUDENTS IN TRAINING PRONUNCIATION OF ENGLISH LANGUAGE

In given article it is considered difficulties of oral speech in pronunciations of English language. In secondary school the curriculum plays main role. The curriculum pays special attention in training of a pronunciation and development of phonetic skills. There it is told: the Pronunciation of pupils is considered in the initial stage training. School practice has shown that pupils of elementary grades for teachers say very well.

Therefore English sounds which are not present in the Tajik language, it is necessary to train them in these sounds separately. But work on a pronunciation especially over sounds, to the accents, pleasantly sounded sounds, speed it should be realized in all обучениях English language. It is necessary to underline that pronunciation training obliges repetitions of exercises and it is good benefit for pupils.

Keywords: oral speech, difficulties of a pronunciation, curriculum, phonetic skills, sound, accent, pleasantly sounded sounds, speed, text, reading.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимзода Суҳроб, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 988082662

Роҳбари илмӣ: Баротзода Ф. К.

Сведение об авторе: Раҳимзода Суҳроб, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 988082662

Научный руководитель: Баротзода Ф. К.

About the author: Rahimzoda Suhrod, the master of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel.: (+992) 988082662

Ба чопаш 16.11.2020 имзо шуд.
Андозаи когаз 60x84 1/8. Коғази оғсетй 80 гр.
Чузъи чопй 25,25. Адади нашр 50 нусха
Супориши № 202.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 121.